

د افغانستان لنډه تاريخ

ليکوال

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبيبي

ژباړن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸ لمریز

کتاب پښتانه

د کتاب نوم	:	د افغانستان لنډ تاريخ
ليکوال	:	پوهاند عبدالحی حبيبي
ژباړن	:	الحاج عبدالودود کرزی
سموونکی او کتونکی	:	محمد داود وفا
کمپوز او طرح د	:	حفيظ الله
نمپوز ټنگ	:	اېشياسافت، پېښور
د چاپ شمېر	:	۱۰۰۰ ټوکه
د چاپ نېټه	:	غبرگولی ۱۳۷۸ هـ
د چاپ ځای	:	سپينډر پرنټرز (پرائيوټ) ليټډ کوسټ

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ژباړونکي پورې اړه لري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ارواسناد پوهاند عبدالحي حبيبي

لړليك

۱. د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک (د)
۲. د ژباړونکي لنډ ژوند لیک (ی)
۳. خپلې خبرې (ل)
۴. د لیکوال سریزه (ت)
۵. **لومړۍ برخه**
۱. د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱.
۲. تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۱۳
۷. د پردیو هخامنشیانو واکمني ۵۰
۸. د سکندر یرغلونه ۶۲
۹. په آریانا کېنې، مور یا لنډ مهالې واکمني او بودايي لویه اغیزه ۷۱
۱۰. یونان باختري خپلواک سلطنت ۸۳
۱۱. ساکان، پارتیان او پهلویان ۹۱
۱۲. کوشانیان ۹۹
۱۳. د کوشانیانو پایڅوړ او د هپتالیانو منځته راتګ ۱۱۴
۱۴. هپتالیان ۱۱۸
۱۵. افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کېنې ۱۲۷
۱۶. د افغاني فرهنگ تاریخي بنسټونه ۱۳۴

(الف)

۱۷- دویمه برخه

۱.۴۱	افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره
۱.۴۲	د حضرت عثمان ؓ خلافت
۱.۴۶	د علي ؓ خلافت
۱.۴۸	اموي دوره
۱.۵۸	د عباسيانو واکمني
۲۲	په اموي او عباسي دوره کېنې د افغانستان ټولنيز او مدني احوال
۱.۶۵	
۲۳	درېمه برخه
۱.۸۱	خپلواکه اسلامي دوره
۱.۸۶	صفاريان
۱.۹۶	سامانيان
۲.۰۲	پښتانه واکمنان
۲.۰۴	فريغونيان
۲.۰۸	د ملتان لوديان
۲.۱۲	د تخارستان د باينجور کورنۍ
۲.۱۴	د غرستان شاران
۲.۱۶	د اندراب اميران
۲.۱۷	چغانيان اميران - آل محتاج
۲.۲۰	سيمجوريان
۲.۲۳	غزنويان
۲.۴۰	د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو واکمني
۲.۴۴	غوريان
۲.۶۶	خوارزمشاهيان

(ب)

۳۸- څلورمه برخه

۲.۷۲	د خوارزم شاه وروستنۍ ماتې او د چنگيز منځته راتګ
۲.۸۵	د چنگيزيانو په وخت کېنې د کړت اولاده او افغاني اميران
۴۰	پينځمه برخه
۲.۹۶	د هرات تيموريان
۳.۰۶	د کونړ حکمرانان او يوسفزيان
۳.۱۰	د هند تيموريان
۴۲	شپږمه برخه
۳.۴۴	روښانيان
۳.۶۵	توخيان
۳.۷۸	ابداليان
۳.۷۸	هوټکيان
۳.۹۰	سدوزيان
۴.۰۵	احمد شاه بابا
۴.۲۸	تر احمد شاه وروسته
۵۰	اوومه برخه
۴.۴۰	محمد زيان
۴.۷۵	ټولنيزه او فکري اوضاع
۴.۹۲	اخځليکونه

(ج)

د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبی د ۱۳۲۸ هـ قمری کال د ربیع الثانی پر ۱۷ مه (۱۲۸۷ هـ ل) د پنجشنبې په ورځ د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کې زیږېدلی او په خټه کاکړ دی.

ده خپلې لومړنۍ زده کړې د کندهار په لومړنیو ښوونځیو کې تر پینځم ټولګي پورې سرته رسولې دي. تر پینځم ټولګي وروسته په ۱۳۵۶ هـ ل کال همېلته د لومړني ښوونځي ښوونکی وټاکل شو.

په ۱۳۰۷ هـ ل د کندهار د "طلوع افغان" اخبار مرستیال وټاکل شو، چې بیا په ۱۳۱۰ هـ ل کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلوونه ده ته وسپارل شوه، لس کاله پرله پسې یې د هغه اخبار د چلوونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار یې په ښه عالمانه توګه وچلاوه. په تېره بیا یې د پښتو ژبې او ادب له پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلته یې د پښتو څو قلمي آثار، لکه د خوشال خان خټک کلیات او د عبدالقادر خان خټک دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له اوږدو سريزو سره چاپ کړل او هم یې د پښتو یو قاموس د "سپېڅلې پښتو" په نامه چې لس زره لغتونه لري له دري ژباړې سره ترتیب او خپور کړ. سربېره پر هغه یې د (تاریخچه پښتو) تر سرلیک لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره په دري ژبه و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کې په پرله پسې ډول خپره شوه او د هغه اخبار له لارې یې د پښتو ژبې د ډېرو پخوانو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم یې نوي لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ ل کابل ته راوغوښتل شو او د پښتو ټولنې مشر وټاکل شو چې د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه یې هم کار کاوه. د پښتو ټولنې تر مشرتابه وروسته په ۱۳۲۰ هـ ل کال د پوهنې وزارت مشاور وټاکل شو. تر دې وروسته د ده په هاندو هڅه په ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کې د ادبیاتو پوهنځی پرانېستل شو چې همدې یې

رییس وټاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ ل کال د کندهار ولایت د پوهنې رییس او بیا په ۱۳۲۶ هـ ل کال په (چمن) کې افغاني وکیل التجار مقرر شو، په ۱۳۲۷ هـ ل کال چې د ملي شورا وکیلان ټاکل کېدل حبیبی صاحب په ملي شورا کې د کندهار ښار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو، خو د وکالت دوره یې لا پوره نه وه چې په ۱۳۳۰ هـ ل له خپلې کډې سره پاکستان ته لاړ. او په ۱۳۴۰ هـ ل کال (لس کاله وروسته) بیرته هېواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ ل کال په کابل پوهنتون کې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنځي استاد وټاکل شو.

په ۱۳۴۵ هـ ل (۱۹۶۶) کال د پوهنتون پراستادی سرپرست د تاریخ ټولنې رییس هم شو. په ۱۳۵۱ هـ ل (۱۹۷۲) کال د عظمې صدارت د فرهنګي چارو مشاور وټاکل شو. په ۱۳۵۲ هـ ل کال بیا د ادبیاتو پوهنځي استاد شو، په ۱۳۵۶ هـ ل کال د ادبیاتو په پوهنځي کې د ماسټرۍ د دورې استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ علمي مشاور، او په ۱۳۵۹ هـ ل ۱۹۸۰ کال د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور شو.

سربېره پر دې "استاد" تر هېواد دننه او بهر په (۳۶) نړیوالو علمي او ادبي سیمینارونو کې برخه اخیستې ده.

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی څه کم شپېته کاله د افغانستان د فرهنګ د خدمت له پاره شپه او ورځ پر ځان یوه کړې وه او داسې اثار یې افغاني فرهنګ ته وړاندې کړل چې له ستاینې نه یې قلم عاجز دی، استاد حبیبی په پای کې د ۱۳۱۳ ل کال د ثور پر ۱۹ په کابل کې مړ او همېلته ښخ کړای شو. موږ نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر ټولو اړخونو، علمي هڅو او د هغه پر ګڼو علمي خدمتونو رڼا واچوو، ځکه په دې اړه یوې لیکنې نه لیکنو، کتاب نه کتابونو، سیمینارنه سیمینارونو ته اړتیا ده، د "استاد" یوازې څو چاپ شوي آثار په لنډ ډول در پېژنو:

۱- د خوشال خټک ملغلرې (د خوشال خټک کلیات) سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۶ هـ ل کال

۲- د عبدالقادر خټک دیوان سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل

ل. کال

۳- پښتو او پښتونواله، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال

۴- پسرلنۍ سندره پښتو منظومه ۱۳۱۷ هـ ل

۵- د احمدشاه بابا دیوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ ل کال

- ٦- پته خزانه، تصحيح، تعليق او دري ژباړه کابل ١٣٢٣، تهران ١٣٣٥، کابل ١٣٥٤، کابل ١٣٥٦ هـ ل کال
- ٧- د پښتو ادبياتو تاريخ (٢ ټوکه کابل ١٣٢٥-١٣٥٣ (لومړي ټوک) ١٣٣٨-١٣٤٢ دوهم ټوک.
- ٨- پښتانه شعرا (١) ټوک کابل ١٣٢٠ هـ ل
- ٩- ملتان کا لودي خاندان (په اردو ژبه) لاهور ١٩٤٩ م کال
- ١٠- د پښتو ادبياتو تاريخ، د ادبياتو پوهنځي د دريم ټولگي له پاره کابل ١٣٤٧ هـ ل کال
- ١١- د پښتو ادبياتو تاريخ د ادبياتو پوهنځي د څلورم ټولگي له پاره ١٣٤٨ هـ ل کال
- ١٢- د افغانستان پېښليک- کابل- ١٣٥٣ هـ ل کال
- ١٣- د البيروني کتابښود، کابل ١٣٥٢ هـ ل کال
- ١٤- په اوسني پښتو شعر کېښي د ژوند څپې، کابل ١٣٦٠ هـ ل کال
- ١٥- د پير روښان د خير البيان مقدمه، کابل ١٣٥٣ هـ ل کال
- ١٦- د پښتو ادب په تاريخ کېښي قصيده کابل ١٣٥٧ هـ ل کال
- ١٧- پښتو تاريخ او لغت په رڼا کېښي- کابل ١٣٤٧ هـ ل کال
- ١٨- د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي اشيا د خلکو په تمدنونو کېښي (انگليسي) ١٣٥٤ هـ ل کال
- ١٩- د شيخ الاسلام عبد الله انصاري سیرت او شخصيت ١٣٥٥ هـ ل کال
- ٢٠- د خوشال سوات نامه سريزه او نښلونې، کابل ١٣٥٨ هـ ل کال
- ٢١- دامير علي شير فکري اوسياسي شخصيت، کابل ١٣٦٠ هـ ل کال
- ٢٢- پښتو نثر ته کره کتنې کابل ١٣٦٠ هـ ل کال
- ٢٣- آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه- کابل ١٣٦٠ هـ ل کال
- ٢٤- د سليمان ماکو تذکرة الاولياء سريزه، کابل- ١٣٦٢ هـ ل کال
- ٢٥- وضع اصطلاحات پښتو، کندهار ١٣١٧ هـ ل کال
- ٢٦- تاريخچه سبکهای شعر پښتو، کندهار ١٣١٩ هـ ل کال
- ٢٧- تاريخچه شعر پښتو- کندهار ١٣١٤ هـ ل کال
- ٢٨- مشاهير ابداليان (تر احمد شاه بابا د مخه)- کابل ١٣١٩ هـ ل کال
- ٢٩- غزنه، کابل ١٣١٥ هـ ل کال

- ٣٠- تاريخ افغانستان در عصر تیموریان هند، کابل ١٣٤٢ هـ ل کال
- ٣١- جوانمردان و عیاران- کابل ١٣٢١ هـ ل کال
- ٣٢- سردار مهر دل خان مشرقي شاعر کندهاري کابل ١٣١٢ هـ ل کال
- ٣٣- طبقات ناصري (په دوو ټوکو کېښي) سريزه، مقابله، سمونه او نښلونې، ١٣٤٣ هـ ل کال
- ٣٤- مورخان گمنام افغانستان، کابل ١٣٢٣ هـ ل کال
- ٣٥- زرنج و احوال تاريخي آن، کابل ١٣١٣ هـ ل کال
- ٣٦- تحقيقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ١٣٣٠ هـ ل کال
- ٣٧- تحقيقات راجع به پته خزانه، کابل ١٣٢٤ هـ ل کال
- ٣٨- محقق کندهاري، کابل ١٣١٤ هـ ل کال
- ٣٩- تاريخ افغانستان بعد از اسلام، کابل ١٣٤٥ او ١٣٥٧ هـ ل کال
- ٤٠- خليلی نامه، دري ١٣٣٤ هـ ل کال
- ٤١- پښتو و لويکان غزنه، کابل ١٣٤٢ هـ ل کال
- ٤٢- طبقات الصوفيه امالي شيخ الاسلام خواجه عبد الله انصاري، سمون، مقابله، نښلونې او حاشيې، ١٣٤٢ کابل
- ٤٣- کتابهای گمشده تاريخ غزنويان، کراچي ١٣٣٨ هـ ل کال
- ٤٤- نوای معارك- مقابله، سمون او نښلونې کراچي ١٣٣٧ هـ ل کال
- ٤٥- روابط ادبي سند با افغانستان، کراچي ١٣٣٧ هـ ل کال
- ٤٦- شاعر هير مند هارون خان افغان، کراچي ١٣٣٨ هـ ل کال
- ٤٧- جغرافيايي تاريخی افغانستان، کابل، ١٣٦٢ هـ ل کال
- ٤٨- مادر زبان دري- کابل ١٣٤٣ هـ ل کال
- ٤٩- صد میدان خواجه عبد الله انصاري ترتيب او سمون، کابل ١٣٤٢ هـ ل کال
- ٥٠- زين الاخبار گرديزي، ترتيب مقابله، سمون او نښلونې، تهران ١٣٦٣ هـ ل کال
- ٥١- رهنمای تاريخ افغانستان کابل ١٣٤٨ هـ ل کال
- ٥٢- نگاهي به سلامت و ايسال جامي کابل ١٣٤٣ هـ ل کال
- ٥٣- رساله سه رشته طريقت خواجه گان از جامي، کابل ١٣٤٣ هـ ل کال
- ٥٤- تاريخ المختصر الادبيات البشتو (په عربي ژبه)، کابل ١٣٥٧ هـ ل کال
- ٥٥- تاريخ مختصر افغانستان (٢) ټوکه - کابل ١٣٤٦، ١٣٤٩ هـ ل کال
- ٥٦- متون ادبي- کابل پوهنتون، ١٣٤٦ هـ ل کال
- ٥٧- لغته البشتو، قاهره ١٩٦٥ م

- ۵۸- تصوف- کابل پوهنتون، ۱۳۴۶ هـ ل کال.
- ۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ هـ ل کال.
- ۶۰- تاریخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.
- ۶۱- هفت کتیبه قدیم، کابل- ۱۳۵۰ هـ ل کال.
- ۶۲- فضایل بلخ، مقابله، سمون او ننبلونې- تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او ننبلونې- تهران ۱۳۴۸ هـ ل کال.
- ۶۴- ظهیر الدین محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.
- ۶۵- اصل خلجیان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۶- شرح بیتین مثنوی از مهر دل خان مشرقی، ترتیب او سرریزه- کابل ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۷- کتاب شناسی البیرونی (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۸- هنر عصر تیموریان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۶۹- روضه الفریقین، سمون او ننبلونې، تهران ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۷۰- فردوسی و شاهنامه، (ژباړه) دیلی، ۱۹۴۲ - ع کال.
- ۷۱- انتخابی از حدیقه حکیم سنایی (انتقادی متن) کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۲- تعلیقات بر تاریخ تلفظ پشتو، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۳- تاریخ بیداری سیاسی افغانستان، پېښور ۱۳۲۹ هـ ل کال.
- ۷۴- تاریخ گویی به تعمیم در اشعار دری، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.
- ۷۵- منازل السائرین در دایره وجود، کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۶- تحقیق بر تاریخ وفات سنایی، ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۸- مدرسه شاه شهید و غرjestان و... کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدین بلخی، ۱۳۵۳ هـ ل کال.
- ۸۰- نامهای برخی از ایزدان کوشانی، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کابل.
- ۸۱- ادیان عصر کوشانی (انگلیسی) کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۳- شناختنامه میافقیقیر الله جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۴- بابر در افغانستان (انگلیسی) مرانسه، ۱۹۸۰ م.
- ۸۵- امیر کروړ و دودمان او، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.

(ج)

(ط)

د ژباړونکي لنډ ژوند ليک

الحاج عبدالودود کرزی د الحاج جرنیل امیر ممد خان کرزی زوی د کندهار ولایت د کرز سفلی کلي اوسېدونکی دی، لومړنۍ زده کړې یې د کندهار د حاجي جمال کرز په لومړني ښوونځي کې تر سره کړي او د ثانوي زده کړو د تر سره کولو له پاره د کندهار ښار د احمد شاه بابا په لېسه کې شامل شو. په ۱۳۴۱ کال کې یې د بکلوریا د سند له تر لاسه کولو وروسته د ښوونکي سپېڅلې دنده پر غاړه واخیسته.

په ۱۳۴۲ کال کې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د سردار پاتنده خان ډاکټر شریف د لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په حیث وټاکل شو. دغه دنده یې پوره څلور کاله تر سره کړه.

بیا د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د کندهار ښار د تیمور شاهي لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په توګه وټاکل شو، تر یوه کال خدمت کولو وروسته د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د کندهار ولایت د اساسي دارالمعلمین د اداري مرستیال په توګه وټاکل شو چې سر بهر د دارالمعلمین پر اداري مرستیالټوب یې د عالي دار المعلمین د اداري مرستیال دنده هم سرته رسولې. نوموړي ددغه ماموریت په وخت کې عالي دارالمعلمین د څوارلسم ټولګي د اجتماعیاتو څانګې د فراغت سند هم تر لاسه کړ.

تر څلور کاله خدمت کولو وروسته یې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د غذايي مرستو د مدیر په توګه په کار پیل وکړ. چې تر دوو کالو خدمت کولو وروسته مرکز ته تبدیل شو. بیا له بې سوادۍ سره د مبارزې په ریاست کې د زراعتي جوزې د مدیر په توګه وټاکل شو چې د لوګر، پروان، سمنګان او ځینو نورو ولایاتو د لویانو د کورس درنه وظیفه دده

پر غاړه وه. چې په دغه وظیفه کې تر یونیم کال خدمت کولو وروسته په ۱۳۵۵ هـ ش کال کې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولایت د ښوونې او روزنې د لوی مدیر په حیث موزف شو چې د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور تر کودتا پورې په همدغه دنده پاتې شو، وروسته یې د زابل ولایت د ښوونې او روزنې په لوی مدیریت کې د مامور په صفت په کار شروع وکړه چې دغه دنده یې د زابل او کندهار په ولایت کې د ښوونې او روزنې په مدیریتونو کې تر ۱۳۶۲ هـ ش کال پورې تر سره کړه خو چې په ۱۳۶۲ هـ ش چې د ۱۹۸۳ کال سره برابر دی له خپلې کورنۍ سره د پاکستان د کراچۍ وښار ته را مهاجر شو او تر دوه نیم کالو تیروولو وروسته امریکې ته ولاړ.

الحاج عبدالودود کرزی د ښوونې او روزنې وزارت په مربوطاتو کې ۲۲ کاله خپله سپېڅلې دنده په ښه توګه سرته رسولې او د خپل ماموریت په وخت کې یې د کندهار ولایت د ښوونې او روزنې د مدیریت، د کندهار ولایت او ښوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشکر او تحسین افتخارات تر لاسه کړي دي.

نوموړي په ۱۹۹۵ م کال کې د حج مبارکه فریضه هم ادا کړېده. ښاغلی الحاج عبدالودود کرزی، د افغاني فرهنگ د لوړتیا او پیاوړتیا له پاره تل هڅې کړي دي او له گران هېواده یې خپلې هېڅ ډول مرستې نه دي سپمولي افغانستان یې په زړه کې هم، دی او په خوله کې هم چې دده دا اثر ددغه ادعا یوه غوره ثبوت دی. زه په داسې حال کې چې نوموړي ته د دغه درانه اثر مبارکي وایم د نور ښکلي او دراته خدمت کولو هیله ورته لرم.

په پای کې دده او له ټولو محترمو لیکوالو څخه چې دافغانستان د نجیب ولس سره یې خپلې قلمي همکارۍ نه دي سپمولي د زړه له کومې مننه کوم اود لوی خدای له دربار څخه ورته زیات بریالیتوبونه غواړم.

په پښتني مینه

عبدالرحیم کرزی

د زراعت لیسانس

د الحاج عبدالودود کرزی زوی

ارواښاد استاد عبدالروف بېنوا په لمريز هجري ۱۳۵۶ کال کښې په پښتو ژبه اړولې او خپور کړې دي.

له يوې خوانه په هغه ژباړه کښې يو لوی څپرکی نه و ژباړل شوی او له بله پلوه يې چاپ شوې نسخې د ډېرو کمو خلکو لاس ته رسيدلې وې د همدې اړتيا له مخې ما ددغه کتاب د بيا پښتو کونې او خپرونې چارو ته اوږه ورکړه او څو مياشتو په اوږدو کښې مې د کتاب ژباړه پای ته ورسوله. څرنگه چې هر چاپ شوی اثر يو څه کمي او غلطې لري، له همدې امله به گران لوستونکي په دې هکله ما وبخښي او د بيا چاپ له پاره به راته خپلې گټورې لارښوونې او مشورې نه سپموي.

په پای کښې د کندهار ولايت د ښوونې او روزنې د پخواني لوی مدير فاضل استاد الحاج عبدالعلي خان د هغه مرستو ډېر ممنون يم چې هغوی له ما سره د کتاب د ژباړې پر وخت گاللي دي، د لوی خدای له درباره ورته د اجر غوښتونکی يم. تاسې درانه لوستونکي د کتاب لوستو ته رابولم.

په ټوله مينه

الحاج عبدالودود کرزی

د امريکې متحده ايالت

جنوبي کلفورنيا

د ۱۳۷۶ / ۱ / ۱۰ مه

خپلې خبرې

تاريخ د اولسونو د پيژندگلوی غوره سند دی، ملتونه په تاريخ پيژندل کېږي او تاريخ دی چې موږ ته د تير مهال تجربې او پېښې روښانوي او تردې ځايه يې رارسوي. که تاريخ نه وای نو اوس به ډېر حقايق او واقعيتونه تر خاورو لاندې وو او موږ به نه يوازې دا چې د هغوی له تېرو تجربو او کارنامو خبر شوي نه وای، بلکې د اوس مهال د ژوندانه په پېښو کې به مو دا ډول بدلونونه، نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم يو له هغو سيمو څخه دی چې تاريخي پېښې او تجربې يې د نړۍ په تاريخ کې ځلنده باب گڼل کېږي په دغه سيمه کې له "تر تاريخ وړاندې" دور څخه زيات شمير اثار او اسناد راپاتې دي، دغه سيمه د نړۍ په تاريخي دوره کې له غوره ارزښتونو څخه برخمنه گڼل کېږي.

همدا وجه ده چې د دغه سيمې د يو لنډو خو مستند تاريخ ليکلو زياته اړتيا رامنځته شوې ده، د دغه سيمې د تاريخ د روښانولو او ليکلو دنده د هر افغان ستره تاريخي وظيفه گڼل کېږي چې د نه ليکلو پر مهال به يې د خپل افغاني او ملي فرهنگ او کلتور درناوی نه وي کړي.

د نړۍ د دغه سترې تاريخي او ارزښتناکې سيمې يو لنډ او مستند تاريخ ښاغلي او پوه استاد ارواښاد پوهاند عبدالحی حبيبي څه د پاسه ديرش کاله د مخه په افغانستان کې ليکلی دی او هغه مهال د افغانستان تاريخ ټولنې په دوو ټوکو کې خپور کړی دی؛ دا کتاب له هغه غوره ارزښتونو څخه برخمن کتاب گڼل کېږي چې څه ډول ددغه تاريخي سيمې د تاريخ ليکلو اړتيا ليدل کېږي.

دغه کتاب چې په دري ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاريخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هېڅ ډول بې بنده او افواهي خبرې په کې نه شته او بايد چې د افغانستان تر ټولو غوره کتاب و گڼل شي. دغه کتاب د هغه ارزښت له امله چې لري يې د دويم ځل لپاره په پېښور کې د افغانستان د مهاجرينو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی. څرنگه چې کتاب په تاريخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدې امله زياته اړتيا ليدل کېده چې بايد دغه کتاب په نورو افغاني او نړيوالو ژبو هم واپول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

د لوی همدای په نامه

سریزه

زمونږ گران هېواد افغانستان هغه سیمه ده چې تر تاریخ د مخه له لرغونیو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتونو چین، د فرهنګونو د تهریدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په اوږدو کې له دې فرهنګ زیږوونکي خاورې څخه ښه غښتلي دولتونه را پاشیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشونو کې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له څه مودې راهیسې زموږ په چاپیریال کې، چې زموږ د لوی او ترقي غوښتونکي پاچا اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښوونو له نویو پرمختیاوو او رنګانو نه برخمن دی، کلکه اړه لیدله کیده چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کې له لرغونې زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم په تاریخي پېښو سره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آسانی سره وکړای شي چې په هغه کې د خپل هېواد تېرې تاریخي پېښې ولولي.

تېر کال چې زه د افغانستان د تاریخ ټولنې په ریاست وګمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر ښاغلي محمد عثمان صدقي زموږ د چاپیریال دغه ښکاره ضرورت څرګند کړ او ما هم په بېره په دغه کار لاس پورې کړ او د افغانستان لنډ تاریخ مې ولیکن. د دغه کتاب په لیکلو کې مې په لویدیزو او ختیځو ژبو څو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پېښ شو چې ناچاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د څو بابونو په پای کې مې د لازم مراجعو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوک په پای کې به د ټولو مراجعو نومونه راوړل شي.

په دغه یادونه کې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثق منابع لري، پر دې کتاب مې له خارجي او داخلي موثقو کتابونو څخه ښه شمیر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه هم زیات کړل. هیله من یم گرانو هېوادوالو او هغو کسانو ته ګټور شي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډ ډول ولولي. لومړی ټوک تر اسلام وړاندې د لرغونې زمانې د چنګیز (۶۰۰ هـ) تر وتلو پورې او دویم ټوک د نورو اوو سوو کالو د خپلواکۍ د تر لاسه کولو پورې را اخلی.

ددغه کتاب د مطالبو په برابرلو کې زیار ایستل شوی دی چې پوره وي، خو لنډ او ګټور چې په راتلونکي وخت کې د مفصل تاریخ لیکلو لار برابره شي او نمونه یې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړي ټوک کې چې تېر کال خپور شوی دی لیدل کېږي په هغه کې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړي دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زر صفحو کې لیکلی دی. هیله من یم چې د ظاهر شاهي روښانه عصر د یوه پالنې په رڼا کې ژر تر ژره دا هیلې تر سره شي.

پوهاند عبدالحی حبیبي

کابل جمال مېنه

د سنبلې لومړۍ ۱۳۴۶

۱- اوس دواړه ټوکه په یو ټوک کې تاسو ته وړاندې کېږي.
(ژباړونکی)

تاريخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دريمې دورې يعنې توپل شوې ډبرې او د خاورينو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د کلکولي تيك دوره وايي.

له دې علمي پلټنو څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې دافغانستان او د افغانستان د گاونډيو هېوادو په خاوره کېنې د (۶۰۰۰) کلونو په شاوخوا کېنې انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې هم هغه مهال مرو ته نژدې د "انو" په سيمه کېنې د مس کارونې اثار موندل شوي دي او تر تاريخي دورو دمخه اثار يې د افغانستان په گاونډه کېنې په دغو ځايو کېنې موندلي دي.

۱ - د پنجاب په هره کېنې:

يعنې د افغانستان د غرو په لمر ختيزو ډاگرو کېنې چې هلته د ودانۍ او ښار اثار ليدل کېږي.

۲ - موهن جوډيرو:

د افغانستان ختيزې جنوبي خواته په سند کېنې د ښار کوڅې او د بازار نخښې او حتی د اوبو پاڅه لښتيان او په هره کوڅه کېنې د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دغه لرغوني ښار کېنې د مورد رب النوع مجسمې، پاڅه خاورين لوښي، د سرو او سپينو زرو ډول ډول گينې او د هغو عصرونو د فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغوني ښار په اړوند موزيم کېنې خوندي پراته دي. او په هغو بشکليو اثارو کېنې له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو او غښتليو غويو انځورونه شته چې پر ځينو انځورونو ليکنې هم ليدل کېږي. خو لا تر اوسه يې څوک په لوستلو بريالي شوي نه دي.

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاريخ د مخه دورې ته يوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د ليک په موندلو نه و بريالی شوی، تر تاريخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې ليکدود را پيدا شوی تاريخي عصر دی، خو شرط دا دی چې د لرغونو قومونو پاتې ليکل شوي اثار لوستل شوي وي. څرنگه چې تر اوسه ځينې ليکونه شته چې لوستل شوي نه دي نو له دې امله هغه په قبل التاريخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت ولوستل شول نو تاريخي مرحلې ته به ننوځي.

د شرقي هېوادونو تاريخي دورې يې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کېنې گڼلي دي. دا ځکه چې د مصر او بين النهرين لوستل شوې ليکنې هم دومره عمر لري، خو په سند او هره کېنې د موهن جوډيرو موندل شوې ليکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاريخي مرحله کېنې شاملې نه دي.

په افغانستان کېنې د "تر تاريخ دمخه اثار و" پلټنې له ۱۹۳۶ م کال څخه د اروپايي علمي هيستونو له خوا پيل شوي او په نتيجه کېنې يې تر

نظم او ترتيب درلود بيخي گډوډ شوی دی. پوهانو له دې څخه دا ډول نتیجه ترلاسه کړې ده:

۱- د دې ودانيو پر خلکو د غربي اريايانو يرغلونه پيل شوي او د دوی مدنيت يې را ټيټ کړی و.

که څه هم د هرپه د ليکنو الفبا لوستل شوې نه ده، خو دا ثابته ده چې دا ليکدود تر آريايي مهاجرت دمخه دورې پورې اړه لري.

هغه ارايې چې اسانو کښولې په هغو خلکو پورې يې اړه درلوده چې په هندو اروپايي ژبو يې خبرې کولې خو د موهن جوديرو او هرپه د خلکو گاډۍ غښتليو او قوي غويو کښولې چې پلن او اوږده ښکرونه يې لرل او د دغو ښکليو او غټو غوايانو انځورونه پر موندل شويو مهر، آثارو انځور شوي دي.

(لومړی او دويمه نومره عکس وگورئ)

۲ - دغه مدنيت ته ورته دا لړۍ د افغانستان په جنوب کښې د بلوچستان په نال او جاله وان لور لايې او همدا راز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کښې ليدل کېږي چې ځينې کړۍ يې تر بين النهرين پورې هم رسېدلي او پر هغو خلکو اړه لري چې د اريايانو تر هجرت دمخه، په هغو سيمو کښې ميشت وو، څرنگه چې د دوی په لرغونيو آثارو کښې د مورد رب النوع په څېر مجسمې موندل کېږي، نو ځکه کېدای شي چې دين، عقايد او فرهنگ يې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوچستان د کوټې د شمال لويديځ په څو ميلۍ کښې يې د گل محمد په کلا کښې موندل شوي دي پر دې دلالت کوي چې د هغې سيمې پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوښيو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چرو او د هډوکيو له ستنو او تېرو څوکو

د سند د وادې تر تاريخ دمخه مدنيت چې د افغانستان په ختيځه خوا کښې د هرپه او موهن جوديرو تر منځ يوزر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يو شکل او ډول خپور شوی و، د ودانيو د جوړونې شکل او د خاورينو لوښيو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کښې بيخي سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتیجه اخيستې ده چې:

دا مدنيت د افغانستان د خاورې په ختيځه خوا کښې د سند وادې له سره بيا تر پايه خپور شوی، شمالي او جنوبي پايتختونه يې "هرپه" او "موهن جوديرو" دوه ښارونونه وو او تر بابل پورې يې د لويديزو خاورو له تمدن سره اړيکې درلودې او حتی تر ميلاد (۲۰۰۰) شاوخوا د مخه په بابل کښې د هندي تاجرانو يوه محله موجوده وه. له هغو آثارو څخه چې د بين النهرين په کيندلو کښې موندل شوي دي، څرگندېږي چې د سند وادې خلکو اعشاري، ارقام وزنونه او پيمانې پېژندلې. د هغه ښار له آثارو څخه چې په هرپه کښې ښکاره شوي دي څرگندېږي چې معتبرو خلکو په دوو پوړيزو ودانيو کښې ژوند کاوه اود استوگنې زياتو ځايونو د اوبو څاه گانې، حمامونه او تر ځمکې لاندې گودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقه کارگران او کسبگران په کوچنيو دوو کوټو لرونکيو کورونو کښې استوگنه کوله، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او د دغو تر تاريخ دمخه خلکو ښارونوته نژدې ځينې کلاوې وې چې غالباً د غلې گودامونه وو.

هغه کنډوالې چې د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نماينده گي کوي د هغه ځای د اوسېدونکيو بې وزلي او انحطاط رانښيي چې زياتر و کورونو د سمڅو ښه پيدا کړې وه او د ښارو جوړښت چې پخوا يې

لرونکيو تېرو په خبر الاتو څخه يې کار اخيست او د ودانيو او کورونو جوړول هم دود نه و، خلک څاروي روزونکي کوچيان وو چې په را وروسته وختونو کېنې يې خاورين لوبني او ودانۍ جوړې کړې دي، چې لرغون پوهان يې د "روپ د ناوې لوبني" بولي او پر هغو، باندې ځينې توري او هندسي انځورونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه انځور شوي، په کورو کېنې يې د وزو ډېر هډوکي ليدل کېږي، چې د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي. د غلې د ميده کولو له پاره يې ډبرين اونگونه درلودل، په داسې حال کېنې چې د هغه مهال په موندل شويو آثارو کېنې د اوسپنې اوزارونه ليدل کېږي، پر ځينو خاورينو لوبنيو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل شوي. ځکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پټه خوله دي، د دغه لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په شاوخوا کېنې اټکل شوی دی.

همدارنگه د هرپه د سيمې دا تر تاريخ وړاندې مدنيت د هندوستان د کچه تر جزيره نما پورې غځېدلی دی او پر ۱۹۵۴-۱۹۴۰م د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هرپه د مدنيت آثارو ته بيخي ورته دي، د کشفیاتو دا ساحه د راجکوت ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

خو د افغانستان په خاوره کېنې تر اوسه "تر تاريخ وړاندې" څو مهم او غوره ځايونه شته:

۱- پر ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيوگير شمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کېنې کيندنې وکړې، چې په هغه کېنې ډبرين لوبني او ډول ډول وسلې او غشي او رنگه ښايسته شوي کودرې او د سپينو زرو غوږوالۍ او له هډوکيو څخه جوړ شوي شيان

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کېنې د "انو" او په لويديځ کېنې د کاشان او په جنوب ختيځ کېنې د سند موندل شويو آثارو ته ورته گڼلي دي، له هغو څخه دا نتيجه اخلي چې د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له وادې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمې پورې د افغانستان په گډون پراخوالی درلود.

موسيوگير شمن د "سرخ داغ" غونډۍ چې دېرش متره لوړ ده (۱۲) متره ژوره وکيندله او تر ميلاد يوزر کاله د مخه د مدنيت آثار يې وموندل دی وايي:

که يوويشت متره نوره هم وکيندل شي کېدای شي چې تر ميلاد څلور زره کاله دمخه خواوشا آثار وموندل شي. چې د سند د بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتونو ته نژدې دي، په دې خاوره کېنې داسې پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲- تر تاريخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کېنې لټول شوي دي د کندهار لويديزې خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په وادې کېنې د بدوان د غره له سمخو او د يمراسۍ له غونډۍ څخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلوڅو د خاورې تر تاريخ دمخه مدنيتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لويديزې خوا ته ۶۶ کيلومتره نيرې د موندېگک په غونډۍ کېنې علمي پلټنې وشوې، چې دارغنداو په ودانۍ کېنې تر تاريخ دمخه د پېنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نماينده گي کوي پوهان وايي چې د کندهار لويديزې خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوی دی اوبه کېدلې او سر سبزې وې. دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستي ځل له پاره د استوگنې ځای و، اوس د جوي پېښو

له امله يو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښين او سند د وادې خواته د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنگ اوغزني او د هندوکوش جنوبي سيموته رسېدله، مطلب دا چې د هلمند وادي يې د ارغنداو او ترنگ له واديو سره نښلولي.

د موندليگک غونډۍ تر ميلاد وړاندې د څلورنيم کال له پای څخه د لومړي زرم ق، م کال تر پيله پورې د ودانۍ پېنځلس مرحلې تېرې کړي دي په آخره او پورتنۍ مرحله کېنې يې د غلې گودامونه وو چې پخسه يې ديوالونه يې درلودل، د غلې د گودامونو ځايونه د يوه اوږده غولي په ډول وو چې د هرپه د موندل شويو آثارو گودامونو ته بيخي ورته وو، خو د هرپه تر گودامونو کوچني وو، په کېنسته پور کېنې يې د څارويو د ساتنې له پاره خونې وې. څرنگه چې د گودامونو ودانۍ د نوموړې غونډۍ له دريو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چې دا گودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کېنې جوړشوي وو.

په لوړ پور کېنې د گودامونو د ساتندوی له پاره يوه کوچنۍ کوټه ليدل کېږي، چې په هغې کېنې يو څه خاورين لوبښي، ډبرين او د مفرغ بري (پيکانونه) او مچلوغزې او د هغوی د خټو گولۍ موندل شوي دي او دا ورڅخه څرگندېږي چې د گودامونو ساتونکيو دا وسايل د گودامونو د ساتنې له پاره کارول چې د دغو دفاعي څيزونو عمر له اوس څخه تر دريو زرو کالو (شاوخوا) اټکل شوی دی.

د غلې د گودامونو تر ودانيو پخوا له مکعبو ډبرو څخه چټ لرونکې خونې جوړې شوې وې چې د ودانيو په شمالي برخه کېنې د خښتو ودانۍ هم شته. د ودانيو مخ ته يو ارت غولی دی چې خواوشايې يو څه

کوچنۍ خونې شته او د لويې ماڼۍ نخښې هم ښکاري چې له اومو خښتو څخه په نيم مخروطي ډول ودانه شوې ده او د خښتو لويې ستنې لري چې په سپين رنگ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنۍ منظره له برمه ډکه په نظر راځي. په دې ستره ودانۍ کېنې يو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکليو کودرو ټوټې او د ادېتا (ادې - مور) د خير او برکت د رب النوع يوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند موندل شويو مجسمو ته بيخي ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډيو کېنې د هغو خلکو د استوگنې د ځايونو نخښې شته چې پورتنۍ غونډۍ يې عبادت ځای و، په دې ودانيو کېنې د نغري نخښې د هغه له اسبابو سره او يو څو اونگونو نه او د هغوی دستې لاس ته راغلې دي، چې په غالب گومان د دوا پلورلو دوکان گڼل کېدای شي. په نورو خونو کېنې د پخو خښتو تنور او نيم کاره توبري (پيکانونه) ليدل کېږي. د زياتو خونو بامونه شيوه گي لري او په د باندنيو ديوالو کېنې مستعمل توبري پيکانونه او مسي سرنېزې ايښودل شوې دي. په هغه هديره کېنې چې په دې ودانيو پورې اړه لري اووه کالېوتونه (اسکليټونه) پيدا شوي دي. د موندليگک د غونډۍ له کېنسته څخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسې دي:

له ځمکې څخه پورته خوا ته تر نهم پور پورې د نيم کوچيتوب ژوندانه نخښې ليدل کېږي، چې د هغو له مخې ويل کېدای شي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نيم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ يې هم پخسه يې وې، تر هغو وروسته تر دريو پور پورې ودانۍ له اومو خښتو څخه بشپړې شوې وې، چې خاورين لوبښي يې په کېنسته طبقو کېنې ساده او ابتدايي دي تر هغې وروسته د لوبښيو کودري ښکلي کېږي. تر هغې چې د خټو انځور شوي لوبښي رامنځته کېږي، پر هغو کټوريو (جامونو)

چې پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو ښکرو لرونکي پسونه، تنخري (زړینې زرکې) پیل مرغ او د (عشق پیچان) د پانو شکلونه لیدل کېږي. د خټو دا انځور شوي لوبښي له اتم پور څخه وروسته زیات دي چې د "کوټې" خواوشا موندل شويو لوبښو ته ورته دي مفرغي فلزات او مس له شپږم پور څخه پیل کېږي او هغه وخت چې د پینځم پور سکاره یې د کاربن "۱۴" له لارې وازمویل نو د دې پور نېټه یې ۲۶۲۵ ق.م په شاوخوا کېښي وټاکله. د موسیوکزال د تاریخ وړاندې دورو د متخصص په وینا دا غونډۍ تر پینځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جودیرو پخوانۍ او لرغونې ده. (وگورئ ۴.۳ نومره عکسونه).

۳. د افغانستان په شمالي برخو کېښي هم د تر تاریخ دمخه مدنیت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لویدیځ گوټ کېښي د مرو په انو کېښي تر تاریخ وړاندې مدنیت نخښې تر لاسه شوي دي، همدا ډول د افغانستان په شمال ختیځ لور کېښي د تاریخي آثارو بقایا شته چې د ۱۹۶۲م کال پر اکتوبر د ایټالوي لرغونپوهانو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دښته د هندوکوش په شمالي لمنو کېښي د "۳۳۰۰" فوټو په لوړوالي او د "۱۶" کیلو مترو په اوږدوالي د سمنگان شمال لویدیځ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کېښي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چین لاره له همدې وادې څخه تېرېدله او همدلته د غره په ډبرو کېښي هغه طبیعي سمڅې شته چې پخواني انسانان پکښي اوسېدل او هلته د ډبرین اورتک سامان او ډېرې توږل شوې ډبرې کشف شوې دي. چې ځینې ودانۍ یې هم په هماغې زمانې پورې اړه لري، چې انسان تر سمڅو او گارو بهر استوگنه کوله او بې ډوله ابتدایي دیوالونه یې "۱/۲۰" مترو لوړ جوړ کړي دي چې د هغو په منځ کېښي له "۲۰" څخه تر "۳۷" مترو پورې د

ودانۍ بلاکونه لیدل کېږي، دغو ټولو ودانیو ۳۳۵ هکتاره ځمکه نیولې ده، د هزار سم له سینده د اوبو د کانال د غاړې له (۱۲۵) متره دیوال سره د اوبو رسولو نخښې هم څرگندې دي.

د دغه ځای د گارو په سمڅو کېښي مثلث ډوله خونې لیدل کېږي چې لوبې تاخچې لري او له ډبرو څخه دننه درې کنبه چوکۍ توږل شوې دي، د دیوالونو په جوړولو کېښي یې د ډبرو له تختو څخه کار اخیستی دی چې د نغریو نخښې هم په کېښي څرگندې دي.

د هزارسم په سمڅو کېښي کیندل شوي شکلونه او رسمونه لیدل کېږي چې د ایټالوي لرغونپوه هیټ د راپور لیکونکي په وینا داسې شکلونه د لویدیځې اروپا په تر تاریخ وړاندې آثارو کېښي هم لیدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه څلور ډوله دي، لومړی انساني شکلونه، دویم رسم شوي لاسونه، دریم د څارویو شکلونه څلورم د راز راز شکلونو گډون، چې ماناوې یې هم نه دي څرگندې. "وگورئ ۶.۵ مه نومره عکسونه".

د تر تاریخ وړاندې زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلونو ته ورته او نژدې گڼي چې په هسپانیا، ایټالیا، سویس او ایرلنډ کېښي یې موندلي دي او داسې نتیجه اخلي چې تر تاریخ وړاندې دا ډول شکلونه رسمول دود وو، د بېلگې په ډول:

د هزارسم د سمڅو له شکلونو څخه د پوڅکۍ یو شکل دی چې نیمه دایره یې تشکیل کړې او هغه دایره بیا یو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې څخه د انسان بدن مراد دی، چې بازوگان او شمزۍ یې ښوولي شوي دي او هغو شکلونو ته ورته دي چې تر تاریخ وړاندې د هسپانیا، ایټالیا او ایرلنډ په آثارو کېښي هم لیدل شوي دي. (وگورئ ۷ مه نومره عکس).

د هزارسم په آثارو کېښي دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

له - تر تاريخ وړاندې لرغونيو آثارو څخه په پاتې شکلونو کښې ښوول کېدای شي.

تر تاريخ وړاندې په کلکولي تیک او توپليو ډبرو د استعمال په دوره کښې د بدخشان لاجورد هم د يادولو وړ دي، ځکه چې د کاشان د سيالک په غونډۍ، د سومر او بين النهرين په ځمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کښې د لاجورد د ډبرې راز راز نمونې موندل شوې دي او دا څرگندوي چې د بدخشان د لاجوردو ډبرو شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال يې تر مصر پورې هم رسېدلی، د دغه هېواد خلکو له نورو ختيزو او لويديزو هېوادو سره لرغونې مدني اړيکي درلودل (وگورئ اتمه نومره جدول).

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

هغه مهال چې د تاريخي افغانستان په باب غږېږو موږ هغه ټولې سيمې په نظر کښې نيسو چې له افغانستان سره يې په تاريخي پېښو او د سياسي، مدني او فرهنگي حوادثو په جريان کښې گډون درلود او دگډو تاريخي عواملو تر اغيز لاندې يې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافيايي سيمه کښې د ايران د فلات ختيزه برخه د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (د امغان) پورې ختيځ او لويديځ شامله ده او په شمال کښې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پاميره د غرو لمنې په کښې راځي او په جنوب کښې پر بحيره عرب تمامېږي دا سيمې عموماً گډ تاريخ لري.

آريايان:

د "۲۵۰۰ ق م" په شاوخوا کښې د آريايي سپين پوټکيو لوی ټولی په آريانا ويجه نومي هېواد او د آمو په شمالي غاړو کښې د کوچيتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر يې ډېر شو نو د آمو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکوش په شمالي او جنوبي لمنو کښې ميشت شول. دغو خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي له امله ختيزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سينده د هند شمالي ارتو سيمو ته تېر شول او په

هغه ځمکه کښې يې يو مدنيت جوړ کړ چې د "ويدا" په پخوانيو څلورو کتابو کښې يې انعکاس ليدل کېږي له همدې امله يې "ويدي مدنيت" بولو چې د (۱۴۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغاني لويو قبيلو يوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون) الينا (د لغمان او نورستان شمالي خلک) (۱) او نور راغلي دي او موږ له دغو کتابو څخه د لرغوني افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدني او فرهنگي وضع معلومولای شو.

څلور ويده دادي ريگ ويد، سام ويد، اتهرواويد، ييجورويد، چې تر ټولو پخوانی ويد "ريگ ويد" دی او په هغه کښې د افغاني قبيلو، پاچاهانو، نومياليو خلکو، غرونو او جغرافيايي ځايونو ډېر نومونه، راغلي دي.

ارينه ويجه:

ارينه ويجه چې په پښتو کښې تر اوسه "اويجه" د ټاټوبي او د استوگنې د سيمې په مانا کارول کېږي، د تاريخ پوهانو په وينا د پامير سيمې او يا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دريا چې" څنډو ته ويل کېده، چې له هغې جغرافيايي سيمې سره نښتې ده چې موږ اوس څيرنه په کښې کوو. څرنگه چې د آرين خلکو (آرين د نجيب، کښتگر او کرونيکي په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او تر تاريخ وړاندې زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندانه د ډول او د دين و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر گوستاولوبون هغه آريايي لرغونې ژبه چې په اارينه ويجه کښې ويل کېدله د "آريک" په نامه ياده کړې ده.

۱. دا نوم د اليشنک او الينگار د درو په نومونو کښې ښکاره دی.

ويدي مدنيت:

د آرين خلکو تاريخي دوره له ويدي سرودوسره پيل کېږي او له همدې تاريخي سرچينې څخه موږ د آرين د خلکو افکار، عقايد د ژوندانه ډول او له افغانستان خاورې څخه د دوی مهاجرت څرگندوو. د ژبپوهنې له پرتلې څخه دا ښکاري چې د افغانستان د ژبو او د ويدي او سنسکريت ژبو تر منځ ډېر ژبنی يووالی شته.

ويدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتيب شوي دي او په شفاهي توگه له يوې خولې بلې ته او له يوه نسله بل ته را نقل شوي دي او لکه چې اوسني ويد پېژندونکي پوهان وايي: د لوړو يادو شويو کتابو پر سرودو سر بهر يوه برخه نور لرغوني سرودونه ورك شوي دي چې د ويد په خپل تعبير "پخوانيو زيشيانو" يعنې پخوا نيو پوهانو به ويل او يادا چې ځينې لرغوني سرودونه چې نوې بڼه ورکړل شوې ده هم موجود وو چې غالباً يې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه پورې اړه درلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سيندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړی.

څرنگه چې ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين اوستايي سرودو ته چې د سند په لوديزه ارته ورشو کښې پيدا شوي، بيخې ورته دي او بشپړ نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای شي چې د ويدی د لرغونيو ورکو شويو سرودو زانگو همدا د افغانستان او باختر ورشو ده چې اوسنيو موجودو سرودونو يوه برخه به د هغو ورکو شويو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغوني افغانستان له خاورې سره د ويدی مدنيت ډېره تړنگه اړيکه له دې څخه ښکاري چې د ويدي او سنسکريت پخوانۍ ډېرې کلمې په پښتو او دري ژبو کښې ريښي لري او ښايي چې دا ژبني ميراثونه له لرغونيو اريايي نيکونو څخه دغو اريايي ژبو ته پاتې شوي وي.

د بېلگې په ډول د "اريا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا ځينو په "اصيل" او "تجيب" کړې او ځينو بيا په "زارع" او کرونده گر. څرنگه چې په پښتو کښې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرني" او "بزگري" مانا لري نو ځکه ويل کېدای شي چې د نسبتي نون په زياتېدو "آرين" (لکه پلن = پياده، تورن = شمشيری او نور) د کروندگر په مانا وي او څرنگه چې کرني د خلکو په منځ کښې يو شريف کار او کسب و، نو ښايي چې تر هغه وروسته د "تجيب" او "شريف" مفهوم مجازاً ورکړل شوی وي.

ارين خلک چې هند ته ولاړل هغې ورشوته يې "اربه ورته" يا "آربه ورشه" وويل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کښې د "ورشو" په ډول د ټاټوبي او د استوگنې د ځمکې او مرتع په مانا شته.

په پښتو کښې تر اوسه "سند" ته سيند وايي او دا کلمه په ويدي ژبه کښې "سندهو" ده.

د ريگويد په سرودو کښې د افغاني سيمې د ډېرو سيندونو يادونه شوې ده لکه سندد هو (سند) کوبها (کابل)، گوماني (گومل)، کرومو (کورم)، سويټی (سوات) ورکه (کونړ) رودونه او گندهاره (کابل مجرا) او هرديتي = سردي سوتي (ارغنداو يا اراکوزی، چې اوس يې د پخواني نامه ريښه په دهرات کښې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کښې د بلخ نوم د "بلهیکه، په شکل ياد شوی دی، چې وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکريت په ادبياتو کښې "بهليکه" شو او ريښه يې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدارنگه په اتهرواويد کښې د گنداريس (د گندهارا اوسېدونکی) تر څنگه د منجوان غره ذکر شوی دی، چې همدا اوسنی منجان غر دی چې

د نورستان او بدخشان تر مينځ پروت دی.

په ويدي سرودو کښې د لسو اريايي قبيلو جگړه ياده شوې ده، چې د ويدا د کتاب تر ليکلو (۱۴۰۰ ق.م) دمخه دراوی (پنجاب پر غاړه شوې ده او په دې قبيلو کښې د افغانستان د خواوشا خلکو هم ډېر نومونه شته لکه الينا (د اليشنگ او الينگار خلک، او بهالانه (د بولان د درې خلک) او شېوا (د سند د غاړې خلک) او پورو (د گندهارا د شاوخوا خلک) او پکتیه (پښتون).

له دې جملې څخه د "ريگ ويد" په دويم ټوک کښې د پکتیه د قبيلو او د هغوی د نومياليو کسانو او پاچاهانو څو وارد يادونه شوې ده، چې يو له هغو ځنې پکتیه نامتو پاچا (تورويڼه) (توروهونی = شمشير باز) نومېده او د ارغنداو د هراوت (هرديتي) په وادې کښې د پنی، ډسه، پراوتیه او بريسه په يادښت راغلی دی، چې اوس په افغاني قبيلو کښې بريخ او پنی د کندهار په جنوب او د سيوري په وادې کښې شته او همداراز پخوانيو نومو ته د ډاسو (سليمانخېل) او پروت (الکوزی) د قبيلو بنسټ لار پاتې دی.

هغه اريايي نژاده خلک چې له اريانه ويجه څخه د هندوکوش شمالي او جنوبي سيمو ته راغلل، کوچيان وو او د چوپاني ژوند يې درلود. پر (۱۹۳۹م) سمرقند ته نژدې په "تل برزو" کښې پر خاورين لوښي يو تصوير موزدلی شوی دی، چې هغه د گيومرث (گومرد - يا گوپت شاه) د يو پخواني اريايي پاچا تصوير بولي، چې نيم يې سرې او نيم يې نر غویي دی او گوپت د اوپستا په يوه برخه کښې هم شپون پاچا بللی دی له هغه څخه څرگندېږي چې دغو خلکو د کوچيتوب په وخت کښې هم پاچاهان لرل، کولا (کېوله) او کورنی. د دوی د ژوند اساس و، چې له هغوی څخه بيا ډلې پيدا کېدلې او د "پتي" په نامه يې مشر لاره، بيا چې څو کوله (کېوله) سره

يوځای کېدل "گرامه" يا "ويسه" ځنې جوړېده شاهي ټاټوبي ته يې "پور" وايه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړيو او ځايو په نومونو کېنې شته لکه: باگرام، ميرويس، شپريور.

لومړنيو آريايانو مخکېنې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنيزه ډلبندي) يې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کېنې د هغه هېواد له پخوانيو تور پوټکيو سره مخ شول، نو پر څلورو طبقو، برهمن (روحاني) کشتريه (جگړن) ويسيه (بناريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) وويشل شول چې دې اجتماعي طبقه بندي د دوی په وروستنيو تاريخي او ټولنيزو اوضاعو کېنې څرگنده اغېزه درلوده.

په ويدي کتابونو او داريایي نژاد په نورو آثارو کېنې داسې ليدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی تر منځ موجوده وه او د ډول ډول ارباب انواعو پرستش يې کاوه او د "سېها" او "سمتي" په نومونو يې جرگې او د (سامانه) په نامه يې مېلې لرلې، پېغلو له زلميانو او ښځو له نارينه و سره مينه کوله او د واده دودونه يې هم درلودل. د کورنيو افرادو د ډېرښت له پاره يې تل دعاوې کولې، د ښځو په ډلو کېنې شاعرانې هم وې، چې ځينې سرودونه يې د ريگ ويد په لومړي کتاب کېنې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوبې، د اس سپرليو اتڼ، نڅا او موزيک هم درلود او پر کرڼه او مالدارۍ بوخت وو او د وړيو او څارويو له پوټکيو يې کالي جوړول، د پسونو او وزو رمې او دغو يو گلې يې درلودې او د کورنيو شتمني يې د څارويو رمې او په تېره بيا د پيوړو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "شوما" د بوتي د رانيولو (اخيستلو) له پاره راتلل خپل غوايي به يې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چې هغه ته به يې

پاسو (PASU) ويل چې د پيسې (پولی واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده. له صنايعو څخه يې د لرگيو تراشنه، فلز کاري، د توکرانو او پوزيو (بوریا) او بدل، د خاورينو لوښيو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول زده وو.

خوراک او څښاک يې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښکار غوښې او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبعي عناصرو عبادت يې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندرا (د جگړې رب النوع) سوريا (لمر) اگني (اور) سوما (غربي وانه چې له هغو څخه يې مشروبات تيارول) ماروت (باد) او نور اود هر يو په نامه يې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته يې "ريشي" ويل چې په پښتو کېنې اوس ددې کلمې له ريښې څخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوپستايي مدنيت:

د افغانستان د اريايي خلکو دويم مدنيت په بخدي (بلخ)، د هندوکوش په شمالي او جنوبي سيمو او د هلمند په وادي کېنې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کېنې پيل شوی او له هغې دورې نه يو کتاب د اوپستا په نامه پاتې دی چې پينځه بابې لري.

څرنگه چې په دې اړه زموږ د معلوماتو سرچينه د اوپستا د کتاب پاتې برخه ده نو ځکه دغه مدنيت او فرهنگ ته "اوپستايي مدنيت" وايو څرنگه چې دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کېنې زېږېدلی او را منځته شوی دی ځکه نو د دغه هېواد په تاريخ کېنې ډېر زيات ارزښت لري. د اوپستا کتاب د افغانستان د لرغونو خلکو مدني، فکري، او فرهنگي اوضاع په ښه ډول څرگندوي.

د اوېستا له كتابه څرگندېږي چې آريايي خلك د كوچيتوب، مالدارۍ او كډه پر شا ژونده مدنيت ته رسېدلي او په كليو او ښارو كښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنيز ژوند په مراحلو كښې يې يوه نوې دوره پيل كړې ده.

په دې دوره كښې لومړی ځل په بلخ كښې پاچاهي را منځته شوه او د "يمه" (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان كړ او هم په دغو خلكو كښې يو ټاكلی ايبين د مزد سينه = مزد يسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی چې مدني او روحي قوانين او هدايتونه يې لرل، موسس يې زره توشتره = زردشت و چې د كورنۍ په نامه "سپتمه" يا "سپيتمان" يادېده (چې دا نوم په پښتو كښې دوی كلمې "سپين" او "تمه" يا "تمان" د نژاد په مانا دی). د زردشت د تبليغ د رامنځته كېدو ځای بخدی (بلخ) او سيستان دی. (وگورئ نهمه نومره عكس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاره آس خاوند) او مور يې "دوغدو" او د پلار له خوا نيکه يې پتير گتراسپه نومېده د څلورو وروڼو نومونه يې داوو:

رتوشتر، رنگوشتر، نوتريکا، نى وتيش.

د ده لومړنۍ ښځه چې نوم يې څرگند نه دی (د ايست واستره) مور وه او درې لوڼې يې لرلې د زردشت دويمه ښځه د دوو زامنو "هوره، چيتره اورات نره" مور وه، دريمه ښځه يې چې په لمر ختيزه ورشو او د بخدي په سيمو كښې كړې وه د جاماسپ (د گشتاسپ وزير) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او "هووی" نومېدلې، د ده له زامنو څخه "ايسيت واتسره" د روحانيونو مشر و.

او "اوروت نره" د بزگرانو لارښود او "هوره چيتره" د جنگياليو

افسر بلل كېده د ده د پيروانو درې گونې ډلې، د زردشت د دغو دريو زامنو له خوا رامنځته شوې دي، درې لوڼې يې هم درلودې چې فريني، ثريتي، پيورو او چيستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندانه زمانه په يقيني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي كتابونو د روايتو له مخې د (۶۶۰ ق.م) په شاوخوا كښې زېږېدلی او پر شل كلنۍ يعنې پر (۶۴۰ ق.م) كښې منزوي شوي، پر ديرش كلنۍ يعنې پر ۶۳۰ ق.م يې د لارښوونې ادعا كړې ده، پر ۴۲ كلنۍ يعنې پر ۶۱۸ ق.م كښې "گشتاسپ" پر ده وگروهېد او د ده په عقیده شو او پر (۵۸۳ ق.م) په اووه اويا كلنۍ د توراني "ارجاسپ" د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشكده) كښې د توراني "براتر كرش" په لاس ووژل شو، خو څېړونكي پوهان دا كلونه سم نه بولي، او د ده زوكړه يې د ۵۸۸ ق.م په شاوخوا كښې كښلې ده.

زردشت له هغو لرغونيو كسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان كښې يې پر نوي اقتصادي بنسټ د يو اساسی او ژور رفرم بنسټ ايښی دی او د "ژ، دو مزيل" په وينا:

"ده خپل اقتصادي سيستم په داسې وخت كښې منځته راوړی دی، چې د اريايانو يوه ډله د كوچيتوب له حاله راوتل او كليوالي ژوند يې غوره كاوه."

په دې توگه چې د څارويو د څر نامعلوم ځايونه يې د هر ټبر او قوم له پاره د څر په ټاكلو ځايو ايش كړل او په همدغه دليل يې غويي او غوا ته چې د خوراك او كرهنې يوازنی وسيله وه په درنه سترگه كتل او حيواني سرې په كليوالی تشكيلاتو او كرهنه كښې خاص اهميت موندلی و.

زردشت د يوه خدای (اهوره مزده - يوبادار) په يووالي او بې ساري

عظمت قايل شو او له پخوانيو خدايانو څخه يې چې آريايانو ورته عقیده درلوده مخ وگرځاوه، دی وايي چې:

"تر يوه خدای وروسته د نړۍ له پيله څخه دوه روحه شته، چې يو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي او ټول ژوند يوه باطني جگړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دايمي جگړه کېږي رڼا او تياره عقل او اهریمن يو له بل سره مقابل دی".

زردشت په خپل ايښ کېږي د څارويو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونيو آريايانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وايي: "د (سوما) کثيف نشه کوونکي شراب څنگه له نېکۍ سره مرسته کولای شي. د بزگر سړي غویي تر دې چې قرباني شي، ښه او گټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کېږي وي"

د زردشت په ايښ کېږي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې، د رښتيا پر بري، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنواټ (صراط) د پله او د ملاتکو پر وجود عقیده شته او آذر (اور) يې هم مقدس گڼلی دی، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبيعت په مواليدو کېږي په ودیعت ايښود شوی او د ژويو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطني غريزې تودښت نغري دي، نو ځکه د زردشت پيروانو د آذر د نمانځنې له پاره دوهې (آتشکدې) درلودې.

د زردشت په ايښ کېږي د نيکۍ قوتونه دا ميشه سپينه (هميشه سپين او مقدس) او ايزدان (دستایني وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر يو قوت د خپل صلاحيت په دايره کېږي د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر يو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د يوه صفت مظهر او تلپاتې بلل شوی دی.

۱- وهومنه = بهمن (ښه انگیرنه - نېکه مننه) يا د گلو او رمو او نورو ژويو (ژوندیو موجوداتو) ساتندويه پریښته.

۲- اشه و هیشه - اردي بهشت (ښه نظم) د اور پریښته.

۳- خستره ویریه - شهرپور (تسلط د فلزاتو او ښکلیو ډبرو ساتندويه پریښته).

۴- سپینته ارميتي - سپیدار مذ (د روح سپیڅلتوب او تواضع) د ځمکې ساتندويه پریښته.

۵- هیورواتات - خرداد (روغتیا) د غښتلتوب، کورو او اوبو، موکله پریښته.

۶- امیریتات - امر داد (ابدي ژوند او بقا) د کرهنو و اښو او د څړ ځایو پریښته.

د مزده یستا د پیدایښت په سر کېږي ددی شپږو ملایکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته یې پر ځای "اهوره مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش - د خیر هاتف) دریدله. د خیر، نیکی او رڼا د قوتو په مقابل کېږي د شر، بدۍ او تیاري قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر "انگره مینیو" (اهریمن) و، او په اوښتا کېږي یې د شر او تیاري دا ټول قوتونه د "دیوه" په نامه یاد کړي او د خیر د ملاتکو په مقابل کېږي یې د شر او بدۍ شپږ موکلان د کماریکان په نامه داسې تصور کړي دي.

۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کېږي د ناپاکۍ انگیرنې (یا مننې) په مانا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲- ایندره: د اردي بهشت په مقابل کېږي د بدعت دوره او د خلکو

گمراه کوونکی روح

۳- سيورود: د شهريور په مقابل كښې د بې نظمۍ ښكارندوى او د گډېر ديو.

۴- نا او نك هبي تيا: د سپيند ارمذ په مقابل كښې د تور او نافرمانۍ ښكارندوى.

۵- تيوروى: د خرداد په مقابل كښې د ورانۍ فساد، لوږې او تندي ديو.

۶- زبى ريش: دامر داد په مقابل كښې چې د تيو دوى شريك دي. كله هم ايشمه د (خشم) ديو د سروش په مقابل كښې د هغو ديبانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشكرۍ او عصيان ښكارندوى دى. زردشت خپل ايښ پر دريو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا كړى دى او هغه دادى:

هو مته (ښه منل) هو خته (ښه ويل) هو ورشته (ښه كول) او په دې ډول د زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه كول د خپل عمل اساس گرځاوه، او خپله انگير نه، خپله ژبه او خپل عمل يې په يو شان له ماناوي او مادي ككړتيا څخه خوندي ساتل، د بدني او روحي پاكوالي، د رښتيا، سموالي، مېړانې، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات يې كاوه، درواغ او تور منع و او د مزديسنا هر پير و په دې مامور گڼل كېده، چې اور و اوبه او ځمكه د ناپاكيو له ككړتيا څخه و ساتي، ځكه نو دوى ځمكه د مړو د جسدو له ككړتيا څخه ساتله او خپل مړي يې نه ښخول بلكې په ازاده هوا كښې يې په لوړو خايو باندې اېښودل چې د هوا مرغان يې و خوري او له منځه ولاړ شي.

د زردشت ايښ چې د پيدا كېدو او روزني ځاى يې د دنيا ډېر لرغونى پايتخت بخدي = بلخ و، د اوېستا د كتاب په وسيله تبليغ شو، چې

تفسير يې په پهلوى (زند) ژبه راغلى دى او هغه ژبه چې اوېستا پرې ليكل شوې، له ويدي ژبې سره ډېر نژدېوالى لري، د اوېستا كتاب د اسكندر تر يرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسكه ياكثابه لرل خو سكندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغو اوېستا كتاب ليكلې و، وسېزل او تر سكندر وروسته چې يې بيا هغه كتاب راټول كړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همېغو (۲۱) نسكو وويشل شو او دويسټ نومې انگريزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسكو (۳،۴۵۷،۰۰۰) كلمې درلودلې، چې اوس له هغو څخه يوازې (۸۳،۰۰۰) كلمې شته، له هغې شرح څخه چې انگريزي ختيځپوه براون كړي ده، داسې څرگندېږي چې د اوېستا باخترى اصل له منځه تللى او هغه څه چې اوس پاته دي، يوازې څلورمه برخه يې ده په دې تفصيل:

۱- يسنا (پرسته او جشن): چې ديني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲- ويسپريد (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چې له (۲۳) څخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳- ونديداد (د شيطانانو دفع كوونكى): د اوداسه، استغفار، توبې او نور ديني احكام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.

۴- يشت (نمونځ اوستاينه): د خداى او ملايكو ستاينه ده او (۲۱) بابونه لري.

۵- خورده اوېستا (كوچنۍ اوېستا): چې د (۳۵۰) م په شاوخوا كښې آذربيد مهر اسپند تاليف كړې ده او دعاوې، نمونځونه او مناجاتونه په كښې دي.

د اوېستايي مدنيت په دوره كښې چې له (۱۲۰۰ ق م) څخه پيل شوې ده، لومړى وار په بخدي كښې شاهي نظام منځته راغى او اوېستا وايي

چې: "يمه" دا هپوره مزدده په امر يوه "واره" ودانه كړه، چې اوږده او سور يې د يوه اسپريس (اس خغلولو د ميدان) په اندازه و او په هغه كښې يې راز راز ځناوران لكه پسونه، غوايان، سبي، مرغان او نورو ساتل او هم يې د يو هاتره (ميل) په اوږدوالي د اوبو ځای وکښې او په هغه واره كښې په مخصوص ترتيب بازارونه، كوڅې او كورونه جوړ كړل، خو په هغه ښار كښې يې ناروغانو، درواغ جنو، بدخويو، پيسانو او ليونيانو ته ځاي ورنه كړ. په دې ترتيب د بخدي په "واره" كښې د آريايي مدنيت لومړی ښار ودان او لومړی مركز تاسيس شو. او همدا د "واره" اوښتايي كلمه ده، چې په سنسكريت كښې "وهارد" شوی ده، او په دري كښې "بهار" څنې جوړ شوی دی، چې پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پيړۍ پورې "د بلخ نوبهار" ودان و.

د اوښتايي مدنيت په زمانه كښې چې آريايي خلكو د هندوكوش په شمالي لمنو كښې كليوالي ژوند ته لاس ورته كړ، كلي او ښارونه يې ودان كړل او د كوچيتوب له دورې څخه په كورو كښې د اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام و، چې د مدني مراحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار كښې واخيستل شو، همدا مهال و، چې شاهي نظام هم منځته راغی او د بخدي پاچهانو چې د اوښتا په يشتو كښې د "پره ذاته" په نامه ياد شوي دي يعنې پيشداديانو په خپل سلطنتي نظام كښې نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، د اوښتا په تعبير د بخدي دغو پاچهانو د رب النوعۍ مقام هم درلود او څنگه چې په ويدي سرودو كښې هم د دغو پاچهانو يادونه شوې ده، ځكه نو د دې شاهي كورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصرته چې آرين خلكو د هندوكوش له شمالي سيمو هجرت نه وکړ - رسيدای شي.

خو په اوښتا كښې يو لوی پهلوان (د گيومرث له اولاد څخه) چې

هيوښنگه نوميد، په "پره ذاته" = پيشداد" ملقب و، يعنې لومړی قانون گذار او دا د دري ادبياتو همغه هوشنگ دی، چې د البرز په غره كښې يې د ناهيد (ناهيता) د رب النوع له پاره قربانۍ كولې او له دييانو سره جنگېده، او پر اوو هېوادو يې پاچهي كوله.

د د ينكرد په دريم كتاب كښې داسې راغلي دي چې: "د كرهنيې او د هكانيه = دهقاني دود او د مالکيت اصل همدغو پيشداد يانو منځته راوړي دی او بيا وروسته هوشنگ د يهوښتیه (دالبیروني په وينا د هوفذيه) يعنې د حكومت او پاچهۍ او د خلكو د ساتنې اصل ايجاد كړی دی" له دغه روايت څخه پوهېدای شو، چې د اوښتايي دورې مدنيت د ويدي د اوایلو او كوچيتوب سره توپير درلود - په دې مانا چې دا وخت د ښكلي بخدي خلكو په كرهنيه او آبادۍ، د كليو او ښارو په ودانۍ لاس پورې كړی و، د كوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه، د هكانيه او د مخكې مالکيت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې "د هيوښتیه" (د حكومت او سلطنت ايجاد) ته رسېدلي و او هوشنگ پر يوې خورا ارتې ورشو او ځمكې حكم كاوه او د دييانو او كوډگرو او بد ذاتو سره چې د مدنيت وړانوونكي او د كليوالو كروندگرو دښمنان وو جنگېده.

تر هوشنگ وروسته بل پيشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوښتا كښې د "تخمه او روپه" په نامه ياد شوی او په ازينه ونت (وسله وال) ملقب و، دی يې د اوو هېوادو پاچا د "ويونگهان" زوي د "اينگهت" لمسی او د هوشنگ كړوسی گڼلي دی، چې ديرش كاله يې د خپل وزير "شيدسپ" په كومك په نياو (عدل) او انصاف حكومت وكړی ده ته "ديوبند" هم وايي، دا ځكه چې دييان او هريمن يې بند كړي وو او هم يې ځينې داسې مدني كارونه وكړل، چې په نوې اقتصادي مرحله كښې ورته اړتياوه، لكه د وړيو وريشل،

د کاليو سکېنت او گنډل، د څارويو اهلي کول او له اس، غاتري، اوښ غوايي او خرډه څخه گټه اخيستل، ليک او لوست منځته راوړل.

د کريستن سين په وينا: "تر تهمورث وروسته يې ورور جمشيد پاچاشو او لومړي ځل يې د نورو جشن جوړکړ، ادوي د اوښتا په تعبیر "د ښو گلروځاوند" و، چې د القب په اوښتا کښې هوښه (په پهلوي کښې هورمنگ) راغلی دي.

ده دري خویندې د "يمگ" او "ارینوک" او "سنگهوک" په نومو درلودلي (په شهنامه کښې: ارنواز - او شهرنان).

د اوښتا يې مدنيت دوري او د آريايي نژادو شاهي کورنيو او نومياليو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانيو کتابونو روايتو د زمانو په تېرېدو يوه داستاني بڼه پيدا کړې ده او په دغو کتابو کښې دا اساطير په مختلفو ډولو راوړل شوي دي، خو موږ دلته زيار باسو، چې ترخپله وده د نوموړيو داستانو تاريخي اړخونه ولټوو.

په ويدا کښې د پيشدادې ستر پاچانوم (يمه) Yama په اوښتا کښې "يمه" Yima په پهلوي کښې "يم" Yam او په دری کښې "جم" ذی، چې صفت يې په اوښتا کښې خشيته Xshaeta په پهلوي کښې شيت Shet او په دری کښې "شيد" راغلی او "جمشيد" يې بولی، يعنی ځلیدونکی جم. د جم پلار په اوښتا کښې ويوهونت Vivahvant دی، چې وروسته بيا ويونگهونت = ويونگهان په ويونجهان معرب شو، زوی يې یمه = جم دا هوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچاو ټاکل شو چې د خلکو د ودانۍ او هوسايۍ له پاره زيار وباسي، ده ته يوه لکړه، يو غمی، يوه توره، يوکتوری (جام) او د يوې زرین تېش (غابور) ورکړ شو، چې د ده د شاهۍ لومړی ښان وی او له تيش څخه د ځمکې په کرلو او کرهڼه کښې کارواخلي، د خلکو او څارويو د نسل

په ډېر ولو کښې زيار وباسي، د بخدي "واره" ودانه کړي او هغه ځای چې په اوښتا کښې د لوړو بيرغو لرونکی (ښکلی بخدي) بلل شوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا "يمه" لومړی پاچا دی چې د مدنيت او ښاريتوب بنسټ يې ايښی او ټولنيز ژوند يې ترتيب کړی دی.

کرنه، څاروي روزنه، کار، د اوسپنې ويلول، د کاليو اوبدل، د وسلو او جواهر کارونه، د لښکري طبقې ټاکل، خټکري او د فلزاتو او درملو کارول يې دود کړل او په خپل لومړي شاهي پايتخت ښکلي بخدي کښې يې مدنيت جوړ او خپور کړ. د فرانسوي څېړونکي بنونسيت په وينا: دی هغه آريايي شخصيت دی چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کښې د "ايميرا" Imra په نامه تر ټولو ارياب انواعو لوړ او ستر رب النوع گڼل کېده او د هغې سيمې په مرکزي معبد کښې چې هلته يې د قربانيو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې درولې وې.

په ۹ يسنا کښې له دريمې تربېنځمې فقرې پورې وايي: "د جم د پاچاهۍ پر مهال تودوالی، سوړوالی، زوروالی، مړينه او رخه (رشک) په دنيا کښې نه وو" او د ۱۹ يشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښې داسې راغلي دي چې: "د جم په پاچاهۍ کښې د نړۍ ژوندون په خوښۍ او خوشالۍ تېرېده د رخ او ناوړين نخښې نه وې" په اوښتا او د عرب او عجم په نورو تاريخي کتابو کښې، د جم او پيشدادې پاچاهانو کيسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوي بڼه غوره کړې ده او څرنگه چې يې د جم پاچاهي د هر راز هوسايۍ او ارامۍ، نياو "داد" او ښېگڼې سر چينه بللې ده ځکه يې نو هغه څوک چې د خير، خوښۍ او ښېگڼې ددې سر چينې دورانولو وسيله شوی اژۍ دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی. او دا سړی "بيوراسپ" د "ارونداسپ" زوی (گيو

مرث دگر شاه = غرشاه) له اولادې څخه و، چې مور يې او ډاك (ودك) د جم خور وه او بيو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او څنگه يې چې گړندی اسان درلودل، نو ځكه يې ورته "تازی" ویلی دي، چې په همدې سبب ځينو مؤرخينو دی تازی او له عربي نژاده گڼلی دی.

وايي چې دی د (بورې) پر ځمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان جنوب ختيځ ته په رېوب کښې شته.

څرنگه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک يې ورته ویلی دی، ځکه يې نو نوموړی عربي نژاد بللی دی او هم څرنگه چې سامي نژادو له آريايانو سره سيالي درلوده، ځکه نو هر عنصر چې د نوي تشكيل شوي مدنيت او د بخدي پاچاهۍ ته خطر پېښاوه هغه له پردې نژاده باله او لکه آريايي نژاده تورانيان، ضحاک بيوراسپ يې عربي نژاده گڼلی دی.

د طبري او البيروني په څېر ځينې دقيق مؤرخان وايي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجميانو عجمي انگيرلی دی.

څرنگه چې د افغاني تاريخي ښار و، ځايونو او سړيو په نومونو کښې (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نيکه ضحاک او په باميان کښې د ضحاک ښار) ددغه نامه ريښه شته او مورخان هم د ده نسبت لري اريايي نژاده گيومرث ته رسوي او دی د جم خورۍ بولي، نو دا خبره چې عربي نژاده و، له منلو څخه ليرې ښکاري.

په هر حال د اوښتا د اشارو له مخې بيور اسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنيت يرغل وکړ او څرنگه چې ايزدي فر (د سلطنت پر تم يا خلا) د برياليتوب د مارغه په څېر له جم څخه جلا شوی و، اژي دهاکه پرده بری وموند او د ده هېواد يې ونيو او دی يې په اړه دوې ټوټې کړې.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام مېشت د ۱۹ فقرې له مخې د کوی

رينتا په نامه يوه ټينگه ماڼۍ او شاهي تخت او زر يڼه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبياتو کښې ده ته "ضحاک ماران" مار دوش اژدها) ویلی شوي دي.

د اوښتا له مخې تر جم وروسته ايزدي فر (د سلطنت خلا) پر "تراتينه" (په پهلوي کښې فريتون - فريدون) د پورتورا "پورگاو" پر زوی چې د جم له اولادې څخه و وخليده چې پلار يې د اثويه (اثفيان - ابتين) په نامه هم ياد شوی دی، د دې کورنۍ خلك کروندگر وو چې د زياترو له نومونو سره د گاو کلمه (په اوښتا کښې گټو) راغلې ده.

فريدون د اوبو د رب النوع اناهيتا له پاره ښل اسان، زر غويي او لس زره پسونه قرباني کړل. څو چې پر شريازي دها که بريالي شو او هغه يې وواژه او د جمشيد دوې خويندې "اري نوک" او شنگهوک چې ضحاک بنديانې کړې وې لاس ته راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هغو خداي نامو له روايتو څخه راخيسته شوی چې تر اسلامي دورې د مخه وې، داسې دي چې: يوه پښ (آهنگر) چې کاوک "کاوه" نومیده، د خپلې اهنگرۍ څرمن د نهزې پر څوکه د بيرغ په څير وتړله او خلک يې په ځان راټول کړل او د اژي دهاکه په مقابل کښې وپارېدل او د هغه د تېريو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاويان بيرغ دی چې تر ډير وخت وروسته پورې د اريايي خلکو د بري سمبول و.

فريدون په دې هڅه او خوز ښت کښې د پارېدلو خلکو مشر و او ده پر ضحاک باندې د خپل بری په ياد د نور روز د جشن په څېر "د مهرگان د جشن" بنسټ کېښود ديبان يې پر سرو ټکول او جهان يې ونيو.

د آريايي اولسو په داستانو کښې يو بل ته ورته روايات شته چې

وايي:

فريدون د ايرينه - تويرينه او سيريم مينه هېوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ايرج) او توج (تور) او سرم (سلم) ووپشل، خو سلم او تور د ايرج سره څه (رښك) درلوده او دى يې په ناځوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چيتره (منوچهر) په نامه د ايرج زوى پيدا شو او د ايرج كسات يې وكيښ. د دې استان په څېر د درو زامنو كيسې نورې هم شته لكه د زردشت د درو زامنو او د تارزي تائوس سكاينې د درو زامنو او د درو پښتني وروڼو (غرغښت - بيتنى - سپن) كيسې چې د كلژ دوفرانس د استاد ژرژرډومزېل په وينا پخوانۍ اريايي ټولنه له دريو ډلو:

روحانيونو، جگړنو او ثروت موندونكو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي كاستونه هم بر همنان - جگړن نجيبان او څاروي پالونكى كروندگر و، د زردشت له دريو زامنو څخه هم مشر زوى روحاني، دويم زوى جگړن "او دريم چوپان و او د اگرده كيسې پر پخواني اريايي قومونو كښې سره ورته دى.

په هر حال منوچهر د ايرج كسات واخيست، سرم او تور يې ووژل او د آريايي نژادو صحرا نشينو توراني ير غلگرو خلكو مخه يې ونيوله، د ده په وخت كښې لوى پهلوانان لكه قارن كاود زوى او نريمان اوزال ورستم رامتخته شول چې د آرينه ځمكه يې د دښمنانو له شړه ساتله.

تر ده وروسته د اوښتا په وينا نو تره (نوذر) د ده زوى پاچا شو چې توراني افراسياب تر دريو جگړو وروسته هغه ونيو او وېې واژه خو له هغه څخه د نوتريان = نوذريان په نامه لوى كهول پاتې شو، چې داستانونه يې په اوښتا كښې راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته "اوزوه" د توماسپه زوى (زو = زاب = د

توماسپ زوى = تهماسب) د فريدون له اولادې څخه تر پينځو كالو پورې حكومت وكړ چې هونسيار او عادل سړى و، د دې نامه ريښه په "زابل" او زوب كښې شته، ده د پهلوانانو په مرسته له تورانيانو سره جنگونه وكړل خو په پاى كښې يې د آمو سيند تر خپل مينځ وېش (بريد) وټاكى.

د زاب تر مړينې وروسته د هغه زوى كرشاپه Kereshaspa (يعنې د ډنگراس څښتن) پر تخت كښيناىست، چې لسم پيشدادى پاچا و، نهه كاله يې حكومت وكړ د ده تر مړينې وروسته افراسياب د توراني شنگ په فرمان د هغه پر هېواد يرغل وكړ او د كرشاسپه د داستان له ختمه سره د پيشداديانو داستاني تاريخ هم پاى ته ورسېد، خو دلته بايد دا وويل شي چې دا كرشاسپه د زاب زوى له اوښتايي نامتو پهلوان، كرشاسپه نريمان څخه جلا وي، ځكه چې كرشاسپه نريمان د ثريشه (ثريت = اثرط) زوى د سيستاني سام له كهول څخه و چې د فريدون د پاچاهۍ په پاى او د منوچهر د كار په پيل كښې زړور او بوډا و هم اصلاً يو له پهلوانانو څخه دى، نه له پيشدادى شاهانو څخه.

د كاوي = كيان كهول:

"كوي" يا كاوي په ويدي ژبه او اوښتا كښې د (پوه، پاچا، امير) په مانا دى، چې د اوښتا له مخې "كوي" د پهلوي (كي) د بلخ او د اوسني افغانستان شاوخوا د پخوانيو پاچاهانو له لقب سره يو ځاى و، خو د دې هېواد لويديزې خواته نه استعمالېده.

د كوي = كي كلمه د بلخ د هغو پاچاهانو د نومو په سر كښې گورو چې د پيشداديانو تر كهل وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې ځمكې شاهي پرتم (شاهي فر) د كوئم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوى اړه

لرلې ده.

په دري ژبه كښې يې "كى" په "كيان" جمع كړى دى او دا كهول يې په شاهنامه او نورو كتابونو كښې "كيان" كيانيان او كيانې" ياد كړى دى. د اوېستا له مخې د دې كورنۍ لومړى پاچا كواته Kavata نومېده، او ده ته يې كوى، كواته (كى قباد) وايه، چې د سيستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره كښې (د بلخ سهيل ته) پر تخت كښيناست او دې د خلكو د هوسايۍ، ارامۍ او نيكمرغۍ سبب شو، عادل پاچا و، پېنځلس كاله يې پاچاهي وكړه، فردوسي دى د فريدون له توكم څخه گڼلى دى. تر كيقباد وروسته په اوېستا كښې د كى اږيوه - كى - ارشن - كى بيرشن - كى پشين نومونه هم راغلي دي، چې د ده اولاد دى، خو د هغه په باره كښې راغلې افسانې كمزورې دي او پخوانيو كتابو كې هم زيات شهرت نه لري.

تر كيقباد وروسته يې زوى "كوى اوسن Kavi - Usan" (كيكاوس) د بخدي پر تخت كښيناست، چې د اوسن مانا هيله يا خوښي ده. ده له غير وادريايي پرديو عناصرو سره چې د حماسي رواياتو له مخې د اوسني ايران په شمال كښې د مازندران په ځنگلو كښې اوسېدل جنگونه وكړل او پر هغوى يې برى تر لاسه كړ. په اوېستا كښې هغه خلكو ته (ديبان) ويل شوي دي.

اوېستا وايي چې غښتلى او زورور كوى اوسن (كيكاوس) د ارزفيه Erezifya د غره پر سر (اناھيتا، د اوبو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه ددې لپاره خيرات كړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

څرنگه چې نوموړي غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختيځ خواته په بلخ كښې و او كيكاوس پر هغه اووه هسكې مائى جوړې

كړې وې، ځكه نو د ده داستان هم سر تر پايه (د افغانستان په تاريخ او خاورې پورې اړه لري).

دى له لويو پاچاهانو څخه شو چې (د هغه مهال د كشف شوې نړۍ) پر اوو هيوادو يې حكومت كاوه او د اوشنر oshnar په نامه يې يو پوه وزير درلودئ چې په اوېستا كښې يې د پورو جيره Pura-Jira په صفت ياد كړى دى يعنې ډېر پوه او هوښيار (په پښتو كښې: پوره = خير = كامل دقيق).

په اوېستا كښې كيكاوس ته ځينې غلطۍ او خطاوې هم منسوبې دي، لكه د همدې پوه وزير وژل او د ځمكې د ساتندوى غوايي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله كيانې پرتم (كيانې فر) له ده څخه وگرځيدئ او توراني افراسياب ورباندې غالب شو او دده هيواد يې ويجاړ كړ، خو چې روت ستخمك Rot - Staxmak "رستم" سيستاني پهلوان لښكر جوړ كړ او افراسياب يې وشاړه.

د بلخ له كيانې پاچاهانو څخه يو بل "كوى سباورشن" Syavarshan (سياه نر) و، چې تر كيكاوس وروسته پاچا شو او د بلخ واكمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) كښې له آريايي يرغلگرو قبيلو سره په يوه جگړه كښې وژل شوى دى او دى د كيكاوس زوى گڼل شوى، چې په پهلوي او دري ادبياتو كښې د سباوخش = سباوش په نامه شهرت لري.

سباوش ايرينه ويجه ته نژدې، يوه لويه كلا د كنگ د KANGHA (د = اوېستا) په نامه ودانه كړه چې د جمر كړ د واړه په څير دويم آريايي مركز و او ده په توران كښې د توراني پاچا افراسياب لور چې فرنگيس نومېدله ماندينه كړه او له هغې څخه هئو سره وه "Hausravah = كيخسرو" وزېږېد. چې تر پلار وروسته يې د پاچاهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخيستو په غرض له تورانيانو سره د خپل ننگيالي سپه سالار هئومه Haoma په ملگرتيا يې

افراسياب او د هغه ورور کيريسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسيزو راغلی) په ځنځيرو کښې وپيچل او وې وژل.

اوپستا وايي: کله چې کياني پرتم (کياني فر) په خسرو پورې اړه پيدا کړه نو دهغه په مرسته يې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مينه او ښکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کياني شاهنشاهی هیوادونه يې بيرته سره وښلول، چې له همدې امله په اوستا کښې د خشتري هن کريمو Xshathrai - Hankeremo يعنې د هېوادونو ښلونکې او يو ځای کوونکې، د شاهنشاهی د رامنځته کوونکې په صفت ياد شوي دي.

تر کيخسرو وروسته په بخدي کښې يوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې يې د "اسپه" کلمه راځي او دا بېخي باختري نسبت دی، ځکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای و او ددې مخکې آريايي نژادو سپرو، په جنگونو، يرغلونو او د دښمنانو په مخنيوي کښې تل له دې اهلي څاروي څنې کار اخيست، ددې سيمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بيا تر اوسه، د اسانو د گلو روزنه او د سپرلۍ ورزش دود لري تر دې چې ځينو پوهو مؤرخانو لکه دينکر، په خپل پخواني تاريخ کښې، د بلخ د پاچاهانو يو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه ياد کړی دی، خو په حقيقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کيانيانو پايڅوړ دی.

له همدې ډلې پاچاهانو نه هغه څوک چې تر کيخسرو وروسته د بلخ د پاچاهۍ پر تخت کښيناستلی، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aurvāt Aspa (= کي لهراسپ) ياد شوی دی چې د گړندي اس په مانا دی او نسب يې کيقباد اومنو چهرته رسيږي، د فردوسي په وينا د مهر د مياشتې د مهر پر ورځ (د ميزان په ۱۶ مه) يې د پاچاهۍ خول پر سر کښيښوو او په بلخ کښې يې د "آذر برزين" په نامه يوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه، د ساساني وختو

په نورو روايتو کښې وايي چې: ده د خپل يو سپه سالار بوخت نرسيه (معرب يې: بخت النصر) په ملتيا پر اورشليم يرغل وکړ او هغه يې وران کړ، او جهودان يې تيت کړل، د ژوند په پای کښې يې پاچاهي خپل زوی ويشتاسپه Vishtaspa (= گشتاسپ، د توریدلي آس په مانا) ته پريښووه او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، وښتان يې پريښوول، د خدای په ستاينه بوخت شو او د زردشت دين يې ومانه، چې په پای کښې د توراني ارجاسپ په يوه حمله کښې ووژل شو.

ويشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا، د گړنديو آسانو خاوند د زردشت مريد او پيرو او مزدا پرست او کياني فر لرونکی، رښتيا کوونکی او پاک تومنه سپی و، پر خپلو توراني دښمنانو يې بری وموند او هم يې وزير جاماسپه داوستا له مخې شريف بډای، هیوادوال او پوه بريالی او د زردشت د لور ميره و، چې د زردشتي آئين تر منلو وروسته يې د هغه په خپرولو زيار ايستلی و او دده زوی سپينتوداته Spento - Data اسفنديار چې تخمه Taxma = "تهم = زړور" يې صفت و او د ويشتاسپه ورور چې زئيري وئيري Vairi - Zairi "زير" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتي قانون په خپرولو کښې يې زيار ايستلی دی، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه ميلادي پېړۍ کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمر قند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وايي چې:

زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سروزرو په څير کو وليکلې او د "ورهران" په اتشکده کښې يې کښيښودلې، چې دا معبد، اسفنديار د بلخ باميك په نواذك کښې ودان کړی و، همدارنگه په آذر فريغ (د مويدانو اتشکده) او آذر برزين مهر (د کرونده گرو اتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه اتشکده يې د ده په وخت کښې

له خوارزم څخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پورې لا هم پاتې وه.

د زریز زوی بستوئیری Bastawairi د بست ښار ودان کړ او هلته یې ډېر ژر خیراتونه وکړل او هم یې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه یوړل.

تر اسفندیار وروسته له دې کورنۍ څخه د ځینو نورو پاچاهانو نومونه اخستی شوي دي لکه "و هومن سپینداتان" (بهمن اسفندیاری) او لور یې "همای" او "د. ارباب" د هما زوی. دا پاچاهان له سیستان او هلمند په وادی کې د استانونه لري، ځینو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنگ په دوره کې سر بهر پر دغو شاهي کورنیو چې مخکې یادې شوې د ځینو لویو پهلوانانو کورنۍ هم په دې تاریخي زمانه کې راغلې دي چې ددوی په نامه اریایي حماسي روایتونو کې ځانګړي کتابونه وو، دا کورنۍ زیاتره په اوسني افغانستان او د خراسان په سیمې پورې اړه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوی تاریخي پېښو داستاني بڼه موندلې او په دې پهلوانانو پورې یې ځانګړي کارونه تړلي دي. چې ددې افسانوي روایتونو له منځه یوه برخه تاریخي واقعیتونه لکه د پاچاهانو د کورنیو تاریخي پېښې لاس ته راتلای شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سیستان له خاورې څخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روایتونو او د نورو پهلوي کتابونو له مخې د دوی نژاد

د بخدي هم هغه "یمه جم - جمشېد" پاچاته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندینه کړه چې له همدې نژاد نه سام نریمان پیدا شو، چې زوی یې د وینتو د سپینوالي په سبب د "زال زر" په نامه یاد شو او د پلار له پلوه د سیستان پاچاهي ورکړای شوه، دی د کابل د مهرباب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاک له نسله وه مین شو او هغه یې خپله ښځه کړه. چې له هغې څخې رستم وزېږېد، چې د خپل وخت ترټولو پهلوانانو غښتلی، زورور و؛ کک، کوهزاد (غزۍ غلجی)، یې چې له زال څخه یې خراج اخیست وواژه، خو په پای کې د بهمن په وختو کې د خپل ورور شغاد په دوره او چل څاه ته ولوېد او د خپل آس رخس سره په هم هغه څاه کې مړ شو.

زال سر بهر پر رستم او شغاد یو بل زوی د "زواره" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي. له رستم څخه فرامرز ته، سهراب، جهانگیر او گشسپ بانو او زر بانو پیدا شول او له سهراب څخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه یوزوی پاتې شو، تر برزو ورسته شهریار وزېږېد، چې ددې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، برزونه، شهریار نامه، بانو گشسپ نامه، جهانگیر نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شاهنامه کې هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانو نه شهرت لاره او تر اوسه یو څو ځایونه، د تخت رستم په نامه (په سمنګان کې) د رستم غونډۍ د زال کلا، (تخارستان) د کک کهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کې) شته چې ځینې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاریخونو کې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاریخونو کې لکه د موسی خورنی ارمنی په تاریخ کې له (۵ - ۸ مې

پېړۍ پورې) هم درستم نوم راوړل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زړورتيا او پهلوانۍ کښې يې شهرت درلود "کاوه" کورنۍ ده چې دمخه يې يادونه راغلې ده او د ضحاک د ظلمونو او ستمونو په مقابل کښې يې د خلکو يو ډليز غورځنگ رامنځته کړی و، له هغه نه يو زوی د "قارن کاوگان" په نامه پاتې شو چې د فريدون او ايرج او منو چهر په وختونو کښې يې له افراسياب سره د کيقباد په جنگونو کښې ډېره مېړانه او زړورتيا ښودلې وه.

دا کورنۍ د اشکانيانو او ساسانيانو تر دورې پورې د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دريمې هجري پېړۍ پورې يې خپل برم او قوت ساتلی و. د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذريانو کورنۍ ده چې نوذريان د منو چهر د زوی "توتر" له اولادې څخه وو. دې کورنۍ ته په اوستا کښې نشو تئير يانه Naotairyana ويل شوې ده او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم يې خراسان د طوس د ښار په نامه کښې پاتې دی د کيانی وخت له لويو پهلوانانو څخه و چې د وایسه که Vascaka پرزامنو يې بری وموند، د نوتر بل زوی "ويسه" چې په اوستا کښې دوسته يورو Vistauru (او په پهلوی کښې ويستخم = په درې کښې گسته) ياد شوی دی چې مزدیسنا د آئين ډېر دښمنان يې وژلي دي او زر اسپ هم. د طوس د زوی له دې کور څخه گڼل شوی دی.

همدا ډول د کاوس زوی فريبرز (په پهلوی کښې برزی فره) او د لهراسپ زوی زریر او د زریر زوی بستور (په اوستا کښې بسته وئیر) او د گشتاسپ زوی اسفندیار او د وزیر جاماسپ زوی گرامي (په پهلوی کښې گرامیک کړت) ددې پېر هغه شهزادگان او نجيب زادگان دی چې په داستانونو کښې د پهلوانانو په څېر ياد شوي دي او د روايتي کيسو له اړخه

ددوی تاريخي وجود پېژندل کېدای شي، هريو د بخدي او خراسان په لرغونيو تاريخي داستانونو کښې نوم او نښان لري.

افغانستان او اوبستايي سيمې:

د اوبستا په دريم کتاب ونديداد کښې د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاړس سيمې يادې شوي دې ځينې يې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کښې دي، همدارنگه د اويستا په ريشو کښې د هغو غرونو او سيندونو نومونه راغلي چې ټول په دې هېواد کښې دي. د بېلگې په ډول:

۱- ايرينه ويجو (هغه سيمه چې په پامير يا امو ته نژدې په خوارزم

کښې ده).

۲ - سغده (د آمو په شمال کښې سغد)

۳ - مورو (د مرغاب مجرامرو)

۴ - بخدي (بلخ)

۵ - نيسايا (په شمالي خراسان کښې نسا)

۶ - هراي وه (هرات)

۷ - وايکرته (کابل)

۸ - اوروه (روه د پختيا ولايت او سليمان غر)

۹ - هري ويتي (ارغنداو او ده هراوت)

۱۰ - اي تومنه (هلمند)

۱۱ - ده گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)

۱۲ - هپته هندو (سند).

چې دا ټولې سيمې په افغانستان او يا د افغانستان په ګاونډي کښې پرته دي. همدارنګه په اوستا کښې سيامګه (سياه کوه = تور غر) يو پارۍ سينه (د ګوربت تر الوتنې هسک غر - هندوکش) سپيسته ګونه ګيرۍ (سپين غر) او نور غرونه او سېندونه ياد شوي دي چې له دې هېواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکيو آشنايي رابښي.

ايزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت يو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وويل شول د شريرو قوتونو د مقابلې لپاره يې د خير او بښګڼې شپږ ملکې وټاکلې، خو بيا هم د هغو ارباب انواعو اغيزه چې د ویدي د وخت لرغونيو اريايانو لرله بيخي له منځه نه و تللې، يوازې د ویدي د لوی رب النوع "وارونه" پر ځای "اهورده مزده" ودرېد چې مانايې پوه بادار (سرور) و او دا نوم زردشت "د يو خدای" لپاره وټاکه او هغه آريايي خدايان (د هوان) چې تر هغه وخته يې لا په هندوستان کښې د خدايي مقام درلود د زردشت په آئين و قانون کښې متروک او پريښوول شول. ځکه نو د "ديو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خدای په مانا وه د "بلا، غول او ګمراه کوونکي" مانا پيدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته "مزديسنا" او مشرک او د باطل دين پيرو ته "ديويسنا" وويل شو، خو سره له هغه هم د "ديو" کلمې په ټولو اريايي اولسونو کښې (له زردشتيانو پرته) خپله اصلي مانا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم "ديوه" د خدای په مانا دی.

"زيوس" د يوناني لوی پروردگار نوم و، چې لاتيني "ديوس" او فرانسوي "ډيو" او د پښتو "ډيوه" (د خراغ او رڼا په مانا) له دې ريښې څخه

دي.

د ویدي دورې په آريايانو کښې "اګني" د اور رب النوع او خدایي څری (قاصد) و، چې په اوستا کښې "اوترو" او "اترش" او په پهلوي "اتور = اتر" او په دري کښې "آذر = آتش" او په پښتو کښې اور دی او په زردشتي ايين کښې يو عصري ايزد او د هورده مزده زوی ګڼل کيږي. چې لمبه يې د خدايي رڼا ښکارندويه (نماينده) ګڼلې کيده او د پرستني په ځايو کښې يې د محراب پر ځای ځلانده اورغالي (آتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوستايي بله رب النوع اوبه دي چې په ویدي دوره کښې هم "اپام نپات" (د اوبو زوی) ياد شوی دی او څرنگه چې د بخدي اريايي نژادو د خپل هېواد په زړه کښې له لوی سيند څخه ډيرې ګټې اخيستي وې نو ځکه د اوبو له پاره يې د "اناھيتا" په نامه رب النوع پيژندله او په خپله دغه سيند ته يې اردوی - سوره Ardivi - Sura ويل، چې د اوستا ابان يشت د همدغه رب النوع ستاينه ده او څېړونکي دا رب النوع د مور - ادیتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې مو تر تاريخ دمخه آثارو کښې وليدلې، په راورستيو زمانو کښې د دغه نامه وروستۍ برخه اناھيته = ناهيد په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوستا په آبان يشت کښې د يوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چې طلايي خول او زرین کميس لري او په باختر نومي کتاب کښې د راولنسن په وينا د باختر په ښار کښې د اناھيتا مشهور عبادت ځای و چې د اوستا په پېنځم يشت کښې د اښکلې ښځينه رب النوع د نارينه و د نطفې او د ښځو د رحم د تصفيه کوونکې او د زېږېدنې د روزونکې او ميندو ته د ښو شيدو د ښځونکې په صفت ستايل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوستا يو بل عصري ايزد "واته" په غښتلي او ګړندي متخلص

و او دا کلمه په دري او پښتو کېښې "باد" او په ويدي دوره کېښې "وايو" Vayu وه چې د دښمن له سپاهيانو سره د جگړې په اړو دورو کېښې او يا پر تهذيب او دين باندې د پرديو خوني ستمگرانو او يرغلگرو د تيري په وخت کېښې او يا د يوه سړي د نيولو پر مهال چې په دروغو او خيانت د دښمن په لاس نيول شوی، له دغه عنصرې رب النوع څخه مرسته غوښتله کيده، دی غښتلی، جگړن، ټينگ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن و. دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (د ۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشاني پاچا پر سيکو د ځغاستې په حال کېښې د يوه ډيرو سړي په بڼه کيندل کيده، چې هغه يې په کوشاني دري ژبه "واد" بللی دی.

المانې څېړونکي "گيگر" يوه ډله اوبستاني ارباب انواع د ستورود يزتو په نامه ياد کړي دي، چې له هغو څخه يو "ميتره" Mithra د نور او رڼا ښکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترگې حيثيت يې درلود او په اتفاق يې د نړۍ نظام او د رښتينولۍ قانون ساته، د دومزېل په وينا: "اين ميشره مهر= مير (په پخوانۍ دري اوبښتو کېښې) د تړون (عهد) خدای او دڅر دارتو ورشو گانو څښتن او درښتينولی. ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شريانو او تړون ماتوونکيو بهرحمه او پرستايونکيو مهربان دی. د څارويو او د کرنې دمحصول او د باران او برکت زياتوالی له ده دی."

مهر چې رڼا راپيدا کوي، د اهريمانو سخت رقيب، د آسمان ډيوه او د اهوره مزده سترگه ده، چې داوېستاله مخې: "اهوره مزده د هره برزتي (البرزياپامير) غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړي، چې هره ورځ پر ځلانده او روښانه بگۍ چې څلور سپين جنتي اسان يې کشوي له ختيزه راڅيژی او دمهر رب النوع دا اوبستاني تصوير له سپينو اسانو او بگۍ سره کټ مټ د باميان د پېنځه ديرش متري بت د طاق پرچت انځور شوی او تر اوسه شته،

د دغو لرغونو آريايي عقيدو اغيزې په راوړوسته زمانو کېښې د لويديزې اسيا تر پايه خپرې شوې او دلمر (مهر) ناهيد او نورو پرستنه د اوبستاني ثقافت له مرکز د (بخدي) له سيمو څخه هر لورته خپره شوې ده.

پر مهر (هور) سر بيره سپوږمۍ (ماوگه) هم د شپې ډيوه او وابښوته وده ورکوونکې گڼله کيده، چې هغې ته يې د څارويو د روزنې له امله گڼو چيتره Gao Chitra ويل.

په دغو عنصرې يزتو او ستوريو کېښې د تيشتریه (تېر=) ستوری د باران شيندونکی او داسماني چينو پرانستونکی، چې د چينو، ويالو او سيندو او به يې زياتولې، وو.

په اوبستاني قانون کېښې يې له شپږو، روحاني امشاسپندانو چې دمخه مو ياد کړل، د نورو مو کلو پرېښتو نومونه هم ياد شوي دي چې څو يې دا دي:

ارشات= رشن (د عدل او نياو پرېښته) ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت او قانون پرېښته) اشهی وگهي (د اخلاقي نظم او پرهزگاری ساتندويه)

ژبې، ادبيات او له افغاني ژبو سره د هغو اړيکي:

په تېرو دورو کېښې مو د افغانستان د لرغوني مدنيت پردريو دورو، (تر تاريخ دمخه، ويدې دوره، او اوبستاني دوره) باندې ډيره لنډه توضيح وليکله او مو ويل، چې دتاريخي دورې له سره يوازې، دوه ليکل شوي آثار: "ويدا، اوبستا" پاتې دي.

د مقايسوي ژبپوهنې له مخې د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

ار. د افغانستان په ځايونو او نومونو كښې څرگند دي او زياتره لرغونې كلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاريخي مانا او كارېږي او ژوندي دي. په تېره بيا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختيځ د غرو ځينو لهجو داسې تاريخي مواد زياتره ساتلي دي، د بېلگې په ډول يوازې د څو كلمو شرح راوړو:

ارين: د "ار" له ريښې څخه چې د اصيل او نجيب يا كروندگر په مانا او په پښتو ادب كښې "اره" د اصل اوينست يا كړنې په مانا راغلي چې په پاى كښې د نسبتي (ن) په نښلولو "ارين" ترې جوړ شوى او د اصيل يا شريف كروندگر مانا يې پيدا كړې ده.

ايرينه ويجه: د هندوكوش د شمال سيمو ته تر هجرت دمخه د ارين لرغونى ټاټوبى چې مانايې د شريفانو ټاټوبى او ځمكه ويل كېده او دا ويجه كلمه د كندهار په پښتو كښې تر اوسه د ځمكې او ټاټوبي په مانا كارېږي.

آريه ورشه: هند ته مهاجرو اريايانو خپلې پخوانۍ ځمكې ته اريه ورشه (ورته) ويلې او په كندهار كښې تر اوسه د څر ارتې ځمكې ته "ورشو" وايي، چې د لرغونيو اريايانو د څاروي پالنې او كوچيتوب له ژوند سره بېخي زيات پيوستون لري.

واټه: په اوښتا كښې د باد رب النوع و، چې شرحه يې مخكښې ولوستل شوه دا تورې په يغڼۍ لهجه "وات" او په پښتو او دري "باد = واد" دى حال دا چې د ايران په نائينى او سيوندي لهجه كښې خپل ويدي شكل ته نيژدې (وا = باد) او په سمنانى كښې "ويه" او په زازا كښې: "وايه" دى.

ريشي: ويدي كلمه د ستاينوكي، ژبور او وياند په مانا ده، په

پښتو كښې د "وراشه" خبره او "رشه" اخلاق ريښه لري.

سيند هو: ويدي كلمه ده، چې په پښتو كښې تراوسه د سيند كلمه شته.

سومه هوومه: مشهور واښه چې په پښتو د "اومه" په بڼه شته.

چهند او اشلوك: د نظم په مانا چې د پښتو په پخواني ادب كښې

كټ مت په خپله ويدي مانا راغلى دى.

برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال، څښتن).

كشوري: په پښتو (كښ + توري) د شمشير باز په مانا چې د پير

روښان په خير البيان كښې (تور + كښ) راغلى دى.

ويښه: په پښتو "ويسا" د اعتماد او باور په مانا راغلى دى.

شو دره: په پښتو "سودر" د بى تهذيب او وحشي ناپوه په مانا

دى. او داسې نورې ډېرې ويدي كلمې په پښتو ژبه كښې ژوندۍ دي او كارېږي، همدا ډول تاسې دا داوېستايي دورې په مباحثو كښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره ټينگه او غښتلې اړيکه لري.

نو ځكه موږ پښتو ژبه د سنسكريت او اوښتاخور بولو، چې په غږو قواعدو او تورو كښې له دواړو ژبو سره گډه ده، مگر لرغونې دري ژبه ښايي چې په خپله د افغانستان په خاوره كښې له او ستاخڅه راپيدا شوي وي چې موږ به دا موضوع په راتلونكيو بحثونو كښې مفصله وڅېړو.

په ويدي سرودونو كښې چې د هغه عصر يوازینی لرغونی ادبي اثر دی د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو كښې يوه ډله آريايي ژبورې شاعرانې ښځې هم شته. د بېلگې په ډول د ريگويدا د لومړي كتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم كتاب ۴۰-۳۹ سرود كښې د شهزادگۍ گهوچه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لویا

مودره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، انداني، ساسي او ويشو وره سرودونه په ريښه کېږي چې دهغه وخت شاعرانې وې او موږ دلته دهغه وخت د تخيل، بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريښه د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گريفټ ترجمه راوړو (۱) چې شهزادگۍ گهرچې ويلې ده:

يه د سهار ستوريو! ستاسې بگۍ چې تر خيال گړندۍ ده او زړورتيز اسان يې کښي د خلکو لورته رازغلي چې د پاکانو ټاټوبي ولټوي. چېرې څي؟ اي زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبي ته راشئ، تاسې اي د عجيبو کارنامو څښتنانو ونډنه مو راويوست چې د بري او برم څښتن لکه خالص زر چې ښځ وي، لکه هغه څوک چې د تباهي او فنا په غيږ کېږي پروت وي، لکه هغه لمر چې په تورتم کېږي پټ وي.

يه د سهار ستوريو! تاسې د خپلو زياتو قوتونو په مرسته هغه لرغونۍ مېړه شپه وانه مو د زلميتوب غيږې ته وسپارده! تاسې يه ناستيانو! خپلې بگۍ وگمارئ پټې د لمر لور له ټول هغه برم سره چې لږي پورته کړي، تاسې يه هغو کسانو چې تل زلميان ياست، له خپل لرغوني دود سره سم مو "تورگا" راياد کړ او په خپلو غنم رنگو اسانو چې په گړنديو وزر والوزي. (بھوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راوويوست.

يه د عجيبو کارنامو خاوندانو! ځمکه مو يوې کره او ورېشې مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شيره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه اوليري مو وغورځول او اريه ته موزيا ته رڼا او خلا ورکړه،

۱- دا سرود گران پوه ښاغلي عبدالرحمن پژواک پر ۱۳۲۲ هـ ل کال په انگرېزي ژباړلی او د اريانا مجلې په ۶ مه گڼه کې خپور شوی دی.

چې د اسمان پرځنډو خپره شوه.

يه ستوريو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، يه د سهار ستوريو، زما نيازونو ته د مهربانۍ په سترگو وگورئ، يه ناستيه يانو! ماته له اولاده سره زياته بډاينه او ثروت راكړئ.

ستاسې د زړورتيا ستري کارنامې چې په لرغونيو وختونو کېږي مو تر سره کړي دي خلکو ته ښکاره دي هيله کوم، يه د سيک او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وويلي شي چې زړور او قوی زامن مې خو او شاته ولاړوي.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر ټولو ماته نژدې دی، دهغه ځای زموږ په اروا کېږي دی له هغه ځنې غواړم چې زما ټول گناهونه وبخښي."

د اور درب النوع اگني په ستاينه کېږي يو سرود چې مدو چنډس دوشوډ مېړه زوی د گايټري په بحر کېږي په (۹) بيتونو کېږي ويلی دی، شته چې څو بيته يې دا دي:

زه اگني چې روحاني ښکارندوی دی ستايم، دی د نمانځنې په وخت کېږي روڼ دی، اود نمانځنې په بدل کېږي بډايي بخښي.

اگني د لرغونيو او اوسنيو پوهانو دستانې وړ دی ځکه چې ده دېوان ځای ته راوستل.

يه اگني! يوازې هغه ستاينه چې په هغو کېږي مانع پېښ نه شي او ته يې له هرې خوا خوندي وساتي، داسې ستاينه نو خدای مني.

يه اگني په اسانه رسېږه لکه پلار زوی ته او زموږ د ښېگڼې له پاره له موږ سره اوسه!

اوس د ويدې د دغه سرود ترڅنگ د اوپستا څو سروده چې د زردشت له خبرو څخې دي راوړو، په (۳۰) يسنا كښې وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونيسئ! په روڼه انديښنه ورته وگورئ د "درواغ اورښتيا" د دوو ائينو تر منځ توپير وكړئ! تر هغه دمخه چې د اخرت ورځ راشي، هر څوك دې په خپله خپل دين غوره كړي، ودې شي چې په پاى كښې به مراد ته ورسېږو، هغه دوى همزولي توکې چې په پيل كښې دخيال په عالم كښې څرگندى شوې يوه يې په انديښنه ويلو او كولو كښې د نيكي توكه وه او بله يې د بدۍ. اوپه دې دوو كښې بايد پوه سړى نيكي غوره كړي نه بدې، هغه وخت چې همدا دوه توكه سره يوځاى شي نو ژوند او مړينه ترې پيدا شوه همدا لامل دى چې په پاى كښې د درواغجنو ډير بدځاى (دوزخ) او د رښتينو ډير ښه ځاى جنت په برخه كيږي."

په ۵۳ يسنا كښې وايي:

"په مېړه كيونكيو نجونو! او په زومانو! دادى د رښيم او خبروم مو،

نصيحت مې په زړه ومنئ!

د سپېڅلتوب او پاكي په ژوندانه پسې د غيرت ملاوتړئ او ورپسې زيار وباسئ تاسې هر يو بايد په ښه كار كښې يو تر بل دمخه شئ او په همدې ډول خپل ژوند خوښ تېر كړئ.

د پردیو هخامنشیانو واکمني

هغه څه چې مو تر اوسه وليکل زموږ د هېواد د تاريخ ټولې هغه پېښې دي چې د وخت په تېرېدو له کيسو سره يو ځای شويدي، خو د دې سيمې د کلتور يوه برخه ده او په هغو زمانو پورې اړه لري چې تر ځمکې لاندې لتونې لا د هغو په ترلاسه کولو نه دي بريالۍ شوې. خو په ديني کتابو كښې لکه ويدا، اوپستا او نورو خداى نامو او په ملي روايتونو كښې پرله پسې رانقل شويدي.

د آريايي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره يې ختيځ او لويديځ خواو ته هجرت كړى دى او د آريانا (لرغوني افغانستان) له خاورې بهر يې مدنيتونه او حكومتونه جوړ كړي. د دوى له يوې برخې سره د تاريخ او سياست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوې سياسي او فرهنگي نفوذ دومره غوړېدلى و چې اثر يې دافغانستان تر خاورې پورې رارسيدلى و.

د بېلگې په ډول د ايلام آريايي نژاده خلك چې مدنيت يې تر تاريخ وړاندې په لويديزې اسيا پورې اړه لري اوپه پاى كښې له سامي نژاد سره گډ شوي دي، زموږ په لرغونې فرهنگ كښې مخامخ اغيزه نه لري. اوهم ميتاني تېرونو چې د مدنيت آثار يې د كوچنۍ اسيا په بوغاز كوي د هيتي (پتريوم) په پاى تخت كښې پيدا شوي او د (۱۴۰۰ ق.م) په لويديزو آريايانو پورې اړه لري، دوى د افغانستان پر اوسېدونكيو آريايانو مستقيماً اغېزه نه

درلوده، خو په اوومه قبل الميلاډ پيرې کښې د "ماد" قوم چې اريايي نژاده اواريايي ژبې تېرو اوپه اسوري ډبر ليکونو کښې د دوی هېواد د "اماداي" په نامه ياد شوی د اوسني ايران د سيمې په شمال کښې پيدا شو، چې د دوی شاهي مرکز هگمتان "د هيرودت: اگماتان = همدان" و، د هيرودوت په وينا له (۷۰۱ ق.م) کال څخه تر (۵۵۰ ق.م) پورې څلورو مادي پاچاهانو حکومت کړی دی:

۱. ديوکس = Deiocas = دهياکو = دهکان د فرورتس زوی (۷۰۸-۶۵۵ ق.م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کښې.
۲. فره اورتس د ديوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق.م) ۲۲ کاله (د داريوش ډبرليک: فرورتش).
۳. هووخ شتر (= کواکزار = سياکزار يوناني (۶۳۳=۵۸۵ ق.م) ۴۸ کاله.

۴. استياگس Asteyages (اژدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵-۵۵۰ ق.م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته دده په وخت کښې د "ماد" دولت پای ته ورسېد او ځای يې هخامنشيانو ونيو.

د افغانستان په تاريخ کښې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنيت، ځکه د اهميت وړ دی چې د هيرودت په وينا فرور تيش د ماددويم پاچا، د ارين استوگنو ټولې ختيزې ځمکې د باختر او جيحون تر غاړو پورې نيولې وې، له همدې امله د دوی د تمدن آثارو، تشکيلاتو، معمارۍ، ژبې، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او رنایرستۍ، څرنگه چې يې د هخامنشي ددورې په تمدن باندې اغيزه کړې وه، د اريانا په دې ختيزه برخه کښې به يې هم اثر پرايښی وي. حتی دارمستتر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې گڼي او هيرودت وايي چې دماډ خلکو سپي ته "سپاکو"

ويل چې دا کلمه په اوسنۍ پښتو "سپي" ده چې له تانيث تصغير سره ورته "سپيکو" ويل کېدای شي، همدارنگه يوه ډله څېړونکي پوهان وايي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی و، څرنگه چې د مغ ډلې (روحاني ماديانو) د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوگرۍ لړلې و، زردشت وغوښتل چې اصلاحات راولي نو باختر ته لاړ او دلته يې برياليتوب په برخه شو.

ښايي وويل شي چې هخامنشي پاچايانو له ماد څخه ډير څه زده کړل او د هخامنشي دورې زيات ترتيبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړيده و، چې دماډ دولت له منځه ولاړ په سياست او ژوند کښې کوم بنسټيز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په ځينو مواردو کښې په صراحت ويل کېدای شي چې د هخامنشي پارسيانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توگه هيرودوت او سترابو ليکلي دي، چې پارسه خلکو د کاليو ډول د "ماد" له خلکو څخه زده کړی دی.

کراستي خولۍ، لستوني لرونکي چوڅه، تيز ارغواني، تک تور، سره کالي او تنگ لستوني، ترزنګنو پورې د څرمنې کوټ (تنزيب)، د څرمنې لوړ پروتوگ، تنۍ لرونکي کوښې چې جگې څوکې يې درلودې، د کراستي گردۍ خولۍ، ترزنګانه پورې خت، ملاوستوني (کمرېند) خنجر له تيکي سره، د ليندۍ پوښ، خول، پيره او زاز راز وسلې هغه شيان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خستر" په وخت کښې خپل اوج ته رسېدلی و او له عربي دولتوسره يې اړيکي درلودل د ليدې پاچا "اليات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنگه د اژدهاک خور د بابل ملکه گنله کېده. د "ماد" په عصر کښې د اريايي خلکو يوټبر چې "پارسوا" نوميد

له شمال څخه جنوب ته ولاړ او پر هغه ځمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه تېر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوري کتیبو څخه څرگندېږي چې له (۷۰۰ تر ۶۰۰ ق.م) پورې د پارسوا امیران د اسور تابع وو او د مادي پاچهانو له کهاله څخه فرورتیش (۶۵۵ - ۶۳۳ ق.م) پارس د ماد تابع کړ. د پارسي شپږو قبیلو په منځ کې چې په ښار کېني اوسېدل، یوه هم "پارساګاد" وه چې مشري هخامنش (۷۰۰ - ۶۷۵ ق.م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزېږېدل:

(شجره په مخامخ پاڼه کېني وگورئ)

مورخان د دې تابلو پرچورښت اختلاف لري ځینو یې یو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د "ایران باستان" ترتیب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته یې له ځینو زیاتو تشریحاتو سره راوړل شوه.

هخامنشی پاچهانو له (۷۰۰ ق.م) څخه د ایالتي امیرانو په توګه د مادي پاچهانو تر ادارې لاندې په ایلام کېني حکومت کاوه، او د "ماد" وروستنی پاچا ستیاګس چې یو ناپوه سړی و، خپله لور "ماندانه" Mandane یې دویم هخامنشي کمبوجیه ته ورکړې وه، چې د هغې له نسله لوی کوروش (سیروس) وزېږېد او هغه د ستیاګس پرضد پاڅېد او له منځه یې وړک کړ پر (۵۵۹ ق.م) کال یې د یوې لویې شاهنشاهی بنسټ کېښېنوو چې د ایران د فلات ټولې ځمکې په کېني راتلې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دغه، کهاله لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیځ خواته یې د مدیترانې تر غاړو پورې هېوادونه ونیول، د پارس ختیځ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (ګرګان)، پرتوه (پارث)، اریا (هریو- هرات) چې پایتخت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنگه (=درنگه درنګیانه = اوسنی

هخامنش ACHAKMENES

(۱) لومړی چیش پش TEISPES (۶۷۵ - ۶۴۰ ق.م)؟

(۲) لومړی کمبوجیه CAMBYSES

(۳) لومړی کوروش CYRUS؟

(۴) دویم چیش پش

(۵) دویم کوروش

(۶) دویم کمبوجیه

(۷) دویم لوی کوروش ۵۵۰ - ۵۲۹ ق.م

(۸) د مصر فاتح دویم کمبوجیه ۵۲۹ - ۵۲۳ ق.م

آریارمنا ARIARAMNES

ارشام ARSAMES

ویستاسپ HYSTASPES

(۹) لومړی داریوش DARIUS (۵۲۲ - ۴۸۶ ق.م)

(۱۰) خشیارش XERXES (۴۸۶ - ۴۶۵ ق.م)

(۱۱) لومړی اردشیر ARTAXERXES (۴۶۵ - ۴۲۴ ق.م)

(۱۲) دویم داریوش (۴۲۴ - ۴۰۴ ق.م)

(۱۳) دویم اردشیر (۴۰۴ - ۳۵۸ ق.م)

(۱۴) دویم اردشیر (۳۵۸ - ۳۳۸ ق.م)

(۱۵) ارشک ARSES (۳۳۸ - ۳۳۶ ق.م)

اوستانیس

ارسامیس

(۱۶) دویم داریوش

کدمان (۳۳۶ - ۳۳۰ ق.م)

سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه، هاور ویش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه، داویري سینه (= پارو پامیزاد = هندوکوش) غرونه، دوگز که (غزنه)، د گندهاره ولایتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړې پورې)، باخترش (بکتریه = بلخ) د سکا هومه ورگا (پامیر) تر غرو پورې او همدارنگه یې د آمو هاخوا ته سوگودو (سغد) تر (اور کسارتس) (سیر دریا)، د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاگونه او دښتو نه له هخامنشي هېواد سره وتړل.

د گندهارا په ناوه کښې د خیبر درې ختیزې خواته د سیروس له آثارو څخه د یوې آشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آشکدې دا پاتې برخه په سوابی کښې د مردان د ضلع "شهباز گړی" شمال ختیځ ته ۱۲ میلې لیرې په "اسوټه" کلي کښې د یو لسو فټو په لوړوالی په یوه دایره کښې چې شپيته فټه پیروالی (قطر) لري پرته ده، او بنسټ یې پر شنو ډبرینو پایو ایښوول شوی دی، چې د هرو دوو پایو ترمنځ یو تش ځای شته، پوهان وایي چې د اور پرستو دغه معبد دیرش دروازې درلودې او په یوه میاشت کښې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دیرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرینو پایو ترمنځ وه.

سیروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق، م) کال په یوه جگړه کښې وژل شوی او یا په طبیعي مړینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پر ځای کښیناست د ده فتوحات یې پسي تعقیب کړل، چې د مړینې پروخت یې هېواد له خورالویو او ارتو هېوادو څخه و تر هغه وروسته لومړی داریوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق، م) پر تخت کښیناست، چې په یوه کال کښې یې د کمبوجیه پرتول هېواد بری وموند او له یونان څخه تر هند پورې یې پردې لویه

ځمکه حکومت کاوه، او د مدنیت په خپرولو، لوړو مانیو ودانولو، د هېواد والی (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کښې یې زیار ویوست او پر ۴۸۶ ق - م کال مړ شو. د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنگ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول. په پارس، شوش، مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کښې د داریوش ځیني لیکنې او کتیبي پاتې دي، چې په میخي لیکدود په پخواني فرس، ایلامی، آسوري، مصري، بابلي او شوشي ژبو لیکل شوي دي. "د پخوانی فرس میخي خط {۴۲} نڅښې درلودې."

د دغو لرغونیو اثارو ډیرې مهمې لیکنې هغه دي چې د پارس په نقش رستم او بیستون کښې له داریوش څخه پاتې دي، په هغو کښې داریوش د هغو هېوادو نومونه لیکلي دي چې دده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه څه چې زموږ د هېواد په تاریخ پورې اړه لري دادي:

- ۱- پرتوه Parthava (خراسان او مکرگان)
- ۲- باختريش Bactria (بلخ) چې شمال ته یې آمو او لويديځ ته یې مرگويه (مرو) او ختیځ ته یې د سیتی له قومو څخه یو قوم د ماساژت په نامه و او پایتخت یې زری اسپه ښایي چې اوسنی بلخ و.
- ۳- سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سیمې.
- ۴- کرمانیه Karmania (کرمان) د پارسه او گذرزي او پرثوه تر منځ.
- ۵- گذرزي Gedrosia (د افغانستان جنوبي سیمې تر سمندر پورې).
- ۶- زرنکه Zaranka (زرنج = سیستان).
- ۷- هره یوه Haraiva هرات.
- ۸- ارزامیه Uvarazmiy (خوارزم).
- ۹- گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
- ۱۰- هیندوش Hindush (سند).

۱۱- ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گید = شیتک د کوهاټ، بنو او خټکو سیمې).

۱۲- سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکبسته کوونکی ساکه یان- غالباً د پامیر په شاوخوا کېږي).

۱۳- سکه تیگر خټوده (د تیره خول خاوندان ساکه یان).

۱۴- سکه تیه تر دریا (د سیندها خوا ته ساکه یان).

۱۵- مکه (مکران).

۱۶- هراووتیش Harauvatish (اراکوزی = ارغنداب).

د داریوش ارت هېواد ټول "۳۱" ساتراپی (ولایتونه) لرل، چې په هغو کېږي د ټول اوسني افغانستان پورتي ولایتونه او څیرمه ځمکې شاملې دي او د گندهارا ولایت ته په بابلي او ایلامی لیکنو (کتیبو) کېږي (پاره او پره ازانه) یعنې تر غرو ها خوا ایالت ویلی شوی دی، خو د هغو وختو د وضعیت جزیات تر اوسه په تفصیل سره څرگند نه دی یوازی همدومره ویل کېدای شي، چې له ۵۵۰ ق.م یعنې د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ ق.م) پورې چې هخامنشي شاهنشهی د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي لویې شاهنشهی برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب یوه برخه هم ورپورې نښتې وه، نو ځکه د هخامنشي او هندي مدنیت په یو ځای کېدو سره د هخامنشیانو له رسمي آرامی لیک څخه خروشتی لیکدود د ناوې د خلکو په ژبه کېږي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهاله پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ ق.م) د هخامنشي صنعت او معمارۍ د سبک پیروي کړې وه.

هیروودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا مې) د افغانستان په ختیځه ځمکه د

اریونس د پاچاهۍ د دورې په اړه ښه اطلاعات راکړي دي، چې له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کېږي لیکي:

"د اریوش، دریاب ته د سند رود د گډیدو د ځای کشفولو له پاره یو یونانی امیر البحر چې سکیلاکس Skylox نومېد او د {کاریاندار} د ملک و، له څو باوري کسانو سره په بیړۍ کېږي کیناوه، او د هغه کار له پاره یې واستاوه د اډله د کسپاتو رس له ځمکې (ښاره) او د پکتویک Paktuik له ځمکې وڅوڅېده او دریاب ته ورسېده".

همدارنگه دغه لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کېږي د کسپاتورس ښار د پکتویک په هېواد کېږي بللی او وایي چې دا خلک د ژوند دود او دستور له پلوه باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن دي.

ډېرو څېړنکیو پوهانو د هیروودت "کسپاتورس" او پکتویک له اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړی دی، دا ځکه چې تر هیروودت د مخه هم مشهور جغرافیا پیژندونکي هیکاتایوس Hecataus د (۵۰۰ ق.م) په شاوخوا کېږي کسپاتورس په گندهاره کېږي بللی و، چې همدا پېښور او گندهارا دی.

هیروودت د اووم کتاب په ۶۶ - ۶۷ - ۸۵ - کېږي د "خشيارشا" د جگړنو فهرست راوړي او په هغه کېږي یې گنداریوی Gandarioi او دادیکای Dadikai چې د باکتر وسلې یې درلودې، دپکتویس (د پوستین اغستونکیو لیندۍ ویشتونکیو او خنجر لرونکیو) په نامه یاد کړي دي، او هم یې د ساگارتیوي Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده، چې ژبه یې پارسي او کالي یې نیم پارسي او نیم پکتوان Paktuan وو او اته زره سپاره یې لښکر ته ورکول مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلک او د ادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي، زه د هیروودت ساگار تیوي همغه د داریوش د بهستون ساگارتی بولم، چې (د غور له جنوبی) ساخر - ساغر - سره تطبیقېږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرحبون " = خرښبون = د مطلع السعدین خرشوانی = د قندهار د پښتنو یوه قبيله" بللي ده.

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبي) څخه د ده په عصر کښې د دغه هېواد د اوضاعو په اړه ډېر ښه معلومات لاس ته راځي، او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کښې د ولایتو شمیر ۲۳ او په نورو کتیبو کښې ۳۱ دی معلومیږي، چې کله کله به د هخامنشي ترلاس لاندې ځینو هېوادو بلوا کوله او له نورو ترلاس لاندې هېوادو سره به نه ګډېدل، لکه چې د ساګارتیوي د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کښې راغلی او په نورو کتیبو کښې نه شته.

د بهستون د کتیبي په (۲ ستون - ۲ بند) کښې وایي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کښې و. پارت (خراسان) مرو، تته ګوش او سکائیبه بلوا کړې وه، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشناسپ غلې کړه، دی له فروتیش سره په "ویش پاوزات" نومي ځای کښې وجنګید او هغه یې مات کړ. په ساګارتي کښې (که یې ځای د خراسان خواته وټاکل شي) هم د چیتره تخم Chitrataxm. په مشرۍ بلوا شوې وه، چې داریوش د تخمسپاده Texmaspada په مشرۍ یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم یې ونیو، چې داریوش ته یې راووست، د هغه غوږ او پزه یې پریکړه، سترګې یې ور وویستلې او غرغه یې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کښې هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي "د ادرشیش" د هغه دفع ته وګماره، دادرشیش مرویان رعیت او ټول باختر غلې شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کښې "وهی یزدات" یاغی شوی و نو ده یو لښکر د رڅخ هره خواتیش ته = د ارغنداو ناوې ته واستاوه او د رڅخ والي ویوانه Vivana یې وشاره، خو دا والي په کندهار کښې د داریوش له لښکر سره یو ځای او د "وهی یزدات" د لښکر مقابلې ته وووت او په هغه جګړه کښې چې دانامکه د میاشتي پر ۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ

(کلا) کښې وشوه، د یاغیانو لښکر مات او ترهغه وروسته یې د (کندهار) د گندوم Gandum په سیمه کښې د ویخن د میاشتي پر "۷مه" ورځ بیا همدغه یاغی شوي لښکر ته ماتې ورکړه، د یاغیانو مشر له لږ شمېر سپرو سره و تښتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کښې د ویوانه په لاس کښیووت او ووژل شو او په دې ډول درڅخ ایالت د داریوش د هېواد برخه شوه. (۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق،م د سپتامبر له ۲۹مې څخه د ۵۲۰ ق،م د مارچ تر لسمې پورې منځته راغلې دي. د هند د نیولو لپاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسې لیکل شوی دی:

دی د سند له سینده پورې ووت؛ سند او پنجاب یې ونیول او یوناني سکيلاکس یې د عمان سیند ته واستاوه، چې هر کال به ډیر سره زر له هنده پارس ته رسیدل په دې توګه د هند او غربي هېوادو ترمنځ تجارتي روابط ټینګ شول، او له همدې شلم ایالت څخه هر کال ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسیدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کښې د هخامنشي دولت د تابع شویو خلکو تصویرونه کښل شوي دي، چې د نورو دیرشو ملتو په جمله کښې دا نومونه هم شته: پارتی (خراساني) هراتي، باختر، سغدي، خوارزمي، زرنګی (سیستاني) رڅخی (قندهاري) ته ته ګوشي (پختیا د سند ترغارې پورې) ګنداري، هندي، او ساګارتي. دا خبره هم ځنې ښکاري چې د اوسني افغانستان خلکو د پېنځمې ق،م پېړۍ په شاوخوا کښې د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کښې یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چې کتیبه یې په درو ژبو "پارسي، ایلامي او بابلي" کشف شوې او په هغې کښې

هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه شوې ده.

دی وايي: ددې مانې چنډن لرگی له گندهاره طلايي له باختره، د لاجورد ډبري يې له سغده، فیروزه يې له خوارزمه او پيلغابن (عاج) يې له هند او روجه او د څیړې (بلوط) لرگی يې له گندهاره څخه راوړل شوي دي، چې داتول ځایونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښې دي.

داریوش خپل ارت هېواد چې په هغه کښې له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترایې (ولایتو) ویشلی و، چې هلته محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو له آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترياون (د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررېده او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسوول ارگ پت و. څری تونونه (چاپارخاني) لارې او میلستونونه (مهمانخاني) یې درلودل. په هر ولایت کښې خشترياون مالیې ټولولې، پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتلي لښکر د "جاویدان" په نامه و. هیروودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چې له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسې وه:

۱ - د هخامنشي اووم ایالت: چې ستاگیدی، گندهاره، دادیک، اپریدی پکښې وو ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

۲ - دوولسم ایالت باخترا او نور اړوند ځایونه ۳۰۰ تالان (۱۸ ملیونو افغانیو شاوخوا پورې).

۳ - څوار لسم ایالت چې ساگارتې زرنګي (سیستانی) پکښې اوسیدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پورې ۶۰۰ تالان (د دیرشو ملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

اوس د افغاني سیستان ویش ته نژدې: یو لرغونی ښار کشف شوی دی، چې د هخامنشي دورې په مدنیت پورې اړه لري او له ده څخه هم څرگندېږي، چې سیستان په هخامنشي هېواد کښې داخل و. (وګورئ ۱۳ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

۵ - هند او سند - ۴۶۸۰ تالان (د یوسل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخواکښې) دا د ختیزو ولایتو د مالیو اندازه وه، خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې "۵۶۰، ۱۴" تالان - نوي ملیونه طلايي فرنکه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ) بللې ده.

د اولف کرو په وینا: د هخامنشي کهاله کوروش، لومړی داریوش، خشیارشا، او دویم داریوش په گندهارا کښې مستقیماً حکم چلولی دی، چې د ختیزو ایالتو پایتخت کسپاتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او یدهوگرث چې د سکندر په کتاب کښې وايي: "د گوگمل په جگړه کښې چې د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه شوه، د یوناني مؤرخ اریان له فهرست سره سم پښتانه او د هندوکوش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کښې شامل وو "چې له دې څخه هم له دغه هېواد سره د هخامنشیانو اړیکې څرگندېږي.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دريم داريوش "کدمان" ته رسېدلی و، چې د هېواد چارې د ده د يوه ګوتو هوني وزير "باګواس" په لاس کېښې وې په خپله کدمان له، بېکاره او ناراسته سړي و ځکه نو سکندر ته - چې د جهان نيولو اراده يې درلوده - د هخامنشي د ارت هېواد نيول اسانه کار ښکارېده، او له ۸۰ زريز لښکر او جنگي بهريو سره د دار دائل تر آښا راپورېوت او پر "اسيا" يې يرغل وکړ.

دريم داريوش هم ۸۰ زره عسکر لرل، چې يو څه يې يوناني اجير سپايان وو او د دوی قوماندان هم يوناني (ميمين) نومی و، خو د گرانیک، ايسوس او گوگمل په دريو جګړو کې يې کلکه ماتې وخوړه، سکندر هخامنشي ښکلي پایتخت "تخت جمشيد" ته اور واچاوه، داريوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولای کې د پنځوسو کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر دوالي "بسوس" او درخج او در نګيانا (کندهار او سيستان) د حکمران (برسينتس) له خوا ووژل شو.

سکندر د داريوش د نيولو له پاره پر خراسان يرغل وکړ همدا چې هغه يې وژلی وموند د هغه وژونکي يې غرغه کړل او د ختيزو سيمو نيولو ته يې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسيد، هلته يې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره يې په هڅو لاس پورې کړ بر سنتس هم خان سيستان ته ورساوه او ساتی بارزانس له اريا (هراته) په دغه دفاعي تړون کېښې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزيان (طوس) ته ورسېد، د هرات حکمران هغه ته ښه راغلاست وويل، بيانو د بسوس د ترټلو او نيولو له پاره باختر ته وخوځېد، چې د ده په غياپ کېښې د هرات خلک د همغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل او د يوناني لښکرو مشر اناکسيب يې په هرات کېښې

د سکندر يرغلونه

د هغو لويو تاريخي جريانو په سلسله کېښې چې ترويدي او اوېستايي فرهنگ او د هخامنشي مدنيت تر اغېزو وروسته يې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کېښې ډېر زيات او څرګند اثر کړی، يو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشی دي، چې د دغه هېواد د فرهنگ، ژوندانه، فکر او مدنيت لرغوني جريان ته يې څرګنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاريخ کېښې دا پېښه خاص اهميت او ډېرې ژورې اغېزې لري، ځکه چې زموږ پر سياست، د ژوندانه پېښه، فکر، ادب، هنر او زموږ د فرهنگ پر ټولو خواوو يې دومره ژور او تغير ورکونکی اغېز کړی، چې پخوانۍ لاره يې بيخي پرې اېښې ده.

سکندر د يونان په شمال کېښې د مقدوني پاچا دويم فليپ زوی و، چې پر ۳۵۶ ق م کال د پلا په ښار کېښې زيږېدلی دی، پلار يې فليپ د دريم امين تاس زوی او مور يې المپياس د مولوس د پاچا، "تي اوپ تولم" لور وه، د يوناني اساطيرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشيل" د يونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي. همدا چې پلار يې پر (۳۳۶ ق م) په يوه مېله (جشن) کېښې د يوه يوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د يونان پر شاهي تخت کېښاست.

وواژه، سکندر چې د هراتيانو له دغه ملي پاڅون نه خبر شو، ژراتاوکوانا ښار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت يې "چې په يوه ځنگله کښې يې مورچه نيولې وه" ځنگله ته د اور اچولو له امله مات کړه د يوناني لښکرو د ساتلو او استوگنې له پاره د اريا سکندريه ښار ودان کړ چې همدا اوسني هرات دی او د هغه حکمراني يې ارزاسس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی، نو د فراه له لارې يې پرزرنگ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق، م کال د اکتوبر پر مياشت يې په سيستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی او هم د خپل گارډ سردار ديمتريوس يې چې ځنې ويریده ووژل او له هغه ځايه ختيځ خواته، دايتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورگيتي "گرمسير" د نيولو له پاره چې تيرې داس يې حکمران و، هغه هېواد يې له گډه روزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پايڅخت يې چې ارياسپ نومېده ونيو.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ ق، م پر دويمې يې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښارودان کړ او دغه عسکري کوټ يې د يوناني سپايانو قرارگاه کړ او هم يې د هغه ځای له خلکو عسکر واخيستل او (ممن) يې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، د رنگيانه (سيستان) او اراکوزي (کندهار) نيولي وو، خو د هراتيانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا "بسوس" څخه دوه زره عسکر کومک واخيستل او په اريا (هرات) کښې يې د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ؛ سکندر خپله يوه لويه پوځي قوه دار ته بازيوس، ايری ژيوس او کارانوس په مشرۍ

د هرات د مليون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېد، له دغو مشرانو سره يو ځای شو او د هرات ملي قواوې يې له هرې خوا محاصره کړې، چې په يوه سخته جگړه کښې ساتي بارزانس د ايری ژيوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپاميزاد د غرو د نيولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ ق، م د نوامبر پر مياشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغی، بيا د کابل د شمال خوا "کاپيسا" ته وخوځېد او چاريکار ته نژدې يې په هرويان کښې د قفقاز سکندريه ښار ودان کړ.

د ۳۲۹ ق، م د پسرلي په پای کښې سکندر له خپل لښکر سره د قفقاز له سکندريي څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکوش تر غرو (د يوناني قفقاز تر غرو) تېر شو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر يې چې اته زره باختری وسله وال وو يرغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متره و نه لیده، د باختر سيمې يې وړانې او خوراکي شيان يې له منځه يووړل، د آمو له سينده د سغد خوا ته تېر شو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازيوس يې د هغه حکمران وټاکه، ازچيلاس يې له ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښوو او په خپله کيليف ته نژدې د آمو تر سينده پورېوت، د قرشي يا اوسني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغی، ماراکنده (سمرقند) يې ونيو او هلته يې د تانائيس سکندريه ښار ودان کړ چې اوسنی خجند دی.

په سغد يانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولاتوس له دريو زرو سپايانو سره هلته پرېښوو، باختر ته راوگرځېد، او چې دلته را ورسېد د هرات والي ستازاتور يې دربار ته راغی او د هرات پخواني والي ارزامس او د پارت والي برانس يې چې د

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسپنې په څنځيرونو کښې تړلي راوستل، بسوس يې په غونډه کښې محاکمه کړ او ويې واژه (٣٢٨ ق.م).

دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له يونانه د سکندر له لښکر سره يو ځای شول او ده د مرگيان (مرغاب) په ناوه کښې يې د هغه ځای وطني حکمران اريميازيس په دار وځړاوه. د مرو په سيمو کښې يې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړې او بلخ ته راوگرځېد، د لارې پر سر يې په ميمنه، اندخو، شبرغان، او سرپل کښې څلور پوځي کوټونه (حصارونه) جوړ کړل، بيا تر امو پورې ووت او په مراکنده (سمرقند) کښې له خپلو لښکرو سره يو ځای شو.

د سپيامنش د باختر يو جنگيالي او زړور مېړه چې په هغو سيمو کښې يې له سکندر سره جگړې کړې وې او د څه وخت له پاره له ميدانه وتلی و، بيا په باختر کښې ډگرته راووت او د يونان په عسکرې مرکز زرياسپه کښې يې د سکندر د لښکر مشر پيتون Petton ونيو، خو د سکندر له خوا کراتيروس له سپيتمانش سره ونښت او هغه يې له هغه ځايه ويوست، خو لږ وخت وروسته چې سکندر له سغدiane څخه را وگرځېد، همدغه سپيتمانش له دريو زرو سغدي او باخترې سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دغه توريالي له مېړانې څخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازيوس يې چې د سپيتمانش په ملگرۍ تورن و گوښه کړ او د هغه پر ځای يې مقدوني امينتاس Amyntas وټاکه چې د عسکرۍ جنرال کوانس په ملاتړ باختر وساتي خو بيا هم د باختر سپيتمانش ورباندې يرغل وکړ، چې د خپلو ملگريو د خيانت له کبله ووژل شو (٣٢٧ ق.م) په دې ترتيب د وطنپالو باختريانو مقاومت پای ته ورسېد او زيات ملي مشران د سکندر له لاسه نيست او نابود شول. يو له هغو مشرانو څخه هوخيارتس Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلی و خو مقدوني لښکرو ورباندې يرغل وکړ او دی يې د خپلې خورا پيمخې لور رونيانې Roxana سره چې يونانيانو په خپل گړدود رکسانه بللې ده، سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باخترې پېغله د ٣٢٧ ق.م په پسرلي کښې ماندينه کړه، خو د يوناني لښکرو مشران له باخترې پېغلې سره د يونان پاچا په واده خوښ نه وو. يو له هغو ناخوښيو څخه ستر پوځي مشر "کليټوس" و، چې د ٣٢٧ ق.م پر پسرلي د مستۍ په يوه مجلس کښې چې په باختر کښې جوړ شوی و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغدiane په سيمو کښې د سکندر دوې کلني جگړې پای ته ورسېدې، نو هند ته د تگ فکر ورپيدا شو، دېرش زره باخترې زلميان يې په خپل لښکر کښې راغونډ او د ٣٢٧ ق.م په پسرلي کښې له خپلو (١٢٠) زرو پليو او "١٥" زرو سپرو سره چې (٧٠) زره يې اسيایي خلک وو، د هندوکوش له لارې د هند خواته مخه وکړه او امينتاس يې له لسو زرو پليو او دريو زرو او پېنځه سوو سپرو سره په باختر کښې پرېښوو.

سکندر د پارو پاميزاد د خاواک درې له لارې کاپيسا ته واوښت، نيکاتور يې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني يې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله، دی د درونټې له لارې د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار، باجوړ او جندول ته لاړ، خو د لارې په هره برخه کښې خلکو جگړې ورسره وکړې.

په هغه جگړه کښې چې د کونړ له اسپيزو (غالباً اوسنيو يوسفزيو) سره يې وکړه څلويښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي يې په چور او چپاو ونيول او هغو لښکرو چې د هفستيون او پر دیکاس په مشرۍ د

کابل سيند له لارې د ټکسيلا د پاچا "امپهي" په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سيمو د نيولو له پاره استول شوې وې، هغه سيمې يې ترسنده ونيولې.

سکندر د کونړ په سيمو کښې تر باجوړ پورې د پښتنو له خورا کلک مقاومت سره مخامخ شو، د هغو سيمو په جگړو کښې دوه ځله ټپي شو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بنديان يې تر تبغ تېر کړل. خو څرنگه چې دا سپيزي امير د سواست (سوات) د ناوې په يوه ښار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکانيو، چمر کنډ او ناوگۍ تير شو او د گوري (پنجگوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسيد، خو ښاره يې ونيول او ډېری قبيلې يې ايل کړې، د يوناني مورخ آريان په وينا (د ۱۷۵م شاوخوا) په وينا، دلته د اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار يې مساگه Massaga نوميد، چې اوس يې د کتگل د درې او وچ خوږ تر منځ کنډوالې ليدل کېږي، همدا چې دلته ۷۵ زريز نوی ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راوړسېد، خورا سخته جگړه ونښته او سکندر دوی د مراگه په ښار کښې څلور ورځې کلابند او ټول يې له منځه يو وړل، تر هغه وروسته يې داور، او بازيرا (اوسنی بريکوټ) ښارونه هم ونيول د مهابنې، (اورنوس) دغره لمنو ته وخت چې د اټک د شمال په دېرش ميلۍ کښې پرتې دي، اوسي کوستوس يې د هغې سيمې والي وټاکه او مقدوني نيکاتور د انډوس د لويديزې ناوې حکمران شو.

د (۳۲۶ ق، م) پر فرورۍ، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټک په شاوخوا کښې يې پر سند تړلی و او د ټکسيلا تر ښاره چې د دغه هېواد لوی دارالعلم و او دراوېښی د شمال لويديځ په لس ميلۍ کښې د مرگله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولاړ، د ټکسيلا پاچا امپهي

Omphis يې چې له سکندر سره يې روغه وکړه بېرته په هغه ښار کښې د خپل ستراب (والي) په توگه وټاکه، له هغه څخه يې پېنځه زره جگړن واخيستل او د ۳۲۶ ق، م د می تر مياشتې د جيلم غاړې ته ورسيد، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، خو هغه غاړه کېښوده، ده هم بېرته پر خپل ځای پرېښوو او په خپله ديباس تر غاړې پر مخ ولاړ خو لښکرو يې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې يې له نور پر مختگ څخه غاړه وپېچله او سکندر يې بېرته را گرځېدو ته اړ ويست، ده هم خپلې لښکرې پر دريو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه يې د کراتيروس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سيستان له لارې واستوله. دويمه برخه چې ۱۲ زره سپايان او دوه زره مانوگان وو د نيारکس په مشرۍ له سلو کښتيو سره د درياب له لارې واستول شوه، او دريمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لويديزه غاړه ملتان ته ورسېده خو دهغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په يوه جگړه کښې سکندر ټپي شو، له همدې امله يې ټول ووژل همدا راز د سند دناوې په پای کښې د اتيازرو په شاوخوا کښې خلک ووژل شول، د ۳۲۵ ق، م جولای مياشت وه چې سکندر له خپلو ملگريو سره د اوسنۍ کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې ديبل) ته ورسېد، د يوې سمندريزې سکندريې بنسټ يې هلته کېښوو او له هغه ځايه د گدروز يا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق، م د جون پر ۱۳ مه شپه پر ۳۲ کلنۍ د ملاريا په ناروغۍ مړ شو، د اريانه پر خاوره دده يرغلونه او د دغه ځای د خلکو د مقاومت وخت له ۳۳۰ تر ۳۲۶ ق، م پورې ټول څلور کاله و "وگورۍ ۱۴ مه نومره عکس".

د اريانا په ختيځه برخه کښې (د انډوس لويديځ ته) تر نيکاتور

وروسته يو سړی د فيليپس په نامه والي شو، همدا چي هغه پر ۳۲۴ ق.م کال د يوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وايودموس د ټکسيلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له لوېديځ څخه د خپل تړون رسی وشلوله او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس برنی ناوه ونيوله خو پر ۳۱۷ ق.م د ايو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ايو د اموس هم هند پرېښوو او د ده له تگ سره په ختيز هند کښې يونان واکمني پای ته ورسېده.

په آريانا کښې، موريا لنډ مهالې واکمني او بودايي لويه اغېزه

د سکندر له مړينې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم ړنگه شوه، د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کښې يوه غونډه وکړه او په هغې کښې يې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښې سره ووېشه. د اريانه جنوبي ولايتونه يعنې ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيبير تياس Sibyrtias ته وسپارل شول، په اريا (د هريرود په ناوه) او په درنگيانه (د هلمند په ناوه) کښې قبرسی ستساندار Stasandar واکمن شو، بکترانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Stasanor ته ورکړي شول او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د ماندینې روښاني پلار د آريانه د مرکزي سيمې (پارو پاميزاد او د کابل ولايت) حکمران شو.

خو د آريانه ختيز ولايتونه چې بريدونه يې تر ټکسيلا پورې رسېدل د هندي شهزادگانو او يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کښې پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کښې د هغو د پاتيو کسانو پاچهۍ دوام وکړ، دلته يوناني فرهنگ، هنر، فکر او عقايدو اغېزه پريښې وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنگي بقاياو سره ګډه شوې وه، د ختيځ له خوا له يوې بلې ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ شوه او هغه په هند کښې د موريا د لوی سلطنت جوړېدل و.

که څه هم د آريانا په ختيز و برخو کښې د موريا واکمنۍ له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواک سلطنت منځته راغی، خو په دې لنډه موده کښې د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو د ادبانت د آريانه په ختيځ کښې خپور کړ، چې دلته بيا په يوه فرهنگي آيد و گلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کښې، درې مهم عنصره سره گډ شول او د دغه هېواد د فرهنگ په تاريخ کښې يې يو مهم باب چې د "گريکو بوديک" په نامه يادېږي پرانيست. دا د بابت او هنر په افغانستان کښې زرکاله نور د اسلام تر راتگ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر يې دا وو:

۱ - باختري يا د دغه هېواد خپل کورني فرهنگي، هنري او عقيدوي عناصر.

۲ - يوناني صنعت، عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق، م په شاوخوا کښې له سکندر سره پيل شوی وو.

۳ - بودايي هنر، فرهنگ او دين له خپلو هندي آثارو سره چې د موريا له واکمنۍ سره يو ځای راغلل.

په هند کښې د موريا د سلطنت مؤسس چندراگو پتا (يوناني: سندروکتس) دی، چې د نندا که شاهي کهاله يوې شهزادگۍ ته چې ميوره (طاوس) نوميدله منسوب و، او دی د کشر يانوله طبقي او د راجپوت (شهزادگانو) له تېر څخه و، چې پر ۳۲۴ ق، م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهي وروسته پر ۳۰۰ ق، م مړ شو او زوی يې بيندو ساره Bindusara چې د "دور دهر" ملکې له نسه و، د ده پر ځای کښيناست د مورياو پايتخت د هند د پتالي پترا (پتنه) ښار و.

چندراگو پتا د "نندا" سپه سالار و، ده د تېکسيلا د بهرمنانو يو

مشر چانه کيه Chanakya (په سياست، ټولنيزو علومو او اقتصاد کښې د ارتهه شاستره کتاب ليکوال) چې وروسته د ده وزير شو، له ځانه سره يې ملگري کړ او دمگده پاچا او پاچهي يې له منځه يو وړه او د گنگا او سند تر منځ يې د يوه لوی سلطنت بنسټ کېښوو چې اداري او مدني منظم تشکيلات يې لرل ځکه نو دی يوازې يو، بريالی سپاهي نه، بلکې يو هوښيار او ځيرک سياست مدار هم بلل کېږي.

چندراگوپتا د خپل هېواد لويديز بريدونه د سند تر غاړو وغځول. د سکندر ځای ناستو يونانيانو غوښتل چې سکندر نيولې ځمکې بېرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سيليو کوس ملقب په نيکاتور (بريالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت يې ونيول او پر (۳۱۱ ق، م) يې آريا بکتريا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ ق، م د کابل له لارې ختيځ خواته ولاړ او د سند تر رود پورې پورې نو د هغه سيند پر ختيزو غاړو د چندراگو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نور وروغه يې ورسره وکړه، خپله لور يې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کښې يې گندهاره، اراکوزيمکدروزيه - اوپارو پاميزاد، چندراگو پتا ته پريښوول، او په باختري کښې يې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا او سيليوکوس تر روغې وروسته د هند او باختري اړيکې پراخ شول او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لارې د خزر بحيرې بندرو ته يووړل شول. سيليو کوس خپل يو پوه جنرال ميگاستينيس Megasthenes د موريا دربار ته د سفير په توگه واستاوه او هغه يو کتاب د هند د حالاتو او د موريا د پاچهي په اړه ليکلی و، چې اوس نه شته، خو سترابو او د يونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کښې د هغه کتاب ځينې مطالب راوړي او ساتلي دي. د دغه سفير په وينا چندرا گوپتا شپږ سوه

زړه پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پيلان لرل. د ده په شاهي کمپ کېنې څلور سوه زره تنه وو، په دې توگه د اريانه د خاورې نيمې برخې د هندوکوش تر جنوبي لمنو پورې په ده پورې اړه درلوده او دا لومړی ځل دی چې د هندي اريايانو فرهنگي او سياسي اغېزه له ختيځ څخه د انډوس لويديزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پورې رسېدلې ده.

چند راگوپتا چې پر ۳۰۰ ق، م کال مې شو، د ده زوی بيندوساره، د اميتره گهاټه Amitraghata (دېنمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کېښاست، ده له يوناني اميرانو سره دوستانه سياست غوره کړ او د گندهاره، پارو پاميزاد او اراکوزي له لارو يې د سيليو کيدانو له هېواد سره تجارتي اړيکې ټينگ کړل او کله چې سيليو کوس نیکاتور پر (۲۸۰ ق، م) د ۷۸ کلنۍ پر عمر مې شو، دده زوی انتيا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر ځای کېښاست نو ده د ۳۰۱ ق، م پر شاوخوا (دی ماکوس) پټنې ته د بيندوساره دربار ته د سفير په توگه واستاوه.

د موريا پاچهي او يونانيانو تر منځ فرهنگي اړيکې له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او يونان د گډو مدنييت د تاسيس پيل وگرځېده، سر بېره پردې له هند سره د سمندر له لارې هم تگ، راتگ کېده لکه چې پتروکليس Patrokles د سيليو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لارې سفر وکړ او ښه جغرافيايي معلومات يې راغونډ کړل چې وروسته پليني او استرابو گټه ترې اخيستي وه.

د موريا پاچهانو له يوناني سيليو کيديانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخواني سياسي تاريخ مولف ليکي: "بيندوساره انتيا کوس ته وليکل چې ماته يو حکيم، خواږه شراب او وچ اينځر رانيسه او راوېي لېږه، انتياکوس په ځواب کېنې ورته وليکل: زه به اېنځر او شراب درولېږم، خو د

يونان په قانون کېنې د پوهانو پلورل ممنوع دي. (!)"
د اموريایي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سرانې و او د ده پر وخت هنديانو د يوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژباړلي او ويل به يې.
وراهه ميهرا Varahamihara په خپل کتاب بريهت سمهسته Samhita - Brihat کېنې د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترگه گوري او څنگه چې دا اوضاع د گريکو-بوديک مدنيت پر پيل رڼا اچوي، موږ يې دلته په لنډه توگه راوړو، چې د افغانستان گريکو-بوديک مدنيت ښه وپېژندل شي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا "بيندوساره" پر ۲۷۳ ق، م تر ۲۷ کاله پاچهي وروسته مې شو او زوی يې چې اشوکا نومېد، د خپل وزير رادها کوپتاپه مرسته پر خپلو وروڼو بريالی شو او د موريا پاچهي پر تخت کېښاست، دی بې شکه د هند ستر پاچا و، چې پر ټوله سرتړه وچه او د افغانستان د خاورې پر يوه برخه يې د ارغنداو تر غاړو پورې سلطنت کړی دی.

اشوکا په پيل کېنې يو جگړن او وينې بهوونکی سړی و: د بنگال خليج پر غاړه د کالنگه په جگړه کېنې يې يو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره يې بنديان ونيول، خو هغو زړه لرزوونکيو فجايعو چې ده په دې خونړۍ جگړه کېنې د سر په سترگو وليدې چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول، د ده پر روحيه او شخصيت باندې يې سخته اغېزه وکړه او دی يې د بودا دين د روغې او سلامتي د فلسفې پر خوا واړاوه. پر ۲۶۰ ق، م کال يې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه تبليغ او خپرولو ته يې ملا وتړله، تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهي دوره دروغې، امن، د ديني ودانيو، د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو (معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانولو

او د مذهبي دساتيرو د خپرولو دوره وه او دی چې دخپل ارت هېواد هر ځای ته ورسېد، هلته يې پر ډبرو په مختلفو ژبو د بشر پالنې او حتی د ځناورانو او ژويو دنه آزار ولو نصيحتونه وکيندل، چې تر اوسني وخته هم پاتې دي. دا ډبرين فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په ختيځه برخه کښې چې جنوباً تر کندهاره رسېږي، د بودايي ستوپو زيات آثار شته، چې دهغو تاريخي ودانيو يوه برخه تر اوسه پېژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وايي چې اشوکا د خپل هېواد په شمال کښې څلور لويې ستوپې ودانې کړې چې يوه يې د پېښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (۹ هـ کال) د هيون تسنگ تر عصره پورې هم په همغه خپل برم پاتې وه. د هيون تسنگ په وينا دا ودانۍ يې له ښکليو ډبرو او انځور شويو لرگيو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهيان په وينا په سپينو او سروزرو ښکلې شوې وه موسيو فوشه وايي چې دا هغه ستوپه ده چې "د سترگې سوغات" نوميدله او بودايانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همداراز د اوسنۍ چارسدې ختيځې خواته د "کنيز که" پر غونډۍ داشوکاودانه کړې ستوپه وه چې د هيون تسنگ تروخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وايي چې د استوپه په پرله پسې عصرو کښې د څلورو بوداگانو د قوانينو د تبليغ ځای و.

د بودا دين او په افغانستان کښې د هغه خپرېدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ويدي او برهمني پخوانيو او زړو عقيدو بايڅوړ چې د هېواد په ختيځو سيمو کښې يې رواج درلود وريپاتې و، د هېواد په شمال اولويديز و سيمو کښې د زردشت آيين او

اوپستايي مزد يسنا هم رواج درلود، خو هغه وخت چې پر ۲۶۰ ق،م اشوکا د بودا د دين تبليغ او خپرولو ته ملا وتړله دغو عقيدو او ائين آن زر کاله وروسته هم د هېواد په ختيځو او شمالي سيمو کښې پوره دود وموند او هېواد د دغه ديانت دودې زانگو شوه چې د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه يې ددې خاورې د خلکو په ژوندانه کښې ژورې اغېزې وکړې.

«بوده» دغه دين موسس دساکيا تېر د کشتريه او جگړنې طبقې يو شهزاده و، چې د ساکيا مونی (دسا کياد د تېر پوه) په نامه معروف شو او پر ۵۶۳ ق،م کال د نيپال د کپي لاواستو په ښار کښې زيږېدلی و او پر ۲۹ کلنۍ يې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ۵-۶ کالو گوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته يوه شپه چې ډېره روڼه وه (بده) يعنې روڼ او وينې وبلل شو د خپل دين په تبليغ کښې يې زيار ويوست؛ د هند پاچهان يې خپل دين ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زيات خلک يې بودايي کړي وو پر ۴۸۳ ق،م د اتيا کالو په عمر په کوچي نگره کښې مړ شو. (وگورئ ۱۵ مه نومره عکس).

څنگه چې د بودا دين يوه تياره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړينې پر کال په باجا گره کښې د بودا د پيروانو يوه مذهبي غونډه وشوه، د ده دريوتنو نامتو ملگريو انانده، يو پالی، او کاسياپه دده خبرې او وينا وې راټولې کړې او له هغو څخه يې د تري پيتکه Tripitaka (دری ټوکړی، گلان) په نامه د بودايي قوانينو مجموعه جوړه کړه.

بودايي ديانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوبه تر کندهاره خپور شو او د بودايي دين دريمه لويه جرگه د اشوکا په قيادت او د لوی عالم "موگالی پوتاتيسا" په مشر تابه جوړه شوه، چې په هغې کښې د مذهبي احکامو پر ترتيب او تدوين سر بيره داسې پريکړه وشوه چې يوه

بودايي ډله مبلغان لرې هېوادونه ولېږل شي د دغو هېوادو اولېږل شويو مبلغانو نو مونه، اشوکا د خپل جلوس پر ۱۴ کال (۲۵۶ ق.م) په ۱۳ لمېر ډبرين فرمان کښې کيندلي دي، له هغه څخه څرگندېږي، چې څو تنه بودايي مبلغان چې مجهان تیکه، مدهيان تیکه، دهه مراکهيته، او مهار کهيته نومېدل، گندهاره او د آريانه ختيزو سيمو ته را استول شوي دي، دا مبلغان چې د دوتا Dوتا په نامه بلل کيده، د (۲۵۸ ق.م) په شاوخوا کښې د بودايي دين په تبليغ بوخت وو او په همدغو وختو کښې انتيا کوس د سيليو کوس زوی د باختري پاچا و، چې د ده نوم يې د اشوکا په ډبرينو فرمانو کښې "انتيا که" ليکلی دی.

د موریا وروستی حکمران چې په دغه وخت کښې يې پر کابل حکومت کاوه، سوفگازنس دی، چې د باختري د پاچا ايوتيديموس د واکمنۍ تر پيله يې هم په گندهاره او د کابل په لويديزه سيمه کښې نفوذ درلود، ايوتيديموس چې په باختري کښې خپلواک پاچا شو ده د هندوکوش جنوبي خوا ته لښکرويوست او په کابل کښې يې د موریا نفوذ ته خاتمه ورکړه او تر هغه وروسته د هندوکوش جنوب سيمې هم د باختري يونانيانو د خپلواک سلطنت برخې شوې.

د افغانستان په خاوره کښې د موریا سياسي نفوذ ډېر لنډو، اشوکا پر (۲۳۲ ق.م) کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په ټکسيلا کښې مړ شو د ده په کهاله کښې يو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر ځای کښيني او د ده ارت سلطنت وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کښې د دوی د نفوذ ځنځير هم وشلېد، خو هغه دين چې اشوکا له خان سره رواړی و، د هغه له فکري، هنري او فرهنگي آثارو سره تر زرو کالو پورې پاتې شو.

و موويل چې بودا خان په فلسفي مسايلو کښې نه و پېچلی، خو

پيروانو يې د ده ويناوته د الهي اتو بڼه ورکړه چې د زمانې په تېرېدو سره دا دوه لوی مذهبونه ځنې جوړ شول:

لومړی، مهايانه: يعنې لوی مذهب (يون = يانه = په پښتو کښې د تگ رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، تبت او چين کښې تر ژاپون = جاپانه خپور شو او د ځای د پراخوالي او د قومو د ډېروالي په سبب ډير تاويل پکښې پيښ شو، د دغه مذهب پيروانو تبليغ مهم باله او ويل به يې: هر فرد د کل جزو دی چې هغه انسان نومېږي او بيا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دی چې د دهرمه (کېش) او عمل تر قانون لاندې راغلی دی، نو ځوک چې غواړي د شر له لومي وژغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زيار ايستل بايد مجموعي وي نه انفرادي او دا ډول زيار انسان بودی ستوه Bodhisattva ته رسوي او د دې کلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت دی، چې د نورو په خدمت کښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، يو د پوهې زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دويم، هينه يانه Hina-Yana: (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان يې په جنوبي هند کښې دي. دوی پر فردي زيار تکیه کوي او کتابونه يې زياتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سنسکريت ژبه ليکل شوي او لکه چې چيني زيارانو د مسيحي عصر تر پيل وروسته په افغانستان کښې ليدلي دي، د دغه ځای په بودايي معبدو او ښارو کښې د بودايي دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دين پراوو اصولو: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وينا، سپېڅلې رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلې زيار او سپېڅلې پاملرنه بنا کړی و او ويل يې:

هر چا چې پردغو اوو اصلو عمل وکړ له قيودو پاکېږي او خپل فکر

په يوه مخصوص ټکي کښې چې د خواهشو له خنځيره بشپړه آزادي ده متمرکز وي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تيرېږي:

۱ - درشتيا پيژندنې په لار کښې څېړنه.

۲ - د حقايقو په پوهېدلو کښې تفکر.

۳ - ژور تفکر او سکون.

۴ - بشپړ سکون او توازن چې "نروانه" (فنا) نومېږي.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا دين د خپريدو د سببونو په اړه وايي: د آريانا د ختيزو سيمو خلکو چې تل د بهرحمو يرغلگرو تر پښو لاندې ژوبلېدل (د هخامنشي اسکندر او چندراگوپتا د يرغلو تر ليدو وروسته) دا دين چې له وينو تويولو بيزار و او د خود گذرۍ او ښه نيت توصيه يې کوله له خپلې سليقې سره سم وموند او کروندگرويا کښېگرو خلکو هغه په آسانۍ ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعنې سټوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دغو سټوپو شکل په کابل او کاپيسا کښې توپير پيدا کړی او لوړې شوې دي، يعنې د سټوپې تنگاچه (سکو) څلور کنجه شکل موندلی او لوي والی يې زيات شوی؛ د کنبد او تنگاچې تر منځ يوه استوانه يې برخه اضافه شوې ده او د گنبدې لوړه څوکه د شيرواني په شکل ليدل کېږي. خو د اشوکا د عصر سټوپو چې هندي خصوصيات يې درلودل، د آريانه خاورو ته لږ سرايت کړی دی.

د اشوکا د وختو پاتې ليکنې چې د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د ټکسيلا تر ډبرليکونو وروسته پر دوو ډبرو ليکلې پاتې دي، چې يوه له مانسهرې څخه لس ميله لرې دايټ اباد شمال ته د پکهلی د ناوې په

مدخل کښې او بله يې د سوابۍ پر لويه لار د هوتي مردان ختيز خواته اته ميله لرې په شهبازگره کښې پرته ده، چې دواړې ليکنې په پراگريت ژبه او خروشتهی ليکدود دي، حال داچې د اشوکانورې ټولې ليکنې په هند کښې په براهمو ليکدود دي چې د لرغوني هند د نورو سيمه ييزو ليکدودو پيل دی. د اشوکا د همدغو اخلاقي فرمانو يوه بله ليکنه د لغمان او ننگرهار ترمنځ د درونټې په تنگي کښې وه چې پر درې کونجه غونډې ډبره په آرامي ژبه ليکل شوې او اوس په کابل موزيم کښې ده خو ډېر تاوان ورپېښ شوی چې څولیکې يې چې د څارويو د نه وژلو په اړه دي - اوس هم ښکاري.

د همدغه پاچا يوه بله مهمه ليکنه پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې څخه راووتله، دا ليکنه د کندهار په زاړه ښار کښې چهل زینې ته نژدې د غره پر يوه کاني په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو ليکدودونو موندل شوې ده، چې پورتنۍ برخه يې په يوناني ژبه ۱۳ نیمې کرښې او کښته برخه يې په آرامي ژبه ۷ نیمې کرښې دي، چې د ټولې کتیبې اوږدوالی ۵۵ سانتی او سور يې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پورې دی پر هغې هم د ځينو نورو کتیبو په څير د اشوکانوم پيوداسس ليکلی شوی دی (وگورئ ۱۶ مه نومره عکس). د دغه ډبرليک له کتنې څخه پوهېږو، چې د اشوکا د بودايي کېدلو پر لسم کال يعنې پر ۲۵۰ ق، م ليکل شوی دی او په دغه وخت کښې د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپورو او د ده زياتره اخلاقي بنسټونه تطبيق شوي وو. حال دا چې په نورو ډبرليکونو کښې د همدغو بنسټونو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار ډبرليک د يوناني ليکنې ژباړه دا ده:

"پيوداسس پاچا د لسوکالو زيار ايستلو په پای کښې انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړل او له هغه وخته يې د ټولې ځمکې خلک لابښه ديندار

او لابنه نېکمرغه کړل، پاچا د څارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، نورو ښکاريانو او کب نيوونکيو خلکو له ښکار او کب نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه يې لاس پورې کړ، نو تر دې وروسته به په دغه ډول ډېر ښه ژوند ولري.

له دې ډبرليک څخه څرگندېږي چې تر ميلاد دمخه د دريمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې يوناني او آرامي دواړه ژبې او ليکدودونه وو، د يوناني ثقافت اغيزه دومره غښتلې وه، چې په کتيبو کښې يې لومړۍ ځای يوناني ژبې او ليکدود ته ورکړی و، دا هغه عصر ته نژدې و چې په باختر کښې يونان باخترې خپلواک دولت جوړېده، حال دا چې د بودا د دين اغېزه او يوناني فرهنگ د اراکوزی تر سکندر يې (زاړه کندهار) پورې رسېدلې وه خو کټ مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشيانو له بقاياو څخه آرامي ليکدود هم په دغه سيمه کښې و.

يونان، باخترې خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونيو نو "پارسي ارته باز يوس" يې پر خپل ژوندانه د دغه ځای حکمران وټاکه، دی تر لنډې مودې وروسته مړ شو او د ده ځای امين تاس "د نيکو لاوس" زوی ونيو. د آريان په وينا د سکندر تر مړينې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سفد حکمران و او چې "سيليو کوس" په هند کښې له "چند راگوپته" سره روغه وکړه (۳۰۲ ق، م) د باختر حکمران هم ده ته غاړه کښېښووه، هغه وخت چې "سيليو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې يې ډېرې سيکې موندل شوي دي، ده د باختر ځايي خلک په خپل لښکر کښې اخيستي وو.

د سيليدوکی کورنۍ د دريم پاچا په وخت کښې چې دويم "انتيو کوس" نومېد، د شاوخوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جگړه ييزې بوختيا نه په گټې اخيستلو سره، د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغې جملې څخه د باختر خلکو له هغو يونانيانو سره لاس يو کړ چې په دغه هېواد کښې له باخترې ادابو او فرهنگ سره اشنا شوي وو، نو د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. دا وخت په باختر کښې د يودو توس = تهيوودو توس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵۶ ق، م په شاوخوا کښې د آزادۍ غوښتونکيو باختريانو په ملاتړ په باختر کښې د خپلواکۍ پاچهۍ اعلان وکړ چې حدود يې تر سند، مرو او

هندوکوش غره تر لمنو پورې رسېدل او دا چې ده باختريان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او کورنی آزاد حکومت يې جوړ کړی و، نو ځکه "منجی" لقب ورکړ شو.

د ديو دوتوس يوه سکه شته چې پر يوې خوا يې د دويم انتيوکوس څېره او پر بل مخ يې د ده د کهاله ساتندوی رب النوع "زيوس" له دوو، وازرو سره ليدل کېږي. له دې څخه څرگندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتيو کوس سيليوکي" په نامه د سپينو زرو سکه خپره کړې او بيا يې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کېنې خپله سکه د پاچا په توگه پر سرو زرو وهلې ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاریس کېنې ده پر يوه مخ يې د ديو دوتوس څېره او پر بل مخ يې د جويتر (داسمان، تالندې او برېښنا درومي رب النوع) لوڅ لغړ شکل دی، چې په پښو کېنې يې يوه گريته (عقاب) هم کېنل شوې او د سکې پر څنډه "بازيليوزد يو دوتوس" ليکلی شوی دی يعنې ديو دوتوس پاچا (وگورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د يودوتوس" له کهاله يوازې د ده يوه زوی چې "دویم ديو دو توس" نومېد د پلار تر مړينې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق،م شاوخوا) په باختر کېنې حکومت کړی دی، چې ده د شاهي سيليو کيانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره ښه اړيکي او هم آهنگي درلوده او څنگه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو څخه و، نو "دویم ديو دو توس" له ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط لرل او د ده د پاچهۍ په وخت کېنې د هريرود او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کېنې شامل شو او سغديانې ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي ديو دو توس د کهاله پاچهۍ ډېره پاتې نه شوه او د دويم ديوتوس يو امير چې ايو تيديموس Euthydemus نومېد او د سغديانې حکمران

ياغي شو، د باختر پاچايي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ ق،م شاوخوا) (وگورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ايوتيد يموس په وخت کېنې د شام يوناني پاچا "دريم انتيو کوس" د لوېديځ له خوا د پارت پر دولت يرغل او پارتې پاچا "تيري داد" يې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق،م په شاوخوا کېنې يې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ايوتيد يموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اريوس (هريرود) پر غاړه له انتيو کوس سره ونښت، خو چې مقاومت يې ونه کړای شو نو بيرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت "زرياسپ" کېنې تر دوو کالو پورې کلانېد پاتې شو (د دغه ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ گڼل شوې ده) په دې موده کېنې "دريم انتيو کوس" درنگيانه او اراکوزيه هم ونيول، خو چې زرياسپ يې ونه نيولای شو، او دواړې خواوې سترې شوې وې، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "ديمتر يوس" دروغې د خبرو له پاره ده ته راغی، ده خپل لور ورکړه، او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزيه لوېديځ خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېد (۲۰۵ ق،م).

ايوتيد يموس تر هغه وروسته د هېواد د ادارې په يووالي کېنې زيار ويوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفازتوس" يې د خان تابع کړ او شمال ته تر پامير ها خوا تر چيني ترکستان او ختن پورې پر مخ ولاړ او لوېديځ ته يې مرورود، هرات او طوس ونيول، او خپل زوی "انتي ماکوس" يې د هغو سيمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزيه او درنگيانه پورې يعنې د آريانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه شوه، بل زوی يې "ديمتريوس" د دغه ولايت حکمران و، چې دغه ټول اړت هېواد د يوناني جغرافيونو په اصطلاح زر ښاره درلودل دا مهال د باختري يونانيانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط له هند او غربي چين سره ټينگ وو، "وايو

تيديموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو ددغه ځای هنر او صنعت هند ته سوغات يووړ، درا ولنسن په وينا: له يوې خروستهي کتيبې څخه څرگندېږي چې يوناني باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې يې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري "ايوتيديموس" د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق،م پورې گڼل شوې ده. چې د ده تر مړينې وروسته يې زوی "ديميتريوس Demetrius" پاچا شو (وگورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د تکسيلا تر نيولو وروسته د گجرات تر کڅو او کاتيا وار او د موريا تر پايتخت پتنه پورې پر مخ ولاړ چې دا پر مختگ د ده د دوو لويو جنرالانو "اپلودوتوس" او "منامندر" د زيار نتيجه وه، "منامندر" د کابل په شمال او پيان کښې زيږدلی و او اولادو يې د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې په هند کښې پاچهي کوله.

"ديمتر يوس" د ۱۷۵ ق،م په شاوخوا کښې له هند څخه باختري ته راوگرځېد، خپل دريم زوی "پانتالئون Pantaleon" يې دارا کوزي او سيستان حکمران وټاکه او بل دويم زوی يې د باختري حکمران و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتاليون مړ شو، ځای يې دده څلورم ورور "اگاتو کليس Agathoicles" ونيو (وگورئ ۱۹ مه نومره عکس). ديمتريوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په خپل قلمرو کښې ډېرې سکې وهلي دي او همدغه پاچا داراکوزی "ديمترماس" (کلات) او ايو تيدميا (سيالکوټ) او د سند ديمترياس (پټياله) او ته او فيليا (د سند په دلتا کښې) ښارونه ودان کړل، چې دويم ښار د ده د پلار په نامه او څلورم ښار يې د مور په نامه نو مول شوی دی.

ديمتريوس د خپل ژوندانه په پای کښې له خپلو لښکرو سره په هند

کښې بوخت پاتې شو، نو ځکه پر ۱۸۱ ق،م کال د باختري له يونانيانو څخه يو سړی چې ايو کراتيديس Eukratides نومېد په باختري کښې پورته شو، د پاچهۍ اعلان يې وکړ او سکه يې ووهله، چې په هغې کښې يې ځان باز يلو زميگا ليوس (لوی پاچا=هندي مهاراجه) وېاله (وگورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې ديمتريوس د خپل تاج او تخت د بيرته موندلو له پاره زيار ويوست، ځای يې ونه نيو او مړ شو. ايوکراتيديس په باختري کښې ديو نانی پاچهانو د درېيمې سلسلې بنسټ کېښوو تر ۱۸۶ ق،م پورې د آريانه د ختيزې سيمې له حکمران "منامندر" سره وجنگيد، چې د آريانه ټوله خاوره يې ونيوله، خو له لوېديزې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوېديز ايالتونه ونيول او هغه اختلاف چې د "ديمتر يوس" او "ايو کراتيديس" د کورنيو تر منځ پيدا شوی و، د باختري سلطنت يې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق،م په شاوخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپيسا ته يووړل شو. هيليوکليس Heliokles د ايو کراتيديس زوی چې د ۱۴۷ ق،م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختري وروستنی يوناني پاچا گڼل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سيمو تر پرېښولو وروسته يې خپله پاچهي د گندهارا د ولايت تر پايه (تر تکسيلا او جيلم پورې) غځولې وه. (وگورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر "هيليو کليس" ورسته يې نورو لسو تنو ځای ناستو حکمرانانو پر کابل، گندهارا او پنجاب حکمراني کړې ده، چې د ۳۰ ق،م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنيو يوناني پاچهانو څخه "انتيال کيداس" "امين تاس" - "هرما يوس" - زيات شهرت لري (وگورئ ۲۲ مه - ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختري يوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سיתי قبيلو منځته راتگ دی، چې دا پاچهي يې د ق،م د لومړۍ پېړۍ پر لومړۍ نيمايي پای ته ورسوله، او په دې ترتيب د دوی واکمني تر دوه نيمو سوو کالو

وروسته ختمه شوه. په دې موده کېنې د "دېو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق، م تر شاوخوا پورې د دوی ۳۶ پاچهانو او يوې ملکې په افغانستان او هند کېنې واکمني کړې ده، يوناني فرهنگ او هنر يې په آريانه او هند کېنې خپور کړی دی، چې په دې موده کېنې د ارباب انواعو پرستنه، يوناني صنعت، افکار، فلسفه، ژبه لیکدود او نور فرهنگي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره کېنې له محلي او بودايي فرهنگي عناصر سره گډ شول، او د يونانو باختري او گريکو بوديک خاص فرهنگ منځته راغی، چې د اسلام تر راتلو پورې يې اغېزه درلوده.

د دانيل شلوم برژه (په افغانستان کېنې د لرغون پيژندنې فرانسوي مشر) په وينا: د هيلنسم نفوذ په افغانستان کېنې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې ننې يې په دوه ډوله ليدل کېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دويم د لیکدود له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کېنې د دغه هېواد هنر لادگريکو بوديک د مشهور هنر يوه وروستنۍ څانگه وه، خو د لیکدود په اړه بنايي وويل شي، هغه وخت چې د چين نامتو زاير "هيون تسنگ" پر ۶۳۰ م کال يعنې په عربو کېنې د اسلام د لمر راختو پروخت له باختره تيرېده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري يې بې شکه يوناني وو او يو د (بن) غږ يې چې په پخوانۍ دري کېنې و، خو په يوناني کېنې نه و، پر زيات کړی و او هغه د PX توري يعنې د ش + خ مجموعه توری = بن دی.

هغه دوه يوناني ډبرليکونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹۶۳ کلو په کندهار کېنې موندل شوي داشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کېنې په هندې ژبو کيندل شوې دي، خو د دغو ډبرليکونو اهميت په دې کېنې دی، چې د ارغنداو په ناوه کېنې آرامي ژبه او لیکدود د اشو کاتر وختو (۲۵۰

ق، م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې يونان پيژندونکي پوهان وايي د دغو دوو ډبرليکونو يوناني متنونه د يوناني فيلسوفانو او خطيبانو لکه اپلاتون او ارستو د ژبې سارې گڼل کېږي او وينو چې د ق، م پر دريمې پېړۍ په کندهار کېنې د فکر او ليکنې ژبه همغه ده چې په آتن ياد ميليت په بېرو کېنې رواج وه او حتی د کتيبو د کيندنو ډول هم د يوناني کلتور يوولي بڼي او څرگندېږي چې دا ځای د يوه يوناني مورخ په وينا د مسيحي عصر په پيل کې ديونانيانو ټاټوبی و، (د کندهار ډبرليک (۱۶) لمبر عکس دې وکتل شي). سربېره پردې تر ۱۹۶۱ م کال وروسته فرانسوي لرغون پيژندونکيو د يوه يوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کېنې د همدغه يونان باختري مدنيت ډېر ښه آثار موندلي دي. دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پروېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته آمو او کوچنۍ سيندونه سره گډېږي او ډېرې کنډوالې لري چې دا کنډوالې د دواړو سيندو پر غاړه پر دوو ټاکليو برخو وېشل شوې دي: يوې خوا ته يې يوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوچنې پر سيند حاکمه ده او ددې شل مترۍ غونډۍ بلې خواته آمو سيند بهېږي او هم ددې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې د دغه ښار بالاحصار دی او يو حصار يې د برج او خندک سره د ليندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کېنې يې له شمالي دروازې څخه جنوبي دروازې، خواته ۱۶۰۰ متره واټن ايستل شوی و، چې کوڅې يې هم ليدل کېږي (وگورئ ۲۵مه نومره عکس - د ښار نقشه).

په دغه لرغوني ښار کېنې يې د مدنيت نڅېنې موندلې دي، چې هغه بايد "دگريکو باختري" خاص مدنيت په نامه ياد کړی شي، چې د منځنۍ آسيا د صحرا نشينو د يرغل له امله له منځه تللی دی. خو کنډوالې يې د

لوړې معمارۍ طرز راښيي، چې په پخو خښتو او ډبرينو ستونو د مرکزي لويې ماڼۍ ودانۍ جوړې شوي دي، دامانۍ يو اوږد غولۍ لري او هم په ماڼۍ کښې د شنې، ژرې، سرې او تورې رنگ اميزۍ نخښې شته. هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کښې کارول شويدي هره ضلع يې ۴۵ سانتي او پنډوالۍ يې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتيو پورې دي، د دغه ښار اوبه د ويالې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالا حصار ته رسېدلې، چې د کوکچې سيند له ۲۰ کيلو متره واټن څخه را بهيدلې. ښار درې برخې درلودې، چې يوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار را کښته او درېيمه برخه ارگ دي. په جنوب لوېديزو برخو کښې د خلکو د اوسېدو ځای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له دې ورزشگاه څخه د هرمس (پهلواني - رب النوع) مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف شوي ډبرليک له مخې هغه يوه يوناني "تريباه کوس" د استراستون نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله ليکنه چې د دغه ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندويه ده، هغه د يوه يوناني "کي نه آس" د قبر د اوږدو سندوخ کتيبه ده چې "کلا ارك" "د ابي فراد يوس" زوی په آي خانم کښې پر هغه سندوخ کينلی او پر هغه قبر يې ايښې ده چې مطلب يې دا دی:

"په کوچينوالي کښې ښه روزنه واخله! په زلميتوب کښې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاڅه سن کښې سم کارۍ اوسه! پر زور والي ښه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستيو ورځو کښې پوه شه چې څنگه بې افسوسه مړ شې!"

دا قيمت بها وجيزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهير ښه ښکارندويي کوي.

ساکان، پارتیان او پهلویان

د هخامنشي پاچاهانو په ډبرليکونو کښې وليدل شو، چې د ساکه قبيلې د آمو ها غاړې ته د پامير په شاوخوا کښې د هومه راوړونکيو يا د گرنديو ساکانو په نومو د هغو پاچاهانو تر ادارې لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنګه. د رنگيانه ځمکې ته راتېرې شوې خپل نوم يې سکستان. سيستان ته ورکړی و او هم يې د هندوکوش په شمالي سيمو او باختر کښې ژوند کاوه، چې بيا له دې ځايه لوېديځ او ختيځ خواو ته خپرې شوې او د دوی پېښې د آريانه د تاريخ برخه ګڼل کېږي.

موسيويان په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجه" نومېږي وايي: "صحرانشين ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کښې يونانيانو ته راتلل او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل د دوی ځينې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وو چې د هغوی له جملې څخه هرايوس (Heraius) د يونانو باخترې د وروستيو پاچاهانو په تقليد سکه وهلې، او داسکه يې "هاکن" په تاشقرغان کښې موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هريود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشپوه شولې او د پاچهي په جوړولو يې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختيځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلې و او هغه يې "کي. پن - Ki - Pin" بللی دی او د ساکه له

دې قبيلو څخه چې د ارغنداو او کښته سند په ناوو کښې اوسېدل يوه سړي چې مايوس - (Mayos) نوميد د ۷۲ ق، م په شاوخوا کښې د "بازيليو زباز يليون ميگا ليوس مايوس" په عنوان يعنې "لوی شهنشاه مايوس" سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش يې تر ټکسيلا پورې رسولی دی، چې يوه ډبرليک يې په ټکسيلا کښې پر مسي غاب کشف شوی چې نېټه يې (۷۸ ق، م) ده، له دې څخه معلومېږي چې د ختيز پنجاب د يوناني پاچهانو نفوذ د مايوس په لاس له منځه تللی دی او اووه زره سکې يې په يوناني او خروشتي ليکنو موندل شوي دي.

تر مايوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل شوي چې يو يې ازييس AZES (د ۵۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازيليسيس - AZILISES دی. دوی په يوه عصر کښې اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په يوناني خط "لوی شاهنشاه" ليکل شوي دي. داسې سکې هم ليدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه يو په يوناني خط او بل په خروشتي ليکل شوي دي (وگورئ ۲۶ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې گرځندويې کوچۍ قبيلې د آمو د بهيدو جنوب ته د باختر په سيمو کښې له پکټت - پښت او پښتنو سره گډې شوې د ساکه نوم يې په دغو پښتنو کښې پريښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کښې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ريښه لري، د دوی نورې قبيلې په خراسان کښې د هريرود له ناوې څخه د خزر بحيرې تر کڅو پورې د پارت په نامه ميشته شوې او ځمکه يې هم د دوی په نامه ياده شوه، څنگه چې له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هريرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان يوه برخه) پورې تللې وې نو د ژوستن په وينا د پارت په نامه مشهورې شوې چې پارت په سکايي ژبه تبعيد شوي ته وايي او دوی

هم له باختره هجرت کړی و.

"سر او لف کرو" انگرېز افغان پيژندونکی د گندهاره د ساگانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډير شباهتونه موندلي او ليکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاه) + (که - د تجليلی تصغير نخښه) + (دمه = جلال - برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاهي" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا + هوره = اور يا هور) د اور سپاهي يا لمر سپاهي او بادرنيا سپاهي په مانا ده.

همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "څښتن" د مالک او خاوند په مانا دی.

او که موږ پارت - پارتهوه د ژوستن په وينا "تبعيد شوی" او "مهجور" وبولو، نو په پښتو کښې يې اوسنی شکل "پردی Pradia" يعنې بيگانه او مهاجر دی. يا به د پښتو (پرته) PRATA وی (د دريم حرف په زور کښې) چې دغه هم دليري مانا لري لکه چې وايي: له مخه مې پرته شه يعنې لېرې شه. يا پلانی پرته وايي يعنې له عقله لېرې خبرې کوي.

داسې ښکاري چې سيستان ته د ساکه قبيلو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پېښ شوي دي: د موسيو فوشه په وينا لوی کوروش (۴۵۰ ق، م) د سيستان د نيولو په وخت کښې دا "ساگان" د دوی د ښو خدمتو په سبب "ښه کړونی - نیکو کردار" (په يوناني کښې ايو يرگت (Evergetes) بلل همدا خلک د (۳۳۰ ق، م) په شاوخوا کښې پر همدې ځمکه اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وو او ښه نرمه رويه يې ورسره درلوده (وگورئ تمدن ايراني کتاب).

د (۲۵۰ ق، م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس - ارشک - اشک د "فري

ياپت" زوی له خپل ورور "تيرداد" سره لوېديځ خواته لاړ، د پارت يوناني حکمران فريکليس يې وواژه او داشکاني سلطنت بنسټ يې کښيښوو، په يوناني او خروشتي دواړو ژبو يې سکه ووهله، او خپل ځان يې بازيليزبازيليون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتگ يې د ۲۴۹ ق،م په شاوخوا کښې او پايتخت يې اوسني دامغان ته څيرمه و، داشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده، د سترا بويه وينا دی تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نيزه وال له لاسه تپي شو او د هغه ټپ له امله پر ۲۴۷ ق،م کال مړ شو. پر ۲۴۸ ق،م کال دده زوی تيرداد د دويم اشک په نامه پر تخت کښيښاست ښه غښتلی مدبر پاچا و، تر بابل پورې يې فتح وکړه او ختيځ خوا د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو له باختر يوناني پاچا دويم "د يودوتوس" سره يې د سيليوکي دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د يووالی لاس يې ورکړ، دی چې زوړ شو مړ شو، او پاچهي يې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق،م پورې وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دادي:

- ۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق،م) د تير داد زوی چې د ده په وختو کښې "دريم انتيو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتير شو.
- ۴ - فري ياپت د اردوان زوی (له ۱۹۶ تر ۱۸۱ ق،م).
- ۵ - لومړی فرهاد د فري ياپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق،م) د باختر د يمتريوس معاصر.

۶ - مهر داد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ - ۱۳۶ ق،م) لوی او هوښيار پاچا و، چې د باختر يونانيانو غربي ولايتونه او مرو يې ونيول، اراکوزی، کابل او سند يې لاس ته راوستل او د پارت د هېواد وېش يې د سند تر سينده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه يې لرل چې د دوی په غوښتنه يې کار کاوه.

۷ - دويم فرهاد د مهر داد زوی (۳۱۶ - ۱۲۷ ق،م) ده ساکه قبيلې خپلې مرستې ته وبللې چې له انتيو کوس يوناني دولت سره په جنگ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرهاد له دوی سره وجنگيد، خو چې فرهاد ووژل شو، او پارتيانو ماته وکړه.

۸ - ارتبان (دويم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق،م) دی د دويم فرهاد تره او د فري ياپت زوی و، چې د دويم فرهاد تر مړينې وروسته د پارت پر تخت کښيښاست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر يوه برخه وه ونښت، په يوه جنگ کښې د لاس پر مومت تپي او له همدې امله مړ شو، پارتيان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنگيانه (سيستان) ونيو، او هغه يې په خپل نامه سگستان (د معرب يې سجستان) وباله او ان د کابل تر نيولو ورسته د هند خواته هم تير شو او هلته يې د هندوساکه يا هندو سيتهين دولت جوړ کړ. همدارنگه گرځنده صحرايي سپين پوټکيو آريايي قبيلو (هون) د شمال له خوا يرغل وکړ او د ۱۲۷ ق،م په شاوخوا کښې يې باختر او تخار ونيو او د هغه ځای يونانيان يې جنوب ختيز خوا د کابل او سند لوري ته وشړل، او دا ټولی صحرايي قبيلې (ساکه، تخار، هون) شمالي آريايي خلک وو، چې د ژير پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکه د دوی ژبه - څيرې - ښې بيخې اريايي دي د تورن فان کشف شوي آثار دا مطلب ښه څرگندوي.

۹ - دويم مهر داد د ارتبان زوی (۱۲۴ - ۷۶ ق،م) لوی پاچا و، چې په خپل ۴۸ کلني سلطنت کښې پر ساکانو او سرکينو قبيلو بريالی شو او د باختر او سيستان يوه برخه يې ونيوله او د خپل سلطنت وېش يې هماليا غروته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پايتخت له خراسانه د دجلې غاړې

ته يووړ او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنگو بوخت پاتې شو، نو ځکه تر هغه وروسته دپارت د دولت پېښې په آريانه پورې اړه نه لري، او زموږ د تاريخ برخه نه ده. داشکانيانو له سلسلې څخه تر پېنځمې ميلادي پېړۍ پورې په ايران، ارمنستان او د لوېديزې اسيا په مختلفو برخو کېنې ډير پاچهان پاچهۍ ته رسېدلي دي، خو زموږ له هېواد او زموږ له خلکو سره يې اړه نه لرله خو څلورم اشک (څلورم فرهنگ) پر ۳۳ ق، م کال ظلم او تيری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی ختيځ خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته ورغی چې په باختر، سيسات رنج او نور وځايو کېنې اوسېدل او له دې ځايه بېرته خپل هېواد ته لاړ.

د ساکانو او پارتیانو له گډو څانگو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کېنې يې پاچهي کړې ده، يوه، څانگه هم د پرتھوا - پهلوا ده چې د دې څانگې د سياسي تشکيلاتو او ادارې لومړی ځای سگستان او اراکوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددې څانگې د خلکو واکمني د ميلاد په لومړۍ پېړۍ کېنې تر ټکسيلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولو نيوس APOLLONIOS پر ۴۳ - ۴۴ م کال د ټکسيلا د ليدو له پاره راغی، هلته له دې خلکو څخه يوه يوويشت کلن پاچا د فراوتيس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

د سيستان او اراکوزي د پهلوا د خپلو اکو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونيس Vonones نومیده، په سکو کېنې د لوی شهنشاه په عنوان ياد شوی او د ۱۲۰ ق، م په شاوخوا کېنې يې پاچهي جوړه کړې ده، سکې يې په يوناني او خروستهي ليک دي او پر ځينو سکو يې د خپلوانو او تابانانو نومونه هم ليکل شوي لکه "سپه له هوره" ورور يې Spalahora او سپه له گادامه Spalagama وراره يې، سپه لی ريزا Spalirisa بل ورور يې نو ځکه ويل

کېدای شي چې د سا که پهلوا د کورنيو افرادو په دې خاوره کېنې يو بل ته نژدې په يوه عصر کېنې په گډه حکمراني کوله، د دونونيس دا خپلوان د هېواد په مختلفو ځايو کېنې د ده نايب السلطنه گان وو (د ۱۱۰ ق، م په شاوخوا کېنې) (وگورئ ۲۷ مه نومره عکس) د دې سلسلې بل لوی پاچا گندو فاريس Gandophares يا اندوفيريس دی (۱۹ - ۴۸ م) چې په سکو کېنې شهنشاه - ژغورونکی نه ماتيدونکی او ديندار معرفي شوی دی او هم د پېښور شمال ختيز ته د تخت بایي په ډبرليکونو کېنې (۱۰۳ م) گودو هره Guduvhara هم دا پاچا گڼلی شوی چې له سيستانه يې تر سند و پنجاب پورې واک درلود، ځينو مورخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی گندوفارو ده ته منسوب بللی دی چې په دی نامه کېنې د "فر" تاريخي کلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا يې "برم گټونکی" دی، که موږ دا نوم په پښتو واړوونو "گونده فر" د اساسي جلال او برم مانا ورکوري او موږ وينو چې د آريانه د کوشاني پاچهانو پر سکو يې هم د "فر" توری ليکلی دی.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکی د تخت بایي د ډبرليک له مخې د گندو فاريس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی او وايي چې دا کال له مسيحي رواياتو سره هم سم دی په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتي) دين لاره، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کېنې د هغه د دين "مبلغ سنت توماس" د ده دربار ته واستول شو او پاچا د مسيح دين ومانه چې په مسيحي روايتو کېنې د گندو فوروس په نامه ياد شوی دی، له همدې سببه ده په ځينو سکو کېنې له خپل نامه سره ددېوه ورته Deva-Varta صفت يعنی دين دار هم ليکلی دی.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کېنې ليکی چې: له گندو فاريس سره هم دده ځينې خپلوانو په حکمراني کېنې گډون لاره، چې يو له هغو څخه

د ده ورا ره اېداگاسيس Abdageses د افغانستان په جنوب کښې، اوله جنرالانو څخه يې اسپاورمن Hspavarman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه يې سپيدنه Spedana اوسته وستره Satavastra په ټکسيلا کښې وو.

د گندو فارس تر مړينې وروسته د ده ارت هېواد د ده د ځای ناستو تر منځ پر کوچنيو برخو وويشل شو(د ۵۰م شاوخوا) چې د هغو له جملې څخه سنه بارس Sanabares په سيستان کښې، پاکوريس Pakores او سسه په گندهاره او لوديز پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په يوناني او خروستي ليکدودونو له ټکسيلا څخه لاس ته راغلې دي، د پهلوا له همدغو شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم دسکو له مخې پېژندل شوی دی، چې دی يې همغه گودا - گاد د گندو فارس ورور بللی دی، چې د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دويم نيمايي کښې يې حکمراني کوله، د چارسدې په خروستي ډبرليکونو کښې يې نوم "گادسا" دی چې ځينو دا نوم د گندو فارس د قبيلې نوم هم گڼلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "گدون" د قبيلې نوم هم راپه يادوي چې د چچ (همغه سسه) د ځمکې په شمال کښې پرته ده، عربي مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړی و.

(وگورئ ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانيان

هغه قبيلې چې د (۱۶۵ق.م) پر شاوخوا يې له اريايي ساکانو او سيستانو سره د وينې او توکم (نژاد) گډون لاره، د بڼې، څېرې جگو پوزو او نور څرگندو ژبنيو ځانگړتياوو له مخې د ختيز شمال له اريايي نژاد څخه گڼل کېږي او چينيانو دوی يوچي yuach-chi بللي دي چې له خپل پخواني ټاټوبي څخه چې د ختيز چين خوا ته و، راووتلې او د آمو سيند شمالي سيموته راغلې. دوی د هغه ځای ساکان په باختر کښې د آريانه ختيزو سيمو او د هندوکوش جنوب ته وشړل چې تر ۱۲۷ ق،م وروسته تر هنده پورې هم پر شا شول او ځای يې يو چيانو ونيو.

پر ۱۳۸ ق،م چې د چين امپراتور وو-تي Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ ق،م) د هيوانگ نو د قبيلو له يرغلو او حملو څخه ورپرېد، نو خپل يو سفير يې د چانگ-کين Tchang-kien په نامه يوچيانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هغوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفير په وينا د آمو په جنوبي سيمو (باختر او بدخشان) کښې د تاهيا (تخار) خلک اوسېدل او د يوه بل چيني مورخ سيو - ماتسين Seu-Matsien (د ۹۰ ق،م شاوخوا) له ليکنې څخه هم څرگندېږي چې يو چيانوتر (۱۲۵ ق،م) پورې لا د آمو په شمالي سيمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبي خواته را شيوه شوي نه وو.

يوچي خلك د (۷۰ ق.م) په شاوخوا كښې تر آمو را پورېوتل، او د تخاريانو (تاهيا) په مرسته يې باختر ونيو، تر هغه وروسته د يوچي او تخار تر منځ ګډون راغی، او يو غښتلی او ممتاز تكم (عرق) يې منځته راوست چې د كوشي Kushi كوی شانګك - كوشان نامتو قبيله د دغو خلكو له پېنځگونو قبيلو څخه وه. د "كوچي" اوسنۍ كلمه په پښتو او دري دواړو ژبو كښې ددې رېښې نمايندګي كوي. د چين د يوه مورخ د يادونې په اساس د كوشيانو مشر چې كيو - تسيو - كيو - Kieu-Tsiu-Kieu نومېد د نورو څلورو قبيلو مشران يې د ځان تابع كړل او په خپله دى "د كوی شانګك پاچا" په نامه وپېژندل شو، له همدې وخته په تاريخ كښې د كوشان كلمې د يوچي ځای ونيو، د دغه ټبر لومړی نامتو پاچا د چين د ليكونكيو په وينا همدا كيو - تسيو - كيو (كوجوله كړد كد فيزيس) Kujula-kara-kadphises (د ۴۰م شاوخوا) و، چې پارتيا (خراسان)، كابل او كاپيسا يې ونيول او د غزني په شاوخوا كښې يې د پوتا Pauta خلك هم د ځان تابع كړل چې د فرانسوي "واله د وپوسن" په وينا دا خلك پښتانه وو.

كوشان شاه د خپلې پاچهي په اوږده موده كښې وكړاى شول چې د يوناني او پارتي پاچهانو پاڅون (بقايا) له منځه يوسي؛ د آريانا په ټوله خاوره كښې خپل نفوذ ټينګ كړى او دافغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ كښيږدي. دې د ۷۸ م په شاوخوا كښې پر ۸۰ كلنۍ تر ۳۸ كالو پاچهي وروسته مړ شوى دى، تر اوسه پورې يوازې د ده راز، راز مسي سكې پيدا شوي دي، چې يوناني او خروشتي ليكنې لري، دده نوم په يوناني كښې "كوزولا كده فيس" دى چې دده القاب يې "ديندار، د آسمان زوى، شاهنشاه" ليكلى دى. (وګورئ ۲۹ مه نومره عكس).

د ستر كوشانشاه لومړي كد فيزيس تر مړينې وروسته يې زوى دويم

ويمه - كد فيزيس Wema-Kadphises د ۱۱۰م تر شاوخوا پورې حكمراني وكړه او پر ۸۰ كلنۍ وفات شو. (وګورئ ۳۰ مه نومره عكس). دى لومړى كوشانى شهنشاه دى چې د خپل هېواد وېش يې ختيز خواته د ګنگا تر غاړو پورې رسولی و. خو چې د چين د پاچا دربارته يې خپل استازى (سفیر) واستاوه او د هغه لور يې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه يې رد شوه، نو پر ۹۰ م كال يې اويا زره سپاره د خپل نايب (سى Si) په مشرۍ د پامير له لارې ختيز چين ته د يرغل له پاره ولېږل او د چيني جنرال پان - چاو په لاس يې ماتې وخوړه، د چين امپراتور Ho-Ti هو - تي ته يې كلنګك (باچ) وركړ، خو تر هغه وروسته يې درومن له امپراتورۍ سره خپل اړيكي ټينګ كړل او پر ۹۹م كال يې خپل استازى د روما امپراتور "تراچان" دربارته استولى و، او له هغه هېواد سره يې تجارتي او فرهنگي روابط درلودل، چې دده، د عصر په سكو كښې درومن د سكو جوړولو د هنر پيښې (تقليد) څرګندې دي او پر هغو باندې دستر كوشانشاه د يوه پوتره Deva-putra (خداوند زاده) القاب ليدل كېږي چې ددغه پور (غغفور) د لقب مانا ده، دده مړينه د ۱۱۰ م كال په شاوخوا كښې ګڼلې شوې ده. تر ده وروسته په تاريخ كښې ۲۰ كاله خلا شته چې په دې موده كښې له لرغونيو آثارو او سكو څخه تر اوسه د يوپاچا وجود نه دى څرګند شوى ځينى د سوتر ميګاس (لوي ژغورونكى) سكې په دې خلا كښې ځايوي، خو غالب اټكل دادى چې دا سړى په هند كښې دويمه نايب السلطنه و.

په هر صورت د لويو كوشانيانو شهنشاهي د ۱۲۵ م يا د ۱۴۴م په شاوخوا كښې يو چاته ورسيدله چې كنيشكه Kanishka نومېد، او ښايي چې د كد فيزيس له كورنۍ سره يې د خپلوۍ روابط هم درلودل، خو دى ديوه لوى كهاله موسس دى چې د ميلاد د دريمې پيړۍ تر منځ پورې يې زموږ په

هېواد کښې پاچهي کړې او خپله واکمني يې په هند کښې هم پراخه کړې ده. د کنيشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کښې د کاپيسه بگرام و، چې د هېواد ختيز ویش يې د هند تر بنارس رسیده او د لوېديځ خواته په پارت پورې نښتی و، د شمال لوري ته يې کاشغر، يار کنډ او ختن هم ونيول د چين له امپراتوره يې يرغل واخلستل؛ بودايي دين يې ومانه؛ د اشوکا غونډې يې د هغه دين تبليغ او خپرولو ته ملاوتله؛ د بودايانو څلورمه لويه ديني جرگه يې چې پېنځو سوو پوهانو برخه په کښې اخيستې وه د کشمير په سرينگر کښې د هغو اختلافاتو د ليرې کولو له پاره جوړه کړه چې د هغه دين د روحاني طبقو تر منځ پيدا شوي و، په بودايي دين کښې بدعتونه او پساتونه پېښ شوي وو، او پر خپل اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلې وې نو په دې جرگه کښې چې د کنيشکه د دربار پوهان او د گندهاره علما هم په کښې و، د اووم بودايي پيشوا د گندهاره د لوی عالم واسو ميتره Vasumitra په مشر تابه جوړه شوې وه داسې فيصله وشوه چې دهينه يا نه Hina - Yana د کوچنۍ بگۍ - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړينې راپه دې خوا يې پېنځه پېړۍ رواج موندلی و تعديل او اصلاح شی، او دا مذهب چې د سپيڅلي تقوا او نفس د تهذيب سپار بنسټه يې کوله د مهايانه Maha-yana په لوی مذهب تعديل شو، چې د ناگار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا ترتيب شوی و. په بودايي لوی مذهب کښې چې ورسته يې په ختيزه آريانه کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅليرو د ساتيرو پر ځای داسې ښوول کېده چې يو سړی بايد د بوديستوه Bodhisattva روښانه شوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ شی، او هم د بودا د پښې يا نورو نځنيو ښوولو پر ځای بايد د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آريانه نور ارباب انواع چې

د يونانو باختري په صنعت کښې يې رواج و، ولمانځل شي. د هند د جنوبي ژبې "پالي" پر ځای دې د سنسکريت ژبه مذهبي ژبه شي، په همدې سبب پخواني کوچنی مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گڼل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه، نو پر خپلو سکو يې چې پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښ، په دې توگه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل ځانونه له کوچني مذهب څخه بيل او په ماوراء الطبيعه مسالو کښې خپل عقايد او د بودايت په عالم کښې د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو گروهو تفسيرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنيشکه تر دربار پرته بل داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډک وای نه شو ليدل کيدای چې په هغه کښې د لوی مذهب پر موسس "ناگار جونه" سربېره نور پوهان هم وو، لکه: ((اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی د بوده چريته مؤلف او ساري پوټره پره کړه نه، د طبي علومو ستر ليکونکی چرکه، د دربار ديني مشاور پارسوا، سنگهه رکشه، او سدره سنه (هغه مبلغ چې کنيشکه يې بودايي دين ته واړا وه)).

د کنيشکه په وختو کښې د ده په ټول ارت هېواد کښې خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگارامې ودانې شوې چې له هغې جملې څخه دهيون تسنگ په وينا يو د "شا. لو. کيا" معبدو، چې چيني يرغلانو ودان کړی و، په هغه کښې يې د مها کاله د لوی بت په پښو کښې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنگهارا مه ورانه شي بيرته يې په هغو پيسو ودانه کړي. اوس د دغه لوی بودايي معبد نښې بگرام ته دوه کيلو متره ورڅيرمه د شترک پر غونډۍ (پوزه شترک) کښې ښکاره شوي او هلته انځور شوې ودانۍ او ښکلې مجسمې له ځمکې راوتلي دي.

د دويم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل ژمني تاتويي پېښور ته نژدې ودان کړی و، د شهرشاهي جنوب ختيز ته د ۱۵۰ فته جگه معبد کنډوالې دي، هغه يې په خوارا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتنې له پاره ودان کړی و، د دغه معبد په اړندو ودانيو کېنې د اووسو په شاوخوا کېنې بودايې راهبان اوسېدل. د هيون تسنگ په وينا دا کچکول وروسته کندهار ته وړل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل شو) وايي چې د بودا دا کچکول په شپږ مې ميلادي پيړۍ کېنې هغه وخته چې شاه کيپين (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړل شو.

دغه معبد ته نژدې سل فته جگه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په عقیده بودا د هغې تر سيوري لاندې کښيښتلی و، او همدلته يې د بودايي دين روزونکي شهنشا، کنيشکه د زيريدو پيشگويي کړې وه. همدارنگه کنيشکه، د دې مقدسې ونې جنوب ته يوه لويه سټوپه جوړه کړه چې د فاهيان په وينا د ۴۷۰ فټو په شاوخوا کېنې لوړه، او په قيمتي جواهرو ښکلې شوې وه؛ چې اوس يې آثار د پېښور جنوب ته نيم ميل ليرې د "شاه چې ډهيري" په شپږ گزه غولي کېنې پيدا شوي دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې سټوپې له گندوالې څخه يوه فلزي انځور شوې سندوڅچه کشف کړه، چې پر هغې د کنيشکه ولاړ تصوير کښلی شوی و، او په سندوڅچه کېنې د بودا مقدس آثار وو، چې دلارډ کرزن له خوا د برما بودايانو ته ورکړل شوه د هغې سندوڅچې يوه مهمه ليکنه داسې ژباړل شوې ده:

"داگيسله Agisala خدمتگار مهاسينه په سنگهارامه کېنې د کنيشکه د ويهاري د کار څارندوی" په هر صورت کنيشکه د افغانستان د کوشانيانو له سترو پاچهانو څخه دی (وگورئ ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کېنې د ادارې يو مرکزي واک او د مدنيت او فکر پيدا کيده منځته راغله او څنگه چې دده شهنشاهي ۲۲ کاله گڼل شوې ده، نو ځکه دده مړينه د ۱۵۱ م په شاوخوا کېنې اټکليدای شي چې په دغه وخت کېنې به دی د ختن په سيمو او د چين او سغد ترمنځ په غرو کېنې مړوي.

د کنيشکه تر مړينې وروسته د ده هېواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل شو، او واسيشکه - Vasishka زوی يې چې د هند په ماتوره کېنې نايب السلطنه و دده پر ځای کښيښاست، که څه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په يوه ډبرليک کېنې چې د کنيشکه د سلطنت پر ۲۴ کال ليکلې شوې ده، او هم په دوو نورو ليکنو کېنې چې دده د جلوس پر ۲۶ - ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم ليکل شوی دی او له دې څخه څرگنديږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰ پورې په هند کېنې حکمران و، چې زوی يې هم د کنيشکه په نامه يادیده او ده ته يې دويم کنيشکه وايه، اباسيند ته نژدې د آرا په ډبرليک کېنې د ده نوم په څرگند ډول په خروشتي ليکدود "واجشکه پوتره کنيشکه" يعنې واسيشکه د کنيشکه زوی ليکل شوی دی.

همدارنگه کنيشکه يو بل زوی د هوويشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنيشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کېنې دده د شهنشاهۍ د ختيز ولايت حکمران و، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کېنې (=۱۶۹ م) د مهاراجه د يوه پوتره (خداوند زاده شهنشاه) په نامه ياد شو او څرگنده ده چې تر دې دمخه يې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته يې سکه وهلې ده او داسې معلومېږي چې ده په هند کېنې او دده واره دويم کنشکه په آريانه کېنې پاچهي کړله، مگر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

هويشکه نفوذ تر کابل پورې رسېده، هغه ډبرليک کښې چې د وردگو په خوات کښې لاس ته راغلی دی، دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان بلل شوی دی او له بگرامه هم د ده ډېرې سکې کشف شوې دي، په دې توگه د ده د هېواد ویش ختيځ خواته تر کشميره او د هند تر ماتوره پورې رسېده، ده په ماتوره کښې يو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړی و، پرسکو يې هم په يوناني ليکدود "شانن شا او ويشکی کوشان" يعنې شاهنشاه هويشکه کوشان ليکلی شوی، په کشمير کښې يې د "هوشکه پوره" بنار ودان کړی دی، او د ده د مړينې کال يې د ۱۸۲ م شاوخوا کښې ليکلی دی.

د دغه کهاله بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندي آثارو کښې يې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی، ده په هند کښې د ۱۸۲ م په شاوخوا کښې پاچهي کوله، خو آريانه ته يې نفوذ، نه و رارسیدلی، پرسکه يې په يوناني ليکدود د "شاناناشا - ياشانن شا - شهنشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دې کهاله بل پاچا نه دی پېژندلی.

د لويو کوشانيانو دوره د ۱۲۵ م په شاوخوا کښې د کنيشکه له جلوسه پيل او د ۲۵۰ م په شاوخوا کښې پر واسوشکه ختمیږي، چې په اټکلي ډول يوه پېړۍ او د پېړۍ څلورمه شي. په دې دوره کښې زموږ د هېواد ویدی او اوبستايي لرغوني فکري او فرهنگي مبادي د هخامنشي - يوناني - هندي او بودايي مدنيتو له آثارو سره گډه شوي، او د شمالي توراني آريايانو د ساکانو وسيتی تهذيبي عناصر هم په کښې داخل شول او يو ډير غښتلی افغاني فرهنگ يې منع ته راوړ، چې د دين نمانځنې له مخې يې بشپړه آزادي درلوده، له سپيڅلي او رمز ديسنایي تشکدو سره بودايي ستو پې ولاړې وې چې کنيشکه او زامن يې د بودايي دين ټينگ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بيا هم د کوشانيو په ټول ارت هېواد کښې د نورو

اديا نو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادر په معبد کښې، چې د کشف شوي ډبرليک له مخې د کنيشکه په وخت کښې جوړ شوی او بيا د ۱۶۰ م په شاوخوا کښې يعنې د کنيشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کښې يې ترميم کړی دی د مقدس اوراو د زردشتي معبد آثار پيدا شوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکی نوکونزيکی نومېد چې د ماريگk Marig له کورنۍ څخه و چې د فرانسوي څېړونکي مريک په وينا دا فاميلي نوم د دوو ورونيو له نامه سره د وردگو د خوات په خروشتي ډبرليک کښې هم راغلي دي، حال دا چې د بغلان د مهادر په معبد کښې د اور نمانځنې آثار او د خوات په ډبرليک کښې د بودايي دين نخښې څرگندې دي او دا معبد د کنيشکه د جلوس پر ۵۱ کال د (۱۸۰ م) شاوخوا ودان شوی دی، د دواړو ترمنځ يوازې شل کاله واټن شته دی.

په هغه عصر کښې د ديني عقايدو د آزادۍ بل مظهر دادی. په ټکسيلا کښې چې د بودايي تهذيب مرکز و، د تشکدي د ودانۍ ديوالونه شته چې ۱۵۸ فته اوږدوالی او ۸۵ فته پلنوالی لري او د ستونو د جوړښت او معمارۍ سلیقه يې يوناني ده، دا څرگنده ده چې د يونانو باختري د مدنيت تر خپرېدو وروسته جوړه شوې ده، پر دې سربېره هلته تشکده، بودايي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دين پيروانو په آزادۍ سره د خپل دين مناسک پر ځای کول.

د ژبې او ليکدود له مخې هم کوشاني فرهنگ ځکه غني و، چې په سکو او د معبدو په ډبرليکونو کښې يې يوناني، برهمني او خروشتي ليکدود استعمالاوه او د بغلان د مهادر په ډبرليک کښې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسې مطالب ليکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتي ليکدود کښې يې سنسکريت او پراکريتو ژبې هم استعمالولې،

همدارنگه د هغه وخت په افغانستان کېنې د برهمني ليک نخېنې هم ليدل کېږي او هغه ليکدود چې د کوشانيانو په عصر کېنې د يوناني الفبا له تغييره منځته راغلي ځينو څېړونکيو پوهانو هغه "يونانو کوشاني" ليک بللی، چې تر ميلادي پېړۍ او د هيون تسنگ د راتگ تر مهاله پورې لاو، او له کينې خوا څخه بنۍ خواته ليکل کېده چې (۲۵) توري يې درلودل (وگورئ ۳۲ مه نومره عکس).

په هغو اسنادو کېنې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنيشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرگندېږي چې کوشانيانو د دغه هېواد د افکارو، فرهنگ او صنعت په جوړښت کېنې چې هغه ته د گريکو بوديک تر دورې وروسته د "افغاني فرهنگ" يوه ټاکلې او ځانگړې دوره ويل کيدای شي، څرگندې کارنامې کړي، چې له هغې ډلې څخه د شاه نمانځنې ځانگړی قانون دی چې د بودايي او زردشتي (سپيڅلې اور) د افکارو د پايڅوږ له عناصرو سره يې په خپلو معبدو کېنې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي موږ د دغه آيين پايڅوږ (بقايا) د اسلامي دورې په سر کېنې د غزني او باميان د دروازې په مزگت کېنې گورو چې د لويک د کهاله وروستنی پاچا د خپل لوی نيکه لويک مجسمه د بت ماتونکيو مسلمانانو له وېرې د سپينو زرو په تابوت کېنې ايښې او په هغه مزگت کېنې چې پخوا د شاه پرستی خاص معبد و په ځمکه کېنې ښخه کړې ده. دا مطلب د غزني په تاريخ کېنې راوړل شوی و. فرانسوي موسيسو فوشه وايي چې: "کوشاني صنعت ددې دورې له ابتکارو څخه بلل کيدای شي، ځکه چې ددې دورې د سټوپو نوعيت د آشو-کا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آسانۍ بيلېږي او د آشو کاستوپې د ايران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده د ځای ناستو کسانو

سټوپو په آسانۍ سره هند ته لار پيدا کړې ده، او ان د نوي پايتخت پوروشار پوره (پېښور) د ختيځ په شاوخوا کېنې د کوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان کړی دی."

د کتور هرمان گویتز چې د هند په اړه د څيړنو الماني استاد دی د کوشاني دورې د هنر په اړه وايي:

"يوناني هنر د هندي هنر شکل ته تغيير ورکړ او د گندهارا د آرټ مکتب بڼه يې پيدا کړه، خو دغه هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل شي، بلکې اصلاً د ايران ختيز خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم يې د جنوب ختيز ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندې پراختيا موندلې ده، تر ۳-۴ پېړۍ پورې لکه د کشمير د هروان په معبدو کېنې چې ليدل کېږي بيخې خالص هنر پاتې شوی د دغو خلکو يرغل د يونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او داسې هنرېې منځته راوړی چې د ايران د فلات په ختيز پورې اړه لري او د لوېديز ايران او هخامنشی له هنر څخه اخيستل شوی نه دی."

په دې ډول نور د افغانستان د کوشاني دورې مدنيت ددې خاورې يو خاص تمدن او په دغه هېواد کېنې زيربډلی فرهنگ دی چې د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کاليو اغوستلو د هنرو له مخې بيخې افغاني خصوصيت لري، د مثال په توگه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سکو په يوناني، خروشتي او هندي ژبو او ليکدودو ليکنې شوي خو بيا هم د دري، تخاری ژبې کلمات چې د همدې اوسنۍ ژبې مور ده هم ليدل کېږي لکه شا (شاه)، شانانشا (شهنشاه) او فر (برم او عظمت) چې د پخوانۍ دري ژبې کلمات دي، د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادر د مندر (معبد) کنډوالې دي، چې په

سره کوتل کښې له ځمکې څخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی ځای و، هلته لیکنې، مجسمې، سکې او د پخوانیو ودانیو دوې (اتشگاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغوني معبد کښې پر یوه ډبره د لیکل شوي مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چې اصلي او یقیني نسخه یې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه را ویستل شوي، دا یوه هواره شاخه ده چې کین اړخ یې ۱۲۷ سانتي متره، بنی اړخ یې ۱۱۰ - پورتنی اړخ یې ۱۳۲ - او لاندینی اړخ یې ۱۲۵ سانتي متره دی، پر هغې (۲۵) لیکې چې (۹۴۷) شکسته یوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري لیکلې شوي دي (وگورئ ۳۳ مه نومره عکس).

د معبد په کښته پور کښې یې د یوې لویې څا کنده موندل شوی چې دیوالونه یې په منظم ډول په ډبرو راپورته شوي، د دیوال د دغو ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو توتې پیداشوي چې پر هرې توتې په همهغه شکسته یوناني لیکدود لیکنې وې، همدا چې د ډبرو دا توتې څنگ تر څنگ سره کښېښوول شوې نو څرگنده شوه چې د دغو توتو لیکنې د ځینو کلمو په لړ املایي اختلاف همهغه د پورتنۍ شاخې مضمون و، د ډبرو دا توتې (۲۱) وې چې په مختلف سور او اوږدوالي د ډبرلیک دویمه نسخه ځنې جوړېږي، او (۲۷) لیکې لري، چې د لیک او املا د ښکلا له مخې دویمه درجه گڼل کېږي، خو دریمه نسخه د ډبرو پر (۳۲) توتو په (۲۷) لیکو کښې لیکلې شوې چې لیکدود یې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی، په املا کښې یې هم ځینې کلمات له هغو نورو دوو نسخو سره توپیر لري داچې دا (۵۳) لیک لرونکې د ډبرو توتې یې ولې د ځایه دیوال کښې کارولې دي؟ د دې پوښتنې ځواب تر اوسه څرگند نه دی دا درې واړه نسخې د کابل په موزیم کښې شته، د

ډبرلیک له مضمون څخه څرگندېږي چې د بک لنگ (بغلان) اصلی بنسټ اېښوونکی کنېشکه و (د ۱۳۰ م شاوخوا) دغه نامتو او بریمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان مالیز (مهادر او مندر) (معبد) ودان کړی و، چې هغه یې نوشاده هم باله، خو د کنېشکه تر مړینې وروسته (د ۱۵۱ شاوخوا) د دغه معبد اوبه وچې شوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دغه ځایه لارل، او معبد یې پرېښوو، څو چې د کنېشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلی د حمل (نیسان) پر میاشت (د ۱۶۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغپور لویک بوسر د شېزو گرگ ارواښاد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهی تر اثر لاندې په دغه هېواد کښې حکومت کاود، د هغه وخت یو سړی چې "توکونزوک" نومېد او د خداوند او ایومن نویخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان یې د ماریک د کورنۍ د کنارنګی منصب لاره، د نوموړي نويک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) و، بگ لنگ ته راغی، او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو له پاره یې څا وکینده او د هغه بنسټ یې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پورې یې یو ارت غولی هم وښلاود؛ چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بیا استوګن او ودان شو، او اور نمانځونکي هلته راغونډ شول.

د ډبرلیک په پای کښې څو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې یې ونډه اخیستې وه لاسلیک کړی دی چې نومونه یې دادي: بورزو مهر - کوز ګاشکي پور - نوکونزیکي، کنارنګ ماریک، ایمن نویخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني لیکدود ددې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کښې کار ځنې اخیستل شوی دی بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبې پخوانی شکل دی چې د ګډو توریو او ګډ ګرامر د استعمال له مخې له پښتو

سره خورا زيات نژديوالی لري، د مثال په توگه: آب - فريستار آب) د اوبو ر سولو مامور، شا (شاه)، بگک لنگک (بغلان)، بگک شا (لوی شاه)، ماليز (مهادر) ائند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (خا)، ناموربگک (نامور) کرد (د کاف په زير د کردن - کړنې له مصدر څخه د ودانولو په مانا) فروگرد (پوره کدر - پوره کړ - تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لومړی توری په سکون - ايستاد) اير (د آتښگاه په مانا چې په وزيری پښتو کښې هم تر اوسه "اير" د "اور" په مانا دی او ایرې خاکستر ته وايي) فري (فرا) خودي (خدای) بگک پوهر (فغفور) الو (په پښتو او دری کښې اروا) ايوگک او دوهریرس (- يوديرش)، نيسان (حمل) ما (ماه - مياشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن - کيندل مطلقه ماضي) نوشال (نوشاد) فرومان (د لومړي توري په سکون - فرمان).

د فرانسې هيئت کيندونکي پوهان وايي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروستيو زمانو کښې د خورا مدهش اور لگيدو له امله نړيدلی دی، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شېستان، کوشکنو او برنډه کښې د اير وپنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دواړو اصلي او فرعي اتشکدو کښې د اور لگيدلو نڅښې ليدلې کېږي، ښايي دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کښې د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کښې په قصدي او عمدي توگه لگېدلی وي.

د نوموړی ډبرليک له کتنې او څېړنې څخه دې نتيجې ته رسېږو چې په لومړۍ او دويمه ميلادي پېړۍ کښې دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کښې د ليکنو او دفتر ژبه وه، حال داچې په همدغو وختو کښې په لوېديز او شمالي ايران کښې په پهلوي ژبه خبرې کېدې او ديني او درباري ژبه وه، پر يوه مهال په دوو ختيزو او لوېديزو

دربارو کښې د دوو ژبو له دغه نژديوالي څخه پوهېږو چې دري ژبه له پهلوي ژبې څخه زيرېدلی نه ده او له لوېديځه ختيځ ته نه ده راغلې، بلکې د افغانستان وطني ژبه او له پښتو سره يې ريښه يوه او نژدې ده.

څنگه چې د يوې ژبې د پيدايښت مرحلې په آنې او ارتجالي توگه نه دي نو بايد وويل شي چې پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانيانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کښې وه، خو د يونانيانو له تسلط سره يوناني ژبه پرمخه شوه او د سکندر د اخلافو د دربار، دفتر او سکې ژبه وه، هغه وخت شمالي آريايي نژاده قبيلې تر آمو سيند راپورې وټې او په تخارستان او باختر کښې مېشتې شوې او بيا يې ټوله آريانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نودري ژبه د دربار او ليکنې ژبه گرځېدلې وي، چې همدا ډبرليک د هغې رسمي ځای او شهرت ثابتوي.

کوي. نو څرگنده ده چې د کوشانيانو پاڅون (بقايا) بېرته برهمني دين ته اوبستي وو، په همدغو وختو کښې ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی و، چې د دوی په تعبیر هغه وخت يې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې "کوشان شهر" وايه او د (۲۶۵ م) په شاوخوا کښې دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشمير څخه پراخه کړل. مگر هغو شهزادگانو چې د کوشاني نسل پاڅون ته منسوب وو،

داو سو ديوه (۱۴۵-۱۷۶م) تر عصر وروسته د آريانه په لرې غرو او رغو کښې حکمراني کوله، چې ځينو د اسلامي دورې تر دريو سوو کلونو پورې هم په دغه هېواد کښې خپل موجوديت ساتلی و، له دوی څخه يوه خپله لور دويم ساساني هرمزده (۳۰۱-۳۰۹م) واده کړې وه، له هندي منابعو سره سم، د يوه پوټر، شاهانو خورا ښکلي کوشاني شاهي، سوغاتونه د هند سمودره گڼي. استولی وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشاني پاڅون له دغو شهزادگانو څخه يو چې کيداره Kidara نومېد د څلورمې ميلادي پېړۍ په منځ کښې پر گندهاره تر کشمير حکومت کاوه (وگورۍ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه څو نور کسان هم پېژندل شوي دي د چيني سرچينو په اساس د هغوی پايتخت هم پېښور و، دوی په چيني نامه "کۍ - تو - لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبيلو سره يې جگړه درلوده او له باختريه وتلی په کابل او گندهاره کښې يې يو سلطنت جوړ کړی و د دوی په وختو کښې دښمني جوړولو صنعت د آريانه سوداگرو په واسطه په چين کښې وده کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسې څرگندېږي چې په لومړۍ سر کښې تر ساساني اغېزې لاندې و خو وروسته خپلواک شوی دی، د دې سلسلې دويم پاچا "پيرو" نومېد چې د "کيداره" زوی و او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې يې سکه وهله، د ده سکې په برهمني او پهلوي دواړو خطو شته،

د کوشانيانو پاڅون او د هپتاليانو منځته راتل

تر کنيشکه پاتې کسانو د ۲۲۵م کال تر شاوخوا پورې حکومت وکړ، بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کښې بيخي دود شو او مخ پر خپرېدو و. خو د دغه دين منفي او فنيايي روحيي د کوشانيانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جوړښت ونه کړ چې د لښکرو پر مټو او فتوحاتو يې تکيه درلوده، او همدا روحيه د ساساني قواو په مقابل کښې د کوشانيانو د ماتې سبب شوه، ځکه نو خلک له دغه دين څخه واوښتل او بېرته خپل برهمني دين ته وگرځېدل، ان د "اگني پورانه" په وينا هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال لامل بللی و.

پر ۲۲۶م کال اردشيز بابکان د ساسان لمسی په پارس کښې يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړينې وروسته يې زوی شاپور پر (۲۴۰م) کال پر ځای کښيناست، داسې معلومېږي چې د ساساني سلطنت ویش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د (۲۳۰م) په شاوخوا کښې نيولی و.

د شاپور په ډبرليک کښې چې د (۲۶۰-۲۷۳م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښې کينل شوې ده د پشکۍ باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ ختيز وېش بلل شوی او هم د ابگان ABGAN کلمه ياده شوې چې يې له همدغه اوسني "افغان" څخه به بل څه نه وي. څنگه چې دواسو د يوه د ۲۲۶م کال ډبرليک هم لاس ته راغلی او دا د هغه پر برهمنيتابه والي دلالت

له دې څخه معلومېږي چې په همدغو وختو کښې د ساساني مدنيت نفوذ خپور شوی او د ساساني وخت پهلوی ليک دود و.

المانی څېړونکي مار کوارټ درومن د يوه منصبدار په حواله وايي: ساساني دويم شاپور د (۳۵۰م) او (۳۵۸م) تر منځ له خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کښې اوسېدل، جگړې کړې دي، ددې قبيلو مشرگروميئاتس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسره روغه وکړه، دې قبيلو درومنيانو په جگړه کښې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېدای شي چې د ۳۵۶م په شاوخوا کښې کابل د شاپور لاس ته ورغلی و، ځکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوک" په تخت جمشيد کښې يوه ډبرليک ليکلې او په هغې کښې دعا کوي چې شاپور دی کابل ته روغ رمت راوگرځي. له دې څخه څرگندېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کيداريانو سره د گندهاره په ولايت کې جنگ کاوه، ښکاري چې دا سيمه يې تر (۳۵۶م) پخوا نيولې وه، کيداره په گندهاره کښې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کښې وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او د مسرو رود تر ناوې پورې رسېدلی و، چې په دغه ځای کښې يې د بهرام له زوی دويم يزد گرد سره (۴۳۹ - ۴۵۷م) چې ساساني پاچا و، جگړه وکړه او پر شا يې وشاړه، پاچا د خپل ژوند تر پايه په همدغه جگړه کښې اخته پاته شو، تر ده وروسته يې زوی پيروز (۴۵۹ - ۴۸۴) زيار ويوست چې کيداريان د ځان تابع کړي، خو دوی ورته ټينگ شول، پر دغه مهال پاچهي کنگ خاس kungkhas د کيداره زوی ته رسېدلی وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړانديځ وکړ، خو بريالی نه شو کنگخاس هم گندهاره ته راوگرځېد. د کيداريانو پايتخت په لومړي سر کښې کاپيسا و، چې بيا وروسته د نورو قبيلو د فشار په اغېزه پېښور ته يووړل شو، د دوی د سپينو زرو او مسو

سکې لاس ته راغلي دي چې د کيداره پر خول نوې مياشت ليدل کېږي، ډيره نه لري، غوږوالی يې پر غوږ دي، په برهمي ليکدود ورباندې "کيداره کوشان شاه" ليکلي دي او د سکې پر بل مخ يې يو اورتون له دوو ساتندويو سره چې د هر يوه توره په لاس کښې ده ښکارېږي.

بل کيداري پاچا چې (۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کښې د پاچهۍ، پر تخت کښيناست همغه "پيرو" دی چې د ده پر سکه نيم تنه تصوير او د پاچهۍ د نخښې فيته له دوو ښکرو سره چې ښی او کښې خواته کاره دي ليدل کېږي، کوچني بريښونه لري او د ډبرې پر وېښتانو يې مرغلرې څرېږي، غاړه کې او غوږوالی لري او پر اوږو يې دوپټه هم شته او په برهمي ليکدود ورباندې "پيروشا" ليکل شوي دي.

د سکې پر شا يو اورتون له دوو توره لرونکيو ساتندويو سره ليدل کېږي. د کيداريانو له ټولو کشف شويو سکو څخه څرگندېږي چې دوی بودايان نه، بلکه اور نمانځونې وو.

د "پيروشا" له کلماتو څخه ښکاري چې د دوی ژبه همغه د بغلان له معبد څخه د کشف شوي ډبرليک پخوانۍ دري ژبه وه.

(وگورئ ۳۵ مه نومره عکس)

تر پيروشا وروسته بل کيداري پاچا ورهران Varahran (بهرام) هم حکومت کړی چې سکې يې کټ مټ د پيرو شاه سکوت ورتنه، او قوي احتمال دادی چې د باميان شيران او غرjestان شاران چې تر اسلامي عصره پورې يې د افغانستان په زړه کښې حکومت کړی د همدغه کيداري کهاله پاڅون وي. ناصر خسرو قبادياني هم د غزنويانو په عصر کښې ويلي وو.

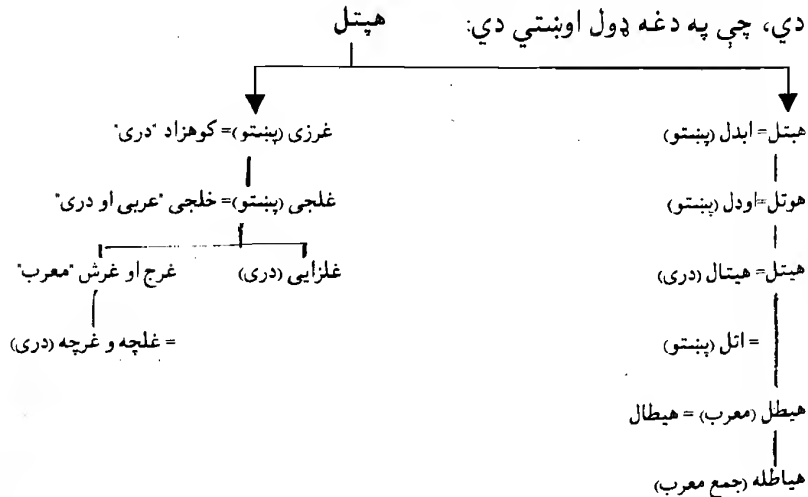
استاده بد به باميان شيری

اصلاً همپهغه يو - چې دد.

دغو هپتالي خلکو پر ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته تګ پيل کړی او څنگه چې کوشاني کيداريان د دوی د يرغل په گواښ پوه شول، نو له ساسانيانو څخه يې مرسته وغوښته، خو ورته ټينګ نه شول. لکه چې وويل شول د گندهاره سيمو ته پر شاشول - خو هپتاليانو چې نوم يې د بدخشان په يفتل او د غزني د جغتو په هفتاله کښې تر اوسه پاتې دی تر ۴۲۵م کال پورې ټول باختري ونيو او له دغه ځايه يې لوېديځ خوا ساساني دولت ته گواښ پېښ کړی، د جنوب ختيځ پلوته يې د کابل، گندهاره او زابل سيمې ونيولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت يې جوړ کړی.

هپتاليان هم لکه کوشانيان، کيداريان او ساکيان د دغه هېواد له نورو آريايي نژادو وگړيو او پښتنو سره ګډ شول دوی چې په خپله هم سپين نژادي آريايان، اريايي ژبي او د آريايي فرهنگ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې يې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جګې پوزې او ښې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته وې. د دغه نامه ريښې په تاريخ کښې په لاندې ډول په بېلابېلو ژبو کښې پاتې دي، چې په دغه ډول اوښتي دي:

هپتاليان

د پنځمې ميلادي پېړۍ په پيل کښې د کوشانيانو او کيداريانو پاڅون خپل ځواک د دوو لويو امپراتور يو تر منځ چې ختيځ ته يې د هندي گوپتيانو امپراتوري او لوېديځ ته يې د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه - بایلوډ، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعيت ساتنې له پاره يې د دغو دواړو لويو قوتو تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵م کال په شاوخوا کښې د آريايي نژاد سپين رنگې قبيلې چې چينيانو "یي - تی - لی - دو" يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيت Chionites، پارسيانو ځيوان يا هون Hion يا Hun، په پهلوي، عربي او دري ژبو يې هپتال، هپطل، هيفتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي سرچينو کښې يې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د منځنۍ آسيا له ځمکو د هندوکوش شمالي سيمو تخارا او باختري ته د آمو تر سيند راپورې وتې، چې چينيان دوی له هونان هبونګ - نو څخه بيخي جلا بولي او هم بيزانسي مورخ پرو ګوپيوس يې چې د هپتاليانو هممهالۍ دی پر ۵۶۲م (م)، دوی په دې سبب له ژېړ پوستو وحشيانو څخه بېل بولي، چې د دوی ښه سپينه او هم تر هغوی مهذب وو، آن د چيني مؤرخانو په وينا د دوی ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او ښايی چې د ترکي او آريا نه له لهجو څخه يوه ګډه ژبه وي چې د خان - هون نوم يې له همدې ګډون څخه اخيستی دی او

او موږ گورو چې دا نوم د اودال Odal په شکل د ۱۹ مې پېړۍ تر لومړيو پورې د تورپوښو (اوسنی نورستان) په قبايلو کېنې تر اوسه شته، دا خلک تر هغه وخته چې په خپل پخواني دين وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لاندې ناوونو ټولو خلکو ته اودال ويل. دغه ټکی میسن انگریز چې د امیر دوست محمد خان د پاچاهۍ پر مهال په کابل کې و، د سیاه پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اورېدلی و او د خپل سیاحت په یادښتونو کېنې یې لیکلی و.

یفتلیان په ټول افغانستان کېنې له مروې تر کشمیر څپاره شول او دلته یې ډېر ځواک وموند.

د هېتالي لښکرو لومړۍ جگړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام گور سره وه. هېتالي خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زریز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کېنې له هغه سره وجنگېد چې په دې جگړه کېنې مات او ووژل شو. بهرام گور د هغه مرصع او زرین خول د آذر بایجان اورتن ته ډالۍ کړې او خپل ورور نرسی یې د لوېديزې آریانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام گور زوی دویم یزد گرد پر ساساني تخت کېنېناست، دی څو ځل له هغو هېتاليانو سره چې د گرگان د شمال په چول او په تالقان کېنې اوسېدل ونښت، خو په پای کېنې یې ماته وکړه او پر ۴۵۷ م کال مړ شو، ترده وروسته چې لومړی فیروز (۴۵۷ - ۴۸۴ م) پاچا شو، د هیاطله مشرتوب هغه پاچا ته رسېدلی و چې اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستی کلمه په تخاري ډبرليکونو او سندی متنو کېنې د پاچا په مانا ده. هېتالي (یفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کېنې سره ونښتل چې په نتیجه کېنې پیروز مات او د تالقان سیمه یې دوی

ته پرېښووه، له اخشوان سره یې تړون وکړ چې د پارس دولت به تر دغه ویش تېری نه کوي، تر دوو کالو پورې به پارس هېتاليانو ته خورا زیات کلنگه (خراج) ورکوي او دپارس دید شاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغل په توگه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هېتاليانو یرغل وکړ "په نوموړې حرکت کېنې سپېد بهرام ورسره موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کېنې تېاه شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴ م) لور یې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه یې ماندينه کړه؛ د هېتاليانووا کمڼي له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت یې باج ته غاړه کېنېښووه.

په دې توگه اخشوان وکړای شول چې د آریا نه خاورې یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پورې ټینگه کړي او داسې یو غښتلی دولت منځته راولي، چې د پارس ساسانیانو یې خراج ته غاړه ایښې وي.

هغه مهال چې د هېتاليانو پاچهی په ټوله آریانه کېنې ټینگه شوه، د دوی قبیلې په زابل کېنې سره یوځای شوې، نو د زابلي پاچهانو په ډبرليکونو کېنې هېتاليانو، ځانته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعنې زابلي ویلي دي.

د پیروز تر وژلو وروسته یې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر "زرمهر" په زیار د پاچهۍ له تخته راپرېوت اوړوند کړی شو. پر ۴۸۸ م کال کواذ (قباد) د پیروز زوی چې د شهزادګۍ په دوره کېنې له هېتاليانو سره یرغل پاتې و، او له دوی سره یې دوستانه اړیکې لرل د ساسانیانو پر تخت کېنېناست او د ایران دولت هېتالي

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواډ او لومړي خسرو پر کشف شو طلايي سکو باندې په کوشاني هېتالي لیکدود لیکنې شته، نو د مارکوارټ په وينا (په ايران شهر ۶۲ کښې) ۱۰ سکې يوازې هېتاليانو ته د خراج ورکولو له پاره وهل کيدې.

د هېتاليانو اړيکي له کواډ سره دوستانه وو او آن هغه پېغله چې د هېتالي اخشوان له ملا او د پيروز د لور له نښه وه د کواډ ماندینه شوه، همدا چې د کواډ پاچهي د دښمنو له خوا وگوانښېده، دی يې د مزدکي دين د منلو له کبله بېواکه کړ او پر ځای يې ورور زمياسپ په پاچهۍ ومانه، نو کواډ د افغانستان هېتالي دولت ته پناه راوړه، او پر ۴۹۹ م کال د هېتالي لښکر په مرسته بيرته د پارس پر تخت کښيناست.

لوی هېتالی اخشوان تر ۴۶۰ م وروسته د خپلې پاچهۍ په نيمې پېړۍ کښې چې (۴۰) ايالته يې لرل او د پارس له ځمکو څخه نيولې تر ختن، چين او هند پورې خپره وه، لوېديځ خواته يې د ساسانيانو غښتلي پاچهي تر لاس لاندې کړه او ختيځ پلوته يې د هند گوپتيان پر سر ټکولي وو، ساساني پاچهان بلاش، کواډ او نور يې د خان تابع کړي او خراج يې ځنې اخيست. تر اخشوان وروسته هېتالی مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د تورې او من د کلمو څخه جوړ شوی چې توره د شمشير په مانا او من د فاعليت توری دی - تورمن يعنی شمشيري) چې د هند نيولو هڅه يې وکړه؛ د هند گوپتا دولت يې ورپرډاوه او خپل هندي پايتخت يې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کښې وټاکه.

په هند کښې دوو ډبرليکونه د دغه هېتالي (زاولي) توره من نوم ياد کړی، يو يې په سکهر او بل يې په کور کښې، چې "مهाराچه توره منه ساه جاوله" يعنې: "توره من شاه زاولي پاچا" يې بللی دی. له دغه ډبرليک څخه

څرگندېږي چې د (۵۰۰ م) پر شاوخوا د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کښې د ده واکمني پر هند خپره شوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاوخوا کښې اټکل شوې چې تر ده وروسته يې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هېتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښيناست او د ده د پاچهۍ په پېنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کښې) د ده نوم د هند د گواليا په ډبرليک کښې ياد شوی دی، ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم يې سوچه پښتو دی: مير (لمر) - کول - (کهول) کورنۍ. يعنې د لمر له کهاله، چې د بدخشان په يوه ليکلې دري تذکره کښې يې نوم په دري مهر پور ترجمه شوی دی، ده د هند سيمه ييز شهزادگان او د گوپتا کورنۍ پايتڅوړ د خان تابع او باج يې ځنې اخيست او کشمير يې هم ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې (د ۵۴۷ شاوخوا) د گولاس Golloss په نامه ياد شو دی چې لښکرو يې له دوو زرو جگړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ، باميان او باد غيس يې پوځي مرکزونه وو.

د ميهيره کوله پاچهي د (۵۴۲ م) تر شاوخوا پورې له ويرجنو جگړو او وينو بهېدو سره دوام درلود، د هندي او چيني بودايانو او د بيزانتي راهب په آثارو کښې چې هغه مهال يې شمالي هند ليدلي و، دده، د دهشت او وينو بهولو يادونه شوې، تر دې چې د هند شهزادگانو لکه بهانه گوپتا د بنگال له سيمه ييز امير "د گو په راجه" او نورو اميرانو سره لاس يو او پر (۵۱۰ م) کال يې په يوه سخته جگړه کښې "ميهيره کوله" مات کړ او د کشمير خواته يې وشاره تر هغه وروسته د ۵۲۸ م په شاوخوا کښې د مرکزي هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجگانو په ملاتړ هېتالی لښکر له هنده

وويست "مهيره كوله" د (۵۴۲) كال ياد (۵۵۰) كال پر شاوخوا مې شو خو نكلونه يې تر ډېرې زمانې پورې په كشمير كښې پاتې وو.

په پېښور موزيم كښې درې هېتالي ډبرليكونه شته چې د وزيرستان په توچي كښې ميندل شوي، پر دغه ډبرليكونو په يوناني او منگولي ليك دود ليك شوی، خو تر اوسه نه دی لوستل شوی.

د پېښور موزيم ۴۱ مه نومره ډبرليك سربېره پر يوناني او منگولي ليك، په كوفي ليك د الله او محمد كلمې هم لري؛ همدارنگه دوه هېتالي ډبرليكونه د كندهار د شمال د روزگان په شالي دره كښې په لويو لويو ډبرو ليدل كېږي چې په يوه ډبره په يوناني ليك د "بگوس شاه زاول مهرزی" يعنې "زاول مهرزی لوی پاچا" ليكل شوی دی، دا پاچا هم بايد همدا ميهيره كوله = مهرزی = مهريور وگڼو، د ډبرليك الفاظ دري او پښتو ريښې لري.

د ميهيره تر مړينې وروسته هېتالي دولت كمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۳۱ - ۵۷۹م) پر مهال ساساني لښكرو له لوېديځ خوا او توركي قبيلو له شمال پلوه پر هېتاليانو يرغل وكړ او په هغه جگړه كښې چې دغو ملگريو ځواكو په سغد كښې له هېتاليانو سره وكړه پر ۵۶۸م كال يې دوی له پښو وغورځول. فردوسي هم په شاهنامه كښې د هېتال د ماتې يادونه كړې چې موخه يې همدا هېتاليان دي. دا مهال هېتالي دولت رسماً له منځه لاړ او په افغانستان كښې د كوشاني، هېتالي او تركي كورنيو سيمه ييز امارتونه تر اسلامي دور پورې پاتې شول، چې وروسته به وېښوول شي.

د هېتاليانو د ژبې او فرهنگ آثار په افغاني ژبو (پښتو-دري) او نورو كښې پاتې دي چې يوه نښه يې د {"خان"} لقب تر اوسه پورې د هر افغان له نامه سره تړلی ښكاري. په هند كښې هم هر افغان په دغه نامه

يادېږي او تور خان او مهر گل هم په پښتو كښې ډېر مروج نومونه دي. همدارنگه د اولس (ملت)، جرگه (د شورا مجلس)، يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري كښې او د سهاك (ساکه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هېتالي)، كشانې (كوشاني) او ميروس (مهرويسه = مهره كوله - د لمر له كهاله) او نور نومونه په افغانستان كښې د ساكيانو، كوشانيانو او هېتاليانو له مهاله را پاتې دي.

داسې ښكاري چې هېتاليان بودايان نه وو او د خپلو فتوحاتو په وخت كښې يې ډېر بودايي معبدونه وړان كړل او د هغه دين پيروان يې ووژل. هغه وخت چې هيون تسنگ پر ۹هـ كال افغانستان ته راغی، د گندهاره په ولايت كښې يې ډېر خلك او شهزادگان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته وو، چې دا بودايي معبدونه د ده تر راتگ دمخه وړان شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰م) سانگ - يون چيني گرځندوی ماوراء النهرته ورسېد، هلته يې وليدل چې هېتالي پاچا د كراستی تر كېږدې لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او له خپلو څلوېښتو هېوادو راوړلی شوي سوغاتونه يې منل، د هندوكوش په جنوب كښې د بودا د دين دېمن او وړانونكی همدا "مهره كوله" و.

د هېتاليانو پر سكو چې له هډې - كابل غوړبند او نورو ځايو څخه موندل شوي د دوی د پاچهانو څېرې له جگوپوزو، غاږگيو او د مرغلرو د غوړواليو او تاجو سره ښكاري چې د کوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسكريت ليكنې ورباندې شته، د سكو پر بل مخ د اورتون شكل له دوو غشيو لرونكيو ساتندويانو سره ليدل كېږي، له دې څخه په خپله څرگندېږي چې دوی تشكدي او رڼاته درناوی درلود، او څنگه چې ددغه مهال د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خير خانې په کوتل كښې هم موندل

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمينداو
رکښې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پورې هم و، نو ويل کېدای شي چې
هېتاليانو د اور او لمر رڼا نمانځله او بودايت يې له منځه وړی.
(وگورئ ۱۱ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پيدايښت

په وخت کښې

د ميلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کښې چې د اسلام لمر د
بطحا له څنډې څخه راخوت، د افغانستان-هېواد د محلي حکمرانانو تر
اداري او د ختيز او لوېديز ادبانو تر اغېزې لاندې و. د هېواد لوېديزه سيمه
سيستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانيانو د دورې تر سياسي، ادبي او
ديني نفوذ لاندې وه، چې ژبه يې پهلوي او دين يې زردشتي و. خو په منځنۍ
غريزه سيمه، زابلستان او د کابل سيند د ناوې په گندهارا، دارغنداو او
ترنک په ناوو کښې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر
غاړو پورې د کوشانيانو او يفتليانو د پايڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنيو
او د دغه هېواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايي او برهمني دينونه يې
لرل، د دوی ثقافت، دين او ائين بېخي محلي بڼه موندلې وه، داسې ښکاري
چې د ميلادي پېړيو له پيله په دغه هېواد کښې د عقيدې او نمانځنې
خپلواکي وه، هرې خواته د راز راز ديانټو معبدونه ودان وو، او په ميلادي
لومړنيو پېنځو پېړيو کښې د گريکو بوديک صنعت، مدنيت، کلا تمدن او
اديان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کښې يعنې د ټکسيلا او د هلمند د
ناوې د سيمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود وو، د

افغانستان خلکو د دغه ګډه مدنيت په موندلو کښې لاس درلود، تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دين تر راتلو پورې په هېواد کښې بودايي - زردشتي - لمر پرستي - شيوايي - مسيحي - نسطوري ديانتو او د ځينو اربابانو اعواو محلي معبودانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال ليکدودونه خر و شتهۍ - پهلوی - سره دا ناګري سنسکريټ، يوناني منګولي وو، چې د دغه هر يوه ليکدود نخښې له ځمکې څخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري) پښتو، پهلوی او پراکريت ژبې وې چې د هغوی د تاريخي رواياتو او آثارو د کتنې له مخې يې په افغانسان کښې څرک موندلای شو.

چيني او بودايي ګرځندوی هيوون تسنگ چې پر ۹هـ کال افغانستان ته راغلې و، د دغه هېواد د ختيز او شمالي سيمو د خلکو ټولنيز سياسي او فکري اوضاع په تفصيل سره ليکي، او وايي: په دې سيمو کښې د بودايي لوی او کوچني مذهب دواړو پيروان خورا ډېر وو او په زياتو ښارو کښې د دغو دواړو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سيمې يو حکمران درلود، چې د مرکزيت د نشتوالي له امله او د ملوک الطوايفۍ د اغېزې له کبله ددې سيمو ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره ښه نه وه، او په ديني چارو کښې او هام او خرافات ګډه شوي وو.

هيوون تسنگ د پېښور، هېډې، لغمان، کاپيسا، باميان، غزني، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي ښارو د بودايي معبدونو په تفصيل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴هـ کال چې له هنده بېرته را ګرځېد د کاپيسا د جنوب په ۲۳ ميلۍ کښې يې د ارونا په غره کښې د اسماني روح (سونا) معبد ليدلی او وايي چې دا معبد د زابلستان سونا ګير ته وړل شوی و او دا همغه د

زمينداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشگاه) وه، چې د البلاذري په وينا پر ۳۰هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخير او د سرو زرو يا قوت سترګې بت يې مات کړی شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هيوون تسنگ د کابل د شمال د يو څو شاهي معبدو يادونه کړې ده او د کابلستان يو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شېر په شاوخوا کښې و (شېر هم د شابهيار لنډيځ دی) چې عرب مورخ يعقوبي هغه د غوربند او د باميان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کښې ياد کړی او وايي چې پر ۱۷۶هـ کال د فضل بن يحيى برمکي له خوا تسخير او بت يې وسيزل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچينه د چيني بودايي زيارانو ليکنې دي چې د بودايي بودتونو (معابدو) د زيارت له پاره راتلل، او له هغې جملې څخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهيان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸ م سونګ ين، (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵ هيوون تسنگ پر ۶۶۰ م واک هيوون - تسو - سفير، پر ۶۶۴ م هيوون تچاو او پر ۷۵۱ م وو کنگ د افغانسان ځمکه ليدلې ده او ښه معلومات يې را ټول کړي او ليکلي دي.

هيوون تسنگ چې د هجري لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نيمايي کښې د افغانستان د ښارو اوضاع په څير او بصيرت سره ليکلې، په هر ولايت کښې يې له ملوک طوايف څخه د يوه پاچا اود کشتريانو له طبقې څخه يو لښکر ښوولی دی، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافيا ليکونکي هم وايي چې په هر سيمه کښې په بېل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې څخه: سجستان شاه، مروشا، قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قيقان شاه - داوران شاه - قشميران شاه - نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماهويه - د سرخس راډويه - دا بيور دېهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاینده - د

مروړو د كيلان - د زابلستان فيروز - ترمز شاه - شيرباميان - د سغد فيروز
د فرغانې اخشيد، ديو شار گوزگان خذاه، ختلان شاه ياشيرختلان، بخارا
خداه د سمرقند طرخال، د سيستان اور خج او د اور رتبيل - د هرات او
پوشنگ او د باغيس برازان - د ماواراء النهر كوشا شاه - د غرجستان شار
د بادغيس او تخار نيزك - د تخاريغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز
بې او گرديز لويك دى - چې فردوسي د مهرباب كابلې او سام او زال زابلې
د كهاله خواره نكلونه لري.

د غزني لويكان لرغونى كهول و، چې د يوه نيکه نوم يې د بغلان
په ډبرينه ليكنه كښې لويك بوسر راغلى دى او د ۱۶۰م په شاوخوا كښې د
كوشانيانو فريستار آب (د اوبو رسولو وزير) و، د دغه كهاله پاىخوړ په
گرديز او د غزني په دربار كښې د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو
موجود و.^(۱)

بل مشهور كهول د زابلې رتبيلانو دى، چې له كابل شاهانو سره يې
خپلوي او خېښي درلوده او پر زابل يې له غزني څخه تر سيستانه حكومت
كاوه، د بيهقي په وينا شهرستان رتبيل د ارغنداو پر غاړه په كوهك كښې و
چې د ډبرليكونو عربو هندی او چيني مورخانو د يادونې له مخې د دغه
كهاله ډېر شاهان پيژندلى شوي دي، دوى افغانستان ته د اسلامي لښكرو
د راتگ پر وخت له اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وكړل، څو چې د ۲۵۸هـ
په شاوخوا كښې د يعقوب ليث صفاري له خوا له منځه ولاړل.
بل غښتلى او نامتو كهول د كابل شاهانو، چې پر لومړۍ اسلامي

(*) د تفصيل لپاره وگورئ "افغانستان بعد از اسلام" ۳۱/۱ او "لويكان غزنه"،
كابل، ۱۳۴۸هـ.ل.

پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وخت كښې يې له كابل ټر پنجابه حكم كاوه،
د البيروني په وينا د برهنگين له اولادې څخه دى چې د دغه كهاله د
وروستني پاچا لكتورمان د پاچهي په وخت كښې د هغه وزير كلرد تاج او
تخت يې ونيو. سامند، كملو بهيم، جيبال، انديپال، او ترو جنپال د ده له
اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

د البيروني پر روايت سربېره د كابلشاهانو ځينې نومونه د دوى له
هغه سكو څخه چې لاس ته راغلي څرگندېږي لكه خودويه كه - سپاله پتي
پدمه - ونكه ديوا.

د تاريخ سيستان مؤلف، د ۳۶هـ په شاوخوا كښې د كابلشاهانو د
دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چې لوى كابلشاه د كوچني كابلشاه تر ماتې
وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل كښې مقاومت كاوه او ۲۸ زره
وسله وال او پيل لرونكى لښكر يې درلود.

عربي مورخ اليعقوبي يو كابلشاه د "خنجل" په نامه يادوي، چې د
۱۶۴هـ په شاوخوا كښې د المهدي بن منصور عباسي هممهالى و.
دا كابلشاهان د كابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر
د پېښور - ويهند - ټكسيلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوى
د سند د سيند له غاړې ويهند څخه ها خوا وشړل او د (۲۹۰هـ) په شاوخوا
كښې د کشمير پاچا "گوپاله ورمڼ" هم د سوات د پېښور د شمال مردان
مخكې له دوى څخه ونيولې، د دوى پاىخوړ تر (۴۹۰هـ) پورې په کشمير
كښې د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل.^(۱)

(۱)، راجه توتكيني ۸ - ۳۳۰. او د تفصيل لپاره "افغانستان بعد از اسلام"
وگورئ.

په همدې دوره کښې د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نېکۍ = ملکانپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخې پېژندلې شوې چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايشور به وي.

د هندوکوش په شمال کښې هم ځينې پاچهان د تگينانو په نامه وو، چې نيزک، شاد او جېغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه، عربي مؤرخان پر (۹۱ هـ) کال د عربي فاتح قتيبه پر وړاندې د نيزک کلبک مقاومت په تفصيل سره راوړي.

د باميان شيران هم د دغه عصر واکمنه کورنۍ وه، چې تر ۹ هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کښې او بيا ورپسې پر ۱۶۴ هـ کال يې هم واکمني درلوده او د منصور عباسي (۱۳۱ - ۱۵۸ هـ) په وخت کښې لومړنۍ شېر باميان مسلمان شوی و چې د ده زوی حسن د ۱۷۶ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و.

په غور کښې هم د سوريانو کهاله چې د هغې سيمې ځايي خلک وو، حکومت کاوه، چې سوری ماهوي د (۳۵ هـ) په شاوخوا کښې د حضرت علی معاصر و او د (۳۶ هـ) په شاوخوا کښې شنسب د خرنگ زوی، د (۱۳۰ هـ) په شاوخوا کښې امير پولاد، (له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴ هـ) پورې جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی، او د (۱۶۰ هـ) په شاوخوا کښې امير ناصر د امير کروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا کښې امير بنجي د نهاران زوی، د (۲۵۳ هـ) په شاوخوا کښې، امير سوری د محمد زوی د دغه کهاله له قدماوو څخه بلل شوي دي (*) چې د غور پاچهانو کورنۍ هم دغه کهاله ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانسان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کښې د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د گډواديانو - افکارو او فرهنگو تر منځ گډوډ ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چتيا تو ککړو، خو له خپلې ملي بڼې، آزادۍ او فرهنگ سره يې مينه درلوده.

* د دې کورنۍ تفصيل په "افغانستان بعد از اسلام" کښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وگورئ.

دورې په پای کې یوناني اسکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق، م پورې د ایران له لارې پر افغانستان یرغل کوي او دا فتح د یوناني ژبې، ادارې، سیاست، هنر، لیکدود او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راولي، پر ۲۵۰ ق، م کال په باختر کې د یوناني باخترې سلطنت بنسټ ږدي چې د میلادي عصر تر سره یې دوام وکړ او د افغانستان د یوناني او باختر ځانګړي فرهنګ او مدنیت په جوړښت کې یې چې لرغونې ویدي او اوستایي ریښې یې درلودې څرګنده اغېزه وکړه.

د دویمه میلادي پېړۍ په لومړیو کې - د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لویو کوشانیانو د سلسلې بنسټ کېښوو او د بودايي دین په منلو، خپرولو او تبلیغولو یې د افغانستان مدنیت او فرهنګ ته یوه ځانګړې بڼه او مرتبه ورکړه.

د کنشکا پایتخت په دوبي کې د کابل په شمال کې کاپیسا، او په ژمي کې پېښور و، ده د مهایانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان، د آمو په شمالی سیمو او هند کې رواج کړ او لویه کوشاني شهنشاهي یې جوړه کړه.

د کوشانیانو په دوره کې چې تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې یې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنیت او فرهنګ ځانګړې بڼه له یوې خوا د زردبڼی له پخوانیو هېوادنیو عناصرو څخه، او له بلې خوا د هند له بودايي آثارو او یوناني مواردو څخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دغو وروستیو وختو کې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کیندلو څخه لاس ته راغلي داسې څرګندېږي چې کوشانیانو ددغه هېواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پیدایښت کې چې وروسته ورته د "ګریکوبو دیک" په نامه یوه خاصه افغاني دوره ویل

د افغاني فرهنګ تاریخي بنسټونه

تر اسلام دمخه او وروسته

دا سریک د تاریخ له مخې خوندور تحلیل او په زړه پورې شرح لري. په دې مانا چې موږ ټول هغه فکري او مدني خوځښتونه چې د تاریخ په لمنه کې د افغانستان په خاوره کې راغلي دي، "افغاني فرهنګ" بولو، دا فرهنګ د افغانستان د تاریخ له لرغونیو وختو یعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کې له "ویدي" دورې څخه پیل شوی او بیا تر هغه وروسته د "اوستا" په دوره کې یعنې د ۱۲۰۰ ق، م په شاوخوا کې ادامه لري، په دې دوره کې آریایي خلک په بلخ کې د بدوي او کوچیتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنیت ته رسېږي. زده تشره (زردبڼت) په همدغه هېواد کې د مزدیسناد دین او د ژوند د دریو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ویل" په تبلیغ خوله پراخېږي او د پیشدادیانو او کیان شاهي کورنۍ د انساني مدنیت په زانګو "ښکلي بخدي" کې د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هېواد په لویډیزو سیمو کې د آریایي خلکو هڅمنشیانو، اشکانیانو او ساسانیانو مدنیتونه منځته راځي او خپل ځانګړي او فرهنګي بنسټونه په دې سیمو کې خپروي څو چې د هڅمنشي

کېدای شي څرگندې کار نامې سرته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي "موسیوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللی او وایي: د دې دورې د سټوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېرې آسانی بېلېدای شي. که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا له مذهبي ودانیو سره بیان کړو بنایي وایو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کېنې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د سټوپو رومي سبک او د کنېشکا سبک د گوتیک سبک دی چې په فرانسه کېنې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ میلادي پېړۍ پورې موجودو.

د آشوکا سټوپې هېڅکله د ایران فلات ته نه دي راغلي، خو د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو پاچهانو سټوپې په ډېرې آسانی سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پایتخت پورو شاپوره (اوسني پېښور) جنوب ختیځ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دغه بودتون څو وارده اور اخیستی و او اوس یوه کنډواله ده، خو موږ د چيني مسافرانو د یادښتونو د لوستلو په نتیجه کېنې وکړای شول چې اصلي خطونه یې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کېنې د معجزې په توګه د بودايي له سپېڅلیو شیانو څخه یو شی چې د کنېشکا تصویر او لاسلیک ورباندې شته راپاتې او موندل شوی دی.

آلماني ډاکټر هرمان گویتز چې د هند په اړه د څېړنو استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باب وایي: یوناني هنر د هندي هنرو د ډول په بدلون پیل وکړ او د ګندهارا بڼه یې ومونده، خو ډېر څېړونکي په دې عقیده دي چې نوموړی سبک باید د یوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وبلل شي، بلکه دا د آریانا "ختیځ افغانستان" د هغه طرز پراختیا ده چې د جنوب ختیځ د سکایانو او کوشان د قبیلو تر واکمنۍ لاندې خپور شوی دی، په دې

ډول په کشمیر کې د گویتا تر دورې (۳ - ۴ میلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي یو بیخي سوچه هنر پرځای پاتې شو او د دغو خلکو يرغل د یونان او بلخ او د یونان او هند دولتونه له منځه یوړل او هند ته یې تازه عناصر راوستل چې نور یې نو په لویدیځ ایران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ایران د فلات په شمال پورې تړلي وو. (میراث ایران ۱۵۳)

د کوشاني دورې کلتور، تمدن او هنر د خپل بشپړتابه او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر پیل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بیا یې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کېنې خپل ځای یو بل ګډ مدنییت او فرهنگ ته پرېښوو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وایو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخواني مدنییت او فرهنگ کېنې ورګډ شول، هغو ته یې بیخي یوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بیا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختیځ خواته تر چین او هند پورې خپاره شول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافیایي اقلیم او وضع له مخې باید په پخوانیو پېړیو او وختو کېنې د ګډو شویو فرهنگو د پیدایښت ځای وبلل شي او له همدې اړخه پروفیسور تاینبي د تاریخ انګریز فیلسوف په خپل نوي کتاب کېنې چې "د اکسوس او جمنا تر منځ" نومېږي دې نتیجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره یو Round - About یعنې د فرهنگو د انشعاب ټکی او د خلا مرکز او څلور لارې و، چې د څو زرو کالو په تېرېدو یې چې څه په خپله درلوده او څه چې له باندې ورته رارسېدلي و، خپل شاوخوا هند، ایران، ماوراءالنهر او مرکزي آسیا ته خپاره کړي دي.

د لومړۍ اسلامي پېړۍ پر لومړۍ څلورمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کښې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې رارسيدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کښې د اسلامي برياليو عسکرو د عربي نوي دين، افکارو، ثقافت او ژبې د تېرېدو لار وگرځېده او دا ټول فرهنگي مهم توکي په افغانستان کښې دوې پېړۍ له پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بڼې سره ګډ شول او بيا په ګډه د "سند" د مهران تر څنډو پورې پر مخ ولاړل، دا مطلب له هغې ليکنې څخه زياتېږي چې په عربي او سنسکريت ژبو پر يوه ډبره ليکل شوي او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي کښې لاس ته راغلې چې د ليکنې نېټه يې (۲۴۳هـ ۸۵۷م) د جمادى الاولى مياشت ده.

توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لار وه او ښکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ ۸۱۵م) په شاوخوا کښې هغه ځای ته رسېدلی و.

اسلامي فرهنگ ځانګړي عربي عناصر درلودل چې د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو کښې پر همغږو خالصو عربي بنسټونو باندې ولاړو او مهم اجزاء يې داسې سوچه عربي دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پيغمبر ښوونې وې چې توحيد ښه اخلاق د افرادو او ټولنې ټولنيز فرايض يې څرګندول.

دريم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان څخه د لښکر کښيو، سوداګريو، ادبي او فرهنگي اړيکو په ترڅ کښې اخيستي وو او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چې د امويانو د واک کمبله ټوله شوه، خراسانيانو په بغداد کښې د عباس کورنۍ خلافت جوړ کړ چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې بڼه ومونده او د

عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ کښې ډېر خراساني عناصر ننوتل ډېر ژر يې په ډېر ځواک د خراسان ټولو فرهنگي، فکري او عقلي بنسټونو ته په عربي ثقافت کښې ځای ورکړ.

دا وخت په افغانستان کښې يو ځانګړی اسلامي افغاني فرهنگ رامنځته شو، يعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنگ پر پخوانيو بنسټونو اوس يوه نوې مبدا زياته شوه او هغه د قران او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هېواده د مدنيتونو د يوې لارې په توګه د هند، ماوراءالنهر او چين خواته هم تېره شوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه بيله بڼه موندلې وه په دې مانا چې خراسانيانو له خپلو فرهنگي پخوانيو دودونو سره سره د اسلامي مدنيت بنسټونه هم منلي وو، دغو خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي، ټولنيز، اداري او علمي مرکزو په تيره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کښې يې ښه څرګند فعاليت وکړ، د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنگ په زانګو کښې روزل شوی و، په عباسي هېواد کښې يې د ادارې علم او فرهنگ واګي په لاس کښې ونيول. ددغو خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو وده وکړه. د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو افکارو او فرهنگ د روزنې ځايونه وګرځېده، ډېر خراساني موالې عربي کورنيوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه يې د عربيو دنيا ته ولېږدول او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هېواد په نورو ښارو کښې تردې درجې وه چې ځينو خلفاو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتليو خلفاوو، ميندې له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدغه افغاني ښارو او خراسان کښې روزلی شوی و دومره وده وموندله او دومره لوړ شو چې حتی عربي ژبېو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپل ژبې ته ورننه ایستل. څنگه چې خراسان د منځنۍ آسیا پر څلور لارې پورت و، نو له لودیځه، ختیځ ته او له ختیځه لودیځ ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد. مثلاً ابن ندیم د سمنیه (بودایانو) او د هغو لارښود بوداسف د حالاتو د بیانولو پر مهال له یوه کتابه نقل کوي چې هغه یوه خراساني سړي لیکلی و او له دې څخه هم څرگندېږي چې خراسانيان د افغانستان او د هغه د گاونډیو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړولو وسیله وه. ځکه نو ښایي په لنډه توگه وویل شي چې زموږ په دغه هېواد کښې تل افغاني فرهنگ موجود و، که څه هم د زمانې له تېرېدو سره یې بڼې او صبغې بدلون کړی دی خو ددې گذرگاه افکارو اندېښنو او مدنیت تل خپل افغاني هویت او تشخص ساتلی دی (۳۶مه نومره: وگورئ د دغه مخ اړونده نقشې).
اخځلیکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی ټوک، آریانا انټیکوا، تاریخ افغانستان لومړی او دویم ټوک، تاریخ افغانستان (د سرپرسي سایکس)، پټانان (د اولف کیرو)، خروشتي ډبرلیکونه (د ستین کونو)، مادر زبان دري. د اخځونو د بشپړې پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښې اخځ لړ وگورئ.

دویمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره

د اسلام له پیدایښت څخه لا د یوې پېړۍ څلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خلیفه حضرت عمر ؓ د اسلامي خلافت پر مسند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نیوونکي لښکر د پارس د ساسانیانو زړه شهنشاهي له پښو وغورځوله او ساساني وروستني پاچا درېیم یزدگرد د جلولا تر جگړې (۱۶هـ کال) او د نهاوند تر جنگ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه یې مرسته وغوښتله؛ خو څه لاس ته ورنه غلل. د اسلام خلیفه حضرت عمر، احنف د قیس زوی په یزدگرد پسې وگماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونيوله. دا مهال د افغانستان د لوېدیزو سیمو او د غور ساتندوی په مرو کښې ماهوي سوري و، چې د فردوسي او طبري په وینا د خراسان حکمران گڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په یزدگرد پسې و، یزدگرد په مرو کښې ماهوي سوري ته پناه یوړه ماهوي د ماورای آمویه له واکمنو سره د یزدگرد د اړیکو له ټینګیدو څخه ووېرېد او یزدگرد یې د یوه ژرندگري په لاس وواژه (۳۱هـ = ۶۵۱م) او خپله واکمني یې د فردوسي په وینا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسیون بخارا ونيو.

دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون هغې خواته وشاره او د ژوند تر پايه د مروالروډ په څلور فرسنگۍ کښې يې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکومت کاوه، خو د ماهوي له ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه لا نه شو چې وروسته به يې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالۍ لښکر د البلاذري په وينا د خراسان تر دروازو طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پورې رسېدلی و، چې د افغانستان د اوسني گرمسير په لويديځ بريد پورې نښتې دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بديل خزاغی زوی و.

د فاروقي عهد په پای کښې (۲۲ - ۲۳ هـ کال) د عربو د لښکر يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نيولو وروسته پرسجستان (سيستان) باندې هم يرغل وکړ، او د سيستان ساتندوی د زرنګ (مغرب يې زرنج) په ښار کښې چې د سيستان مرکز و خان کلا بند کړ، خو دا چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پورې پرمخ ولاړ نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه لښکر چې له سيستانه ختيځ خواته پرمخ تللی و، د ارغنداو په ناوه کښې د رتبيل له لښکر سره (چې د مخه يې يادونه شوې ده) ونښت، او هغه يې وواژه، چې البلاذري يې د هېواد ارتوالی د "هياطله" په نامه تر هراته يادوي (۲۴ هـ - ۶۳۳ م).

د حضرت عثمان ؓ خلافت

(۲۵ - ۳۵ هـ)

په عثماني وخت کښې تر (۲۵ هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کښې پر مخ ولاړل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله راوړسېد، دا ښار يې کلابند او تر سختې جګړې وروسته يې ونيو، خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ او تر نورو پېنځو کالو پورې يې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښې تر هراته، خبيب د قرة اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کښې او عبدالله د عمير ليشي زوی په سيستان کښې حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پيل شوه، خو په کابل کښې د سيستان حکمران، ياغيان له منځه يووړل او کابل يې بيا ونيو، مجاشه د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفچ او اوسنی کوچی) قبيلو او د افغانستان د جنوب د گرمسير له بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جګړو وروسته يې هغه ايل کړل (د ۲۹ هـ - ۶۴۹ م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملګريو (تر ۳۲ هـ - ۶۵۲ م) کال پورې ټول بلخ او

تخارستان ترسمنگان پورې له ياغيانو پاك كړى او ډېره موده يې په بلخ، مروالرود، گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) كښې جگړې وكړې او پر همدغه كال يې د مروالرود له محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زريز لښكر په ملاتړ جنگېده، په قصر احنف كښې جگړه وكړه هغه يې له منځه يوړ، خالد د عبد الله زوى هم هرات، بادغيس، غور او خراسان ونيول او د سرخس سيمه ييز ساتندوى راډويه پناه وغوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج له اسلامي حكمدار سره يې تر جزيې او يو مليون درهمو منلو وروسته روغه وكړه. پر (۳۲هـ) كال هراتي قارن له څلوېښتو زرو تنو سېره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سړى هم د نيشاپور د عربي حكمران عبدالله د خازم د زوى له خوا تر سختو جگړو وروسته وځپل شو.

د (۳۰هـ، ۶۴م) كال په شاوخوا كښې د خليفه له خوا ربيعه د زياد زوى سيستان ته راغى او د پېره (فهرج) زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هيلمند پورېوت او د زرنج درې ميلۍ ته يې په (زوشته) كښې سخته جگړه وكړه او د سيستان ساتندوى يادهقان اپرويز (ياايران د رستم زوى) د روغې له لارې ور وړاندې شو، زرنج يې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړ او تر سنارود او قرين پورې يې چې د رستم دآس اخور و، ونيول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پورې ورسېد، مگر سيستانيان تر هغه وخته تابع وو، چې ربيعه هلته و او چې دوه كاله وروسته له هغه ځايه ووت، د سيستان خلك بيا ونيورېدل او د ربيع نايب يې چې په زرنج كښې و له هغه ځايه وشاړه، ځكه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چى عبدالرحمن ؓ د سمره زوى نومېد حسن بصري او ډېرو فقهاو سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كړى او د

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كړى او د هغه ځاى ساتندوى اپرويز (ايران) اطاعت ته غاړه كښيښوه، دوه مليونه درهمه او دوه زره نابلغه مريان يې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پيل وكړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امير د احمر زوى په زرنج كښې پرېښوو او په خپله د بصري خواته ولاړ، دا مهال د سيستان خلكو بيا د عبدالرحمن له غيابه گټه واخيسته او پر امير يې بلوا وكړه، دى يې له هغه ځايه وشاړه او په دې توگه سيستانيانو بيا وكړاى شو چې د عربي حاكمانو د اطاعت له كړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه يې کښېښووه، حضرت علي ده ته فرمان ورکړ چې: د خراسان بزرگران او سالاران دې ده ته جزيه ورکړي. خو خراسانيانو بلوا وکړه، خو چې جعهده د هبیره مخزومي زوی (چې مور يې هانی د ابو طالب لور وه) د دوی د خپلو له پاره راغی، مگر دغه سړي هم خراسان ونه نېولی شو.

د علي ؑ خلافت

(۳۵-۴۰ هـ)

حضرت علي ؑ په خپل خلافت کښې عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او پر (۳۶ هـ - ۶۵۶ م) کال يې سيستان ته راواستاوه، دا سړی په يوه جگړه کښې چې د حسکه د عتاب زوی سره يې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوی چې د بصري والي و، څلور زريز لښکر د ربعي بن کاس په مشر تابه د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي ابن عتاب يې وواژه او سيستان يې ونيو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشر تابه تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پورې پرمخ ولاړ. شلوزرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابنديو وروسته په داسې حال کښې چې په زرو تنه يې د مسلمانانو په لاس کښې بنديان وو، نور تيت او پرک شول (۳۸ هـ - ۶۵۸ م کال).

پر ۳۶ م کال د عربيو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشر تابه د سيستان او ارغنداو د ناوې له لارې پرمخ ولاړ او کابل يې ونيو، په دې جگړه کښې په خپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کښې يې د عربيو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي ؑ د خلافت په وخت کښې د مرو ساتندوی

د آمو پورې غاړې ته وخوځول. تر سعيد وروسته عبدالرحمن د زياد زوی د خراسان حکمران شو، چې د معاويه تر مړينې پورې همدلته و.

د معاويه تر مړينې وروسته د يزید له خوا اسلم د زياد زوی د خراسان په اميرۍ وټاکل شو، ده د يزید تر مړينې وروسته مهلب د خراسان امير کې، خو چې دی له هغه ځايه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړ، ځکه نو سليمان د يزید زوی پر مرو، تالقان او گوزگان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو اميري وموندله. پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منځ شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او په خپله يې په هرات کښې بني ربيعه او بني تميم کلابند کړل، تر يوه کال جگړې وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات يې په زور ونيو او خپل زوی ته يې وسپاره (تر ۶۲۴ هـ - ۶۸۳ م وروسته).

عبدالله د خازم زوی د عبدالملك اموي تر وختو پورې په خراسان کښې پاته شو او پر (۷۲ هـ - ۶۹۱ م) کال وکيځ د عميره زوی د خليفه له خوا وټاکل شو، چې عبدالله ووژني، ده هم د عبدالله سر پرې کړ او پر خراسان واکمن شو، خو پر (۷۸ هـ - ۶۹۷ م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالروډ راتېر او تر بلخ پر مخ ولاړ، او له هغه ځايه تر آمو پورې ووت، تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کښې په جگړه بوخت و بيا بېرته بلخ ته راوگرځېد.

پر ۸۲ هـ کال چې مهلب د مروالروډ په زاغول کښې مړ شو حجاج دده زوی يزید بن مهلب د خراسان په حکمراني وگماره او تر هغه وروسته يې ورور مفضل د ابي صفير زوی د خراسان امير شو، ده پر (۸۵ هـ - ۷۰۳ م) کال بادغيس ونيو او پر (۶۸ هـ - ۷۰۵ م) کال د عربو نامتو بريالی قتيبه د مسلم زوی له سيستانه راوگرځېد او حجاج خليفه عبدالملك ته منځگړی شو خو

اموي دوره

(۴۱ - ۲۳۱ هـ)

پر (۴۰ هـ ۶۶۰ م) کال چې حضرت معاويه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني اميه څخه واک ونيو او پر اسلامي هېواد يې بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواو ته پر دوو جبهو وخوځاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خواته قيس بن الهيثم سلمی، بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد) يې وران کړ. د ده ترلاس لاندې حاکم "عطاخشک" د بلخ پر درو سيندو درې پلونه جوړ کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۴۵ هـ - ۶۶۵ م) کال پورې د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوی په هرات، بادغيس، فوشنج او قادس کښې نافع د خالد زوی او په تالقان، فارياب او مروالروډ کښې قيس د الهيثم زوی، په مرو کښې امير د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا اميران وو، او پر (۵۱ هـ - ۶۷۱ م) کال چې ربيع د زياد حارثي زوی د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب يې د آمو پر دې غاړه ميشت کړل او تر هغه وروسته سعيد د عثمان په زوی د خراسان والي وټاکل شو، چې د عربو لښکر يې د لومړي ځل له پاره

چې قتيبه يې د خراسان حکمران وټاکه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه يې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې يې ډېر مريان ونيول، او تر هغه وروسته يې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پورې کړ، قتيبه خراسان، تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښکري سوقياتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې يرغلو څخه را گرځېد په بلخ، مرو او خراسان کښې يې خپل ځواک نوی کاوه (۸۶ تر ۹۶ هـ پورې) قتيبه کلک او کروړ سپری و، چې د خراسان په ولايت کښې يې د تخارستان تر پايه پورې ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکرو په واسطه له پښو وغورځول او و يې خپل، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغیسی نيزک دی، چې د تخارستان د ييغو امير له خوا حکمران و (۸۴ هـ) دی څه وخت د آمو د دواړو غاړو په فتوحاتو کښې د قتيبه ملگری و، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسېد د خپلواکۍ بيرغ يې پورته کړ، د بلخ مروالروډ تالقان، پارياب (اوسنۍ ميمنه) او گوزگانان (اوسنی سرپل) خلک يې د قتيبه پر خلاف له ځان سره کړل او له کابلشاه څخه يې هم د مرستې ژمنه واخيسته. قتيبه د راتلونکي کال (۹۱ هـ) په پسرلي کې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل او په تالقان کښې يې د نيزک له لښکرو سره جگړه وکړه، نيزک ماته وکړه، قتيبه دده لښکر پوپنا کړ د نيزک ملگری يې تر څلورو فرسخو پورې په دار وځړول، د نيزک دوه زامن يې ووژل؛ په خپله نيزک په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتيبه سمنگان ونيو، نيزک يې تر دوو مياشتو په "دژکرر" کښې کلابند کړ، خو ويې نه نيولای شو، په پای کښې يې سليم نومی د روغې له پاره نيزک ته ولېږه او نيزک يې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت خو هغه نيزک او د ده دوه ورېرونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملگرو سره ووژل او په دې توگه يې د افغانستان په ټولو شمالي ولاياتو

کښې سرغړونې له منځه يوړې (۹۱ هـ - ۷۰۹ م) خو قتيبه د اموي سلطنت د مرکز او وليد بن عبدالملک مخالف شو او په خراسان کې يې په بغاوت لاس پورې کړ، اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دی د خپل لښکر د يوه مشر و کيع نومي په لاس وواژه (۹۶ هـ - ۷۱۴ م) تر قتيبه وروسته تر ډېرې مودې پورې څه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلک تل د بني اميه مخالف وو او غوښتل يې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشي، څنگه چې بني اميه د بني هاشم او د امامت له کورنيو سره دښمني درلوده نو ځکه حضرت يحيی د زید زوی (د علی علیه السلام له اولادې) له کوفې څخه د بلخ په نيت راوخوځېده، د بلخ امير چې د اموي دربار گمارلی سپری او نوم يې عقیل د مفضل زوی و، دی ونيو او بندي يې کړ، خو په دغه وخت کښې (۱۰۵ هـ - ۷۲۳ ع) اموي هشام مړ شو او وليد د یزید زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليک واستاوه چې يحيی خوشې کړي، خو يحيی تر خوشې کېدو وروسته په گوزگان کښې له اويا تنو سره د اموي لاسپوڅيو گوتو ته ورغی او تر يوې سختې جگړې وروسته شهيد شو (د ۱۲۵ هـ د برات مياشت) د ده مړی د ابو مسلم تر منځته راتگ پورې پر دار و.

د (۱۰۷ هـ - ۷۲۵ م) تر شاوخوا پورې پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جگړه وه، چې په دې جگړه کښې د دې سيمې ښورښت آرام او په نمرون يې اسلام ومانه.

خو په جنوبي جبهه کښي:

پر (۴۳ هـ ۶۶۳ م) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دويم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په توگه راواستاوه، نوموړي تر ۴۴ هـ کال پورې ددې سيمې ټولې ناآرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمينداور) او رخج (اراخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمينداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چې سترگې يې د ياقوت وی د عبدالرحمن په لاس مات کړي شو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنگ ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ، دا ښار يې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشو ونيو او تر څه مودې هلته پاته شو. په دغو جگړو کښې پر ۴۴ هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوی (او په بل روايت ابوقتاده العدوي) په کابل کښې شهيد شو، چې قبر يې په کابل کښې مشهور دی. پر همدغه کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابی صفره د زوی په مشرتابه ختيزو ولاياتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولاړ، او کابلشاه يې چې په لار کښې يې د او وژنده پيلاتو په قوت (چې له هر پيل سره څلور زره سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کړ، اوښه او لاهور يې د سند د سيند ښی غاړې ته د مردان په ناوه کښې ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالاری په منصب سرلوری کړ او ده د سند ها غاړې ته گام واخيست او تر ملتان تېر شو، قنډابيل (گندها بهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کښې د قصدار په پېنځه فرسخۍ کښې پروت دی) او قيقان (کلات) يې ونيول چې دا د خيبر ها خواته د کابل له لارې د عربو لومړۍ لښکر کشي وه.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارثی د سيستان والي شو او پر (۴۷ هـ) کښې يې پر بست او رخج (رخد) يرغل وکړ، د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت او هغه يې مات کړ. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سيستان کښې د خراج او محاسبې ديوان پرانيست، او دا هېواد يې د حسن بصری په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته پر (۵۱ هـ - ۶۷۱ م) عبدالله د ابی بکره زوی سيستان ته راغی، د هغه ځای د گبرگانو (زردشتيانو) سره ونښت او بيا تر بست رخج او کابل پورې پر مخ ولاړ، له رتبيل سره يې جگړه وکړه خو په دوو مليونو درهمو يې ورسره روغه وکړه په دې توگه رتبيل غاړه کښېښووه او دی بېرته سيستان ته ولاړ.

پر (۵۹ هـ - ۶۷۹ م) کال د معاويه له خوا عباد د زيار زوی د سيستان حکمران وټاکل شو، دی هم له هيلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، هم عباد د معاويه د وختو تر پايه د سيستان حکمدار و، هغه وخت چې يزيد د شاهۍ پر تخت کښېناست، عباد له (۲۰) مليونو درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه يې د سيستان په خزانه کې راټول کړي و، بصری ته ولاړ، او د (۶۲ هـ - ۶۸۱ م) کال په لومړيو مياشتو کښې يې يزيد د زيار زوی د سيستان په اميرۍ او ابو عبیده د زيار زوی يې په سپاه سالاری وگمارل شول او سيستان ته راغلل، دا مهال بيا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي گمارل شويو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د گټلو له پاره پاڅېدل، يزيد او ابو عبیده پر کابل يرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او په خپله يزيد له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه سالار ابو عبیده په کابل کښې بندي شو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او وروړ يې عمر د سيستان د تنظيم له پاره راغلل، او د عربو هر يو سردار د افغانستان د يوې يوې غربي ناحيې واگې په لاس کښې

واخيستلې او هغه وخت چې مروان الحكم په شام كښې د اموي پاچهۍ پرتخت كښېناست عبدالعزيز د عبدالله عامر زوى يې چې له پلار او نيكه څخه يې د سيستان په چارو كښې تجربه درلوده د سيستان حكرمان كئى، تر (۶۱۴هـ) وروسته په سيستان كښې د طلحه لښكر را غونډ كړ او څنگه چې د افغانستان خلكو د عربي حكرمانانو اطاعت نه مانه، نو د بست او كابل خواته يې مخه كړه او د زابل له پاچا رتبيل سره بيا ونښت، هغه يې مات كړ. د كابل او زابل تر نيولو وروسته له ډېرو ولجو او گڼ شمېر مريانو سره سيستان ته راوگرځېد، دى تر (۷۲هـ ۶۹۲م) كال د اموي عبدالملك تر وختو پورې په سيستان كښې امير پاته شو، عبدالملك په همدغه كال حجاج د سيستان امير وټاكه او حجاج له خپلې خوا اميه د عبدالله زوى سيستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) كال پر بست يرغل وكئ او د زابل له پاچا رتبيل سره يې جگړه وكړه، دى يې په يو خروار زرو او دوه مليونو درهمو مجبور كئى، هم يې له هغه څخه د خان له پاره درې سوه زره درهمه واخيستل، پر (۷۵هـ ۶۹۴م) كال عبدالملك اموي، عبدالله د سيستان له اميرۍ څخه لرې كئى، او د ده پر ځاى يې موسى د طلحه زوى واستاوه خو په سيستان كښې د كزكېچ له امله بيا هم هغه عبدالله د ابى بكره زوى (عبیده بن بكره) چې د سيستان په چارو ښه خبر و، د نيمروز چارو ته وگمارل شو. ده پر (۷۸هـ) كال يو لوى لښكر د حريش بن بسطام په مشرۍ سيستان ته راوست، زرنج ښار يې ونيو، او د بكوا دښتې له لارې يې پر بست زابل يرغل وكئى، خو رتبيل د لښكر له منځه يووړ چې د جيش الفنا په نامه ياد شو، عبدالله يې د (۷۰۰) زرو درهمو په وركولو اړوست او روغه يې ورسره وكړه (۷۹هـ). څنگه چې عبدالله د دې ماتې له ويرې په بست كښې مړ شو، نو د ده زوى بويردعه له رتبيل سره ونښت، له هغه څخه يې (۷۰۰) زره درهمه واخيستل سيستان ته ولاړ

او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جيش الطواويس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشرۍ پر (۸۰هـ - ۷۰۰م) كال سيستان ته راوليږل. عبدالرحمن چې سيستان ته راغى، د خوارجو ستر سالار هميان د عدي زوى له غښتلي لښكر سره په سيستان كښې له ده سره جگړه وكړه، خو هميان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بيا يې پر بست يرغل وكړ او تر هغه وروسته يې د زابل له رتبيل سره سخت جنگ وكئ او له زياتو ولجو سره سيستان ته ولاړ، همدا چې عبدالرحمن ته په سيستان، زابل، كابل او سند كښې لوى ځواك په لاس ورغى نو ياغي شو، له حجاج سره د جنگ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ)، خو ماته يې وكړه او بيرته د سيستان زرنج ته راغئ، په دغه وخت كښې حجاج د شمالي خراسان امير مهلب ته ليك واستاوه، او هغه مفضل يې له لوى لښكر سره د عبدالرحمن د خپلو له پاره وگماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښكر ورپسې ولاړ، د بست او رخد تر منځ يې سخته جگړه وكړه، دلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبيل ته يې پناه يوړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازى واستاوه، ټول مالي تكليفونه يې هغه ته وبخښل، د تل له پاره يې د دوستۍ ژمنه ورسره وكړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملگرى ابوالعنبر ونيول او غوښتل يې چې د حجاج استازي ته يې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د كندهار د ارغنداو د ناوې په رځ (رخد) كښې تر (۸۴ - ۸۵هـ) كال پورې منځته راغلې دي.

تر دې وروسته پر (۸۶هـ - ۷۰۵م) كال مسمع د مالك زوى سيستان ته ولېږل شو، له ابوخلده خارجي سره يې جگړې وكړې او هغه يې ونيو، خو څنگه چې مسمع پر همدغه كال مړ شو، د ده پر ځاى قتيبه د مسلم زوى

راغی ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی یې په سیستان کښې پرېښوو، پر (۸۸هـ - ۷۰۶م) کال یې په بست کښې له رتبیل سره جگړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقتیبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سو زرو درهمو یې روغه وکړه، خو کاله وروسته پر (۹۴هـ) کال قتیه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته لاړ، رتبیل له ده څخه ویرېده او پر کال یې یو ملیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸هـ - ۷۲۶ع) کال پورې یو شمیر کسان د سیستان په امیری وټاکل شول، خو تر سیستان پرمخ نه ولاړ، د هشام اموي په وخت کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالاری دلته راغی، دی پر (۱۰۹هـ) کال له سیستانه ووت او له زابلې رتبیل سره یې سختې جگړې وکړې، چې په هغو کښې په خپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سیستان کښې د عربي قبیلو تر منځ بیلتون راغی چې تر (۱۳۰هـ - ۷۴۷ع) پورې یې دوام وکړ، د اموي دولت له پلازمینې هم ډېر سړي د دغه ځای د امیرانو په توګه راغلل چې دا دوره په سیستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جگړو کښې تېره شوه، خو اسلامي لښکرو د دریاب له لارې د سند پر ځمکه یرغل وکړ او په اموي عصر کښې یې تر (۹۶هـ - ۷۱۴ع) کال پورې د هغه ځای لوی ښارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشیهار، برهمن آباد، ارور (روهری) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغو وروسته هم د سند ځمکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پورې د اسلامي سالارانو تر امیرۍ لاندې پاتې شوه، په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپل فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې ولیدل شول د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پورې څه

د پاسه یو سل کاله د عربو د بریالۍ لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکړ، دا غرونه تل د خونړیو جگړو ډګر و او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کښې د عربي بریالۍ په لاس ماته کوله، د جبهې شاته یعنې گردیز، پېښور او وپهند ته یې پناه وړه، د خپل ځواک تر پیاوړولو وروسته یې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه، او د عربو ساخوګان یې پوپنا کول، په دې توګه یوه پېړۍ په دغو جگړو کې تېره شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېره میړانه خپلواکي ساتله، دوی د اسلام دین هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د گندهارا ولایت له کابل ټر پېښور او وپهند، کندر، سند او ټکسیلا پورې د ګریکو بودیک د مدنیت او صنعت مرکز و، او په دغه هېواد کښې بودايي او برهمني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخځ: د البلاذري فتوح البلدان، طبری، چچ نامه، تاریخ سیستان. الاصابه، افغانستان بیک نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائره المعارف اسلامي، فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیر الکامل، د یعقوبی البلدان، د گردیزی زین الاخبار، مجمل فصیحی، سي.يو.کي د هیون تسنگ، راجه ترنکیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان تاریخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

چې د دې بلنې نخښه وه، وړپاوه او په خپله لښکري چونۍ کښې يې لوی اور بل کړ، ځان يې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخت دښمني پېښه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱هـ - ۷۴۸م) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کښې وپيچه او ويې واژه ورور يې عبدالله سفاح کوفې ته و تښتيد، خو ابومسلم ترخراسان پرمخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره پر کوفه ورتنوت، پر (۱۳۲هـ) کال يې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله، او د امويانو د دولت نسکورېدل يې اعلان کړل، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترينست اېښوولو وروسته بيرته مروته راغی. ده تر (۱۳۵هـ - ۷۵۲ع) کال پورې خراسان منظم کړ، او ماوراء النهر يې هم ونيو، پر (۱۳۶هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لاړ، خو دسفاح ورور خليفه منصور دوانيقی د ابومسلم له ستر شخصيت څخه ووېرېد، دی يې پر (۱۳۷هـ - ۷۵۵م) کال پر ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان يې د عباسيانو په امپراتورۍ کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروټو ډک نغري څخه بيا لمبې پورته شوې، او د هرات لوېديځ خواته د اهروا نه له کلي څخه زردشتی فيروز سنباد له سلو زرو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپلې خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پرضد پورته شو، د تاري د غرب او تبرستان خواته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جمهور د مرارعجلی زوی د ده جنګ ته له لوی لښکري ځواک سره راواستاوه، چې سنباد په دې جگړه کښې له خپلو شپېتوزرو پيروانو سره ووژل شو. د خراسانيانو بله هڅه پر (۱۴۱هـ) کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندې وه چې خليفه منصور خپل زوی المهدي د هغه مخنيوي ته وگماره، د براز بنده قواوې يې له منځه يووړې او په خپله يې هغه د جگړې په ډگر کښې

د عباسيانو واکمني

(۱۳۲ - ۲۰۵هـ)

په افغانستان کښې د راشده خلافت او اموي امارت يوسل و ډېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جگړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربي دولت سياسي او لښکري واک نه مانه، دويم دا چې د بني هاشم او بني اميه ترمنځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام يې ومانه او له وسلې يې لاس واخيست، تل يې داهڅه وه چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترڅ کښې يې زياربوست چې خپله واکمني او خپلواکي بيا ټينګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان يو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰هـ زيږېدلی) د بنداد هرمو د زوی له مروڅخه درې فرسخه ليری دماخان له خلکو څخه ددې بلنې مخکښ (پيشوا) شو. اوپه (۱۲۴هـ - ۷۴۱ع) کال پر ۲۳ کلنۍ کښې کوفې ته لاړ او په مکه کښې يې له امام ابراهيم عباسي سره وکتل، خلک يې د عباس کورنۍ د بلنې تاييدولو ته راوبلل، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹هـ - ۷۴۹ع) کال يې د افغانستان په شمالي سيمو کښې له مرو څخه نيولې تر تخارستان پورې خلک له ځان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت يې اعلان کړ، تور بيرغ يې

وواژه. دا ماته د ۱۴۲هـ کال د بيع الاول پر ۶ مه د دوشنبې پر ورځ وه. پر (۱۴۴هـ - ۷۶۱م) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سيستان د حکمران زهير د محمد ازدی د زوي سره يې سخته جگړه وکړه او بيا پر (۱۵۰هـ - ۷۶۷ع) کال استادسيس هروي له بادغيسه د حريش سيستاني په ملاتړ پاڅېد، خليفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزيمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتيبه زامنو هم د خليفه په امر له تخارستانه پردوی يرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سيس پيروان يې ووژل او په خپله دی يې بندي کړ چې په بغداد کښې ووژل شو، د ده لور "مرجيله" هارون وکړه چې د مامون مور وه، پر (۱۵۱هـ) کال د زرنج ښار هم بلواو کړه او د سيستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذروبه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرتابه د خليفه منصور پر ضد وجنگېدل، او د سيستان والي يزيد د منصور خليفه زوی يې مغلوب کړ، ترهغه وروسته پر (۱۶۱هـ - ۷۷۷م) کال يو بل سړی د هاشم بن حکيم په نامه په مقنع مشهور د مرو له ديه کازه راپورته شو، او په هرات بادغيس او مرو کښې يې د سپين کاليو (سپيد جامه ها) په نامه يوه ډله له خان سره کړه تر آموهاځواته پورې وتل، همهلته له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسيانو د لښکرو له خوا له منځه يو وړل شول (۱۶۳هـ) او هم د (۱۶۰هـ - ۷۷۶م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې يوسف البرم پورته شو، چې په ميمنه، مرغاب او پوشنج کښې يې د بلوا بيرغ وړپاوه، خو په يوه جگړه کښې د خراسان د حکمدار يزيد بن مزید له خوا بندي او په بغداد کښې ووژل شو.

د سيستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې يوه بستي سړي چې بوغاصم نوميد د سيستان امير شو، داوخت د عباسي دربار له خوا

سليمان کندي له خراسانه راغی او بوغاصم يې له منځه يوړ او په بست کښې يې هم له رتبيل سره جگړه وکړه او هغه يې مات کړ (۱۳۸هـ - ۷۷۵م) خو بيا د سيستان خلک د حضيض بن رقاد په مشرۍ پر (۱۴۱هـ - ۷۵۸م) کال بلوا وکړه، چې لومړی د عباس منصور له خوا هنادي السري او ترهغه وروسته پر (۱۴۶هـ - ۷۶۳م) د المهدي ماما يزيد د منصور زوی د سيستان د حکمران په حيث راغی، خو څه موده وروسته بيرته ولاړ، او د ده پرځای پر (۱۵۱هـ - ۷۶۸م) کال معن د زايد زوی سيستان ته راغی او تر رڅخ (د ارغنداو تر ناوې) پرمخ ولاړ او په هغه جگړه کښې چې له رتبيل سره يې وکړه، د هغه زوم يې چې (ماوند- ياماويد) نومېد له ديرشوزرو تنو لښکر سره بندي ونيو او بغداد ته يې واستاوه، خو پر (۱۵۲هـ) کال د سيستان خلکو د معن نس خيرې کړی په دې وخت کښې په سيستان کښې د خوارجو ښورښت ډېر گرځېدی و، پر (۱۵۹هـ - ۷۷۵م) کال حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی، او سيستاني خارجي نوح يې وځاپه د سيستان له نورو مهمو پېښو څخه د تميم د سعيد د زوی واکمني وه چې د مهدي له درباره پر (۱۶۹هـ - ۷۸۵م) کال سيستان ته راغی، د بست او رڅخ خواته يې لښکر وپوست، له رتبيل سره يې جگړه وکړه او دهغه ورور يې بندي او عراق ته يې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کښې له (۱۷۱هـ - ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او ترهغه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان و، او بيا پر (۱۷۴هـ) کال خالد الغطريف، پر (۱۷۶هـ) کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميرۍ وټاکل شول، پر (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه ځای کښې يې يو غښتلی لښکر د خراسان د

لښکر په نامه جوړ کړ، چې شمېر يې نيم مليون تنو ته رسېده، چې ډېر نفوذ يې وموند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وگرځېد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسي دربار يو سپين روڼي نوميالی شو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيى بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشيد په وختو کښې يې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کښې وزيران شول، خو په پای کښې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه ووېرېد خراسانيانو چې تل د خپلواکۍ د اخيستلو له پاره هڅې کولې، ځکه نو هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واک يې په لاس کښې اخيستی و، د قتل عام په واسطه پوپناه کړه (۱۸۷هـ - ۸۰۳م).

د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عيسى زوی د ماهان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بيا هرثمه د اعين زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان اميران وو، خو په سيستان کښې د هارون د جلوس پر کال بلوا وشوه، چې کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتيد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کړ او له رتبيل سره يې په رځ کښې جگړه وکړه، او د بشر له فرق د زوی او سيستاني حصين سره چې له خپلو سپرو سره په بست او سيستان کښې ياغي شوی و، سختې جگړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷۶هـ - ۷۹۲م) کال داود د بشر سيستاني زوی د سيستان امير شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سيستان د ښوونکو د خپلو له پاره په خپله له سيستاني وړتيا څخه کار واخلي، داود لومړی حصين له منځه يوړ او سيستان يې آرام کړ، خو د دې له پاره چې داود په نيمروز کښې پښې ټينگې نه کړي، ژر يې لرې کړ، او د ده پر ځای پر (۱۷۸هـ) کال يزيد د جرير زوی د سيستان په حکمراني

وگمارل شو، دغه سړي پر زابل او کابل يرغل وکړ، او تر هغو وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سيستان حکمران عيسى نومی تر کابل په منځ ولاړ.

د دغه مهال له خورا مهمو پېښو څخه يوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سيستان کښې يو نامتو پهلوان چې امير حمزه د عبدالله سيستاني زوی {د زوطه ماسپ له کوله و} ميدان ته راووت، دغه نابغ او اتل شخصيت د خراسان د پخوانيو ازادۍ غوښتونکیو او خپلواکپالو نومياليو په پيروي په سيمه کښې د ازادۍ ولوله توده کړه او عيسى د علي زوی د هارون الرشيد حکمران يې وشاړه، پر زرنج يې بری وموند او په عيسى پسې تر هرات او پوښنج پورې پرمخ ولاړ، خو عيسى بېرته دی د سيستان خواته پر شا وتمباوه حمزه په نيمروز کښې نوی ځواک راغونډ او بيا يې پر نساپور يرغل وکړ، کلکې جگړې يې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بېرته سيستان ته وگرځېد. له دې کبله چې د دغه نيمروزي پهلوان ميدان ته راتگ د عباسيانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی و او خراسانيانو او نيمروزيانو بيا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکې نارې پورته کړې وې، ځکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خليفه هارون الرشيد په خپله خراسان ته راغی او حمزه له ديرش زريز تکړه لښکر سره د نساپور خواته وخوځيد خو څنگه چې د (۱۹۳هـ) کال د دويمې خور پر مياشت خليفه د خراسان په طوس کښې مړ شو، حمزه د عباسيانو له پاتيو ويرجنو سره جگړه ونه کړه، بېرته سيستان ته ولاړ، د بلوچستان او سند خواته يې بريد پيل کړ، په ډېرو فتوحاتو بريالی شو، او پر (۱۹۹هـ - ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بېرته راغی او پر (۲۱۳هـ) کال ووژل شو. خو د ده د ميرانې او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړيو پورې د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توگه گڼل کيده، دده په پيروي حرب د عميده زوی له بسته پاڅېد دی د سيستان د خاش له خلکو څخه و او تر (۱۹۹هـ) پورې

بې له عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې، د آزادۍ غوښتلو نغری یې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسي حاکمان سیستان ته راتلل، خو ریښتیني واک د ظاهر د کورنۍ په لاس کېږي و.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کې یې له ابومسلم خراساني سره ملګري وکړه، یوه د غور د سوریانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همغه کهاله پایڅوړ و چې د مخه یې یادونه وشوه، له دې کهاله څخه د امویانو د دورې په پای کې شنسب د خرنگ زوی د غور په غرو کې امارت لاره، او زوی یې امیر پولاد د (۱۳۰ هـ - ۷۴۷م) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم ملاتړ و، چې تفصیل به یې د غوریانو د حالاتو په شرح کې راوړل شي.

اخځ: طبري - البلاذري - تاریخ سیستان - طبقات ناصري - پته خزانة - یعقوبي - تاریخ برامکه - البرامکه - انسیکلونپيډي اسلامي - ابن اثیر - مروج الذهب معجم الانساب - زین الاخبار گردیزی - افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک - الکامل ابن اثیر - مجمل فصیحی - ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کې

د افغانستان

ټولنيز او مدني احوال

لکه په تېرو څپرکیو کې چې مو وویل د راشده خلیفه ګانو او امویانو په وختو کې څو څو واره د خراسان خلک له هرات، مرو او سیستان څخه تر زابل، کابل او تخارستان پورې د عربو د سیاسي واک د خپریدو پر خلاف وښوریدل، برهمني کابلشاهانو او رتبیلانو ان تر هجرت وروسته د (۱۸۰) کالو په شاوخوا کې هم په کابل او زابل کې مقاومت کاوه، او د بودايي او برهمني مدنیت اغیزه په کابل، زابل، تخارستان او بلخ کې پاتې وه، د افغانستان په لوېدیزو سیمو لکه: سیستان، هرات، ګوزګانان او مرو کې هم د زردشتي ثقافت نخښې لیدل کېدې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي وو او که زردشتي ډېر کلک او سخت و او د دغه هېواد خلکو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کې پرېږدي، د امویانو په وخت کې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه په دې مانا چې د امویانو د امپراتورۍ پر خلاف یې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم کورنۍ د پناه غوښتونکیو ټاټوبی شو. خو ښايي دا ټکی هېر نه شي چې دغه

مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه، خو له اړه د دغو خلکو د خپلواکۍ غوښتلو پر پټ حس ولاړو. او دليل يې دا دی چې همدغو خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بيخه وويست، د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کيښودل شو، ابومسلم خراساني، ابراهيم امام او سفاح يې د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې ليدل په خراسان کېنې پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانيان لکه چې له امويانو سره جنگېدلي وو له عباس کورنۍ سره يې هم جگړه وکړه، د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دغه هېواد کېنې ملي پهلوانان پيدا شوي وو او که له امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ پورې تړلې وای، نو په بغداد کېنې د هاشم کورنۍ او عباسيانو تر ټينگښت وروسته بايد په دغه هېواد کېنې جگړه دريدلې وای. خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبيه په نامه، کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازې يو مقصد پر مخ بيوه، چې هغه د پردۍ واکمنۍ له منځه وړل او د خپلواکۍ گټل وو، چې وروسته يې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنه جگړه گټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دين يې د هغه له نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کېنې د محلي حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت يې له اسلامي او عربي رواياتو سره ګډ کړ او په راتلونکي کېنې د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتلي عناصر شول، حال دا چې پخواني دينونه يې زاړه شوي او له خرافاتو او اوهامو ډک وو چې په

هغه عصر کېنې د گټې اخيستو وړ نه وو.

په لومړيو دوو سوو هجري کلو کېنې په افغانستان کېنې د اسلام ديانت د زردشتي، بودايي او برهمني اديانو ځای ونيو، عربي ژبه او ليکدود په ټول افغانستان کېنې خپاره شول خو تر دوو نيمو سوو کالو پورې هم د افغانستان په ختيزو سيمو کېنې سنسکريت ژبه او ليکدود له عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډبرليک چې په توچې (ختيز افغانستان) کېنې (۲۴۳ هـ - ۸۵۷ م - جمادی الاولی) پر يوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريت دواړو ژبو ده، چې اوس د پيښور په موزيم کېنې خوندي ده.

په خراسان، هرات او سيستان کېنې هم پهلوي ژبې خپل ځای په همدغه وخت کېنې دري ژبې ته پرېښوو، اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کېنې رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کېنې لويې اسلامي مدرسې منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنيفه د ثابت زوی او د زوطي لمسی (د کابل د شمال)، ابن المبارک مروزي محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامی مذهب مؤسس)، ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث، ابراهيم ادهم بلخي صوفي، ابو سليمان موسي جوزجاني حنفي فقيه، او ابراهيم بن رستم مروی د بوحنيفه له ملگريو څخه، ابو داؤد سجستاني د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سيستاني محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتيبه مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر، علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هېواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مېنديت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکيانو او نورو يورل، د

عربي ژبې کلمات پر دري ژبه گډ او اوسنی پارسي ځنې جوړه شوه، چې پر دې ځمکه يې عربي او خراساني گډه مدنيت منځته راوست، يو زيات شمېر بريالي عربان د دې ځمکې په لويو ښارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو کښې مېشت شول، په دې توگه د افغانستان له آريايي نژاد سره د عربي (سامي) نسل گډون او په دغه هېواد کښې د عربي آدابو، دود او دستور خپريدل پيل شول، ددغه ځای پر اوسيدونکيو عربانو سربيره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جگړه اخته وو، چې د ابن اثير په وينا د امويانو په وختو کښې د قتيبه په مشرۍ نهه زره د بصري خلک، لس زره د بکر له تېره، لس زره د تميم له قبيلې څخه، څلور زره له عبد قيسه، لس زره له ازد څخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې ټول (۴۷) زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالي د حيان بنطي تر مشرۍ لاندې وو، قتيبه له سيمه يزو خلکو څخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو څخه يې هم له لسو څخه نيولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ کړی وو، چې له عربي لښکرو سره يې خدمت کاوه، او له دې څخه څرگندېږي چې په خراسان کښې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زيات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کښې د چين تر حدودو پورې رسولي وو.

په اموي او عباسي عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوېديز هند گڼ شمېر ښارو ته رسېدلې وو، ځکه نو د هند زياتره پيداوار لکه دارو، عقاقير او بدلي شيان او هندي مصنوعات د ملتان د بيل منصوره، ويهند، ارور (رهري)، قنډابيل (گنداوي)، قزدار (اوسنی خضدار)، د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشميره نيولې د سند د مهران د سيند تر مجري پورې د زابل سيستان او هرات له لارې ايران،

عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له پاره وړل کېدل. د اصطخري او ابن حوقل په وينا د قزدار، مکران او توران (اوسنی بلوچستان) د فانيذ (سپينې شکرې) تجارت په ټول خراسان او عراق کښې کېده او لکه البشاري مقدسي چې وايي په توران کښې د دانه دارې سپينې شکرې د اوچت ډول لويې کارخانې وې همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لارې کابل، غزنه، خراسان بخارا او ماوراءالنهر ته هم تلل او له هغې خوا يې چيني مالونه هند ته وړل، د خراسان او مرو ورېښمين ټوکران د سوداگرۍ غوره مالونه وو، چې کاروانونه به يې چين ته هم تلل او د صمد په وينا دغه تجارت په عباسي عصر کښې بشپړه پراختيا موندلې وه چې هندي لوبښي، د خراسان وسپنه، د هند او سند عود، قرنفل، نارگيل، د سپنسيو کالي او پيلان د افغانستان له لارې د عربي هېواد لوېديزو سيمو ته وړل کېدل، څنگه چې په خراسان کښې د اسلامي حکومت د ټينگښت له امله امنيت ټينگ و، نو ځکه د سامانيانو په ښارو کښې د چين تجارت هم زيات شو او هم له بلې خوا څرنگه چې د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هېواد له عربي هېوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هېوادو او ټول خراسان تجارتي بڼې هم څرگند پرمختگ وکړ.

ابو زيد سيراڼي وايي چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دغو لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چې له همدغه ځايه قزدار، کيزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال (کويت) او بولان د درې او سيبې (سيوې) له لارې يې له سند سره تجارت کاوه، د ابن اثير په وينا د هرات او بدليو شيانو ډېر شهرت درلود، چې له همدې کبله يې په عربي ژبه د هراتي کاليو سوداگر ته "هراء" ويل او هغه

وخت چې مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي یوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو بنسکلیو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په کتار کېنې یادوي. له دې څخه څرگندېږي چې په مصر کېنې عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني ټوکرو تقلید کاوه.

د جوزجاني په وینا: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه و، چې هلته د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګري یې مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دینور، وپهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونو وو، چې د لومړي یاد شوي ښار تجارتي مالونه ګڼي (نیشکر)، غوایي او پسونه، اود وروستي مشک، مرغلري او ګران بیه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په وینا خراسان یو ودان او له نعمتو ډک ملک و، چې د سرو، سپینو زرو او غميو کانونه پکېنې وو او د اسونو، کاليو، پیروزو، داروګانو، ورېښمنو او مالوچو د پیدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز یې نشاپور و، د خراسان د ښارو نامتو پیداوار دا وو: له هراته خمتا، شیرخشت او دوشنا، له مالن څخه طایفي وڅکې (مویز)، له کروڅه کشمش، له مرو څخه ښه مالوچ (پنبه) قزین جامونه او سرکه، له ګوز ګانان څخه ښه آسان، کراستي، د آس تانګونه، زیلو او پلاس، له تالقانه وڅکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، ګڼي (نیشکر) او نیلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز میوې، له سمنګانه (اوسنی ایبکه) وڅکې او مېوه، له بنجهیره (اوسني پنجهشیره) سره او سپین زر، له غوره پرده، زغره، ډال او ښه وسله، له سیستانه فرشونه، زیلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچې میوې، خمتا (کریاس)، سابون، له درغشه (زمیندارو) زعفران، له بدخشانه سپین او سره زر، بیجاده او لاجورد.

الماني فون کریمر وایي چې: د شبرقان (اوسني شبورغان) تورې د عباسیانو په هېواد کېنې ډېرې مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لارې کېده، د تالقان کراستي او نور دا واریدو وړین شیانو او قالینو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اوبدلي شیان په تیره بیا چوخه او پټو ډېر کارېدل.

هغه لوی ښارونه چې په خراسان، سیستان او زابل کېنې د تجارت مرکزونو وو ددغه هېواد د کرهڼې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

تر کومه ځایه چې د تاریخ له پاڼو څرګندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سیمو څخه دا لاندې عایدات د خراج، جزیې، زکاة، د غنایمو د خمس او د دولتي ځمکو د عایداتو او عشر په نامه درلودل.

د جهشیاري او ابن خلدون په وینا:

له خراسانه: (۲۸،۰۰۰،۰۰۰) درهمه، (۲،۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴،۰۰۰) غاټرې، (۱،۰۰۰) مریان، (۲۰،۰۰۰) کالي، (۳۰،۰۰۰) رطله هرېره.

له سیستانه: (۴،۰۰۰،۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانیذ (سپینه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰،۰۰۰) درهمه.

خو د قدامه بن جعفر په وینا د روغې په وخت کېنې د عباسي دولت عایدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷،۰۰۰،۰۰۰) درهمه

له سیستانه: (۱،۰۰۰،۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱،۰۰۰،۰۰۰) درهمه، خو د سیستان د تاریخ

مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغې په اساس داسې ليکي:

د سيستان گورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کښې وايي: چې د سيستان ټوله ماليه (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمه دي، چې له هغې جملې څخه (۸۵،۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزیه، او پاته (۵،۳۱۲،۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خواين خرداذه د (۲۳۲ هـ) په شاوخوا کښې له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه و چې په خراسان کښې يې تر اسلام د مخه رواج درلود. د طلا پيسې دينار وې، چې ۴،۲۵ طلايې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چې ۲،۹۷ سپين زريې درلودل، په جنسي مالياتو کښې کيلي رواج و، چې کر (د لومړي توري په پېښ) يې ورته ويل او له ۶ خروارو سره برابر و. ابن خدا به د خلافت د ختيزو ځمکو حاصلات داسې ليکي:

سيستان: (۶،۷۷۶،۰۰۰) درهمه.

رخج، زابلستان او زمينداور تر تخارستان پورې: (۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷،۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱،۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰،۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰،۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱،۱۵۹،۰۰۰) درهمه.

پوشنگک: (۵۵۹،۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالروډ او بلخ ترمنځ (۳۰۰، ۲۱) درهمه.

گرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰،۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سيمې د بلخ او جيحون ترمنځ: زم (۱۰۶،۶۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵،۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): ۴،۰۰۰ درهمه.

گوزگانان: (۱۵۴،۰۰۰) درهمه.

بونډه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰۶،۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه يې: (۱۹۳،۳۰۰) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲،۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲،۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵،۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲،۰۰۰،۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره وينځې د شپږ سوو

زرو درهمو په بيه.

ريوشاران: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰،۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰،۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲،۰۰۰) درهمه.

په دغو عايداتو کښې هغه پيسې چې له جزيې څخه لاس ته ورتلې، له هندوانو او نورو آسماني دين پلويو نامسلمانو څخه اخيستل کېدې، د امام ابو يوسف په وينا په خراسان کښې د هر يوه سړي پر سر درې ديناره ټاکل شوي وو، چې بې وزلي او غريبان په کښې شامل نه وو، دا پيسې د اموي عبدالملک په وختو کښې ټاکل شوې وې. خو د خراج په ډول کښې د مقرزي په وينا په اموي عصر کښې د تاکستاني يو جريب پر سر لس درهمه، له نخلستان څخه اته درهمه او د گنيو له کښت څخه شپږ درهمه، له مېوه لرونکې ځمکې څخه پښځه درهمه، د غنمو د کښت له ځمکو څخه څلور درهمه او د اوريشو له ځمکې څخه دوه درهمه اخيستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاريخي کتنو څخه دې پايلې ته رسېږو چې د خراسان له ځمکو څخه له نيشاپوره نيولې د سند ترسپنده او له جيحون نه تربحيره عرب پورې د عربي دولت ټول مالي عوايد د قدامه او د سيستان د تاريخ د ناڅرگند ليکوال په وينا د ۴۴ مليونو درهمو په شاوخوا کښې، د ابن خرداد به په وينا د ۴۵ مليونو درهمو په شاوخوا کښې وو او که د مقرزي د وينا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ۶ څخه تر ۷ مثقالو پورې سپين زروگڼو او هر مثقال پښځه افغانۍ بيه ولري، نو ټول به د ۲۲۵ مليونو افغانیو په شاوخوا کښې و گڼل شي.

د عربي دولتو د مالي درامد په اړه راز راز معلومات شته، خو له لگښتونو يې خبر نه يو. يوازي د سيستان د تاريخ ناڅرگند ليکوال په سيستان کښې د دولت د مصارفو يو دقيق فهرست ليکلی دی چې له هغه څخه په هغه وخت کښې د حکومت لگښتونو ډولونه او اندازه څرگندېدای شي او موږ هغه راوړو، چې د عربي حکومت د ولاياتو په يوه ولايت کښې د دولتي عوايدو او مصارفو څه نا څه يوه کرچنۍ موازنه د اوسني عصر د

مروجو بودجو پراساس لاس ته راشي:

نوموړي مؤلف د سيستان د خراج عمل د: (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمو په شاوخوا کښې ليکي او لگښتونه يې داسې بيانوي:

خاص د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

د تيموق؟ جوړول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (بنايې چې د هيلمند د رود بند وي).

د کوره جوړول (۴،۰۰۰) درهمه (موخه يې سېلاب وړې ځمکې دي).

د بارې جوړول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د بنار د کلا جوړول مقصد دی).

د نورو کلاو جوړول (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د بنديانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کښې د روژې لگښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه (هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر مياشت ۲۰ درهمه)

د موذنانو له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

په هرکال کښې د سلو مريانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.

دروغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

د بندونو تړل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رييس) او دهغه د منشيانو له پاره: (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظام (عدليه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگود تړلو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د هيلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره: (۳۰،۰۰۰)

درهمه.

پر پورتنیو ټاکل شویو لگښتونو سربېره د سیستان د تاریخ لیکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عایدات یې د ابناء سبیل او ضعیفانو او غریبانو د کالیو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چې د والي په اختیار کېنې وو. سربېره پر هغو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کېنې د خلفاو په نامه په ټولو اسلامي ولایاتو کېنې وهل کیدې په خراسان کېنې د سند ترسینده د پخوانیو نامسلمانو دولتو ځینې سکې هم دود وې، او کله هم د گندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو یا بودايي شاهانو پریخوانیو سکو د خلیفه نوم او کلمه طیبه هم وهل کیدل.

د خلافت والیان چې خراسان ته راتلل دوی حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حمید د قحطبه زوی (د ۱۵۱هـ پر شاوخوا) او عبدالملک د یزید زوی. (د ۱۵۹هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوی. (د ۱۷۱هـ پر شاوخوا کېنې) علی د عیسی زوی. (د ۱۸۰هـ پر شاوخوا) او هرثمه داعین زوی. (د ۱۹۱هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسیانو د وخت هغه والیان وو چې په نیشاپور کېنې یې په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې یې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۳هـ پر شاوخوا کېنې) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کېنې سکه وهلې ده چې تراوسه شته.

د اسلامي لښکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هېوادو کېنې رواج شوې او لکه مقرېزي چې لیکي: په اسلامي عصر کېنې حضرت عمر فاروق د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپرې کړې او پر هغو باندې یې "لا اله الا الله وحده و محمد رسول الله" ولیکل، د دغو درهمو وزن هر لس درهمه شپږ

مثقاله سپین زر وو، حضرت عثمان پر هغو باندې الله اکبر ولیکه، د امیر معاویه په وخت کېنې زیاد د ابوسفیان زوی په بصره او کوفه کېنې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو یې اووه مثقاله سپین زر وزن درلود، او پر هغه سکه چې په دمشق کېنې د امیر معاویه له خوا وهل شوې، د داسې انسان ښه لیدل کېږي چې توره یې پر غاړه ده په اموي عصر کېنې مصعب د زبیر زوی هم په عراق کېنې د اموي درهمو پر بنسټ سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کېنې د حجاج په ذریعه مصورو درهمونو دود لاره شپږ دانگه (دوانیق) وو او پر هغو باندې یې "قل هو الله احد" هم لیکلي وو. تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کېنې د دغه ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځته راغله او د خراسان پاچهانو لکه طاهریانو، سامانیانو، صفاریانو او غزنویانو چې د عباسي خلیفه گانو هم مهالي وو، یوه په نیشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ری او د خپلو هېوادو په نورو ښارو کېنې دارالضرب درلود او د سپینو او سرورو سکې یې په کوفي لیکدود، دود کړي وې چې د پاچا او خلیفه دواړه نومونه ورباندې لیکل کیدل، د سلطان محمود ځینې سکې د سنسکریت په لیکدود هم وهل شوې دي، او ښایي چې داسې د هند په هغو ښارو کېنې وهلې شوې وې چې سلطان محمود فتح کړي وو.

د اصطخری او ابن حوقل په وینا د افغانستان په ختیځو سیمو کېنې تر سنده پورې یوه سکه د قنهری قنهریات (گندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ ترمنځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعیلیه او لودییه حکمرانانو په ملتان کېنې وهلې وه، دا سکه له عراقي پېنځو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندي دریو درهمو سره اټول وه. لکه مقدسي چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، گندهارا او توران

کښې د "من" ټول د مکې له منځه سره يو، و. او بلې پيماني ته يې "کيجي" ويل، چې په کيج او توران کښې يې ټول له څلويښتو منو سره برابر و.

خو د اموي هېواد سياسي ویش داسې و چې: د خراسان او ماوراءالنهر ټولو مفتوحو ځمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پورې اړه درلوده د عراق د والي له خوادوه تنه عاملان راستول کېده چې ديوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره و، خو دغه ویش په عباسي دوره کېنې چې په افغانستان کېنې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغيير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو وویشل شو: لومړی دخراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پورې پروت و. (د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سبجستان ولايت چې تر کابل په پورې رسیده.

درېيم توران ولايت چې تر مکران او سند پورې رسیده او په دغو ولايتو کېنې مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه له وخت څانگړي اداري اصطلاحاتو سره موجود و، خوارزمي په دې اړه يوه گټوره شرح ليکلي ده، او د ځمکو خراج يې هم پردې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي يا جنسي)

دويم مقاسمه (پر پيداوار ماليه)

درېيم مقاطعه (هغه ماليه چې د حکومت او جاگير دار تر منځ ټاکله) حکومت ته ورکاوه، او په ټولو ولاياتو کېنې د خراج (مالياتو) او بريد (پوسته) او جيوش (لښکرو) نفقاتو د يوانونه، رسايل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تنخواه) شرطه (پوليس) قضا (عدليه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وينا ليکونکي (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو ځانگړې باوري سړی او صاحب السرو، څو تنه يې په يوه

وخت کېنې دغه کارته گمارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن يې وزير او سکرتر کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزير د دربار وظيفه درلوده، چې زياتې چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدې او عساکر چې د ديوانالجند يا ديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلې) پر ټولگيو وېشل شوي او وسله يې تورې، زگره، خول، نيزه، غشي، ليندې، منجنيق، د بابه او ضبور (يو ډول ټانک) وو: د عسکرو کالي تحت، لنډ پرتوگ او خپلې (لکه د غرو د پښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پېنځه ډوله وو:

لومړی قلب (منځ) چې په هغه کېنې لوی مشر او قايد و.

دويم ميمنه (ښی خوا).

درېيم ميسره (کښه خوا).

څلورم ډبرليک يا مقدمه (د مخه خوا) له برياليو سره.

پېنځم ساقه تر لښکر وروسته. اود لښکرو مشران هم غالباً عربان وو.

خود قضا نظام په اموي عصر کېنې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او

ياد ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کېنې د قاضيانو په

توگه ټاکل کېدل او دغو قاضيانو د قران، سنت، اجماع او قياس يعنی له

څلور گونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې، په خپل اجتهاد

کښې آزاد، خو د شريعت د احکامو په پلي کولو کېنې د اميرانو د سياست

له اغېزې څخه خپلواک وو او د خليفه عمر بن عبدالعزيز په وينا يې دا پېنځه

صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم (حلم)، په اثمه پسې اقتدا او د پوهې او

رايې له خاوند سره گډون) درلود، پرمدونو مجلو يې د قضا فيصلې ليکلې،

ځينو قاضيانو د حکومت تنځانه اخیستله، هغه چاچې اخیستله د کال تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دینارو پورې رسېده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د څارنې او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هېوادو او په هغو پوري تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین پلي کړي وو.

اخځونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - ۳ ټوکه، البشاری اصطخری، د البلاذری فتوح، کتاب الوزرا والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي سفرنامه، د اموی عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د موزیم ډبرلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسي، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامي درې ټوکه اردو، نفودالاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت اداره خلافت، تاریخ عرب د هتي، د گوستاو لوبون تاریخ تمدن عرب.

دریمه برخه

خپلواکه اسلامي دوره

طاهریان

(۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)

د دغه کپاله لومړۍ سړې طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسی، د رزیک کړوسی او د ماهان کوسی و چې د پوشنگ (د هرات لوېدیځ خوا ته نننۍ زنده جان) له ځواکمنو کهولو څخه و. مصعب د رزیک زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنگ حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰ هـ - ۷۹۶ ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹ هـ) کال په پوشنج کښې زیږېدلی و او د عباس کورنۍ له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹ هـ) کال مړ شو. د ده زوی طاهر د خراسان د آزادي پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامي خراسان کښې یې د لومړني

ملي حکومت بنسټ کېښنو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننګيالي په مېړانه لاس ته راغی چې دوه سوه کاله يې د دغه ستر مقصد له پاره زیاریوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړینې وروسته يې د دوو زامنو "امین او مامون" ترمنځ اختلاف پیداشو، امین چې په بغداد کېنې خلیفه شوی و، علي د ماهان زوی يې له (۶۰) زریز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ) خو مامون چې په خراسان کېنې و، څلور خراساني لښکر يې د همدغه طاهر پوښنګي په مشرۍ ولېږل، او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل شو، د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد یرغل او د امین سر يې پرې کړ، مامون يې د بغداد پرتخت کېښاوه، چې ستر برم يې وموند، د دغو خدمتو په بدل کېنې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوټوالي وروسپارل شوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمینین له لقب سره ورکړل شوه. (۱۹۹هـ - ۸۱۴ م.)

طاهر چې خراسان ته راوړسېد لومړی يې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د ادارې په یووالي زور واچاوه، او په دوو دریو کالو کېنې يې کرمان، سیستان، هرات، نساپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پورې وتړل له دغو مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵هـ - ۸۲۰هـ) پورې فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه يې طرح کړه خراسانيانو ته يې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه شو، او خراسانيان يې د خان مله کړل د (۲۰۷هـ - ۸۲۲ع) کال د څلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورځ يې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعې په خطبه کېنې يې د مامون نوم یاد نه کړ.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کېنې لومړۍ هغه ده چې د

آزادی په لار کېنې د دې سیمې د خلکو تر دوو پېړیو زیار وروسته يې هیله پوره شوه او په خراسان کېنې د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوښنګي په لاس کېښوول شو خو له بده مرغه دا زړور او ازادي پال طاهر پر همدې شپه وفات شو او د ده زوی طلحه چې یو پوه سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل شوی و، د پلار پر خپلواک مسند کېښاست، شپږ کاله يې په عدالت حکومت وکړ، خلک يې وروزل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت وپیژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکیو خلکو له هیجان څخه وبهرېد.

طلحه پر (۲۱۳هـ - ۸۲۸م) کال په سیستان کېنې له خارجي حمزه سره ونښت خو پر همدغه کال دافاضل، متدین او عادل امیر مړ شو، ورور يې عبدالله د طاهر زوی (پر ۱۸۲هـ زیږېدلی) چې څه موده په شام او مصر کېنې حکمران و، تر هغه وروسته يې د بغداد د دربار له خوا په پارس کېنې د بابر څرمي پر خلاف جګړې کولې؛ امیر شو؛ د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپیژاند. د عبدالله رویه د بغداد له دربار سره ډېره صمیمانه وه، او تل د خلافت له دښمنانو سره جنګېده، د عربي دولت دښمنان يې له منځه یووړل. لکه پر (۲۱۹هـ - ۸۳۴م) کال چې يې په تالقان کېنې امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ او خلیفه ته يې واستاوه او پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) يې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سیستان کېنې څو واره د هغه ولایت ښورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لوېدیځو سیمو حکومت وکړ، او پر (۲۳۰هـ - ۸۴۴م) کال مړ شو، دی ادیب، عالم او عمران خوښوونکی پاچا و، د ده په وختو کېنې پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) کال په خراسان کېنې خورا زړه بوږنوونکې زلزه وشوه، پر (۲۲۰هـ - ۸۳۵م) کال په

سيستان کښې سخته وچ کالي راغله او د هيلمند اوبه وچې شوې وې. تر عبدالله وروسته يې زوی دويم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکړ. د ده په وخت کښې د سيستان خلک د صالح د نصر زوی او يعقوب ليث په مشرۍ پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسټ کښېښوو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهيم د حزين زوی د سيستان حکمران و، ابراهيم خپل ناهله زوی احمد نومی د بست والي وټاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستې او بشاربستي سره چې د هغه ولايت نامتو کسان وو ونښت، د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وگرځاوه، او پر (۲۳۸ هـ) کال يې په بست کښې له صالح سره بيعت وکړ، په دغه بحران او فتور کښې يعقوب ليث صفاري قوت وموند او پر (۲۴۶ هـ - ۸۶۰ ع) يې سيستان د طاهر له واکمنۍ څخه ويوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸۶۲ ع) کال مړ شو.

محمد د دويم طاهر زوی او دده ځای ناستی يې کفايته عياش او تنبل سړی و، يعقوب ليث صفاري له سيستانه پرده بری وموند او هغه يې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندي کړ، له دې کورنۍ څخه ابراهيم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسی او د طاهر کوسی تر ۲۶۸ هـ پورې په مرو کښې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستاني هغه مات کړ او پر ۲۶۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کښې او له ۲۵۹ هـ څخه تر ۲۸۲ هـ پورې درېيم طاهر د محمد زوی په نساپور کښې حکمرانان وو، خو د دغه کهاله پېنځو پاچهانو پر لوېديز او شمالي افغانستان واکمني درلوده، د افغانستان په جنوبي او ختيځو ولاياتو کښې رتبيلانو او کابلشاهانو پاچهي کوله.

د طاهريانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړيکي ساتل، د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کښې يې د زردشتي دين د پياخوړ پر خلاف زيار ويوست لکه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسپړل.

دافغانستان د طاهريانو نومونه دادي:

- ۱* - طاهر د حسين پوشنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).
- ۲* - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).
- ۳* - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ - ۳۳۰ هـ).
- ۴* - دويم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).
- ۵ - محمد د دويم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).
- ۶ - درېيم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

يادښت:

الف: د طاهريانو د ټول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه نومره ليکل شوې ده.

ب: دا (*) نخښه د هغو پاچهانو له نومو سره اېښولې شوې ده چې سکې يې شته.

اخځونه: طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضه الصفا - ابن اثير طبقات ناصري - تاريخ ايران دوره طاهريان - طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور - تاريخ ادبيات ايران د دکتور صفا - تاريخ اجتماعی ايران تاريخ ادبيات فارسي د سعيد نفيسي.

دې جگړه کښې شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بنديان، زښت ډېر پيلان او زيات غنيمت د يعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نصر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته يې پناه يووړه، خو په پای کښې د يعقوب لاس ته ورغی او په زندان کښې ووژل شو. په دې جگړه کښې د رتبيل ورور او خپلوان د بنديانو په توگه سيستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸۶۵ ع) او پر همدغه کال يې عمار خارجي د سيستان په نيشک کښې له منځه يووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبيل د تره زوی د رنج په کوهر (کوهک) کښې ياغي شو، يعقوب هغه تر (۲۵۳ هـ) پورې وواژه او پر همدغه کال يې والشتان، زمينداور او بست هم تصفيه کړل او د تگين آباد (اوسنی کندهار ته نژدې) امير يې وخاځه، او ترهغه وروسته په هرات کښې د طاهريانو له حکمران سره و نښت او هرات يې هم ونيو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښې يې کرمان هم لاس ته راوست او پر (۲۵۷ هـ) کال يې د رتبيل له زوی سره چې له زندانه تښتېدلی و، په رنج کښې جگړه وکړه، خو د رتبيل زوی کابل ته وتښتېد، چې پر (۲۵۸ هـ) کال يعقوب رنج زابل، (د کندهار) پنجوايي، غزنه او کابل ونيول او د گردېز پر کلا يې چې د ابومنصور افلح د محمد د زوی او لويکي خاقان د لمسي په لاس کښې وه يرغل وکړ، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او يعقوب له هغه ځايه باميان، تخارستان او بلخ لاس ته راوړل، پر کابلشاه په قهر شو او پيرو زوند (د کندهار په شاوخواکښې) او بست يې ونيول سيستان ته ولاړ، له هغې سکې څخه چې پر (۶۲۰ هـ - ۸۷۲ م) يې په پنج هير (د کابل په شمال کښې اوسنی پنجشير) کښې وهلې وه څرگندېږي چې ټول کابلستان يې نيولی و.

پر (۲۵۹ هـ) کال يعقوب د خارجي عبدالرحمن د خپلو له پاره د

صفاريان

(۲۴۷ - ۳۹۳ هـ)

د امويانو او عباسيانو په وختو کښې سيستان تل د سياسي هيچانونو مرکز و، په تيره بيا د خوارجو فرقې په دغه ولايت کښې ځای نيولی و او د عيارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دننيو سياسي او ټولنيزو گوندونو په شان يوه ډله وه، هم په سيستان کښې ځواکمن شول، له دې ډلې څخه يو سيستاني ميره چې د ليث زوی يعقوب و، او د سيستان د قرنين په کلي کښې زيږېدلی سر ته را ووت، او له خپل ورور عمرو ليث سره د سيستان د حکمران صالح د نصر د زوی په خدمت کښې داخل شو، له درهم بن نصر سره (د ابن خلکان په وينا درهم د حسين زوی د مطوعه زعيم) چې د صالح له خوا د سيستان حکمدار و، سپهسالاری ته ورسېد؛ يعقوب زړور او داعيه غوښتونکی سړی و او غوښته يې چې په خراسان او سيستان کښې يو غښتلی حکومت جوړ کړي، ځکه چې په دغه وخت کښې طاهريان کمزوري شوي وو او د بغداد له ځواکمن خلافت سره يې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې يعقوب د (۲۴۷ هـ - ۸۶۱ م) کال د محرمې پر ۲۵ د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عيارانو په مرسته درهم بن نصر او خوارج مات کړل او د سيستان له خلکو يې بيعت واخيست، صالح له زاول شاه رتبيل څخه مرسته و غوښته، خو يعقوب رتبيل وواژه او بست يې ونيو، په

هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت یې ونيو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سگری لمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کښې د پښتنو یوه پښه ساگری نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کښې پورته شو، خو یعقوب مات کړی نیشاپور ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې شو، آل طاهر او سکزي یې له منځه یووړل (۲۵۹ هـ تر ۲۶۳ هـ پورې) او لکه ابن خلکان چې وایي "د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رنج ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او منکران ملکان یې د ځان تابع کړل".

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کښې جگړې وکړې او د ۲۶۵ هـ (۸۷۸ م) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ شو.

په اسلامي دوره کښې یعقوب لومړنۍ عادل، واکمن او بخښونکی حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد یې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل گردیز، زابلستانه ونيو، د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو پر ډکولو یې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو څخه گڼلی او یو لوی فصل یې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کښې لیکلی دی او وایي چې: د ده په لښکرو کښې پینځه زره بختی اوښان اولس زره صفاری غاتری وې د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کښې پنځوس ملیونه درهمه او اتیاملیونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیک کښې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته یې اخطار ورکړ چې له دغه هېواده ووځي که نه د توري او قلم په زور به وایستل شي.

لنډه داچې د یعقوب تر مړینې وروسته عمرولیث د ده ورور یې پرځای

کښېناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهۍ ومانه، په لومړیو وختو کښې د ده سیاسي اړیکې له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلږې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کښې بیان کړ.

د (۲۶۶ هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کښې د طاهري پاچهانو د امیرانو له پایڅوړ څخه یوه سړي په خراسان کښې پاڅون وکړ داسې احمد د خجستانی عبدالله زوی و، د هرات او سیستان تربیدونو پورې پرمخ ولاړ، خو عمرولیث هغه مات کړ (۲۶۷ هـ - ۸۸۰ م) او تردې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په وینا د معتمد خلیفه له خوا لمسیده په خراسان کښې د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه یې ونيول، او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کښې جنگېده گټه واخیسته، خوبیا هم عمرو پر هغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساماني پاچا نصر بن احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملگری شول، خو عمرو دی له خراسانه ترخوارزم پورې پر شا وشاره او هلته پر (۲۸۳ هـ - ۸۹۶ م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزني عامل و، په دغه وخت کښې د گندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کښې همدارنگه راغلي) پر غزني یرغل وکړ، پر داسې مهال چې عمرولیث په بلخ کښې د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۲۸۷ هـ - ۹۰۰ م) کال په یوه جگړه کښې لاس ترلې بغداد ته واستول شو، او هلته د (۲۸۹ هـ -

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خوښی پاچا، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه ځایونه)، پېنځه سوه لوی جوماتونه او یو زیات شمېر پلونه او لارې یې جوړې کړې، د ابن خلکان په وینا د هېواد د چارو په ښه تدبیر او ښه سیاست کښې یې ساری نه درلود او لکه ابن اثیر چې یې څرگندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و، هېچا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمرولیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانیانو په شمالي افغانستان او هرات باندې د سیستان تر بریدونو بری وموند، د صفاریانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سیستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹هـ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان وو، دوی یوڅه موده په پارس کښې په جگړه اخته وو او پر (۲۹۱هـ - ۹۰۳م) کال ترېست او رخج پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۲۹۶هـ - ۹۰۸م) کال لیث د علی زوی د لیث لمسی له دې کھوله میدان ته راوووت او طاهر او یعقوب یې د عمرولیث د مړیې سبکري په مرسته ونيول او بغداد ته یې واستول، دی په خپله د (شیرلېده) په نامه پرسیستان امیر شو، ترېست، کش او فراه پورې د ده په نامه خطبه وویل شوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال یې تر بست رخج (رخد) او کابل پورې مال واخیست او پر (۲۹۸هـ) کال یې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله. خو په پای کښې لیث پر (۲۹۸هـ - ۹۱۰م) کال په یوه جگړه کښې د سبکري په لاس چې د المقتدر خلیفه له خوا یې ملاتړ شوی و ورغی، او په بغداد کښې بندي شو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه د علی یا

ابوعلی محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث له لمسي سره پر (۲۹۸هـ) کال بیعت وکړ، او ترېست، غزني او کابل پورې یې هم د ده په نامه خطبه وویل، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کړ، او بست ته ولاړ څو چې د ساماني احمد د اسمعیل د زوی جنگیالیو دی پر (۲۹۸هـ) کال په رخج کښې ونيو، او بست ته یې راوست له نوموړي سبکري سره یې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سیستان خطبه د سامان پر کورنۍ وویل شوه او د صفاریانو هغه پای ته ورسېده. خو پر (۲۹۹هـ) کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرولیث کړوسی د صفاري کورنۍ لس کلن هلك یې میدان ته راویوست او د مولی سندلی په مشرۍ یې چې د صفاریانو له موالیو څخه و، ساماني حکمران ونيواو د سیستان د عیارانو په مرسته یې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویل. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او ابومنصور جیهانی د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر زمینداور او زابلستان پورې تر واک لاندې راوست (۳۰۳هـ - ۹۱۵م) په دې توګه د ساماني دربار امیرانو تر رخج ارغنداو او ناوې پورې سیمې و نیولې او د طرابیل (ښايي چې د رتابیل مصحف وی) د پخوانیو زمامدارانو پایڅوپ یې په زابلستان کښې له پینو وغورځاوه، پر (۳۱۰هـ - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزیز د عبدالله زوی د سیستان امیران وو، چې پر (۳۱۱هـ) کال بیا د سیستان خلک و پاریدل او امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسی او د لیث کړوسی یې د صفاریانو له کورنۍ څخه راویوست او د سیستان د امیرۍ واګې یې ور وسپارلې او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه وویل شوه، د ده له خوا بیا حکم د رخج او محمد د بست حکمرانان و ټاکل شول، او

هېواد يې تر رڅخ او د هرات تر شاوخوا پورې ونيو، او تر (۳۵۲ هـ - ۹۶۳ م) کال پورې يې خپلواک حکومت کاوه، د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی و د ده د حکومت ورځې تر څلويښتو کالو پورې په سيستان کېنې ډېرې ښې تيرې شوې خو په پای کېنې پر (۳۵۲ هـ) کال په سيستان کېنې ووژل شو: تر ده وروسته يې زوی امير خلف بانو پرځای کېنيناست، خو د ده او د امير ظاهر بوعلی تر منځ چې د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې څخه و، د سيستان پر امارت اختلاف راوټوکېد. چې نوموړی ظاهر پر (۳۵۹ هـ - ۹۶۹ م) مړ شو نو زوی يې امير حسين له امير خلف بانو سره جنگېده او پر (۳۷۳ هـ) کال يې له امير سبکتگين څخه چې غزني يې ترېست پورې نيولی و، مرسته و غوښته امير سبکتگين مرسته ورکړه او پر همدغه کال يې په منځ کېنې روغه وشوه، حسين چې مړ شو د سيستان امارت امير خلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م) پورې ښه خپلواک حکومت وکړ، څنکه چې دا مهال سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت گواښه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي. خو سلطان محمود سيستان له خپله هېواده جلا پرې نه ښوو او پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲ م) کال يې پر هغه ځمکه يرغل وکړ او خلف يې د سپهېد په طاق کېنې کلابند کړ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان گوزگانان ته تبعيد کړ او سيستان د سبکتگين کورنۍ د پاچهۍ برخه شوه، د همدغه خلف بانو له نسله د (۸۸۵ هـ - ۱۴۸۰ م) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پورې په سيستان کېنې محلي اميران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سيستان کېنې يې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله.

په افغانستان کېنې صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړني علم

دوسته، عمران خوښوونکي او عادل پاچهان وو، چې په هېواد کېنې يې سياسي او ديني يووالي راووست، د همدغو صفاريانو په وختو کېنې دري ژبه درباري او ادبي ژبه شوه او محمد بن وصيف سکزی لومړی دري قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کېنې وويله؛ په دې زمانه کېنې د افغانستان ختيزې سيمې، لکه کابل او گردیز د کابل شاهانو له لاسه ووتې او له افغانستانه د رتييلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله شوه.

(د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده - ۴۱ نومره).

۱* - يعقوب د ليث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

۲* - عمرو د ليث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) وژل يې په بغداد کېنې ۲۸۹ هـ

۳* - ظاهر د محمد زوی د عمرو ليث لمسی او ورور يې يعقوب د (۲۸۹ - ۲۹۶ هـ).

۴* - ليث د علی زوی د لومړي ليث لمسی (مشهور په شيرلېباده) (۲۹۶ - ۲۹۸ هـ).

۵ - ابوعلی معدل د علي زوی د لومړي ليث لمسی (۲۹۹ هـ).

۶ - ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو ليث کړوسی (۳۰۰ هـ).

۷* - امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د ليث کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

۸* - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ) ابن بانو.

۹ - امير ظاهر بوعلی د محمد زوی د ظاهر لمسی (د مور له

خواصفاری (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).

- ۱۰ - امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).
- ۱۱ - بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).
- ۱۲* - تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په شاوخواکښې مې پر ۵۵۹ هـ).
- ۱۳ - شمس الدین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).
- ۱۴ - عزالملوک محمد د نصر زوی؟
- ۱۵* - تاج الدین حرب د محمد زوی (۵۶۲ هـ - مې ۶۱۲ هـ).
- ۱۶ - شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲ هـ).
- ۱۷* - تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).
- ۱۸* - رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).
- ۱۹ - شهاب الدین محمود د عثمان زوی (۶۱۹ هـ).
- ۲۰ - علي د عثمان زوی (۶۲۲ هـ).
- ۲۱ - شمس الدین علی د مسعود زوی د خلف لمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (۶۲۶ هـ).
- ۲۲* - نصرالدین د ابوالفتح زوی د مسعود لمسی (۶۵۲ هـ).
- ۲۳ - شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸ هـ).
- ۲۴* - قطب الدین محمد درکن الدین محمود زوی (۷۳۱ هـ).
- ۲۵ - تاج الدین د محمدزوی (۷۴۷ هـ).
- ۲۶ - سلطان محمود د شاه علی زوی (۷۵۱ هـ).
- ۲۷* - عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳ هـ).
- ۲۸ - قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴ هـ).
- ۲۹ - شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸ هـ).

- ۳۰* - قطب الدین د تاج الدین زوی (۸۰۵ هـ).
- ۳۱* - شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲ هـ).
- ۳۲ - نظام الدین یحيي د شمس الدین زوی (۸۴۲ هـ).
- ۳۳ - شمس الدین محمد د یحيي زوی (۸۸۵ هـ).
- ۳۴ - سلطان محمود؟
- ۳۵ - امیر محمد مبارزالدین - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)
- ۳۶ - قطب الدین علی (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).
- ۳۷ - شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوك مؤلف پر (۱۰۲۷ هـ) کښې.

اخځليک:

گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون - طبقات سلاطین اسلام - ابن اثیر، طبري، طبقات ناصری و ابن خلکان، تاریخ الاسلام السياسي، مروج الذهب، تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احیاء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا - تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی.

په سیستان کښې د صفاریانو د مانیو د کنډوالو انځور - (۴۲ نومره عکس).

مقابل کښې چې د خپلواکۍ غږ يې تر خولې وپوست پياوړی کړ، پر همدغه کال يې په بلخ کښې صفاري عمروليث بندي کړ او شمالي او لويديز افغانستان يې له تخارستانه ترمرو هراته ونيول او د ايران شمال او ماوراءالنهر هېوادونه يې د ساماني هېواد برخه کړل. د مجمل فصیحی په وينا د هند پر ځینو لويديزو سيمو هم د اسمعيل لاس برشوی و، چې ښايي د فصیحی مقصد گندهارا وي، محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمی لمسی د دري ژبې د تاريخ طبری مترجم د دغه پاچا فاضل وزير و، اسمعيل پر (۲۵۹هـ - ۹۰۷م) کال وفات شو (د اسمعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومه).

د اسماعيل تر مړينې وروسته يې زوی احمد پر ځای کښېناست، دی پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال هرات ته راغی او حسين د علي مروزی زوی يې سيستان ته ولېږه، خو چې صفاري حکمرانانو معدل ابو علي چې تر بست او رنجه پورې واکمن وو له منځه يو وړل، سيستان يې د ساماني اسحاق زوی منصور ته ورکړ، خو لکه د منځه چې وويل شول د سيستان خلکو د سندلي په مشرۍ هغه ونيو (۳۰۰هـ - ۹۱۲م).

احمد پر (۳۰۱هـ) کال د خپلو مريانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، خو د هيواد چارې د هغه پوه وزير ابو عبدالله محمد د احمد الجيهاني زوی اداره کولې.

پر (۳۰۲هـ - ۹۱۴م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوی ياغي او له سيستان او هراته حسين علي مروزی هم ورسره يوځای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، همدا چې منصور په نيشاپور کښې مړ شو، حسين پر (۳۰۶هـ - ۹۱۸م) کال

سامانيان

(۲۷۹ - ۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه، چې يو نجيب سپی و، دی د بلخ په کليوالي سيمو کښې حکمران او دين يې زردشتي و؛ د گردیزی په وينا دی د (۱۹۷هـ - ۸۱۲م) په شاوخوا کښې د مامون الرشيد په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه، دغه اسد څلور زامن لرل: نوح - احمد - يحيی - الياس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمر قند او سغد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاچ او اسرو شنه يحيی ته او هرات الياس ته وسپارل شول. د احمد بن سامان زوی چې امير نصر نومېد پر (۲۶۱هـ - ۸۷۴م) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوی ته پرېښوو، خو پر (۲۷۵هـ - ۸۸۸م) کال په بخارا کښې د دوو وروڼو تر منځ سخته جگړه پېښه شوه، نصر د اسماعيل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹هـ - ۸۹۲م) کال مړ شو، ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعيل په لاس کښېښووت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهۍ وپېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسټ اېښودونکی دی چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال يې ځواک و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په

تر سختو جگړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلی حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس گرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ شو، او لومړی نوح دده زوی پرسیاماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلی جفاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، گوزگانان، سمنگان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملک پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگمارل شو، او ابوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و. د ابن مسکویه په وینا د ابوعلي محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، خو چې لومړی عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتگین د مخنیوي له پاره وگماره دا سړی پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو. پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولک ترحصار نیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکمران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعت سره وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جگړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳۶۶ هـ - ۹۷۶ م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتگین له دنیا تللی او پر ځای یې زوم سبکتگین د غزني د چارو واگې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د خپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه یې مرسته وغوښتله، سبکتگین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتگین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توگه یې تر

تر سختو جگړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلی حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس گرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ شو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست. د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلی جفاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، گوزگانان، سمنگان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملک پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگمارل شو، او ابوعلی محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و. د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه وړک کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وغځلاوه، خو چې لومړی عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتگین د مخنیوي له پاره وگماره دا سړی پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو. پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولک ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونيولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکمران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعت سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جگړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳۶۶ هـ - ۹۷۶ م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتگین له دنیا تللی او پر ځای یې زوم سبکتگین د غزني د چارو واگې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د خپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه یې مرسته وغوښتله، سبکتگین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلی مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتگین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توگه یې تر

غزني، کابل او بلخ پورې وپېژاند، د هغه زوی محمود يې د "سيف الدوله" په لقب د نساپور حکمدار وټاکه. دويم امير نوح او سبکتگين دواړه پر (۳۸۷هـ) کال مړه شول او دويم منصور د دويم نوح سپين زنی زوی پر ساماني تخت کښېنول شو، خو د سامان د کهاله د نظام رسی وشلېده، ايلک خان بخارا ونيوه او بکتوزن دويم منصور پروند کړ (۳۸۹هـ - ۹۹۸م). ورور يې دويم عبدالملک د دويم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه رانده پاچا د کسات اخيستلو له پاره مرو ته لاړ او په پای کښې يې له بکتوز او فايق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (يعنې د افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نيشاپور او مرو دې د دوی.

محمود پر (۳۸۹هـ) کال له دې جگړې راوگرځيد، او پر همدغه کال ايلک خان بخارا ونيوله، دويم ساماني عبدالملک يې په اوزگند کښې بندي کړ او همهلته يې وواژه. ابونصر ابراهيم منتصر د دويم نوح زوی د سامانيانو وروستني شهزاده په ډېره زړورتيا د محمود له ورور نصر او ايلک سره جگړه کوله، خو په پای کښې د محمود په لمسانه پر (۳۹۵هـ - ۱۰۰۱ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانيانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نومياليو څخه دوه نامتو وزيران يو محمد د احمد جيهاني زوی (د ورکې جغرافيا ټولونکی) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په دري ژبه د طبری تاريخ مترجم) او د دري له پخوانيو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي، رودکي. دقيقی بلخي، او ابو محمد هاشم (په بست کښې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانيانو پر مهال، اسلام دين د اسلامي مدنيت له عربي ژبې او ادب سره تر کابله رارسيدلی و، خو د هېواد د ختيزو سرحدو لکه: ننگرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منگل د غرونو اوسيدونکي پر خپلو پخوانيو

اديانو، ژبو او مدنيت پاتې وو او دري ادبياتو ښه وده کړې وه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره).

- ۱- لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ - ۲۷۹هـ).
- ۲* - اسمعيل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵هـ).
- ۳* - احمد د اسمعيل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱هـ).
- ۴* - دويم نصر د احمد زوی (۳۰۱هـ - ۳۳۱).
- ۵* - لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳هـ).
- ۶* - لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰هـ).
- ۷* - لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳۶۶هـ).
- ۸* - دويم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹هـ).
- ۹* - دويم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹هـ).
- ۱۰* - دويم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ).
- ۱۱ - ابوابراهيم منتصر د دويم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تروژلو پورې پر (۳۹۵هـ).

اخځونه:

گردیزی - ابن اثیر - طبقات ناصری - دایرة المعارف اسلامی - تاريخ سيستان - تجارب الامم - تاريخ الاسلام السياسی - مختصر تاريخ ايران د پاول هورن - روضۃ الصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور - تاريخ بخارا - لب التواريخ - تاريخ يمينی - دبارتولد ترکستان - حبيب السیر.

مناجاتو نه په پښتو ادبياتو کېنې منقول او په لاس کېنې شته، تر هغه وروسته د سپړن زوی څرښبون د سلیمان له غره څخه د غلزيو د کلات د غونډيان تر غره پورې واک درلود، پر (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰ م) کال د سلیمان غره په جنوبي لمنه "مرغه" کېنې مې شو، همدارنگه اسماعیل د بیتني زوی د سلیمان په غره کېنې واکمني او روحاني نفوذ درلود، د ده د واکمنۍ لمن د سلیمان غره لوېديز پلو ته له "وازي خوا" څخه تر غزني پورې رسېده له دغو دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار راپاتې دي (د ۴۰۰ هـ - ۱۰۰۹ م په شاوخوا کېنې). د څرښبون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د تېرو نوميالي نیکونه دي، چې د دوی کول لري په افغاني نسب نامو کېنې څرگنده شوې ده.

پاتې دې نه وي چې څرښبوني پښتانه د افغانستان په لوېديزو سيمو کېنې خپاره وو، لکه عبدالرزاق سمرقندی چې په غزني او برمل کېنې د "افغان څرښواني" په نامه د هغو یادونه کوي، (۸۲۰ هـ) شاوخوا. (مطلع سعدین دویم ټوک لومړۍ برخه ۳۵۹ مخ لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کېنې دا درې وروڼه غرغښت - بیتني او سپړن د پښتنو تېرو د لري سرونه گڼل شوي دي، چې په دې ځای کېنې د دوی د نسب د شجرې مهمې څانگې لیکل کېږي. (وگورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سلیمان ماکو تذکره الاولیاء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ایين اکبري، مخزن افغاني، د درويزه تذکره الابرار، پټه خزانه، د پښتو ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدین ۲ ټوک، حیات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني. خورشید جهان، د سراولف کيرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان گزيتير، د افغانستان گزيتير، تاريخ سلطاني.

پښتانه واکمنان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهاله چې د کسي (سلیمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کېنې يې د پښتنو واکمني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې غرغښت، بیتني او سپړن نومېدل. د دغه پښتانه کهاله په اړه ډېرې سيمه ييزې افسانې شته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مورخ سلیمان ماکو د (۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م) په شاوخوا کېنې په خپله تذکره کېنې لیکلي او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابرو الفضل علامی په ایين اکبري کېنې (۱۰۰۶ هـ - ۱۵۹۷ م)، اخون درويزه (چې پر ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۲۸ م مړ دی) په تذکره الابرار او مخزن اسلام کېنې، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کېنې (۱۰۱۸ هـ - ۱۶۰۹ م) شيخ امام الدين خليل (چې پر ۱۰۶۰ هـ مړ دی) په تاريخ افغاني کېنې تاييد کړی دی او تاريخي حقايق دي دا رانيسي چې دغو درې واړو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پورې) په افغانستان کېنې د غور له غرو څخه د سلیمان تر غره پورې واکمني او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود. د شيخ بیتني ځينې پښتو

پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال چې امير اسمعيل ساماني له عمروليث صفاري سره جنگېده، امير احمد فریغوني د عمروليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژندل شو. قابوسنامه دی د ډېرو آسونو د گلو خاوند گڼي چې د ورځې يې زر ارزق بهانان راوړل او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سيمو خلک تر اوسه د اسونو د گلو په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله يو بل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبې د پخوانۍ جغرافيهي کتاب (حدودالعالم) له مخې پېژنو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲م) کال ده ته وړاندې شوی و او د دې کورنۍ د ډېر ځواک په وخت کښې حکمران و، اصطخري د (۳۴۰-۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه ياد کړی دی. د بارتولد په وينا (۳۶۵-۹۷۵ع) کال يې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، د العبتي په وينا تر (۳۸۰هـ - ۹۹۰م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فايق جگړې ته راوغوښت خوماته يې وخوړه. ابن اثير وايي چې پر (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گورگان ته راغی او ابوالحارث ورسره يو ځای شو او پر (۳۸۵هـ) کال چې سبکتگين له فايق سره جنگېده ابوالحارث د سبکتگين د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العبتي په وينا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتگين زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگين يوه لور يې خپل زوي ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۳۸۶-۹۹۶م) کال چې سبکتگين مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعيل تر منځ روغه وکړه، له محمود سره غزني ته لاړ او پر (۳۸۹هـ - ۸۹۸م) کال محمود د اسمعيل نيول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاريخ په پاڼو کښې د ابوالحارث وروستنۍ يادونه ده.

العبتي پر (۳۹۴هـ - ۱۰۰۳م) کال د فریغون بن محمد په نامه يو

فریغونيان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانيانو او غزنويانو په وختو کښې په گوزگانان کښې واکمني درلوده او له دواړو سلطنتي کورنيو سره يې دوستانه اړيکي ساتل، علم روزونکي او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ویش امو سیند او جنوبي ویش يې غرستان، غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمينداور او هيلمند تر شاوخوا پورې رسېده، په غور کښې هم د فریغونیا نو تر لاس لاندې يو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله گوزگان د سرپل شاوخوا ته ويل کېده، دا کهول تر اسلام د مخه د "گوزگان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فریغون په رباط يې اړه درلود، دا رباط د مقدسي په ویناله اندخو د (اوسنی اندخوی) او کرکی څخه د يوې ورځې لارې واټن و. د افريخ کلمه د دغه هېواد په لرغونيو نومو کښې تر خوازمه ليدل کېږي خو په خپله د فریغون (د دغه کهاله د لړۍ د مشر په اړه) څه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعتبی په وينا د درېيمې هجري پېړۍ په شاوخوا کښې د افريغون رباط ته نژدې اوسېده، خو د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاريخ کښې د دغه کهاله لومړی سړی دی چې موږ يې پېژنو نرشخي وايي:

تن یادوي چې محمود هغه له بلخ څخه په وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسې د اندخود او مرورود خواته استولی و، خو د ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې دالعبتی او گردیزی په وینا د گوزگانان و، پر (۳۹۸ هـ - ۱۰۰۷ م) کال په هغه جگړه کې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کې وشوه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشرو او پر (۴۱۰ هـ - ۱۰۱۰ م) کال مړ شو. بیهقي د (۴۱۰ هـ - ۱۰۱۰ م) کال په پېښو کې لیکي چې پر همدغه کال محمود د غور جگړو ته لاړ، خو د ده شهزادگان مسعود او محمد پر څوارلس کلنۍ په زمینداور کې د امیر فریغون گوزگانان له زوی حسن نومي سره اوسېدل په همدغه کال امیر ابوالحارث مړ و، ځکه نو د ده زلمی زوی حسن د سبکتگین د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد و، خو دا سمه څرگنده نه ده چې د احسن د همپهغه فریغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتی او عوفي په وینا د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولایت یې بیرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه ځای د چارو په کفالت له ده سره وگماره ګواکي د گوزگان سیمه پر (۴۰۸ هـ - ۱۰۱۷ م) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمنۍ لاندې راغلې وه، ناصر خسرو علوي په دغه بیت کې اشاره ورته کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیت او

زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توګه نو د فریغونیانو کهول دافغانستان د لوېديزو شمالي سیمو، سیمه ییز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامۍ او د علومو په پالنه

یې شهرت درلود د فریغون په دربار کې نامتو پوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې څخه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دی. د دغه کهاله نومیالي:

۱- امیر فریغون (۲۵۰ هـ).

۲- امیر احمد دفریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷ هـ شاوخوا).

۳- ابوحارث محمد داحمد زوی (۳۳۷-۳۸۹ هـ).

۴- فریغون د محمد زوی (۳۹۴ هـ شاوخوا).

* ۵- ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰-۴۱۰ هـ).

۶- حسن دابونصر احمد زوی؟ (۴۱۰ هـ).

اخځ:

العبتی، گردیزی، اصطخری، نرشخی، مقدسي، بیهقي، قابوس نامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکی دحدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شيخ حميد په لاس کښې و، (لودي د پښتنو يو نامتو ټبر دی) دغو لوديانو چې د سبکتگين واک ورځ پر ورځ په ډېرېدو وليد له هغه سره يې روغه وشوه او چې جيه پاله ماته وکړه شيخ حميد په ملتان کښې پر خپل ځای پاتې شو او له سبکتگين سره يې تړون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شيخ رضی په اخباراللودي کښې د احمد لودی په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وختو کښې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کښې د اسلام تبليغ کاوه، له دې څخه څرگندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځينو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دين نه و منلی، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کال د (حدودالعالم) جغرافيا ليکونکی د کندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بڼيهار (بنير) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځايونه بولي، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي ښارونه وو او کابل يو داسې ښار و چې نيمايي يې مسلمانان او نيمايي يې هندوان وو. د شيخ حميد د مړينې خبر په تاريخ کښې نه شته خو دومره ښکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده. لاهور تر ټکسيلا او ويهند تر کندهاره (د سند د سيند پر غاړه) په جيه پاله پورې اړه درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ويهندونيو او پر (۳۹۶ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې يې پر ملتان لومړی يرغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوی و، نو څرگنده شوه چې نصر د شيخ حميد زوی د لوديانو دويم حکمران د (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م) په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته د هغه پر ځای کښېناست له غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سياسي سيالۍ کښې د سلطان محمود له خوا په بده عقيده او د اسمعيلي ملا حده و، دين ته په گروهبډلو متهم شوی و. مگر د پښتو له هېوادنيو اخځونو لکه

د ملتان لوديان

(د ۳۷۰ - ۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳۶۶ هـ ۹۷۶ م) په شاوخوا کښې سبکتگين په غزني کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزوري شول ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان هرات، سيستان، بست او کابل تر گردیزه د غزني په پایتخت پورې وتړل شول (۳۶۸ هـ ۹۷۸ م).

په دغه وخت کښې دافغانستان ختيزو سيمو تر ماورای سند او ملتان پورې د ملتان د لوديانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خيبره جيه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگين پر کابل او ننگرهار يرغل وکړ، جيه پاله وړاندې ورغی او د غزني په شاوخوا کښې يې ورسره جگړه وکړه خو مات شو، د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بېرته لاهور ته وگرځېد او د قنوج، ډهلي، اجمير او کالنجر راجه گان يې له خان سره ملگری کړل ديو لک چمتو سپرو سره تر خيبره را تېر او د کابل سيند پر غاړه لغمان ته راوړسېد.

سبکتگين له هغه سره جگړه وکړه په زرگونو سړي يې ځنې ووژل او نور يې پر شا وشرل، د سند تر سينده پسې ولاړ، په پېښور کښې يې خپل يو امير له اوو زرو سپرو سره پرېښوو او په خپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ

پټه خزانه او د ده له پښتو شعره څرگندېږي چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او پر (۳۹۵ هـ ۱۰۰۴ م) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته ونه کړه، ځکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهار له لارې ورغی، لومړی یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلا بندې وروسته داود لودي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جګړې تاوان ورکړ محمود سره یې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱ هـ ۱۰۱۰ م) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیځو سیمو حکومت وکړ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان یرغل وکړ او هغه یې ونیو، د کندهار د شمال د غورک په کلا کښې یې بندي او همهلته مړ شو. که څه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ خو د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې وه، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطی په سپه سالاری دده د سر کوټلو له پاره وګمارل شو، همدا چې لښکر د وایوه کلا ته ورسېد، نوموړی شیخ له خپلو ملګریو سره منصوره ته ولاړ او غزنوي لښکریانو ملتان ونیو، دا په ملتان کښې د لودي کهاله د پایڅوړ ورستی یادونه ده.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضي د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکرې پټې خزانې د شیخ احمد ابن سعید اللودی د کتاب اعلام الودعی فی اخبار اللودی (۶۸۶ هـ ۱۲۸۷ م) په حواله راوړي دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. موږ وینو چې لودیانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوړه کړې او سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲ هـ) خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نومیالی:

- ۱- شیخ حمید لودي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).
- ۲- شیخ رضی د حمید وراره (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).
- ۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاوخوا).
- ۴- ابو الفتح دواو د نصر زوی (۳۹۵ هـ شاوخوا).
- ۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا).

اخځونه:

تعلقات هندو عرب - زين الاخبار - د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲ ټوك - شوكت افغانی - تاريخ يمينی - فرشته - طبقات اكبری - حدود العالم - تاريخ سند - ابن اثير - حیات افغانی - خورشید جهان - پټه خزانه - آداب الحرب.

اوس هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوی او د احمد لمسی چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کښې حکمران و او د گردیزی په وینا د چغانیانو دابی علی احمد د محتاج د زوی ملگری و.

د دې کورنۍ ځینې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باینجور زوی چې پر ۲۰۶ هـ کال د بصري عامل و، هاشم د باینجور زوی چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ هـ کال مړ دی، بیګ د عباس زوی او د باینجور لمسی د ختل خاوند، خارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پورې د ختل حکمران و او سکه یې هم وهلې ده، داود دابو داؤد زوی د عباس لمسی چې د ۲۷۲ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و، حاتم د داود زوی او د باینجور لمسی چې د (۲۵۱ هـ) په شاوخوا کښې د جوزکرمان حاکم و، او الیاس د هاشم زوی چې په ۲۱۱ هـ کال د مصر سر لښکر و. (د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ ۴۶ لمب)

د تخارستان د باینجور کورنۍ

(۲۳۲-۳۷۲ هـ)

د دې لړۍ امیرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهیر، بامیان او وخت کښې حکمراني کوله او په هغه باینجور اړه لري چې د عباسي خلیفه ګانو منصور او مهدي هممهالي وو، کېدای شي چې تر اسلام دمخه د تګین شاهانو پایڅوړ وي.

* ۱ - له هغې ډلې څخه: داؤد د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې او پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸ هـ پورې د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ هـ کال مړ شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد داحمد زوی او د باینجور لمسی، چې د ۲۶۰ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې ده، دی له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پورې د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد لمسی چې د ۲۷۹ هـ له شاوخوا څخه واکمن و او پر ۲۸۸ هـ کال یې په اندراب کښې سکه وهلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوی او د محمد لمسی چې تر ۳۱۰ هـ وروسته یې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲-۳۱۳ هـ یې په ختل کښې سکه وهلې چې

سيمې حکمرانان و، د دوی د نيکونو يو تصوير چې لاس ته راغلی کټ مټ د هپتالي (هياطله - هون) د پاچهانو بڼو ته ورته دی.

په اسلامي عصر کښې د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني سلطنت تر ادارې لاندې د هېواد له ادارې تمرکز سره منځ ته راځي، چې يو له دې غرستاني شارانو څخه "شاررشيد" پر ۳۸۹ هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتابه او هېواد اداري يووالي ته غاړه ايښي وه، بل شار ابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ هـ کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰۶ هـ کال په هرات کښې مړ شو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه د هغه پر ځای کښېناست او له سلطان محمود او ابو علي سيمجور سره وجنگيد او تر ۴۰۶ هـ کال وړاندې مړ شو.

۴ - شارارد شیر.

۵ - شارابراهيم دارد شیرزوی.

۶ - شارشاه دابراهيم زوی چې لور يې "حور ملکه" د سلطان حسين جهانسوز غوري ماندينه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزني او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک وو.

ماخذونه:

ابن اثير - تاريخ يمينی عتبى - دایره المعارف اسلامي، د غرجستان ماده - نامه‌ای ایرانی حبستی - روضه الصفا - تاريخ گزیده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۳-۷۸۵.

د غرستان شاران

(۲۸۹ - ۵۵۰ هـ)

لکه مارکوارت چې په ايرانشهر کښې څرگنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شیر" او "شاه" سره ګډه رېښه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سيمې د يو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سيمې يې ختيز خوا ته د باميان د شيرانو د هېواد ګاونډۍ وې او لکه د دغه کتاب په لومړيو بحثو کښې چې مو وويل دا شاهي کهولونه د دغه هېواد د هپتالي کوشاني عناصرو پايڅوړ دی او د حکمرانۍ مرکز يې په بشين کښې و، چې شورمين او بغشور هم د هغه ځای ښارونه وو او د دغه هېواد اړ نوم په اوستايي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کښې هم "غرستان" (په پښتو د غر {کوه} په مانا+ستان) دی. فردوسي يې په شاهنامه کښې د "غرچگان" په نامه يادوي او معرب يې غرجستان يا غرستان دی. د دې سيمې شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قباديانی په دغه بيت کښې د دغو کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې يادونه کړې ده:

استاده بد به باميان شيری بنشسته بعزدرشين شاری^(۱)

داسې ښکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دېوان کې دا بيت ناسم ليکل شوی، چې سم شو.

د اندراب اميران

دا اميران هم د هپتالي کوشانيانو د پخوانيو حکمرانانو له پاڅورې
بنکاري چې په اسلامي عصر کېنې يې اسلام منلی او د اندراب په غرو کېنې
پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوی د حکمرانۍ سيمه د ستغو غرو په
منځ کېنې وه، نو ځکه د جهانگيرانو له واکمنۍ خوندي پاتې وو.
له دغو اميرانو څخه يوازې د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه
لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارميتاژ په موزه کېنې شته:
* ۱ - مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ پر شاوخوا).
* ۲ - سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ
پورې).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مار کوف د ارميتاژ فهرست.

چغانيان اميران - آل محتاج

چغان (مغرب يې صغان) تر آمو ها خوا يو ځای دی چې اوس د
شوروي تاجکستان جمهوريت جنوبي برخه ده. په نوموړي ځای کېنې له
پخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت
کاوه، چې له آريايي تاجيکو عناصرو څخه و؛ د اسلامي درېيمې پېړۍ په سر
کېنې امير محتاج نومي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر
هغه وروسته يې کورنۍ په تاريخ کېنې د "آل محتاج" په نامه مشهوره شوه،
له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منځته راووتل، د سامانيانو او
غزنويانو په وختو کېنې يې د آمو سيند پر دواړو غاړو بلخ او تخار باندې
د هندوکوش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دی. د محتاج د پلار دا
يادونه چې احمد نومېده د يا قوت په معجم الادباء کېنې راغلې ده، ژوند
يې پر (۲۵۰ هـ) اټکلېدی شي - د دې کورنۍ نور غړي دا دي:

۱ - له محتاجه يو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د
۳۰۰ هـ په شاوخوا کېنې يې ژوند او حکومت کاوه، زوی يې ابوبکر محمد بن
مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او پر ۳۲۱ هـ کال د خراسان
حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار و، تر هغه د مخه د ۲۹۸ هـ
کال پر محرمه د اسمعيل ساماني د زوی احمد له درباره د سيستان د نيولو

له پاره استول شوی و او په گرگان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورځې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مړينې تر کاله (۳۲۹ هـ) پورې وې، دغه سړي د خراسان په پيښو کښې تل د يوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توگه لاس درلود او په چغانيان کښې ښخ دی.

۲ - ابوعلی احمد د محمد زوی او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغۍ پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹ هـ کال په جرجان اوری کښې له ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه يې وواژه، خو پر ۳۳۳ هـ کال چې د امير نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه لرې کړی شو، نو سر يې له اطاعته وغړاوه، نوح يې خلع کړ، په خپله يې د خراسان د چارو واگې په لاس کښې ونيولې او د ژوند تر پايه يې د سامانيانو له دربار سره اړ و ډېر لود، خو چې د ۳۴۴ هـ کال د برات پر ۲۹ مې او په چغانيان کښې ښخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوی او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلی له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره يې هم جنگونه وکړل او پر ۳۳۶ هـ کال په بخارا کښې بندي شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کښې در هين په توگه اوسېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد، مړ شو او په چغانيان کښې ښخ دی.

۵ - ابو منصور د احمد زوی د محمد لمسی چې پر ۳۴۰ هـ کال د چغانيان د حکمرانۍ نایب و.

۶ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوی، د محمد لمسی، د مظفر کړوسی،

د چغانيان والي او ادب پالونکی فاضل سړی و. منجيك تر مزی د ده له ستايونکيو څخه و او پر ۳۷۷ هـ مړ دی.

۷* - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادبپال والي، د دقيقی او فرخي ستایلی و، چې د داغگاه مشهوره بولله "تا پرند نیلگون بر روی پو شد مر غزار" د ده په ستاینه کښې ده، سکه يې هم وهلې وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د سامانيانو او غزنويانو له سلطنتي کورنيو سره خپل ښه اړيکي ساتل، د هغو د ساتنې او ملاتړ تر سيوري لاندې يې د هندوکوش د شمالی ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پورې کوله، دا کورنۍ د دری ادب له پالونکيو څخه گڼله کېږي.

(د نسب شجره دې وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخځ:

تعليقات چهار مقاله د د کتور معين - معجم الانساب زمباور - ابن اثير - تاريخ يمينی - معجم الادباء - رودکي د سعيد نفیسی - ابن خلدون - روضة الصفا - دایرة المعارف اسلامي - ديوان فرخی - د عروضی سمر قندی چهار مقاله.

۳- ابوالحسن محمد د ابراهيم زوی او د سيمجور لمسی: د پلار تر مړينې وروسته د خراسان سپه لار او لقب يې ناصرالدوله و، پر ۳۵۶ هـ کال له يوه لښکر سره د "ری" نيولو ته وگمارل شو او د ۳۷۸ هـ کال پر ذیحجه مړ دی.

۴- ابوعلی محمد مظفر د محمد زوی د ابراهيم لمسی د پلار تر مړينې وروسته د هغه پر ځای کښېناست او حاجب الباب و، څه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کښې د خراسان واکدار او سپه لار وټاکل شو، سکه يې هم وهلې ده، د خپلواکۍ دعوه يې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره يې لاس يو کړ او د ساماني امير نوح په مقابل کښې ياغيان شول، خو امير سبکتگين او زوی يې محمود له دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې پر ۱۵ ورځ يې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلی خوارزم ته وتښتېد او هلته د (۳۸۶ هـ) کال په روژه کښې ونيول شو، په پای کښې يې سبکتگين ته په لاس ورکړ چې د گردیز په کلا کښې بندي و او پر ۳۸۸ هـ کال مړ شو.

۵- ابوالقاسم علی د محمد زوی او د ابراهيم لمسی: د هرات والي و او پر ۳۸۶ هـ کال نیشاپور ته ولاړ د سبکتگين د دربار له خلکو سره يوځای شو، د قهستان حکمراني يې ومونده، د ټيټوالی او پاسوالی تر ليدو وروسته له ساماني منتصر سره يوځای شو (۳۹۱ هـ) په سرخس کښې يې د سبکتگين له زوی نصر سره جگړه وکړه، ونيول شو او غزنه ته يې واستاوه.

۶- ابوالحسن د ابوعلی سيمجوري زوی: پر ۳۸۵ هـ کال چې يې پلار له برمه پرېووت، دی "ری" ته ولاړ، خو په نیشاپور کښې د امير محمود لاس ته ورغی، غزني ته واستول شو او په گردیز کښې بندي و.

۷- ابوسهل د ابوالقاسم علی زوی او د محمد لمسی: د ۳۸۸ هـ په

سيمجوريان

۵ "سيمجور" کلمه د حبستي په وينا په "نامهای ايراني" کښې د

زرين گور خر (سيمگور) په مانا ده او دا د خراسان د يوه سردار ابو عمران سيمجور نوم دی چې د ساماني اسماعيل د احمد د زوی په دربار کښې يې د سرمنشي (دوات دار) وظيفه درلوده (۲۸۷ هـ) نو ځکه يې دی "دواتي" باله چې د خراسان يوه لويه کورنۍ وه.

۱- ابو عمران سيمجور دواتي پر ۲۹۸ هـ کال د ساماني اسماعيل د زوی احمد له درباره د سيستان په حکمرانۍ وگمارل شو، خو يو کال وروسته (۳۰۱ هـ) سيستانيانو له نصر بن احمد سره مخالفت وکړ او سيمجور له هغه ځايه وووت. په (۳۱۴ هـ) کال چې امير نصر د احمد زوی "ری" ونيو د هغه ځای حکومت يې سيمجور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنگيالی و، چې پر ۳۱۶ هـ کال د خراسان په څنډو کښې د ابوالحسن د ناصر اطروش له زوی سره هم جنگېدلی دی.

۲- ابو علی ابراهيم د سيمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نیشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۳ - ۳۳۵ هـ) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلی احمد جفاني تر گوښه کولو وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه، او څه موده هم د گرگان والي و، چې پر ۳۳۶ هـ کې مړ دی.

شاوخوا کښې یې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کښې د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د پیل په پېښو کښې لویه ونډه درلوده، ډېره موده یې په بشپړ ځواک او خپلواکۍ حکومت کړې دی، کله یې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ څخه یې تر ۳۷۷هـ پورې حکومت کړي، او یوه لور یې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه.

همدارنگه ابوعلی محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي یې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پاڼه دې وکتل شي)

ماخذونه:

الکامل - تاریخ یمنی - طبقات ناصری - نامه‌های ایرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

غزنویان

(۳۵۱ - ۵۸۳ هـ)

د سامانیانو په یادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م) کال د ساماني لومړي عبدالملك له درباره امیرحاجب الپتگین د خراسان په سپه سالاری ګمارل شوی و، خو د عبدالملك تر مړینې وروسته الپتگین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر وغړاوه او غزني او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰ هـ) دا مهال د غزني د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ څخه یو سړی و، چې د دې کورنۍ یادونه د کتاب په پیل کښې تېره شوه او ښایي چې د افغانستان د هپتالي کوشانیو د امیرانو پایڅوړ وي، ځکه چې په خپله الپتگین او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پای کښې یې د "تگین" کلمه راغلې ده، هم د تگین شاهي سلطنتي کهاله ته منسوب دي چې یو افغاني او ترکي ګډ جوړښت دی، د چيني ګرزندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د (۷۶۰ م) کال په شاوخوا کښې یې د افغانستان پر ختیزو او د هندوکوش پر جنوب واکمني کوله او د تگین اباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلاف تر وخت پورې هم د اوسني کندهار لوېدیځ شمال ته ولاړ و، سکې یې چې د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کېږي.

په هرحال الپتگين له لويك (انوك) څخه غزني لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مړينې پورې يې يو كال پر غزني او زابلستان حكومت وكړ او پر (۳۵۲هـ) كال په غزني كښې مړ شو، تر هغه وروسته يې زوى اسحاق پر ځاى كښېناست.

دا مهال بيا امير لويك د غزني د نيولو له پاره راغى، اسحاق بخارا ته و تښتېد، له منصور بن نوح څخه يې مرسته وغوښتله او بېرته يې غزني ونيو، چې تر دريو كالو حكمرانۍ وروسته پر (۳۵۵هـ - ۹۶۵ع) كال مړ شو. تر الپتگين وروسته د ده يو ملگرى چې ښه پرهيزگار، مبارز او عادل سړى و او بلكا تگين نومېد ((په غالب اټكل به همهغو افغاني تگين شاهانو ته منسوب وي)) د ده پر ځاى كښېناست، دى لس كاله په غزني كښې امير و، د (۳۵۹هـ) پر شاوخوا يې په غزني كښې سكه وهلې ده، چې د (۳۶۵هـ) په شاوخوا كښې د گردېز په كلابندۍ كښې مړ شو، امير پيري تگين چې يو مفسد سړى او د الپتگين ملگرى و، پر غزني يې لاس برى وموند خلك له هغه څخه خوا بدي او تنگ شوي وو، نو د غزني او گردېز د پخواني كها له امير، لويك يې راوباله، لويك د كابلشاه د زوى په مرسته د لوگر د څرخ پر شاوخوا (د كابل جنوبي لوري ته) يرغل وكړ. امير سبكتگين (د الپتگين زوم او ملگرى) هغه مات كړ، لس پيلان يې ځني ونيول او غزني ته راغى، د غزني چې خلك د پيريتگين له ظلمه تنگ شوي وو نو په گډه يې امير سبكتگين د جوق قراچكم زوى او د قرارسلان لمسى (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) يې د غزني په امارت ومانه (د ۳۶۶هـ - ۹۷۶م كال د شعبان ۲۷)، امير سبكتگين نوى مسلمان شوى او زړور سړى و، او د نظام الملك په وينا په سياست نامه كښې او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده كښې ده، د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه، او له دې لارې د افغانانو زوم

شوى و، ځكه نو د ده په لښكر كښې ټول افغانان جنگېدل او بست، قصدار (بلوچستان د كلات جنوب په اوسني خضدار)، زمينداور، باميان، تخارستان، غور، زابلستان او كابل يې چې د قراتگين نومي د گمارل شويو كسانو په لاس كښې و، ونيول او د كابل په شمالي سيمه پروان كښې يې سكه ووهله لكه چې مو د لوديانو په حالاتو كښې وويل په لغمان كښې يې د كابل سيند پر غاړه دوپهند له جيبا له كابل شاه سره جگړه وكړه او د هغه سل زريز لښكر يې مات كړ، لغمان يې تر پېښوره ونيو او د هغو سيمو خلكو ته يې د اسلام د دين تبليغ كاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دې جگړو كښې سبكتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلى شو، د عتبى او ابن اثير په وينا افاغنه او خلع (نني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبكتگين له نورو غوره كارو څخه لكه د دويم ساماني نوح په حالاتو كښې چې مو وويل، د هرات په جگړه كښې (۳۸۴هـ - ۹۹۴م) د سبكتگين او د هغه د زوى محمود، مرسته ده چې په نتيجه كښې يې د ساماني دربار مخالفان و پرځېدل. دانامتو عادل، زړور او رېښتين پاچا تر ۲۱ كالو حكمرانۍ وروسته د ۵۶ كلنۍ په عمر پر (۳۸۷هـ) كال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموي په كلي كښې مړ او په غزني كښې ښخ شو. له آمو سينده تر قصدار (بلوچستان) پورې او له سند سينده تر نساپور او سيستان پورې يې د غزني تر مركزيت لاندې يو هېواد جوړ كړى و. وطني كورنيو حكمرانانو لكه په سيستان كښې د صفاريانو وروسته پاتې كسانو او په گوزگان كښې د آل فريغون اميرانو د هيواد په ختيځ كښې د ملتان لودى پاچهانو دده مشرتوب منلى و.

د امير سبكتگين تر مړينې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې څخه اسمعيل غزني ته راغى او د ده پر ځاى كښېناست، خو د بې كفائيتۍ له امله

يې ښورښيانو سر واخيست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نساپور کښې د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۳۸۷ هـ) له خراسانه لښکر راويوست او د غزنيڼ په وره کښې يې له خپل ورور سره جگړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلي بللې ده (خجسته درگه محمود زابلي درياست) نو د زابليانو په مرسته يې اسمعيل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعيل تر اوو مياشتو پاچهي وروسته په زندان کښې مړ شو.

محمود د غزني تر نيولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، پر همدغه کال يې شمالي افغانستان هم ونيو، په بلخ کښې د پاچهي پر تخت کښيناست او د سره خواته پر مخ ولاړ چې د نوح له زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو د جگړې پر ځای يې روغه وشوه، ساماني دربار له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توگه وپېژاند (۳۸۸ هـ - ۹۹۸ ع) هغه وخت چې يې وغوښتل له مرو څخه بلخ ته راوگرځي؛ د بغداد خليفه القادربالله له خوا د عهداولوا خلعت ورته راوړسېد او پاچهي يې پر خراسان باندې رسماً د "يمين الدوله او امين المله ولي اميرالمومنين" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ هـ - ۹۹۸ م ذيقعده). امير محمود په سکو کښې د نظام الدين، ملک الممالك او ملوک الملوك په القابو هم ياد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبي يې احياناً "سلطان" ليکي. د غزنوي دورې نور مورخين لکه بيهقي او گريزي ورته "امير" وايي خو نظام الملک په "سياست نامه"، ابن اثير په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کښې ويلي دي چې: محمود لومړی وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجمل التواريخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاري له وينا واخيست او هغه وخت چې خلف وويل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰۶ مخ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نه شته او لومړی وار د ابراهيم غزنوي پر سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱ هـ - ۱۰۵۹ م) کال پر تخت کښيناست، خو په غزني کښې د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غونډې پخواني ليک د ده د مړينې ورځو ته نژدې ليکل شوی دي "الاميرالاجل السيدنظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين" چې دا ټينگ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود پر (۳۸۹ هـ) کال د ساماني منصور او عبدالملك غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر يې لکه چې دمخه وليکل شول نسکور کړل په نور پاته ژوند کښې يې د (۳۹۲ هـ او ۴۱۶ هـ) تر منځ اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړل او له (۳۹۰ هـ څخه تر ۳۹۲ هـ) پورې يې دويهن په ولايت (داتک پر غاړه اوسنی هوند) او لغمان او پېښور کښې له جيباله سره وجنگېد او پېښور يې ونيو، چې د "غازي" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲ م) کال يې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کښې چې تېر شول ونيو، سيستان يې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چې د خلف د لور نېيره و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، خو سلطان پر (۳۹۴ هـ) کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا يې شنډه کړه.

پر (۳۹۶ هـ - ۱۰۰۵ م) کال د سند تر سيند پورې پوټ او لکه د لوديانو په بحث کښې چې وويل شول ملتان يې ونيو او پر (۳۹۷ هـ - ۱۰۰۶ م) کال يې د ترکستان ايلک خان چې بلخ او هرات يې تر نساپوره تر واک لاندې و مات کښې، پر (۳۹۹ هـ - ۱۰۰۸ م) کال يې د هند راجگان په ويهيند کښې له انده پاله سره مات کړل (۴۰۲ - ۴۰۳ هـ) تر منځ يې په پنجاب او کشمير کښې فتوحات وکړل او پر (۴۰۳ هـ - ۱۰۱۲ م) کښې يې غرجستان (د غور شمال

ته) هم ونيو، د بيهقي په وينا يې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) كال د بست له لارې پر غور يرغل وكړ، د غور حكمران امير محمد سوري له لسريز لښكر سره د آهنگران په كلا كښې كلا بند او بندي شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱۶م) په شاوخوا كښې يې پر پنجاب او كشمير بريدونه وكړل او يو كال وروسته د خوارزم خلكو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښي) بلوا وكړه او وېې واژه، خو محمود خوارزم ونيو او آلتوتناش يې هلته ودراره. پر (۴۰۸) (۴۱۰-۴۱۱هـ) كالو يې په هند كښې قنوج او د گنگك كڅونه له ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيول او له دريو مليونو درهمو سره غزني ته راستون شو. د ابن اثير په وينا په لاره كښې له افغانانو سره ونښت ځكه چې دوى تل د هند او غزني په لاره كښې د محمود مخه نيوله. پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) كال د غور فتح پر (۴۱۲هـ) كال د كشمير د لوهر كوت د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) كال د گواليار او كالنجرو او پر (۴۱۴هـ) د سليمان د غرو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ - ۴۱۶) كال ماورالنهرته ولاړ، د بلخ او آمو د غاړې اميران يې د ځان تابع كړل له كاشغرى قدرخان سره يې تړون وتاړه، او څلور زره سلجوقيان يې خراسان ته راوستل. پر (۴۱۶هـ) محمود د جنوبي هند د كاتياوار پر سومنات حمله وكړه، د هغه ځاى مشهور بودتون (معبد) يې وړان كړ دلته ډېره ولجه لاس ته ورغله او گجرات يې هم ونيو.

د محمود وروستنى يرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) كال د ملتان د جتانو د طايفې د تاديب له پاره و او په خپل ژوندانه كښې په دې بريالى شو چې له اصفهانه نيولې تر عراق همدان او طبرستانه، ختيځ خواته د گنگا تر څنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر كڅو او كاتيا وار پورې يې يوه لويه شهنشاهي جوړه كړه او خپل زوى مسعود يې په اصفهان كښې كښېناوه (۴۲۰هـ - ۱۰۲۹م) دا لوى هېواد يې له گنگا څخه د دجلې او فرات

تر كڅو (سواحلو) پورې د غزني د مركزيت تر ادارې لاندې راووست او په آسيا كښې يې خورا لويه امپراتوري جوړه كړه. ده په غزني - پروان - نساپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو ښارو كښې سكه ووهله او دربار يې تل د درې سترو شاعرانو لكه فردوسي، فرخي، منوچهرى، عنصرى او لويو پوهانو لكه البيروني، ابن سينا، ثعالبى، خمار، العتبى او نورو د راټولېدو ځاى و. دى ستر، باكفايته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا و، چې د العتبى په وينا يې له تركي افغاني تاجيكو، خلجو (غلجو چې داصطخرى او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او كابل كښې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه گډ لوى لښكر جوړ كړ او د افغانانو طايفې يې د غور په غرو د سليمان په غره، سپين غره او نورو كښې د ځان تابع او اسلام يې پرې ومانه د ابن اثير په وينا د معتزله، باطنييه، جهمييه، مشبه او روافضو فرقې يې وشړلې او كتابونه يې وروسېزل. د ابن خلكان په وينا ده هر كال په هند كښې غزا پر ځان فرض كړې وه، په مذهب شافعي و، ابن خلكان د امام الحرمين عبدالملك جويني (د سلطان معاصر) له كتابه چې "مغيث الخلق فى اختيار الاحق" نومېږي وايي چې: محمود دامام ابوحنيفه په مذهب و، له حديثو سره يې خورازياته مينه درلودله او تل به يې هغه له لويو شيخانو څخه اورېدل خود قفال سره زى نامتو شافعى فقيه په هڅه دامام شافعى مذهب ته راواوښت.

لنډه داچې سلطان محمود كروړ او زړور پاچا و، د ابن اثير په وينا ښه مخ، ښكلې ښه يې درلوده، سترگې يې كوچنې او وينستان يې سره وو، د ابن خلكان په وينا د (۳۶۱هـ) كال د عاشورا پر ۶مه زېږېدلى و، چې د آسيا په زړه كښې د يوه لوى دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

اخسته، او پر (۶۱) کلنۍ تر (۳۳) کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دويمې خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورځ مړ او د غزني په فيروزه ماڼۍ کښې ښخ شو. اوس که څه هم په غزني کښې د فيروزه ماڼۍ څه نځېنه نه شته، خو يوازې د سلطان د مزار شناخته (ډبرليک) پاتې دی چې پر هغه يې په کوفي غونډې ليک داسې ليکلی دي: "غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفي رحمه الله عليه ونور حفرته ويض وجهه عشية يوم الخميس اسبع بقين من شهر ربيع الاخر سنه احدى و عشرين واربعمائه" هغه کوچنۍ گنبد چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه شوې ده. (۴۹-۵۰ عکسونه)

تر محمود وروسته يې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کښې د پلار پر ځای کښيناوست، خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی يې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوی يې وزير او علي قريب يې لوی حاجب وټاکل خو تر (۵۰) ورځو وروسته ابو النجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چې په "ری" او اصفهان کښې حکمران و، ورشي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندهرای" په هغو پسې وگماره، خو د سرای مريانو سوندهرای و واژه او په نشاپور کښې امير مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گردیزی په لاس امير مسعود ته ولېږل، ده ته يې د اسلامي دايره المعارف په وينا د ناصرالدين الله او حافظ عباد الله او ظهير خليفه الله لقب ورکړ، چې ابن اثير دالقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلی دی، په دغه ډول يې مسعود رسماً د خراسان

پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغی، محمد له غزنه څخه تگين آباد (دهلمند او ارغنداو ترمځ) ته لښکر راووست، خو تر (۷) مياشتو پاچهي وروسته امير يوسف او علي قريب هغه په تگين آباد کښې ونيوړوند يې کړ او امير مسعود يې د هغه پر ځای کښيناوه (۴۲۱ هـ د کوچني اختر مياشت). سلطان مسعود خواجه احمد د حسن ميمندی زوی (چې پر ۴۲۱ هـ مړ دی) د هند له زندانه راويوست او هغه يې خپل وزير وټاکه او حسن ميکالی (وزير مشهور په امير حسنک) يې د قرمطي والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره يې چې احمدينا لتگين نومېد خورا ډېر مال واخيست او دی يې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال يې کرمان او مکران ونيول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس يې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره وگماره، پر (۴۲۴ هـ) کال يې د کشمير پر سرستی لښکرو يوست او پر (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ م) کال يې برآمل، ساری او طبرستان بری وموند امير بکتعدي يې له لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاگو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه خو بېرته، ناکام راستون شو پر (۴۲۶ هـ - ۱۰۳۴ م) کال يې يو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشرۍ د احمدينا لتگين د خپلو له پاره چې په هند کښې ياغي شوی و، ولېږه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتښتېد، د سند په اوبو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ - ۱۰۳۵ م) او پر همدغه کال يې پرهانسې او د هند پر نورو کلاو يرغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته يې خپل زوی امير مجدود په لاهور کښې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸ هـ - ۱۰۳۶ م) پورې بېرته غزني ته راغی.

له دې کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

جوړولې ځکه يې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندې داؤد ترکمان يرغل وکړ، چې امير مسعود بلخ ته ورسېد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال يې په گوزگانانو کښې مسعود علي کندزي له پښو وچاوه او ځينې سلجوقيان يې د څرخايو په ورکړه راضي کړل، له ځينو سره يې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالي سيمو کښې جگړه وکړه او تر (۴۳۱ هـ - ۱۰۳۹ م) کاله د هرات او غور له لارې غزني ته راغی، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتعذی چې په دې جگړو کښې يې خپلسري کړې وه مصادره او په هند کښې معزول کړل. په دې وخت کښې د سلجوقي ميکانيل زامنو طغرل او چغری بيلک خراسان له نيشاپوره تر هرات بلخ او سيستان پورې ونيو، مسعود يې د مرو اوسرخسی منځ د "دندانقان" په جگړه کښې مات کړ او پر (۴۳۱ هـ) کال مسعود خپله وروستنی سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳ هـ کال په هغه ښار کښې سلجوقي طغرل سکه وهلې ده. امير مسعود چې د هېواد په اوضاع کښې گډوډي وليده، خپل زوی مودود يې په غزنه کښې پرېښوو او په خپله له محمودی خزانو، لښکر او خپل رانده ورور محمد سره هندوستان ته لاړ خو په ماريگله (د اوسنی حسن ابدال په شرقي برخه) کښې د ده لښکريانو پرده بلوا وکړه، روند امير محمد يې خپل پاچا وټاکه، مسعود يې د گيري (گهري) په کلا کښې بندي کړ او بيا يې د ظاهر بن محمد په لاس وواژه (د ۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کښې امير مودود په غزنه کښې پر تخت کښېناست او له خپل لښکر سره يې هندوستان ته مخه وکړه، د ننګرهار په دڼپور (اوسنی جلال آباد ته نږدې - د بابر په آدينه پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره ونښت او د خپل پلار ترک او تاجيک وژونکي يې ووژل، محمد او د هغه

زوی طاهر يې هم ژوندې پرې نه ښوول (۴۳۲) هلته يې يو ښار د "فتح آباد" په نامه ودان کئ، چې تراوسه په همدغه نامه پاتې دی.

سلطان مودود له سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ يې ورځ پر ورځ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېرېده، د ښو اړيکو په ټينګولو کښې زياريوست او د بېګ لور يې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندي پاتې نه شو، له همدې کبله غزنويانو تر خراسانه پر خپلو هندي مستملکاتو باور پيدا کړ، دا کار لومړی د مودود په سکو کښې ليدل کېږي چې پر خپله سکه يې د سيفا Siva د غوايه صورت د سړی سمته ديوه Sri samanta Diva له ليکنې (ډبرليک) سره نقش کړې و، چې دا رويه د ويهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخيستل شوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهي وروسته پر ۳۹ کلنۍ (۴۴۱ هـ - ۱۰۴۹ م) کال مړ شو او د غزني پاچهي تر دوو مياشتو پورې د امير مودود د زوی دويم مسعود او تره يې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، چې د سلطان محمود زوی عبدالرشيد پر دوی غالب او پر همهغه کال (۴۴۱) د غزني پر تخت کښېناست.

سلجوقي داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سيستان له لارې پر بست او زمينداور يرغل وکړ او زوی يې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزني راغی - خو د عبدالرشيد د لښکر سالار چې طغرل نوميد او د سلطان محمود له مريانو څخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (ښايې د اوسني ميدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره ييغو يې په سيستان کښې مات کړل او وروسته بيا غزني ته راغی عبدالرشيد يې د آل محمود له ځينو شهزادگانو سره وواژه (د ۴۴۳ - ۱۰۵۰ م شاوخوا) خو د غزني خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتگين نامي دی وواژه، سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود لمسی يې د غزني پر تخت کښېناوه (۴۴۴ هـ) ده د زابلستان د خلکو

له اوږو څخه د درنو ماليو بار لرې کړي، ځکه نو په خلکو گران شو، فرخزاد د هېواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقيانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه او د ابن اثیر په وینا په ډېرو جگړو کښې بریالی شو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې دی په حمام کښې ووژني، خو پر (۴۵۰هـ) کال د خپلو ملگريو په مرسته له دې مړینې څخه وژغورل شو او تر (۷) کالو پاچهۍ وروسته د (۴۵۱هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، وروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد، ده له سلجوقي داود او آلپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیځې برخې تر لاهور پورې ده په لاس کښې پاتې شوې، خو خلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډېر مسجدونه، مدرسې او ماڼۍ یې ودانې کړې، (۴۲) کاله یې په آرامۍ او هوسایي حکومت وکړ او پر (۴۹۲هـ - ۱۰۹۸م) کال پر شپېته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین درېیم مسعود د ده پر ځای کښېناست او امیر عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خو دا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه وه، نو ځکه یې له سلجوقيانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام واپراوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغاتګین په هندستان کښې د گنگ تر اوږو پورې بوت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ - ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزني کښې پرتخت کښېناست؛ خپل ورور شېرزاد یې و واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکښله، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزني کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱هـ - ۱۱۱۷م) کال مړ شو، د ده پر

ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېناست او خپله سکه یې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲هـ - ۱۱۱۸م) کال یې په ملتان کښې محمد باهلیم له لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سواک کښې یې ناگور کلا جوړه کړه.

غزني ته له راتګ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جگړه اخته شو، په دې جگړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالار او غزني د غوريانو لاس ته ورغی. خو چې غوريان بېرته وګرځېدل، دی غزني ته راغی او پر (۵۵۲هـ - ۱۱۵۷م) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲هـ - ۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷هـ - ۵۸۳هـ) په غزني او لاهور کښې پر تخت کښېناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هغوی غزني ونيو، دی لاهور ته لاړ او بیا پر (۵۸۳هـ) کال سلطان معزالدين محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونيو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷هـ) کال یې وواژه. د ده له مړینې سره سم د غزنویانو د سبکتګین کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنویانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه ترګنګ پورې دوې پېړۍ واکمني لرله، چې غزني، بلخ، لاهور او بست یې پایتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره وده وکړه، په هېواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رڼا روښان شو، د هېواد له ختیځ څخه د کابل شاهي حکومت او دیانت نخښې ورکې شوې د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفراینی احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالی، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور وو. د

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ايران ښارونه ودان وو او ښه سوداگري په کښې کېده. نامتو پوهان او ليکوالان يې البيروني، ابن سينا، ابوالفتح بستي، ثعالي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بيهقي، د کليله او د منه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنيه عن حقايق الادويه ليکونکي) عبدالحی گرديزي د الحرب والشجاعه ليکونکی فخر مديرمبارک شاه، د کشف المحجوب ليکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجويري غزنوي دي.

فردوسي، فرخي، غنصري، عسجدي، منوچهري، سنائي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسدي طوسي، سيد حسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاري غزنوي د دغه مهال نوميالي شاعران گڼل کېږي.

د غزنويانو دربار په آسيا کې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او اديب پالونکی پاچا و، ځينې پوهان په فقه کې يو کتاب د ده بولي او ځينې اشعار او قطعات يې راانقلوي.

د غزنويانو په عصر کې نفيسه صنايع او د ودانولو فن د يادونې وړ وده کړې وه. سره له دې چې د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کې د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړې دي، خو د ودانۍ، ډبرو توږلو او خطاطي له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د درېيم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کې د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاتې دي، د بست د ښار د لښکر گاه د آثارو له بقاياو څخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کې د فرانسوي لرغون پېژندونکيو له خوا کيندلي شوي د هغه ځای پر دېوالو يې د رنگينه نقاشيو هنري نڅې موندلي دي چې د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځنې

ښکاري. په غزنوي دوره کې د هېواد د ولاياتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېده چې د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دربار له لويو حاجبانو، ياشهزادگانو او د پاچا له خليفانو څخه گمارل کېده. د بيهقي په وينا د غزني د پاچۍ په مرکز کې به يو د ديوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په توگه)، يو ديوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت يو ديوان (د لوی دبیر تر امر لاندې د پاچۍ د ليکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت يو ديوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچۍ په دربار کې ځينې مشران د "نديم، وزير، خازن او کوتوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پورې نښتی او امنيت هم ټينگ و، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالي هم يقيني دي، لکه څنگه چې مو د مؤرخانو په وينا د خراسان عباسي دورې د پيل ماليات په منځني ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه مېچ (مقياس) د ټول خراسان، د غزني، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کې تر سل مليونو درهمو زيات اټکل کړو، البته هغه زياتې ولجې، ډېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جگړو کې لاس ته راتلل له دغه حساب بهل دي.

صاحب بريد (ډاگ چلوونکی) د جاسوسي ديوان، سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پوليسو مشر) او د ښار د کلا ساتندوی) په زياتو لويو ښارو کې د حکومت چارې اجرا کولې او عدلي چارې قاضي ته سپارل شوې وې، لکه د محمود په عصر کې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د استازي په ډول غزني ته راغی، سلطان چې

د ده علمي مقام، پرهيزگاري او ورع وليده د غزنه قضا يې ورکړه، د هغه زوزاد تر ډېرو وختو پورې په هغه پايتخت کښې قاضيان وو.

د غزنويانو سياسي اړيکي د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر له خانيانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفيران) او د ماوراء النهر اميران د غزني د پاچهانو دربار ته راتلل او د رسولدار (د تشريفاتو د رييس) له خوا په ډېر درناوي هرکلی ورته ويل کېده. د غزنوي دولت په مامورينو کښې د غزنوي تر پاچهي لاندې ټول خلک شامل وو. ان تر دې چې د غزني دربار په نويو لښکري خلکو او پوحي افسرانو کښې هندوان هم وو، همداراز د غزني په لښکر کښې ډېر زيات پښتانه هم وو. چې د هند په فتوحاتو کښې يې لويه ونډه درلوده.

غزنوي پاچهان

۱۰ - مير انښکين (۳۵۱ - ۳۵۲ هـ)

۲ - امير اسحو د انښکين زوی (۳۵۲ - ۳۵۵ هـ)

۳ - امير بلکتکين (۳۵۵ - ۳۶۵ هـ)

۴ - امير پيري تکين (۳۶۵ - ۳۶۶ هـ)

۵ - امير سبکتکين (۳۶۶ - ۳۸۷ هـ)

۶ - امير اسماعيل د سبکتکين زوی (۳۸۷ هـ)

۷ - سلطان محمود د سبکتکين زوی (۳۸۷ - ۴۲۱ هـ)

۸ - امير محمد د محمود زوی (۴۲۱ هـ)

۹ - سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ - ۴۳۲ هـ)

۱۰ - محمد - دويم ځل (۴۳۲ هـ)

۱۱ - سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ - ۴۴۱ هـ)

۱۲ - دويم مسعود د مودود زوی (۴۴۱ هـ)

۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱ هـ)

* ۱۴ - عبدالرشيد د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴ هـ)

۱۵ - طغرل (د محمود مړی) (۴۴۴ هـ)

* ۱۶ - فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴ - ۴۵۱ هـ)

* ۱۷ - سلطان ابراهيم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲ هـ)

* ۱۸ - علاء الدين درېيم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹ هـ)

۱۹ - شهرزاد د درېيم مسعود زوی (۵۰۹ هـ)

* ۲۰ - ارسلان شاه د درېيم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱ هـ)

* ۲۱ - بهرامشاه د درېيم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲ هـ)

* ۲۲ - خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ)

* ۲۳ - خسروملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۵۸ هـ)

(۵۱ لمبر شجرې او ۴۹ نقشي ته دې وکتل شي)

اخځليک: تاريخ سيستان - بيهقي - طبقات ناصري - ابن اثير - طبقات سلاطين اسلام - گرديزي - العتبي - پاول هورن مختصر تاريخ ايران - آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامي - تاريخ ايران رازي - راهنمای افغانستان - سياست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته روضةالصفاء - حبيب السير - تاريخ گزيده - مجمل التواريخ والقصص - تاريخ الاسلام السياسي - تاريخ الاسلام ذهبي - مجلة آريانا - لباب الانبياء - معجم الانساب زمباور - د سر اولف کيرو پټايز - اخبارالدولة السلجوقيه - راحهالصدور - افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک - مادر زبان دري - فتوح السلاطين - غزنويان بوسورت.

کال يې په نشاپور کښې د پاچهۍ خول پر سر کښېښوو، خپل ورور بيغور يې د لوېديځ افغانستان، پوښنج، هرات او سيستان په حکمداري وگماره او پر (۴۳۲ هـ) کال تر بسته پر مخ ولاړ. وروڼو يې داؤد او چغري بيگ د افغانستان په شمالي سيمو کښې له مرو او سرخس څخه نيولي تر بلخ او شبرقان پورې ونيول خو د بلخ په علي اباد کښې د سلطان مسعود لښکر مات کړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه کښې (۴۳۱ هـ) د سلجوقيانو ټولو قواو مسعود ته وروستنی ماته ورکړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب کښې ترسيستانه او په شمال کښې تر بلخ او تخارستانه وغځاوه.

که څه هم سلطان مودود له غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کښې د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ شاوخوا) خو څه يې ونه کړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان، وخش، ولوالج د چغري بيگ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ هـ ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کښې وو، په خپله او زوی يې ملکشا (۴۶۵ - ۴۸۵ هـ ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه اړيکي وساتل او زابلستان او کابل يې تر لاهوره پورې غزنوي دولت ته پرېښوو، دا مهال د ملکشا ورور تکش په بلخ کښې ياغي شو. ملکشا پر (۴۷۷ هـ) کال هغه په ترمذ کښې ونيو او وروند يې کړ. د ملکشا زوی سلطان سنجر (۵۱۱ هـ - ۵۵۲ هـ ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقيانو د کهاله نامتو پاچا و "لکه چې د غزنويانو په احوال کښې تېر شو" له بهرامشاه غزنوي سره يې د ارسلانشاه په مقابل کښې مرسته وکړه او هغه يې تر خپل اغيز لاندې تر لاهوره د غزني پاچا کړ (۵۱۱ هـ) يا دا چې د سنجر هېواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنگه سلطان سنجر (لکه چې د غوريانو په احوال کښې به يې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کښې کښې

د سلجو قيانو او خوارزم شاهيانو واکمني

او

د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹ - ۶۳۲ هـ)

سلجوقيان د سيحون او ارال رود د شمالي ترکمانانو يو ټبر و، چې د سامانيانو په وختو کښې د بخارا شمالي لور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام يې منلی و، څرنگه چې د دوی کار د گلو روزنه وه، ځکه نو د څيځو د موندلو له پاره گرځنده وو، په جند کښې د دغه ټبر مشر سلجوق د توقاق يايقاق تيمور زوی څلور زامن لرل چې نومونه يې: بيغور، سلان مشهور په اسرائيل، ميکائيل، يونس او موسی دي.

سلطان محمود سهواً د سلجوق ټبر څلور زره کورنۍ له جيحونه راپورې ويستې، په خراسان کښې يې تر نيشاپور څيځو ځايونه ورکړل او د سلجوق زوی اسرائيل يې چې د منهاج سراج په وينا "برق جهنده او شير دمنده" ته ورته و په کالنجر کښې بندي کړ (د ۴۱۶ هـ - ۱۰۲۵ م شاوخوا) د ميکائيل زامنو طغرل بيگ، داؤد او چغري بيگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ او خراسان يې تر غزني، سيستان، بلخ، نشاپور او کرمان پورې ونيو، طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵ هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کښې تېر شو، د دندانقان په جگړه کښې يې سلطان مسعود مات کړ، پر (۴۲۹ هـ - ۱۰۳۷ م)

له علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه، علاء الدين يې ونيو او بېرته يې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا) تر هغه وروسته د قرخطايانو او غزانو نيمې وحشي قبيلې د منځنۍ آسيا له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت يې له منځه يووړ (۵۵۲ هـ - ۱۱۲۸ م شاوخوا) د افغانستان پر سيمو يې له غزني څه تر زابل او سيستان پورې يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي يې د لاهور خوا ته پر شا وشاره، خو د "غز" گواښ ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يوړل شو، د سلجوقيانو په وختو کې د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او لوېديزو سيمو بر شو، چې وروسته به وڅېړل شي.

هغه لويه پېښه چې د خوارزميانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهاله "چې له ډېرو وختو يې په غور او باميان کې په خپلواکۍ حکم کاوه" جگړه وه چې د غوريانو او خوارزميانو په احوال کې به راشي، علاء الدين محمد (د ۶۱۱ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کې غور، فيروز کوه او هرات تر غزني پورې ونيول، غوري کهول يې په غور کې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستنی پاچا په افغانستان کې له چنگيز لښکر سره جگړې وکړې چې په وروستۍ برخه کې به يې تفصيل راوړل شي.

په دغه وخت کې افغانستان پر څلورو برخو وېشلی شوی و: شمالي ولايتونه له تخارستانه تر مټو پورې مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، باميان او گوزگانان سيمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوريانو د کهاله تر لاس لاندې وې، زابل ولايت له هلمند تر غزني، کابل، ننگرهار، پېښور او لاهور پورې د غزني د محمود کورنۍ په واکمني کې و او سيستان ولايت له بست او زمينداوړه تر زرنج، فراه او نيه پورې

د سيستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو، غزنويانو او ان له چنگيزيانو سره هم ښه اړيکي ساتل، چې د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه وو چې "د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به يې وروسته راشي له تاتاري پر غلگرانو سره لاس يو او هرات او سيستان يې تر لاسه کړي وو، د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه د صفاريانو په برخه کې چې مو وويل يو هم ملک تاج الدين و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سړي له نسله په سيستان کې تر زرو کالو پورې اميران پاتې وو، چې د "ريو" په وينا پر (۱۰۲۸ هـ) کال ملک جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (۱۶) پښت عمروليت صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ يې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل مهاله د "کتاب احياء الملوك" په نامه ليکلی دی په صفاريانو پورې اړه لري.

اخځليک: طبقات ناصري، اخبارالدولة السجوقيه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - ابن اثير - د پاول هورن تاريخ مختصر ايران - د خليل ادهم دول اسلاميه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور.
(وگورئ ۵۲ نومره نسب پاڼه.)

د افغاني قبيلو نومونه دي، دا ټول دا بنسټي چې دا نوم د لرغوني افغانستان په نومونو کښې پخوانۍ ريښه لري.

د دغه کهاله په نورو نومو کښې يو نوم هم "بسطام" دی چې (د گستهتم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دی) چې فردوسي هم هغه يادوي، دغه سړی په شغنان، باميان، تخارستان او غور کښې حکمراني کړې او تر هغه وروسته په غور کښې له دغه ټبر څخه دوو وروڼو لاس درلود چې يو امير سول او بل سپه سالار سام و، د سوري ټبر اميران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسي او نورو مورخينو د "ماهوري سوري نژاد" په نامه ياد کړي، بلاذري د "جبل زور" او د هغه ځای د مشهور بت چې هيون تسنگ پر (۶۰۳ م.) د "شونا" په نامه ليدلی يادونه کوي، ابن فندق هم په تاريخ بيهقي کښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عميد سوري يادوي او په را وروسته وختو کښې نامتو شير شاه سوري هم په هند کښې له دغه افغاني ټبر څخه را پاڅېدلی دی.

د سوري کهاله له نومياليو څخه يو هم شنسب د خرنک زوی دی چې د فخرالدين مبارک شاه له نسب نامې څه د منهاج سراج په روايت د حضرت علي (رض) هممهالی او د هغه په حضور يې ايمان راوړی و، عهد او لوايې يې ځنې اخيستې وه. له هغه کهاله څخه چې به هر څوک پر تخت کښېناست د حضرت علي څه هغه عهد او لوابه ورکول کېده دا چې په اسلامي دوره کښې د غور لومړی حکمران دی چې موږ يې پېژنو او امير پولاد غوري د ده له زامنو څخه و، چې د غور د غرو شاوخوا يې تر واکمنۍ لاندې وه، د خپلو پلرو نوم يې ژوندی کړ او چې صاحب الدعوت العباسيه ابو مسلم مروزی منخته راوووت نو امير پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ور ووست، د آل عباس د تقويې له پاره يې ډېر کارونه وکړل د امير پولاد د حکمرانۍ

غوريان

(۴۰-۶۱۲ هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر و، چې تر اوسه هم د هرات شمال لوېديځ د بادغيس د زور آباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کښې د "زوري" په نامه استوگن دي؛ تر اسلام دمخه هم دغه کهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو کښې حکمراني کوله او د "غرشاه" په لقب يادېدل، (په دغه لقب کښې د "غر" کلمه پښتوده) دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت "ضحاك" ته منسوب دی (دا نوم فردوسي "ضحاك" بللی او په پښتو سرچينو کښې د تاريخ سوري په حواله "سهاك" دی. طبري، البيروني او ابن بلخي يې "بيور اسپ ازدهاق" يادوي او په مسعودي کښې "ده اك" راغلی چې د طبري په وينا يې معرب ډول "ازدهاق" دی. په اوستا کښې "دهاك - اژی دها" ياد شوی چې په دري کښې "اژدها" او په پښتو کښې "اژدهار" دی، همدارنگه په خراساني نومونو کښې دا نوم ډېر کارېدلی لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحی گرديزي د پلار نوم ضحاك (د ۴۰۰ په شاوخوا کښې) او ضحاك شيباني (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقيه او باميان ته نژدې "ضحاك" نومي ښار او د "سهاكا" مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چې سڪستان د دوی په نامه دی، مفعن صورت يې "سهاك" او "سهاکزی"

مرکز د غور مندیش و او د غور پر ټولو غرو او شاوخوا یې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی و چې امیر کروړ نومېد، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب "تاریخ سوري" په حواله یې د پټې خزانې کتاب د متن له مخې پیژنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵۶ م) کال د غور په مندیش کښې امیر و او د "جهان پهلوان" په نامه یې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالستان (د کندهار د شمال والستان) خیصار، تمران او برکوشک (د غور مشهورې کلاوې) د ده په لاس کښې وې، دی داسې غښتلی پهلوان و، چې یوازې له لسو تنو سره جنگېده او له همدغه امله یې کروړ باله چې په پښتو کښې د کلک او سخت په مانا دی. د دغه کهاله واکمني تر زمينداور، بست او والستان پورې رسېده، له اموي کهاله څخه عباسي کهاله ته د خلافت د انقلاب په جگړو کښې دی هم د ابو مسلم ملگری و، پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه راښکاري او د ښې وینا خاوند یې بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کښې امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسیر) غرج او تخار پورې گڼي او وایي چې زرنج (سیستان) مې د توزې په زور ونيو.

د ده دا حماسې شعر د خراسان او پښتو یو لرغونی حماسي اثر دی چې د ده د غښتلي روح، ملي غرور جهانگیری او جهان کشایی څرگندويي کوي، په هغه کښې هغه پښتو زاړه لغات او کلمات دي چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دي پاتې شوي.

امیر کروړ پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰ م) کال د هرات لوېدیځ لوري ته د پوښنگ په جگړو کښې ووژل شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر په غور، بست او زمينداور کښې حکومت کاوه (د ۱۶۰ هـ - ۷۷۶ م شاوخوا).

(د دې په زړه پورې تاریخي، ژبنۍ، او ادبي موضوع د تفصیل له پاره دې د کابل چاپ پټه خزانه کتاب او د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک وکتل شي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو یادونه، نه کوي، له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاریخ سوري په حواله ډکه کړې چې په لوې تفصیل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دغه کهاله یو بل امیر، بنجی د نهاران شنسې زوی د غور له لویو امیرانو څخه گڼي او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې د بهرام زوی شیش نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل، امیر بنجی د "قسیم امیر المومنین" په لقب د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م شاوخوا). د غور امیران د همدغه بنجي له نسله او د غور سپه سالاران د شیش له توکم څخه دي، چې د صفاریانو په وختو کښې له آل شنسب څخه په مندیش کښې د غور امارت امیر سوري ته رسېدلی و، لکه د صفاریانو په احوال کښې چې مو ولوستل د (۲۵۳ هـ - ۹۶۷ م) په شاوخوا کښې یعقوب صفاري د نیمروز، بست او د اور ښارونه تر تگین آباد اور خج پورې ونيول، د هغه ځای امیر یې له پښو وغورځاوه، په دغه وخت کښې امیر سوري د غرني غور امیر و، چې تر هغه وخته لا د غور نیمایي خلک مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امیر سبکتگین هم پر غور حملې وکړې، خو د سوري کهاله خپلواکۍ ته یې څه تاوان ونه رسولای شو، لکه څنګه مو چې د غزنویانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکړ، خو د غور امیر چې پر دغه مهال محمد سوري و، کله به یې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بیهقي (۴۰۵ هـ -

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په ویناو (۴۰۱ هـ) کال محمود د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لښکر سره غور ته ورغی، چې د لښکر په مخ کې د هرات حکمران التوتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امیر محمد یې په یوه جگړه کې د لسزریز لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کې کلابند کړ؛ محمد تر ډېرې مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گیلان په شاوخوا کې هغه پر لاره زهر وخورل چې په خپله گوتی. کېنې یې ځای پر ځای کړي وو، ځان یې وواژه خو د یرغل‌تابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژبې وطني روایات چې د "لرغوني پښتانه" او "تاریخ سوري" کتابو په حواله په پټه خزانه کې راغلي پورتنۍ تاریخي پېښې تاییدوي او د محمد د مرثیې پښتو بولل هم راوړي چې اسعد د محمد سوري زوی (چې پر ۴۲۵ هـ د زمیندور په بغني کې مړ دی) ویلي ده، دا شاعر په آهنگران کې د ده په دربار کې و، دا بولل چې د ژبني بلاغت او فصاحت له مخې ډېره پخه ده، د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښیي؛ د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرگندوي او دی د سوري کهاله ویاړ بولي، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کې یې ځان قربان کړ، د شیخ اسعد بولل د پښتو لرغوني ادب له غوره آثارو څخه ده.

د محمد تر مړینې وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلی د محمد سوري زوی د غور د مندیش په غرو کې د پلار پر ځای کېښاست، د سلطان تابع و، په غور کې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جوړولو لاس پورې کړ او علم دوسته سړی و، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه،

خو د مسعود په وختو کې د (۴۲۵ هـ - ۱۰۲۳م) په شاوخوا کې (د بوعلی وراړه) عباس د شیش زوی پورته شو، خپل تره یې بندي کړ او د غور پاچهۍ پر تخت کېښاست. عباس ظالم او بېباکه سړی و او د نجوم علم یې خوښ و، د مندیش ولایت په سنگه کلا کې یې یو رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهیم هم غور ته لښکر وېوست او امیر عباس یې غزني ته بندي بوت، د غور امارت یې د ده زوی امیر محمد ته چې د غزني دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی و، وسپاره. (د ۴۵۰ هـ - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کېښاست (د ۴۶۰ هـ - ۱۰۶۷م شاوخوا)، ده د غوریاغیان په جگړه د ځان تابع کړل په هغه جگړه کې چې (د غزني جنوب لوېدیځ ته) دوجیرستان او کوشک په پای کې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ هـ شاوخوا) دده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کېښاست، ده له سنجری دولت سره دوستانه اړیکې درلودل او د ښو اخلاقو څښتن، پر ژمنه ولاړ او عالم پالونکی پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزني، بامیان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې تړلي وو او هر یو یې یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغونی هېوادنی لقب (غر شاه) یې رسماً پر عربي "ملك الجبال" واړاوه او ځان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د ښار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورساد) په ولایت کې یې چې د ده سیمه وه له خپلو وروڼو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ هـ - ۱۱۴۶م) چې د هغه وژل د

غوري او غزنوي کهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدين سام د غور د منديش په سنگه کښې و، همدا چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فيروز کوه يې هم ده ته پرېښوو، دی پر (۵۲۴هـ ۱۱۴۹ م) کال په فيروز کوه کښې پر تخت کښېناست او د غرجستان له شارانو سره يې دوستي وکړه، د هرات په غرو کښې يې د شيرسنگ کلا، په غرجستان کښې يې د بند روا کلا، د غرجستان او مادین تر منځ يې د فيوار کلا جوړه کړه، او د گيلان ملک بدرالدين لور (د گيلان ملکه) يې چې د شنسبانيانو له نسله وه، خاڼه واده کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدين محمد سام او سلطان غياث الدين محمد سام مورده. سلطان بهاءالدين د خپل ورور سلطان سوري د غچ اخيستلو له پاره په جروم او غرجستان کښې لښکرې راغونډې او پر غزني يې يرغل وکړ، خو (د غزني) په گيلان کښې مړ شو، ده د غزني د سفر په وخت کښې د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدين حسين ته پرېښی و.

۳- ملک شهاب الدين محمد خرنګ د حسين زوی چې د مادین سيمې په ده اړه درلوده، دا سيمه د غور يو ولايت و، د ده زوی ملک ناصر الدين ابوبکر د (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) په شاوخوا کښې د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران و، د چنگيز تر يرغل وروسته هند ته په ډيلي کښې د التمش دربار ته ولاړ او هلته د (۶۲۰هـ) په شاوخوا کښې مړ شو.

۴- ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چې د غور د جرماښ ولايت حکمران و، تر هغه وروسته يې زوی علاء الدين ابو علي په غور کښې د ده پر ځای کښېناست، د سلطان غياث الدين په وختو کښې د غور، بست، وجير، گرمسير، درمشان، روزگان او غزني سيمې ده ته وسپارل شوې، د

خراسان تر نيولو وروسته په نساپور کښې حکمران و، سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حکمران يې وټاکه، پر (۶۰۱هـ) کال يې د قهستان د ملا حده و د جناباد ماڼۍ ونيوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کښې بندي شو.

۵- علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کښې حکمران و او د خپل ورور سلطان بهاءالدين تر مړينې وروسته په فيروز کوه کښې د غور پر تخت کښېناست، د غور او غرجستان لښکرې يې را غونډې کړې او غزني ته يې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزني څخه د غزني او هندوستان له لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لارې زمينداور ته ولاړ، علاء الدين چې دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د غچ اخيستلو له پاره کوله، تگين آباد ته نژدې يې د بهرامشاه له لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته يې د غزني په شاوخوا کښې دوه ځله د غزنويانو مقاومت مات کړ او د غزنوي دولت پایتخت يې ونيو (۵۴۵ - ۵۴۶هـ)، ده هغه لوی ښار له خاورو سره برابر کړ او اوسېدونکي يې اته ورځې ټول ووژل، له هغه ځايه يې بست او زمينداور ته مخه وکړه او د بست ښار يې له محمودي ماڼيو او ښکليو ودانيو سره چې په خپل وخت کښې يې ساری نه و هم وران کړ، نو ځکه ورته جهانسوز ويل کېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پورې وتاړه او خپل ورور فخر الدين ته يې وسپاره علاءالدين تر دې وروسته له سلجوقي سنجرې دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هر يو الرود د ناب په سيمه کښې له ده سره جگړه وکړه، څنگه چې خلک له علاءالدين څخه خواشينی وو، د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم شول. په خپله علاءالدين د سنجر لاس ته ورغی بندي شو، خو څنگه چې سنجر د غزانو له

لاسه مات شوی و، علاءالدین یې و نازا وه؛ مرسته یې ورسره وکړه او بېرته یې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښې ملک ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادیڼ څخه راوستی او د فیروز کوه پر تخت یې کښېنولی و، چې د علاءالدین د راگرځېدو خبر یې واورېدو ناصر الدین یې وواژه او علاءالدین ته تسلیم شول.

ده بامیان تخارستان، جروم (گرمسیر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان، مرغاب ښارو نه هم د غور د پاچهي اطاعت ته اړ کړل او د ملا حده الموت رسل ته یې هم د غور په غرو کښې لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱ هـ - ۱۱۵۶ م) په شاوخوا کښې د غور په سنگه کښې مړ شو.

تر ده وروسته یې زوی سیف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښېناست، د ملا حده ورسل یې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره یې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاوخوا ته رسېدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جگړه کښې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸ هـ - ۱۱۶۳ م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد یې تر یوې ادارې لاندې راوست او د فیروز کوه په مرکز پورې یې وتاړه.

۶- سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ هـ، ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹ م) د غوریانو لومړی پاچا دی چې د سلطان لقب یې واخیست، د ده د پاچاهۍ مرکز د غور دا ستيه حصار و هغه وخت چې یې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کښې ووژل شو، نو سلطان سوري له بهرامشاه غزنوي سره جگړه وکړه او هغه یې د کورم ناوې ته وځغلاوه، په خپله دی د غزني پر تخت

کښېناست او غور یې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښو و، خو د ژمي په وخت کښې چې یې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزني یرغل وکړ، او سلطان سوري یې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوي سره ونيو او د غزني د طاق د پله پر سر یې غرغره کړ، څو چې ورور یې جهانسوز د هغه په کسات کښې غزني وران کړ.

۷- ملک فخر الدین مسعود تر ټولو وروڼو مشرو او د غور په کاسي کښې امیر شو، څنگه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزني تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملک فخر الدین مسعود یې د بامیان حکمران وټاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخش او بدخشان پورې ونيول او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښې یې لولئ د راغ زر په جگړه کښې د خپلو ورورونو په لاس بندي او بېرته بامیان ته واستول شو او هلته مړ شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا). تر ده وروسته یې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کښې امیر و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخش، جروم (گرمسیر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطان شاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره یې د غور له لښکر سره یو ځای د مرو د رودبار په جگړه کښې گډون کړی و او د سلطان لقب یې وموند، د ده تر مړینې وروسته یې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د بامیان پر تخت کښېناست (۵۸۷ هـ - ۱۱۸۹ م) د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای و. امام فخر الدین رازي شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښې وو، د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغر، تر مده او بلخه

پورې او جنوب خوا ته د غور او غرجستان تر پايه پورې رسېدله، غور، غزني او باميان د ده تر فرمان لاندې وو. هغه وخت چې سلطان معز الدين شهيد شو (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) نو د هېواد اميرانو دى غزني ته ور وغوښت خو دى په گيلان تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مړ شو. بيا يې زوى جلال الدين علي پر خاى کښېناست (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) او خپل ورور علاء الدين يې د غزني پر تخت کښېناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدين يلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکړ نو دى له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغى او د ده په غياب کښې يې ترده علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوى د باميان تخت ونيو او ورزات يې صاحب وزير ته ورکړ، خو جلال الدين د غزني تر نيولو وروسته ژر باميان ته ورغى او خپل اکا يې د هغه له وزير سره وواژه. بيا چې تاج الدين يلدوز دويم ځل پر غزني يرغل وکړ، د علاء الدين لښکر يې د سقران (شنگران) په رباط کښې مات کړ او دى يې په غزني کښې کلابند کړ، نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغى، خو د واره وروڼه د يلدوز لاس ته ورغلل، بېرته باميان ته واستول شول او هلته مړه شول (د ۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م).

دا وه د غوري او وروڼو لنډه يادونه چې د غور شهنشاهي يې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم امير المومنين چې د غور له لويو پاچهانو څخه دى پاچا شو، دى له خپل ورور معز الدين سره د خپل ترده علاء الدين په امر د وجيرستان په کلا کښې بندي و، خو سلطان سيف الدين د علاء الدين زوى دوى خوشې کړل چې غياث الدين د غزان په جگړه کښې ورسره و، خو چې سيف الدين د خپل سپه سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شيش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غياث الدين سره يې بيعت وکړ او د فيروز کوه پر تخت

يې کښېناوه (۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م)، ده خپل ورور معز الدين د سر جاندار په رتبه دا ستيه او کجوران حکمران وټاکه، ابوالعباس شيش يې چې د سلطان سيف الدين تر وژلو وروسته يې دى ښه پياوړى کړى و، وواژه. دا مهال د غياث الدين ترده ملک فخر الدين مسعود د باميان له حکمران ملک علاء الدين قماچ سنجري، د بلخ له حکمران او له تاج الدين يلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د باميان، بلخ او هرات له لښکرو سره يې پر فيروز کوه يرغل وکړ، په راغ زر نومي خاى کښې له يو بل سره جگړې ته چمتو شول. خو په لومړي سر کښې د غور پهلوانانو ملک يلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې وواژه او هراتيان يې سره تيت کړل، بيا يې د بلخ لښکر هم مات او د قماچ سر يې پرې کړ، د باميان ملک فخر الدين ته يې ور واستاوه، په خپله يې هغه کلا بند کړ، خپل ترده معز الدين او غياث الدين يې محترمانه ونيول او بېرته يې باميان ته واستول.

سلطان غياث الدين تر هغه وروسته گرمسير او زمينداور ونيو؛ قادس، کاليون، فيوار، سيفرود، غرجستان، تالقان او گرزوان يې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معز الدين يې له جروم (گرمسير)، تگين آباد او سيستان څخه د غزني، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې يې غزني نيولى و، په (۵۶۹ هـ - ۱۱۷۳ م) کال له غزني څخه بېرته وشاړه او د غزنويانو پايتخت يې هم په غور پورې وتاړه، د هرات نيولو ته يې ملا وتړله او بهاء الدين طغرل د سنجر يو مريي چې پر هرات يې لاس بر شوى و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۵۷۱ هـ) کال هرات او تر هغه وروسته پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره ونښتل.

دا مهال د سيستان ملکانو (چې شرح يې تېره شوه) هم د اطاعت

غارې كښېښووه او شمالي ښارونه لكه تالقان، اندخود، ميمنه، فارياب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدين محمد د ايل ارسلان خوارزمشاه زوى د خطايانو په مرسته د هېواد شمالي شاوخوا ته گواښ پېښاوه، ځكه نو غياث الدين پر (۵۸۸هـ - ۱۱۹۲م) كال د غزني لښكر د معزالدين په مشرۍ او د باميان لښكر د ملك شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښكر د تاج الدين حرب په لارښوونه د مرو په رود بار كښې را غونډ كړل، د مرغاب په كڅو (سواحلو) كښې يې خوارزمشاهيان مات او پر (۵۹۶ - ۱۱۹۹م) كال يې خراسان ونيو، تر نشاپوره پر مخ ولاړ، هغه يې ملك ضياء الدين ابو علي شنسباني ته وسپاره، مرو شاهجهان يې هم ونيول او ملك نصر الدين محمد خرنك يې د هغه ځاى په حكمرانۍ وگماره، د سرخص ايالت يې تاج الدين زنكي د فخر الدين مسعود باميانى زوى ته وسپاره.

غياث الدين بيا هېواد ته مركزيت وركړ او د منځنۍ اسيا ټولې سيمې يې له هندوستانه تر عراقه او له چينه او جيحونه د هرمز تر سينده پورې د غور د فيروز كوه تر بيرغ لاندې راوستې. دى د خراسان ستر او يوازينى شهنشاه گڼل كېده، نو د بغداد خليفه الناصر لدين الله هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجد الدين قدوه او ابن الخطيب د فيروز كوه دربار ته راواستول او غوري سلطنت يې په رسميت وپېژاند. د غور له درباره هم سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته ولاړ او په دغه ډول د فيروز كوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سياسي تاوده اړيكي ټينگ شول.

سلطان غياث الدين غوري د ختيځ او غور ستر علمدوست او زړه سواند پاچا و چې په دربار كښې يې پوهان راغونډېدل، دى پر ۶۳ كلنۍ د (۵۹۹هـ - ۱۲۰۲م) كال د درېيمې خور (جمادى الاولى) پر ۲۷ ورځ د هرات

په ښار كښې وفات او په هغه لوى مسجد كښې چې ده په خپله جوړ كړې و ښخ دى، دا جامع جومات تر اوسه په هرات كښې شته. دى په لومړي سر كښې د خپلو اسلافو په شان د محمد كرام سيستاني په مذهب و، خو وروسته يې شافعي مذهب ومانه. ده د دربار نوميالي پوهان قاضي وحيد الدين شافعي مروودى او صدرالدين كرامى نيشاپوري وو. ده د هېواد قاضيان قاضي القضاات معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين هرمابادي او وزيران يې شمس الملك، عبدالجبار گيلاني، فخر الملك شرف الدين قره اري، مجد الملك ريوشاري، عين الملك سورياني، ظهير الملك سجزي او جلال الدين ريوشاري وو. پر دوبي يې دارالملك فيروز كوه او پر ژمي زمينداور و. له خپل لاس ليك سره يې "حسبى الله وحده" ليكل (۵۳ نومره تصوير وگورئ).

د سلطان غياث الدين محمد سام تر مړينې وروسته يې زوى غياث الدين محمود چې يو عياش سړى و، د خپل تره معزالدين له خوا د بست، فراه او اسفزار په حكمرانۍ وگمارل شو، ده لښكر راټول كړ او تر مرو شاهجهان پورې پر مخ ولاړ، د معزالدين تر شهادت وروسته پر (۶۰۲هـ) كال يې له بست څخه د زمينداور له لارې پر غور يرغل وكړ او فيروز كوه يې له ملك علاء الدين ابو على څخه واخيست غور يې له غرجستان تالقان، گرزبان، قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او تره د ملك وارث شو. ده تاج الدين يلدوز ته چې د معزالدين محمد له خادمانو څخه و، د غزني د حكمرانۍ چتر او مثال د سند تر سيند پورې ورواستاوه، پر (۶۰۵هـ - ۱۲۰۸م) كال يې د هندوستان د هېوادو مثال سلطان قطب الدين ايبك ته وركړ. په دې توگه يې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه كړه.

پر (۶۰۷ هـ - ۱۲۱۰ ع) کال ملک رکن الدین ایران‌شاه محمود د ملک علاء الدین ابوعلي زوی له پنځوس زریز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کړ، د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاء الدین اتسز حسین شنسبي سره چې د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار له لښکرو سره یې د تالقان له لارې پر غور یرغل کړی و، جگړه وکړه؛ د خوارزمشاه او اتسز لښکر یې مات کړ، تر هغه وروسته څنگه چې علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد غیاث الدین محمود دی دېر کوشک په ماڼۍ کښې بندي کړ، د علیشاه نوکرانو دی پر (۶۰۷ هـ - ۱۲۱۰ م) کال وواژه؛ دی سخي، بڅبونکی، عادل او حلیم پاچا و، د پلار (۸۰۰) زر عین سندوڅه خزاني چې د څلورو سوو او ښانو بار کېده خلکو ته وېځېدلې.

د غیاث الدین محمود تر مړینې وروسته د غور امیرانو د ده خوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کېښاوه، درې میاشتې وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملک خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل وکړ او د (۶۰۷ م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی) یې هغه ښار ونیو، بهاء الدین یې د شاهي کورنۍ له ښځمنو سره خوارزم ته وشاره، تر هغه وروسته علاء الدین اتسز د علاء الدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت کېښاست او تر (۴) کالو پورې یې حکومت وکړ په گیلان کښې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملك محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزني له وزیر سره په جگړه کښې مات شو، وروسته ملک نصیر الدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاء الدین

اتسز وواژه، غور یې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راوست، د (۶۱۱ هـ - ۱۲۱۴ ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین "د غور" بېرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین پر (۶۱۲ هـ) کال د سلطان محمد خوارزمشاه لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړ شو، ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین، هم د ختیځ او آل شنسب ستر پاچا و چې له خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهي گارډ قوماندان) و، تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو (۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م) او د گرمسیر ښاورنه یې تر تگین آباد پورې لاس ته راوستل، ده په غزني کښې د غزانو دوولس کلنه واکمني ښکته کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کېښاسته (۵۶۹ هـ - ۱۱۷۷ م)، پر (۵۷۰ هـ) کال یې گردیز فتح او ملتان یې له قرامطه څخه ونیو او پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ ع) کال یې د ستقران د یاغیانو غوږونه تاو کړل، پر (۵۷۴ هـ) کال د "بهیم د یو نهرواله" په جگړه کې مات شو. پر (۵۷۵ هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷ هـ - ۱۱۸۱ م) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معز الدین محمد جگړه وه چې سالار حسین خرمیل د گزریوان ملک د ده د لښکر په مخ کښې و، خو څنگه چې د غوریانو لښکر څه ونه کړای شول، نو ملک عثمان سمر قندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه و، منځگړی شو او روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وگرځېد، په پنجاب کښې د کوکهران ډله

او د جود د غره قبایل ياغيان شول. ځکه نو سلطان محمد د هغو غزا ته و ووت، د هغو تر سر کولو وروسته د غزنه پر لار د ملا حده د يوه فدايي له لاسه په دمیک نومي ځای کښې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سيمه کښې دی) د (۶۰۲هـ - ۱۲۰۵م) کال د برات (شعبان) پر ۳مه شهيد شو.

سلطان محمد معزالدين غوري هم د خپل ورور په شان د آسيا په زړه کښې يو لوی هېواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود يې په هندوستان کښې د گنگا تر سواحلو ورسول او هم يې هند د اسلام په نور روښانه کړ، د ده هېواد ختيځ خوا ته د گنگا تر کشو (سواحلو) لوېديځ پلو ته د خراسان، خوارزم نسا او باور د تر پايه پورې غځېدلی و، جنوب له بحيره عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندې ځايو کښې دا کسان وو: په غور کښې ملک ضياء الدين، په باميان کښې ملک تاج الدين زنگی، په ملتان کښې ملک حسام الدين علی کرماج، په لاهور کښې ملک قطب الدين ايبک، په غزنه او کرمان کښې ملک تاج الدين يلدوز، په سند هوا چه کښې ناصر الدين قباچه، په باميان کښې سلطان بهاء الدين سام، په فيروز کوه کښې سلطان غياث الدين محمود، په سيستان کښې ملک تاج الدين حرب، په مکران کښې ملک تاج الدين، او په وخت کښې ملکشا.

د ده نوميالي وزيران ضياء الملك درمشي، مؤيد الملك محمد عبدالله سجزي، او شمس الملك عبدالجبار گيلاني دي قاضيان يې صدر شهيد نظام الدين ابوبکر، سيد شرف الدين ابوبکر د صدر شهيد زوی او د لښکر قاضي يې شمس الدين بلخي و. د پاچهۍ بيرغونه يې ښی خوا سور او کيڼ خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کښې د ډېرې شتمنۍ يادونه کوي چې د خواجه اسماعيل خزانه دار په وينا د غزني په خزانه کښې يوازې يو زر او پېنځه سوه منه الماس وو.

د پتي خزاني په کتاب کښې د پښتو ژبې محلي روايتونه د پخوانيو کتابو په حواله دا څرگندوي چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژبې شاعران وو، چې يو له هغو څخه ښکارندوی د فيروز کوه د کوتوال احمد زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاينه کښې يې يوه ډېره ښه او خوندوره بولله ويلې او په پټه خزانه کښې ليکل شوې ده چې د پښتو ژبې له خورا مهمو ادبي، تاريخي آثارو څخه گڼل کېږي (وگورئ ۵۴ نومره تصوير).

د معزالدين محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هېواد ټوټې ټوټې شو، د افغانستان ختيږه برخه له غزني څخه تر سنده پورې د تاج الدين يلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتگارانو څخه و او د محمد خدمت يې کاوه.

دغه تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبک (د هند حکمران) ته او بله لور يې هم ناصرالدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه، غزني يې د سند تر سينده ونيو، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکړ يلدوز د سند په پنج آب سيند کښې ورسره جگړه وکړه او مات شو، د کرمان د "کورم" ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه يې په غزني کښې پر قطب الدين يرغل وکړ قطب الدين په غزني کښې تر څلوېښتو ورځو پاچهۍ وروسته بېرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کښې پاته شو، لکه چې وويل شول د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جگړه کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سيستان يې هم لښکر وويست او له تاج الدين حرب سره يې چې د سيستان ملک و، روغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده" يې پر ليکلي وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له

تخارستانه پر غزني راغلل او تر گردیزه يې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لوهور ته ولاړ او په هغه جگړه كېنې چې په تران كېنې يې له سلطان التمش سره وكړه ونيول شو او په بداون كېنې ووژل شو (د ۶۱۱ هـ، ۱۲۱۶م شاوخوا) د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت كېنې (۶۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايتونه غور او هرات ونيول او سيستان تر بست، تكين آباد او زابلستان پورې د سيستان د محلي ملكانو لاس ته ورغی. غزني ولايت، كابل او ختيزې سيمې تر سنده پورې په تاج الدين يلدوز پورې اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملك كربر په غزني، امين ملك په هرات او اختيار الدين محمد خريوست په پېښور كېنې واكمن وو (د آل شنسب وروستنی پېښې د چنگيز د راوتلو په شرح كېنې راوړل كېږي).

د غوريانو په وخت كېنې د غزنويانو د دورې مدنيت بشپړ تابه ته ورسېد، د دري ژبې ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوريانو په كهانه كېنې پالل شوې او د شعر او ادب ژبه شوه، د اسلام دين يې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه كېنې خپور كړ، صنعت او عمران چې بېلگې يې د هرات جامع مسجد، د غور جام خلی (منار) (وگورۍ ۵۵ - ۵۶ نومره عكسونه) او د ډهلي قطب منار دي ډېره وده وكړه، علوم او فنون د غوريانو په لوی هېواد كېنې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل شول او د (افغان، هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو يې بنسټ ايښی و، پخوالي ته ورسېد.

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران داود: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخريزي (د دميتة القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجاني (د

طباقات ناصري خاوند) قاضي وحيدالدين شافعي مرورو دي، صدر الدين كرامني نيشاپوري، معز الدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوري، شيخ تيمن، تايمني، ملكيار غرشين، قطب الدين بختيار، ښكارندوی (پښتو شاعران) ملك الكلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبې پښتو او دري وې، څنگه چې غوريان د پښتنو له سوري ټبره څخه وو، نو ځكه د دوی په وختو كېنې پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنك، ارغنداو، هيلمند، كابل او هريرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحاتو كېنې يې د پاچهانو په ښكر كېنې هم گډون وكړ. د پښتنو د قبيلو زيات خلك او مشران په هند كېنې د شهنشاهانو او د هغو له خای ناستيو سره پاتې شول، چې د هغو پايڅوړ تر اوسه هم په ټول هند كېنې ډېر شته نكه نوديان، سوريان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (بريځن) چې زياتره يې په هند كېنې دروهيله ياپټان په نومو يادېږي، دا خلك ان تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو كېنې ځانگړي حكومتونه او د رياست او نفوذ سيمې لري.

د غور د شاهي كهانه نوميالي

- ۱ - شنسب د خرنك زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)
- ۲ - امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
- ۳ - امير كروړ د پولاد زوی (۱۳۹ - ۱۵۴ هـ)
- ۴ - امير ناصر د كروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
- ۵ - امير بنجي د نهران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
- ۶ - امير سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)

- ۷ - امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
 ۸ - امير بو علي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
 ۹ - عباس د شيش زوی او د بو علي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۰ - امير محمد د عباس زوی (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۱ - قطب الدين حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
 ۱۲ - ملك الجبال عزالدين حسين د قطب الدين حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
 ۱۳ - قطب الدين محمد د عزالدين زوی (په ۵۴۱ هـ کښې وژل شوی)
 ۱۴ - بهاء الدين سام د عزالدين زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)
 ۱۵ - ملك شهاب الدين خرنك د عز الدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۶ - ملك شجاع الدين د عز الدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۷ - سلطان علاء الدين حسين جهانسوز د عزالدين زوی (۵۴۴ - ۵۵۱ هـ)
 ۱۸ - سلطان سيف الدين د عزالدين زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)
 ۱۹ - ملك فخرالدين مسعود د عزالدين زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
 ۲۰ - سيف الدين محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
 ۲۱ - سلطان غياث الدين محمد سام (۵۵۸ - ۵۵۹ هـ)
 ۲۲ - سلطان معزالدين محمد سام (۵۶۹ - ۶۰۲ هـ)
 ۲۳ - سلطان غياث الدين محمود د غياث الدين محمد زوی (۵۹۹ - ۶۰۷ هـ)

- ۲۴ - سلطان بهاء الدين سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
 ۲۵ - علاء الدين اتسز د جهانسوز زوی (۶۰۷ - ۶۱۱ هـ)
 ۲۶ - علاء الدين درغور (۵۹۹ - ۶۱۲ هـ)
 ۲۷ - ملك ناصرالدين گزيو د شهاب الدين خرنك زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
 ۲۸ - سلطان شمس الدين محمد د فخرالدين مسعود زوی (د ۶۵۰ هـ شاوخوا)
 ۲۹ - سلطان بهاء الدين سام د شمس الدين محمد زوی (۵۸۷ - ۶۰۲ هـ)
 ۳۰ - جلال الدين ابو علي د بهاء الدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
 ۳۱ - علاء الدين مسعود د بهاء الدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
 ۳۲ - علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی (۶۱۰ هـ شاوخوا)
 مأخذونه: طبقات ناصري - ابن اثير - دول اسلاميه - پټه خزانه - آداب الحرب - دايرة المعارف اسلامي - فرشته - شوكت افغاني - معجم الانساب - گزیده - لب التواريخ - فتوح اسلاطين عظامي - (وگورئ ۵۷ نومره نسب ليک).

زره درهمه روغه وکړه، خو چې یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی له خوارزمیانو سره وجنگېد (د ۸۲ هـ شاوخوا)، او د (۸۶ هـ شاوخوا) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البیروني په وینا د خوارزمشاهیانو د کهاله لومړی مؤسس کیخسر وو او د اسلام له پيله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووېشل شو:

شمال برخه چې پایتخت یې "گرگانج" و، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چې مرکز یې "کات" و د خوارزمشاهانو سیمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان و، چې په اسلامي دوره کېنې یې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کېنې) یې ژوند کاوه، د ده د (۳۶۶ هـ کال) سکې شته له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه د هجري سنې د پیل په شاوخوا کېنې اوسېد، نسب یې د البیروني په وینا افریغ ته رسېد او چې قتیبه دویم وار پر خوارزم بری وموند خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوی د سبري لمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی یې په خوارزمشاهۍ وپېژاند د (۸۶ هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندې توگه رسېده: احمد د محمد زوی، د عراق لمسی، د منصور کړوسی، د عبدالله کوسی چې هغه بیا د تر کسبائه زوی، د شوشفر لمسی او د اسکجموک کړوسی و.

دویم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په وینا پر (۳۸۵ هـ) کال مړ دی.

درېیم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په نامه "ماموني" یادېږي، د سامانیانو له خوا په گرگانج کېنې د خوارزم والي و، دی له ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بریالی شو، د خوارزمشاهۍ لقب یې پر ۳۸۵ هـ خپلې کورنۍ ته وپاڅوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شوی؛ یوه لور یې د

خوارزمشاهیان

خوارزم یو زرغون، ودان او مشهور ولایت و چې د آمو له سینده اوبېده، د اتیا فرسخو په شاوخوا کېنې یې اوږدوالی درلود، ښارونه یې له بازارو ډک او کلي یې یو بل ته سره نژدې وو، د کرهڼې ځمکې او ماڼۍ یې درلودې، پایتخت یې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه یې د افغانستان د شمالي او مادون النهر له ښارو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنګي اړیکې درلودل.

د مارکوارت په وینا ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د اریایانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای و. دا نوم په اوستا کېنې XVARIZEM او په پخواني فرس کېنې "هوارزمیش" و، خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته یوه نژدې ژبه وه چې په وروستنیو کیندنو کېنې یې آثار راوتلي دي. البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کېنې یوه مستقلة ژبه ګڼلې ده، د هغې د میاشتو نمونه یې لیکلي دي او وایي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" وایي. د ۳۲ هـ په شاوخوا کېنې اخف د قیس زوی عربي فاتح د مادون

النهر سیمې له تخارستانه تر تالقن، فاریاب او جوزجان پورې ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته واوښت. خو وېي نه نیولای شوې د معاویه د زوی یزید په وختو کېنې هم سله د زیاد زوی د خوارزم له خلکو سره په څلور سوه

سلطان محمود ماندینه ود.

خلورم: ابو الحسن علي د مامون زوی پر (۳۸۷ هـ) پر تخت کښېناست، د سبکتگین لور حرد یې وکړه، په خوارزم کښې یې ابن سینا ته ښه راغلاست وویل او سکه یې شته.

پېنځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ هـ) کال.

شپږم: ابو الحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی چې پر (۴۰۷ هـ) کال یې سکه ووهله او پر (۴۰۸ هـ) کال سلطان محمود له منځه یووړ، د غزنه له درباره یې لوی حاجب التوتاش د خوارزم په حکومت وگماره، د خوارزمشاه لقب یې ورکړ، د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله شوه، او تر التوتاش وروسته یې زوی هارون (۴۲۳ هـ) او اسماعیل خندان د التوتاش زوی (۴۲۵ هـ) او شاه ملک (۴۲۹ هـ) په خوارزم کښې حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ هـ) کال طغرل بیګ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دویمې کورنۍ بنسټ د انوشتگین په لاس کښېښوو شو چې د بلکاتگین له مریانو څخه و، د (۴۷۰ هـ) په شاوخوا کښې یې د سلجوقي دولت په وختو کښې شهرت وموند او د "غرشا" لقب یې واخیست همدا چې پر (۴۹۰ هـ) اکنجی قیچقار د برکیاروق گمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د برکیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشتگین زوی په خوارزمشاهۍ وټاکه، تر هغه وروسته دا لقب د چنگیز تر راتلو پورې دې کورنۍ ته پاتې شو، چې یو وخت یې د واکمنۍ سیمه تر زمینداورد هم رسېده او پر (۶۱۷ هـ) وروستی خوارزمشاه جلال الدین منکبرنی د افغانستان په خاوره کښې د چنگیز له لښکریانو سره ډېرې جگړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ هـ) کال پاچا شو، اوسکه یې ووهله، پر (۵۳۳ هـ) یې له سلطان سنجرده ماته وکړه خو پر (۵۳۵ هـ) یې د خوارزم تخت بیا ده ته ورکړ.

د ده په وختو کښې علي چتري په هرات کښې پورته شو، خواتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول او دربار یې د فاضلانو د راغونډېدو ځای شو، رشیدالدین وطواط خپل کتاب حقایق السحر د ده په نامه ولیکه، د (۵۵۱ هـ) کال پر درېیمه خور (جمادی الاخری) مړ دی.

۴ - ایل ارسلان د اتسز زوی دی د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېناست او د قراخطا او قفچاق له قبیلو سره یې روغه وکړه، د سنجرې ملکانو پایڅوړ یې له خراسانه وشاړه او یا یې روغه ورسره وکړه او پر (۶۵۸ هـ) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵۶۸-۵۸۹ هـ) چې له ورور سره د دښمنۍ له امله یې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یو وړه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته یې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولاړ، د "خطا له خانه" یې ملاتړ وموند او خراسان یې د غز د امیرانو له لاسه وژغوره، په مرو کښې یې دارالملک جوړ کړ، د هرات ملک بهاءالدین طغرل هم ورسره یو ځای شو، تل به یې د غور بریدونه گواښل، خو سلطان غیاث الدین غوری په مرورود کښې د غور بامیان او سیستان لښکرې راغونډې کړې او تر شپږو میاشتو یې جگړه وکړه، په پای کښې د غور د سلطان لښکرې له مرغابه پورېوتلې او بهاءالدین یې وواژه او محمود د ماتې په حال کښې پر (۵۸۸ هـ) کال مړوته وگرځېد، زهر یې وخوړل او مړ شو (۵۸۹ هـ).

۶ - ابو المظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی د ۵۸۹ هـ کال د

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښېناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مټ تر لاس لاندې کړ د هېواد وېش یې د هیلمند تر غاړو رسېده. ډېرې سکې یې په داور (زمینداور) کښې وهل شوي او له هغه ځایه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړې وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونيوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندي کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، گوانبه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري گيله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړینې وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹ هـ وژل شوی) ورکړ د غور او غزنه دربارو ته یې سفیران واستول او روغه یې وغوښته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونيو، ملک عزالدین خرمیل غوري له ده سره یو ځای شو، تر یوولسو میاشتو کلانېدی وروسته یې هرات ونيو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هېواد سرحدونه تر بلاساغون، کاشغر او خطا پورې ورسېدل "تاینکو طراز" او "گورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، د عراق او اذربایجان هېوادونه یې ونيول، سلطان جلال الدین علي سام غوري یې وواژه، پر ۶۱۲ هـ یې غزني ته لښکر کښي وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاره او د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني یې د افغانستان پر حکمراني وگماره، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چگیز لښکر له ختیځ خوا د ده پر هېواد یرغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آبسکون جزیرې ته

وتښتېد او پر همهغه کال مړ شو.

د علاءالدین له وروڼو څخه یو "یونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملک خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او درېیم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران و، څه موده هم د علاءالدین محمد له زامنو څخه ارزلشاه پر ۶۱۷ هـ کال د پلار تر تېښتې وروسته پر تخت کښېناست، خو د چنگیز لښکریانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدین غوریسانستي د علاءالدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چنگیز لښکر دی همهلته وواژه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم څه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطایي براق حاجب په لاس ووژل شو.

۸ - د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستی زړور پاچا بلال الدین منکبرني دی چې پر ۶۱۷ هـ کال د خپل تښتېدلي پلار پر ځای کښېناست او د چنگیز له لښکریانو سره یې په مېړانه جگړې وکړې.

دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزني نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومېده، له خپلې خوا یې غزني ملک کریر، فیروز کوه یې مبارزالدین سبزاواري، کرمان یې ملک الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملک اختیارالدین محمد علی خرپوست ته وسپارل. هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷ هـ کال د چنگیز له یرغله وتښتېد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په ښارو کښې جگړې کولې تر هغې چې په غزني کښې ملک خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو ځای شو؛ چنگیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وگماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واره جگړه وکړه او قوتو یې مات کړ، څو چې چنگیز د خراسان له تالقانه د ده

جگړې ته راغی او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنگیز د سند د سیند تر غاړو پسې ولاړ. په هغه جگړه کېنې چې د سند د اوبو پر غاړه یې وکړه مات شو او ځان یې اوبو ته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لارې پارس ته ولاړ د (۶۲۱ هـ) د ۶۲۸ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مړینې سره د دغه کهاله لړۍ پای ته ورسېده. د دې پېښو تفصیل به د چنگیز خان د حالاتو په شرح کېنې راشي (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب لیک وگورئ).

اخځلیکونه: طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان گشای جویی، سیره جلال الدین منکبرنی - نفثة المصدور، د بار تولد ترکستان، تاریخ ایران در عهد مغل وعباس اقبال.

خلورمه برخه

د خوارزمشاه وروستی ماتې

او

د چنگیز منځته راتل

(۶۱۶ - ۶۴۰ هـ)

د چنگیز د منځته راتگ پر مهال د غزنوي او غوري کورنيو واکمني له منځه تللې وه. د هېواد د شمالي سيمو واک د خوارزمشاهي دربار په لاس کېنې و. په سيستان کېنې د نيمروز سميه بيزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختيزې برخې هم د هغو اميرانو په لاس کېنې وې چې د غور سلاطينو ټاکلي وو، په هرات کېنې هم کړت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر داسې مهال چې د هېواد ځواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختلليو ښارو باندې د آمو له هاخوا د چنگیز تاراگر يرغلونه پيل شول او د (۶۰۰ هـ - ۱۲۰۳ م) په شاوخوا کېنې د چنگیز خان (تموچن د بسو کای بهادر زوی چې د قيات په تېر کېنې پر ۵۴۹

۱۱۵۴م زوکړې و) تر واکمنۍ لاندې د منګوليا په قراقروم کښې يوه لويه امپراتوري جوړه شوه چې بريدونه يې ختيځ لورته د چين له سينده تر پاميره رسېده چې د سلو مېليونو په شاوخوا کښې منګوليایي وږي او وحشي تېر د چنگيز تر کلکې ادارې او خونړي تبغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو. دا مهال سلطان علاوالدين محمد خوارزمشاه له اورگنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ايران پر يوې سيمې واکمني درلوده. ده د سمرقند د ترکانو او قراخطايانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنگيزي ځواکونه تر منځ پروت و، ونړاوه او هم يې د افغانستان غوريان چې ملاتړي يې وو او د افغانستان له غزني او نورو سيمو يې د وحشي غزانو په پوپنا کولو کښې لوړتيا ښودلې وه، له پښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خليفه ناصرالدين سره هم دښمني لرله چې د هغه نوم يې هم له خطبي او سکې غورځولې و، نوموړي خليفه د يوه ليک په واسطه چنگيز دې ته راوپاراوه چې پر خوارزمشاه يرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباريانو هم له چنگيز سره ليکنۍ اړيکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم گډوډي او ورانۍ راغلې و. تر دې چې د دې ستمگرې ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنګ وو، په دې توګه له دننه او د باندې د خوارزمشاهي دولت د نږدو سببونه راغونډ شوي وو. د چنگيز امپراتوري له خوارزمشاهي دولت سره پر (۶۱۶هـ ۱۲۱۹م) کال ونيسته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتي کاروان تالا او د چنگيز سفير يې وواژه. چنگيز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توپاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هېواد راوخوت او تر شا يې يو مليون نور ملا تر هم درلود. د ده لښکر تر سيحون راپورېوت او د سلطان محمد لښکر يې مات کړ په يوه داسې زور او وحشت چې په تاريخ کښې يې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو ښارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارو يې يرغل وکړ او دا ښارونه يې په خورا دهشت وران او وگړي يې ووژل (۶۱۷-۱۲۲۰م).

خوارزمشاه چې د چنگيز له زورورو يرغلو څخه تر جيحون راپورېوتی او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانۍ د خبر تر اورېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه يې دغو لاندنيو اميرانو ته وسپارل چې د چنگيز مخه ونيسي: ترمذ د سيستان لښکر مشر امير زنګي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امير سرهنگ سام ته، د باميان کلا امير عمر باوردي ته، پېښور او غزني ملک اختيارالدين خروست ته، د غور سنگه ملک حسام الدين سرزاد ته د غور نورې کلاوې ملک قطب الدين حسن، د هرات کاليون اختيار الملك دولت يار، هرات شمس الدين جوزجاني، د غرجستان فيوار پهلوان اصيل الدين نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملک شمس الدين اتسز باوريانو ته، د (جوزاجان) گرزويوان د الغ خان خدمتگارانو ته، د غرجستان کلاوې عيد پهلوان شروان ته، فيروز کوه ښار مبارزالدين سبز واري او د تولک کلا يې امير حبشي نيزه ورته و سپارل.

خو د چنگيز لښکرې د جبهه سبتای او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷هـ- ۱۲۲۰م) کال پر لومړۍ خور (ربيع الاول) له جيحونه راپورېوتې او د بلخ تر نيولو وروسته يې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونيوه د هرات حکمران امين ملک يې کلا بند او تر پوښنجه پورې يې خلک ټول ووژل په ډېره چټکۍ يې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهيلۍ د آبسکون جزيرې ته وتښتېد، د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر مياشت په داسې حال کښې چې کفن يې نه لاره مړ شو او چنگيز خان يې هډوکي وسيزل تر هغه وروسته د چنگيز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانيه

اورگنج) چې د آسيا، خورا ودان ښار او د پوهې او ادب زانگو وه، وران او خلك يې له يوه سره ووژل (د ۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م كال د صفرې مياشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه كهاله له نورو غړيو سره د چنگيز لښكر لاس ته ورغله، زوى يې جلال الدين د نساپور او زوزن له لارې بست ته راغى او خان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنگيز د آمو غاړې "ترمذ" ته راغى او تر يوولس ورځنۍ جگړې وروسته يې د هغه ښار او د بلخ خلك ټول ووژل. زوى يې (تولي) د خراسان ښارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات، فيروزكود، استيه او ټولك پورې ونيول او وران يې كړل، يوازې د مرو په لوى ښار كښې يې تر دوو مليونو زيات خلك ووژل (۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م) د هرات خلكو چې د شمس الدين جوزجاني په مشرۍ له ټولي سره جگړه كوله تر اوو ورځو كلابندۍ وروسته تسليم او په سوونو زړه تنه يې ووژل شول او يوازې سل زرد نجونې يې بنديانې شوې.

تر هغه وروسته چنگيزيانو جوزجان ولايت، اندخود، ميمنه او فارياب تر تالقان پورې ونيول، د تالقان نصرت كود كلاس مياشتې كلابنده وه او ټولو اوسېدونكو يې تر وروستۍ سلگۍ پورې مقاومت وكړ، خو ټول ووژل شول تر هغه وروسته يې بيا پر باميان يرغل وكړ، خو هلته چې د چغتاي زوى موتوجن ووژل شو چنگيز له ډېره قهره پر انسانانو سربېره د باميان څاروي هم ووژل او هغه ښار يې ماوبالېغ (بدمرغه ودانۍ) وباله او داسې يې له بيخه ونيوله چې استوگن په كښې پاتې نه شول. تر هغه وروسته يې د تخارستان ښارونه ونيول (۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م) پر دغه مهال جلال الدين منكبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغى، د افغانستان وطني مشران لكه امين ملك له خپل دېرش زريز لښكر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره يو ځاى شول او په پروان (د كابل

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج كښې) يې د چنگيز له ۴۵ زرو لښكريانو سره چې د قوتوقو په مشرۍ جنگېدل جگړه وكړه، تردوو ورځو جگړو وروسته يې چنگيزي لښكرو ته سخته ماته وركړه، چنگيزيانو د تخارستان د ولخ كلا پرېښو وه او وتښتېدل.

خو د جلال الدين د بريالي لښكر مشران يو تر بله دښمن او پېښور ته ستانه شول، هلته يې تر دريو مياشتو پورې يو بل واژه چنگيزخان بيا د پروان د ماتې د غچ اخيستو له پاره د تالقان د نصرت كود تر نيولو وروسته د باميان له لارې پر غزني يرغل وكړ، جلال الدين له غزني څخه ووت او د گردېز خوا ته پر شا شو. چنگيز غزني ته راغى، وروسته تر هغه چې هلته يې خپل حاكم كښېناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټك جنوبي خوا ته) د نيلاب پر گودر يې جلال الدين چې تر سينده پورېوت ونيو، اته كلن زوى يې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند كښې ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنگيز د لښكر په مقابل كښې جنگېده، خو په پاى كښې پر يوه آس سپور د سند له دريا په ژوندۍ پورېوت. چنگيز د سلطان پاتې خپلوان او ملگري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر وېش هم خلك ووژل، بيا يې د سند پر ښۍ غاړه تر چتراله يرغل وكړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن اوگداى او چغتاي په هغو سيمو كښې پرېښوول، خپله د كابل او باميان له لارې د جيحون غاړې ته ستون شو (۶۱۸) پر شوال او درې كاله وروسته پر (۶۲۱) كال تربې نوين د چنگيز د لښكر سردار، ناصرالدين قباچه يې په ملتان كښې څلوېښت ورځې محاصره او بېرته ناكامه راوگرځېد.

د جلال الدين منځته راتگ په ټول خراسان كښې د چنگيز پر خلاف خلك زړور كړل، په مرو، هرات او نساپور كښې د ده د كوتوالانو پر وړاندې

راپورته شول، خو د چنگيز لښکر "مرو" په تش ډاگه بدل کړ هراتيان يې چې د ملک مبارزالدين سبزواري په مشرۍ جنگېدل ټول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستۍ خور (جمادی الاخری) ووژل او ښار يې د چنگيز د لښکر د افسر "ایلچيگداي نوياں" په امر وړان کړ، پر (۶۲۰هـ) يې د غرجستاني امير محمد چې د غور د ملکانو خوريه و او د اشيار په کلا کښې يې مقاومت کاوه وواژه. په غزني کښې هم "اوگداي" له کسبگرو پرته نور ټول خلک بيا باند ته وکوچول او هلته يې تر تبغ تېر کړل، آن دا چې فيروزکوه يې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وړان کړ چې اوس يې ځای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چغتای د سند مکران او کرمان (په فتحينو د کورم په ناوه کښې) ولايتونه چور او ړنگ کړل.

چنگيز چې (د سند د سيند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ له امله ناروغ شو، ځکه نو دی او زامن يې پر (۶۱۹هـ - ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ - ۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلي چوڼۍ (اردوگاه) ته ورسېد، چنگيز دا مدهشه بلا د (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روژه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنگت په دښته کښې مړ شو او گڼ شمېر خلک يې له وحشت او تېري څخه بچ شول. "د چنگيز د فتوحاتو څېړل او د نړۍ په نورو سيمو کښې د ده وړاني د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري. خو جلال الدين خوارزمشاه هغه ننگيالی مېړه چې پر ډېره بې وسۍ سربېره يې خپله مټره ونه بايلله، څه مهال يې د سيند کښې خوا ته په ځنگلو کښې تېر کړ او ژر يې يوه ډله، له ځان سره يو ځای او د سند له واکمن "ناصرالدين قباچه" سره يې ډغرې ووهلې، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدين ايلتمش" (۶۰۷هـ - ۶۳۳م) څخه يې مرسته وغوښته، خو هغه په دې پلمه چې د ډهلي هوا ښه نه ده، و يې نه مانه. جلال الدين په لاهور کښې د هند

د يوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ يې "ناصرالدين قباچه" مات کړ او ډېره ولجه يې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "ديبل" تر ښاره پر مخ لاړ. سلطان شمس الدين ايلتمش د جلال الدين له ورځ پر ورځ مخ پر ډېرېدو اتلولي څخه وډارېد او دېرش زريز لښکر يې د هغه د مخنيوي له پاره واستاوه.

که څه هم چې د جلال الدين د لښکر يوه مشر د ډهلي لښکر مات کړ، خو جلال الدين له څلورو زرو ملگريو سره پر (۶۲۱هـ - ۱۲۲۶م) کال د مکران له لارې د ايران کرمان ته ولاړ؛ تر تفيلس، خلاط، گرجستان او ارمنستان پورې ځايونه يې ونيول، پر (۶۲۸هـ) کال په ميا فارقين کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له مړينې سره د خوارزمشاهي کهاله وروستۍ ډيوه مړه شوه (د جلال الدين منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره څېړنه د افغانستان په تاريخ اړه نه لري).

د چنگيز لښکريانو په جلال الدين پسې د ايران تر پايه وځغستل، په خراسان کښې د بقیة السیف ښارو او کړېدليو خلکو د ساتنې له پاره لږو عسکروته اړه وه پر غزني، باميان او غور کښې د چنگيز له خوا د (۶۲۲هـ) له شاو خوا څخه بيا تر (۶۳۳هـ - ۱۲۳۶م) پورې سيف الدين حسن قرلغ حکمران و، همدغه سړی پر (۶۲۲هـ) کال د بغداد د خليفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۳۱م) کال چې اوگتای قاآن پر تخت کښېناست، د خراسان خلک د قراچه ويغان سنقور په مشرۍ د دوی کوټوالانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوگتای په بادغيس کښې له اوسېدونکيو لښکريانو څخه يوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستوله او قراچه يې تر دوو کالو پورې د سيستان د ارگ په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوځښتونه په ټول افغانستان کښې راوټوکېدل، ځکه نو تاتاريانو دويم ځل د غور، هرات، غرجستان، سيستان، کاليون فوار، تولک، سيفرود، خيسار

او غزني په ښارو او جنگي کلاو کښې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کړ چې د دوی له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم بې بيا هغه ودانۍ چې د دوی له ورانۍ څخه خوندي پاته وې ورانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمداري وټاکل شو (۶۳۵ هـ - ۱۲۳۲ م) ده بيا ملک بهاء الدين د خراسان امير وټاکه، تر هغه وروسته د (۶۳۵ هـ - ۱۲۳۷ م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۶۳۸ هـ - ۱۲۴۰ م) په شاوخوا کښې گرگوز و، له (۶۴۱ هـ تر ۶۵۴ هـ - ۱۲۴۲ - ۱۲۵۶ م) پورې امير ارغون د چنگيزيانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کړت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات، فيروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لوېديزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه يې د تاتار له بلا څخه وساتل. لکه د (۶۴۳ هـ - ۱۲۴۵ م) په شاوخوا کښې چې هولا کو (۶۳۹ هـ - ۶۴۹ هـ، ۱۲۵۱ م) د چنگيز لمسی خراسان ته راغی امير ارغون د هرات د پاچا ملک شمس الدين کړت په ملگرتيا د هغه د اطاعت منلو په توگه ورغلل.

په ماوراءالنهر کښې استوگنو چغتايانو د افغانستان ولايتونه: تخارستان، بلخ، ميمنه، جوزجان، غرجستان، غور، هرات، بادغيس، سيستان، زابل تر غزني او کابل پورې مستقيماً د تبغ په زور او يا بالواسطه اداره کول، دوی دېرش کاله هغه لوی ښارونه چې په آسيا کښې د مدنيت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلک يې په بېرحمۍ يو مخيز ووژل؛ په زرگونو ستر کتابتونونه يې وسپړل، ځکه نو د ثقافت، مدنيت، صنايعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سوړ شو، خراسان د سند تر غاړو پورې يوه ويروونکې کنډواله شوه، ټول تاريخ ليکونکي په گډه دا مني چې د چنگيز ناتار د نړۍ له خورا زړه بوگونونکيو پېښو څخه گڼل کېږي. د ابن اثير په وينا ټولو خلکو ته يې زيان ورسېد، د چنگيزيانو اردو چې هر

ځای ته رسېدلی نو د لښکر مشران يې د خلکو باداران وو، ځکه نو د افغانستان د خلکو په مدنيت کښې چې تر هغه وخته يې د لرغونې آريايي او اسلامي عربي مدنيتو يوه گډه بڼه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لويو پاچهانو پاللی و يو بل نوی مغولي عنصر هم ورگډ شو، مغولي آدابو او ژبې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه، د ژوندانه خويونه، اخلاق او کالي هم د دوی په پېښو واپړول شول.

(د هغو سيمه ييزو ملکانو يادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنگيزيانو په دربار کښې په آزاده توگه او يا د اطاعت له لارې اوسېدل)

سره له دې چې په خراسان کښې د چنگيزيانو گډوډيو او وینو تويولو، پوهان، مدرسي او کتابتونونه له منځه يووړل، خو بيا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنگ يې له خراساني ټولنيزو ځانگړتياو سره ساته، ځينې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډگره د هند او روم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مشنوي خاوند)، شيخ نجم الدين دايه (د مرصادالعباد څښتن)، خواجه نصيرالدين طوسي (نيامتو حکيم)، معين الدين جويني (د نگارستان خاوند)، شيخ عطار نيشاپورې (نامتو صوفي او د تذکرة الاوليا څښتن)، پوربهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امير حسيني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن يمين فريومدي جويني (شاعر)، سليمان ماکو (د پښتو تذکره اوليا - ۶۱۶ هـ په شاوخوا کښې).

د چنگيزيانو په وخت کښې اداري او سياسي تشکيلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنويانو او غوريانو په وخت کښې

وو، په بل ډول واپول شول په دې مانا چې په ټولو نيول شويو هېوادو کښې د چنگيز لښکري سپه سالارانو د ياسا (د چنگيزي احکامو او قوانينو) په اساس په ډېر شدت حکم کاوه، په ياسا کښې د لښکرکښيو، د ښارو د وړانولو، د ملک د مصالحو د شوری د ترتيب، د جزاگانو د ډولو او د تاتاريانو د ژوندانه د دودونو قاعدې ليکل شوې وې، چې هغه ته يې لکه آسماني کتاب په درنه سترگه کتل او توره (د قومي آدابو او نيکه گانو داستاتيرو مجموعه) يې هم ورته ويل. همداراز د فرانسوي ختيځ پوه کاترمر په وينا (د جامع التواريخ رشيدې په سريزه کښې) چنگيزي پاچهانو هر يوه د حاجب په عنوان اسلامي سلاکاران هم لرل، چې د هغو په واسطه او د قاضي القضاات په حکم يې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احکام او آداب ساتل، د دوی په منځ کښې د "بخشي وتوين" په نامه کشيشان هم وو، چې د کوډو او سحر مخنيوي يې کاوه، دوی او يغوري ليک دود کاراوه. د مغولي دورې کارمنو ته دا رتبې وې: قورچې (وسله وال)، چرېې (د وره ساتندوی، دربان)، اخته چې (د اسو ساتونکي) داروغه (د خاصه قراول امر)، کشيکچي (گماره). بهادر (مبارز). د دربار لويان دا وو: نوين يا نوين (شهزاده) او الغ نوين (لوی شهزاده). ترخان (عسکر افسر) په خپله پاچا ته يې خان، قاآن او خاقان ويل، لښکر يې په لس زريز (تومان) ويشلی شوی و، چې هر زرو تنو ته يې "هزاره" او سلو تنو ته يې "صده" ويل، د جگړې په ډگر کښې په جرنغار (ميسره)، برنغار (ميمنه)، قول (قلب چې د خان دريځ و)، چنداول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندې وېشل کېده.

عسکر يې بڼه، ارزاق او ښځې يې "اغروق" بللې. پر لويو لارو يې د مسافرانو له پاره سرايونه (يام) ودان کړي وو، چې په هر يام کښې دولتي چاپار آسان د "الاع" په نامه موجوده وو او د هغو په واسطه يې شاهي

مخابرات او مواصلات اجرا کول. قضايي محکمې يې "يرغو" او قاضي يې "يرغوجي" او د محکمې د حکم سند يې "موچلکا" بلل، حشر (اشر) يعنې عسکري او اجباري کار او خدمت يې هم په خلکو کاوه. د پاچا مهر ساتونکي ته يې "تمغاچي" او مهر ته يې "تمغا" ويل، هرير ليغ (فرمان) چې دا مهر به ورباندې و، "واجب الاطاعة" گڼل کېده، دا فرمانونه د ايلچي په لاس استول کېدل، زيات وختونه به د سردارانو شوری چې "قوريلتای" نومېده جوړېده، د لښکر چونی "يورت يا اردو" به په ييلاق (صيفيه) او قشلاق (شتائيه) کښې وه. افسرانو ته يې "يورتيجي" ويل. په دغه عصر کښې د چين د نقاشۍ فن په منځنۍ آسيا کښې ښه وده وکړه، دا صنعت ډېر پرمخ ولاړ، همدارنگه کاشي کاري، معماري، ورېښمينې نساچۍ، زرينو جامو، مرصع، زريفت غالېو او اليچي او بدلو هم پرمختگ وکړ، چين مغول او هند تجارتي اړيکي د خراسان له لارې له ايران، عراق او روم سره زيات شول، مشهوره ورېښمن لار چې د ورېښمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه ياده شوې ده، له چين څخه خراسان ته او له هغه ځايه به لوېديزو هېوادو ته تلله. د پېښور، کابل، بلخ يا کندهار، هرات او سيستان له لارې د هند او سند لارې د چنگيز د امپراتورۍ تجارتي روابط پراخ کړي وو، دا ځکه چې مغولي خانان هم د خراسان له لارې اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختيا هغه وخت منځ ته راغله چې چنگيز مړ شو، څه نه څه دده د اولاد او لمسيو زور زياتی لږ شو. چنگيز پاچهانو پر دغو کالو پر افغانستان حکومت کړی دی:

* ۱ - چنگيز (په افغانستان کښې) (۶۱۶ - ۶۱۸ هـ)

* ۲ - اوگدای د چنگيز زوی (۶۱۸ هـ)

* ۳ - چغتای د چنگيز زوی (۶۱۸ - ۶۳۹ هـ)

* ۴ - تولی د چنگيز زوی (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

* ۵ - قراهوراگو د تولوی زوی او د چنگیز لمسی (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)

* ۶ - ارغون د اباقا زوی او د هولاگو لمسی (۶۴۳ هـ).

مأخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشی
جوینی - تاریخ و صاف - ابن اثیر - دول اسلامیة - د پاول هورن تاریخ ایران،
د عباس اقبال از چنگیز تا تیمور - حبیب السیر - تاریخ گزیده - د محمد
نسوی سیرة جلال الدین - تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پنبتو
ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربی مختصر الدول.

د چنگیزیانو په وخت کښې د کړت اولاده

او افغاني امیران

(۶۰۰-۷۸۳ هـ)

د سلطان غیاث الدین محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ هـ)
۵۹۹ هـ) دوه وروڼه یو تاج الدین عثمان مرغنی او بل عزالدین عمر مرغنی
د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سړي وو په اسلامي دایرة المعارف
کښې د لانکورټ دیمز په وینا، دوی د هغه امیر محمد غرجستانی اولاد دی،
چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳ م) کال د اشیار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل
شوي وو (خو دا وینا د څېړلو وړ ده)، عزالدین د سلطان وزیر و، د هرات
سیمه ده ته سپارلی شوې وه، ده غرجستان حسام الدین علي عمر مرغنی او
خیسار تاج الدین عثمان ته سپارلی و، چې وروستني د سرجاندار منصب
درلود، د عزالدین لور عایشه خاتون د سیستان د ملک ناصرالدین عثمان
حرب ماندینه وه (۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م پر شاوخوا). دا دوه وروڼه د ملک ابریکر
کړت کړوسیان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې یې شهرت درلود، ملک
رکن الدین محمد د تاج الدین عثمان زوی و او د خیسارکوټوال د سلطان
غیاث الدین محمود (۵۹۹-۶۰۷ هـ) لور کړې وه، نامتو مورخ مهناج سراج
د ده له درباریانو څخه و، دی د چنگیز له ایلچیانو سره په نرمۍ چلېده او

چې د چنگيز له خوا د خيسار غور او د هغې سيمې نور اړوند ښارونه ده ته وسپارل شول، نو خپله خور يې ملك شمس الدين محمد مهين ته ورکړه او هغه يې خپل وليعهد او د چنگيز خان مصاحب وټاکه، له دې امله د چنگيزيانو په دربار کښې مقرب او د اعتبار خاوند شو، خو چې پر (۶۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدين مړ شو، شمس الدين محمد مهين يې پر ځای کښېناست. ده پر (۶۴۴هـ) کال له ساليں نوين سره چې د چنگيزيانو سپه سالارو، پر ملتان وړ ودانگل، د لاهور او ملتان ملکان يې د ځان تابع او د لاهور په حکمرانۍ وگمارل شو، خو چنگيزيان د مسلمانانو د پلوی له امله پرې په قهر شول، ده تاتاري حکمران طایر بهادر ته پناه يو ورپه او (د کندهار په شاوخواکښې) د تگين اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاريخ کښې لومړی وار له همدغه وخته ياد شوی - د سيفی تاريخ هرات ۱۶۳ مخ) د خلکو په پلوی تورن و، ځکه نو له هغه ځايه د منگوخان حضور ته ورغی (۶۴۵هـ-۱۲۴۷م) منگوخان د ده د تېر کهاله د قدردانۍ له مخې د ټول هرات، جام، باخزر، کوسويه، فوشنج، تولک، غور، فيرزو کوه، غرجستان، مرغاب، فارياب، مرجق، د آمو تر سينده، فراه، سبستان، تگين اباد، کابل، تيراه، بست او افغانستان د سند تر سينده ده ته پرېښوول او د خراسان (اوسني افغانستان) د سند تر غاړې خپلواک حکمران وگڼل شو، د (۶۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاوخوا کښې يې د خپل دربار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدين بيتکجی چې پر خلکو يې ظلم کاوه ونيو او د هغه له تابعينو سره يې وواژه. تر هغه وروسته پر (۶۴۷هـ) کال ملك فخرالدين د تالقان، ملك شمس الدين د اسفزار، محمد عوض د خوف، ملك شمس الدين (په ميمنه کښې) د گرزبان، ملك عزالدين، حسام الدين او شمس الدين د تولک، ملك علي مسعود ازابی او ملك تاج الدين د فراه

حکمرانان او هم له سيستانه ملك علي مومن او نصرالدين نيهی د شمس الدين مهين حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه يې کښېښووه، خو د غرجستان ملك سيف الدين داسې ونه کړل، ځکه نو ملك مهين د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سيف الدين يې ونيو او د هرات په ښار کښې ووژل شو (۶۴۷هـ) يو کال وروسته شمس الدين مهين له هراته فراه ته راغی، د سيستان لښکر يې هم له ځانه سره مل کړ، د خيسار کلا ته ولاړ، له هغه ځايه د غور له لښکر سره تگين اباد ته لاړ، غوښتل يې چې افغانستان ونيسي. (په هغه وخت کښې د غزني او کندهار تر منځ بيا تر سنده پورې افغانستان بلل کېده) د دې سيمو لوی اميران دا وو:

۱ - فخر الدولة والدين ملك شاهنشاه لوی افغاني حکمران چې له خپل پایتخت مستنگ څخه يې (چې په اوسني بلوچستان کښې و) ده (د هغه وخت) پر ټول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو مالیه يې منلې نه وه.

۲ - ملك ميرانشاه د شاهنشاه زوم.

۳ - ملك بهرامشاه د شاهنشاه زوی.

۴ - ملك تاج الدين هرموز (د کندهار شمال ته) په تيری کښې.

۵ - حسام الدين جاول په زاول کښې.

۶ - پهلوان جلم.

۷ - سندان افغان.

۸ - احمد توری.

۹ - مهتر کيورا.

۱۰ - مهتر سيورا.

۱۱ - رانا کنجر.

۱۲ - جمال الدين بهروز کهيرايی.

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسه يې په مستنگ کښې خپلواک حکومت لاره ملک شمس الدين ته وړاندېځ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور وايې ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راوړي، خو شمس الدين د مستنگ تر بريده پرمخ ولاړ او پر (۶۵۱ هـ - ۱۲۵۳ م) کال ملک تاج الدين د ميرانشاه (د افغانستان له خاورې څخه د ۵۰ فرسخه ځمکې حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسليم شول، شمس الدين پر (۶۵۲ هـ) کال مستنگ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او ميرانشاه له پښخو زرو جگړنو سره د خاسک کلا ته پناه يو وړه، تر اوو جگړو او څلورو کلابنديو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې ووت او سيستان ته يې پناه يووړه، پر (۶۵۸ هـ - ۱۲۵۹ م) کال بيا مستنگ ته راغی او د شمس الدين مهين له لښکريانو سره په يوه جگړه کښې ووژل شو. د افغانانو بل مرکز د تيرې حصار و، چې اوس هم د کندهار شمال ته څلوېښت ميله ليرې په همدغه نامه يادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طاير بهادر، قرانوين او سالی نوين لښکرې يې څو واره ماتې کړې وې او د چنگيزيانو اطاعت ته يې غاړه نه وه ايښې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنگ ونيو د تيرې پر حصار يې هم يرغل وکړ، المار يې تر سختې جگړې وروسته وواژه او حصار يې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ۶۵۳ هـ، ۱۲۵۵ م صفره) همدارنگه شعیب نومي پښتون چې يو نوميالی افغان و، د (۶۵۳ هـ) کال د برات مياشتې پر لومړنيو ورځو له کشميره را ورگرځېد د تگين آباد په شاوخوا کښې يې د آل کورت پر حکمران يرغل وکړ، خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راورسېد او دی يې د کهيرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته يې د شعیب د تره زوی سندان

افغان ته چې په خټه سورانی و، پام شو، هغه يې (د اوسني بلوچستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جگړو وروسته د جگړې په ډگر کښې وواژه، په دې جگړو کښې خورا لوی جنگيالي لکه د ټولک ملک عزالدین، د بغني ملک تاج الدين او ملک تاج الدين کورت د آل کورت د لښکر په مشرتابه جنگېدل (۶۵۴ هـ - ۱۲۵۶ م کال منځ) په دې جگړې پسې لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پورې په خپلو مخالفينو پسې لاړل چې په لاس به ورتلل وژل يې. د ساجي حصار يې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جگړو وروسته ونيو. (۶۵۵ هـ) او شمس الدين په تگين آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولاړ، خو يو کال وروسته يې چې د سيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوی ملک علي وواژه او د هغه ورپرونه ملک نصر الدين او ملک علاء الدين يې مستنگ ته وشرل سيستان يې ټول ونيو يې وسلې يې کړې (۶۵۶ هـ - ۱۲۵۸ م) او چې ټول سرکښان يې وټکول نو پر (۶۵۷ هـ) کال يې د سند رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دينارو او ډېرو ولجو تر اخيستو وروسته بېرته راوگرځېد. په دې توگه شمس الدين مهين ټول افغانستان د هرات تر مرکزيت لاندې راوست او تر غوريانو وروسته يې د هېواد يووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ويرليدلي هېواد د چنگيزيانو له لاسه ډېر مادي او مانيز ټپونه ليدلي وو، خو بيا هم دغه ننګيالي پاچا پر هغو ټپو د سياسي يووالي د ملهم پټۍ کښېښود.

پر (۶۵۹ هـ - ۱۲۶۰ م) کال چې ملک تاج الدين کورت ياغي شو او د امير هرموزتيري او امير هويو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنگ کلا ته راغی، ور سره د کورت د لښکر افسرانو ملک اختيار الدين د ټولک، محمد نهی او د بغنی تاج الدين جگړې وکړې، شمس الدين تر (۶۶۵ هـ - ۱۲۶۶ م)

کال پورې ايران او نورو ځايو ته د چنگيزي پاچهانو په سفرو کښې اخته پاتې شو، پر (۶۶۶هـ) کال يې د افغانستان په خاوره کښې تر تيرا پورې جنگونه وکړل، هغه خلک يې د ځان تابع کړل او باج يې پرې ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنگيز شهزادگانو د جگړې ډگر و، نو ځکه شمس الدين مهين ډډه وکړه او د خيسار په کلا کښې يې ځان گوښه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شهزاده براق مات او بيا د پخوانيو ولايتو فرمان د شمس الدين مهين په نامه صادر شو، دی يې هرات ته راوست (۶۷۴هـ - ۱۲۷۵م) خو څنگه چې چنگيزي شهزادگانو ونه غوښتل چې پر خراسان باندې دې د هغه خپل يو غښتلی سړی حکومت وکړي، په تېره بيا چې شمس الدين مهين خراسان او افغانستان ته سياسي وحدت هم ورکړی و، ځکه نو له ده څخه وېرېدل، اصفهان ته يې وغوښت او په تبريز کښې يې پر (۶۷۶هـ - ۱۲۷۸م) کال زهر ورکړل او وېي واژه.

تر شمس الدين وروسته يې زوی ملک رکن الدين (د شمس الدين کهين په لقب) پر (۶۷۷هـ) کال په هرات کښې د پلار پر ځای کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې يې زيار ويوست او د عدل او نياو چارې يې پيل کړې تر (۶۷۸هـ) پورې يې د غور، خيسار او نورې ټولې کلاوې ونيوې او پر (۶۸۰هـ - ۱۲۸۱م) کال يې د کندهار کلا هم ونيوه، خپل زوی ملک علاء الدين يې په هرات کښې خپل نايب پرېښوو او په خپله د غور د خيسار په کلا کښې کښېناست (۶۸۲هـ - ۱۲۸۳م) د پلار غوندې يې له چنگيزي شهزادگانو سره د ملگرتيا اړيکې ټينگ کړل، تاتاري هندونوين يې چې د هرات په سيمو کښې يې خلک آزارول ونيو او هرات بيا د شهزادگانو د يرغلو او کورنيو جگړو له کبله وران شو، ملک شمس الدين کهين په همدغو حالاتو کښې پر (۷۰۵هـ) کال مړ شو. خو يو کال د مخه پر (۶۸۳هـ

(۱۲۸۴م) کال د ده مشر زوی ملک فخرالدين چې پلار بندي کړی و، له بنديخانې ووت او له خيساره هرات ته ولاړ، له هغه ځايه يې خواف فراه او د خراسان نور ښارونه ونيول (۶۸۵هـ - ۱۲۸۶م) پر (۶۹۷هـ - ۱۲۹۷م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او امو پورې په رسميت وپېژاند.

فخرالدين علم پالونکی، عمران دوسته او اديب پاچا و، خطيب پوښنجنی رييعي "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړی دی. ده پر (۷۰۱هـ - ۱۳۰۱م) کال څوواړه پر اسفزار يرغل وکړ، خو چې چنگيزي اولجايتو پاچا شو، دی يې له هراته مبارکی ته ورنغی، ځکه نو اولجايتو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده د سر ټکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدين د غوريو زړور جمال الدين سام د هرات د کلا ساتلو ته وگماره او په خپله د امانکوه کلاته ولاړ، نوموړي سام دانشمند بهادر وواژه او د هغه لښکر يې مات کړ؛ او لجايتوله ډېره غصه امير يساول بوجای د دانشمند بهادر زوی له دېرشو زرو سپايانو سره په منډه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدين مړ شو (۷۰۶هـ - ۱۳۰۷م). د سردارانو اختلاف او کاختی سام غوری هم اړ کړ چې کلا تسليم کړي په دې توگه په خپله دی او ملگري يې د يساول په حکم ووژل شول.

اولجايتو د هرات، اسفزار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدين ورور ملک غياث الدين محمد ته وسپاره (۷۰۷هـ) دی چې د اولجايتو له حضوره هرات ته ورسېد؛ نو غور، خيسار او اسفزار يې هم ونيول، خو ځينو اميرانو اولجايتو د ده په اړه بد گمان کړ، ځکه يې نو پر (۷۱۱هـ - ۱۳۱۱م) کال خپل اردو ته وغوښت او تر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) پورې يې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده تر شا دلداى اوبو جای د بلواله

وېرې پر هراتيانو زور زياتی کاو، له تاتاري شهزاده گانو څخه يو عادل شهزاده چې داود خواجه نومېد غزني، بست، زابل او تگين آباد لاس ته راوړي وو، خو غياث الدين محمد پر (۷۱۵ هـ - ۱۲۱۵ م) کال بيا د اولجايتو له درباره د افغانستان تر پايه او د آمو تر وېش پورې د هرات په حکمراني وگمارل شو، دا مهال چنگيزي شهزادگان او د بدخشان ملک، غياث الدين عليشاه د آمو پر غاړه سره ونېستل او له بدخشان څخه تر بلخ او مرغاب پورې د جگړې ډگر شو، په دې جگړې کې د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱۶ هـ) کال د نکو دريان امير آوجی بلا د غياث الدين له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفين يې هم پر سر وټکول، او د خراسان او سيستان کلاوي يې ونيولې په اسفراز کې يې ملک قطب الدين، په فراه کې يې ملک ینا لتگين، د زره باخرز په حصار کې يې ملک عبدالعزيز او په تولک کې يې ملک فرخ زاد وټرتل، او پر (۷۲۱ هـ - ۱۳۲۱ م) کال يې خپل زوی شمس الدين محمد په هرات کې پر خپل ځای کېښاوه او په خپله حج ته ولاړ، همدا غياث الدين و، چې پر (۷۲۷ هـ - ۱۳۲۶ م) کال يې امير چوپان وواژه پر (۷۲۸ هـ) د ابو سعيد دربار ته ولاړ او پر (۷۲۹ هـ - ۱۳۲۸ م) کال چې له حج څخه راغی په هرات کې مړ شو.

د ملک غياث الدين تر مړينې وروسته يې زامن ملک شمس الدين محمد (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)، ملک حافظ (۷۳۰ - ۷۳۲ هـ) او ملک معزالدين حسين (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ) پاچهۍ ته ورسيدل، ملک معز الدين د آل کړت له نومياليو او د علم او ادب له پالونکيو څخه و، چې مولانا سعدالدين تفتازانی خپل مطول د ده په نامه وليکه او امير مسعود (د خراسان سرېدارانو (۷۳۶ - ۷۸۸ هـ) د سلسلې د موسس) خواجه عبدالرزاق باشتيني ورور په زاوه کې له ده سره جگړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳ هـ - ۱۳۴۲ م

کال د صفری پر ۱۳) حسين بری وموند او خپل دښمن ته يې کلک گوزار ورکړ تر هغه وروسته يې په بادغيس کې د اندخود او شبرغان اميران مات کړل، چې امير قزغن د آمو د شاخوا څخه راغی هرات يې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲ هـ - ۱۲۵۱ م) کال يې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لاړ، د ده په غياث کې يې ورور امير باقر د پاچهۍ دعوه وکړه، خو حسين ژر راوگرځېد او باقر يې بندي کړ معزالدين حسين تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳۶۹ م) کال مړ شو او زوی يې ملک غياث الدين پر (۷۷۱ هـ - ۷۸۳ هـ) د ده پر ځای کېناست، دی د سبزوآر د سرېدارانو په جگړه کې بريالی شو، خپل زوی پيرمحمد ته يې د امير تيمور خورزه وکړه، خو پر (۸۳۰ هـ - ۱۳۸۱ م) چې امير تيمور هرات ونيو، نو غياث الدين د هغه له زوی پير محمد او ورور محمد سره مارواۍالنهر ته تبعيد او پر (۸۳۴ هـ - ۱۳۸۵ م) کال وواژه او د آل کړت لړۍ پای ته ورسېده.

په سيستان کې د نيمروز ملکان د آل کړت هممهالي وو، چې د هغوی څرنګوالی مو د صفاريانو د څېړلو په پای کې راوړی دی، بل کھول چې د آل کړت هممهالی و، د ترنک رود د غاړې د اميرانو کورنۍ هوتکيان، (د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف) وو، چې د غلجيو د کلات د ترنک رود غاړې په غرو کې يې حکمراني کوله، د چنگيزيانو د يرغلو مخه يې نيوله، چې يو له هغو څخه بابا هوتک د ټولر زوی (چې پر ۶۶۱ هـ زېږېدلی او پر ۷۴۰ هـ مړ دی) د پښتنو نوميالی عارف او شاعر او د چنگيزيانو په مقابل کې ستر جنگيالی و، تر هغه وروسته يې زوی شيخ ملکيار (د ۷۴۹ هـ - ۱۲۴۸ م) په شاوخوا کې نوميالی امير او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنک رود پر غاړه يې د دښمنانو په مقابل کې جگړې کولې، همدغه کها له پر دوولسمه هجري پېړۍ د کندهار هوتکي دولت جوړ

کړ (په دغه کتاب کېنې دې د هوتکيانو شرح حال وکتل شي) شيخ متي خليل (۶۲۳ - ۶۸۸ هـ) د پښتو صوفي شاعر و، محمد د علي بستي زوی د تاريخ سوري مؤلف، احمد د سعيد لودي زوی د اعلام اللودعي فی اخبار اللودی - مؤلف (۶۸۶ هـ) شيخ کټه متي زی خليل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کېنې) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه و.

ال کړت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوی په وخت کېنې د چنگيزيانو له چور او چپاو سره سره علم، ادب او صنعت گرسره وده وکړه، د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د راغونډېدو ځای و، د ريبيعي پوشنجي کړت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاريخ، د سيفی هروی مجموعه غياثی از سامنامه، او د امير حسینی غوری نزهة الارواح او زاد المسافرین د آل کړت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه وو.

د هرات د کړت اولاده:

- ۱ - ملک کړت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۲ - تاج الدين عثمان مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۳ - عز الدين عمر مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۴ - ابوبکر کړت د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۵ - رکن الدين خيسار د (۶۴۳ هـ) شاوخوا.
- ۶ - ملک شمس الدين محمد مهين د ابی بکر کړت زوی (۶۴۳ -

۶۷۶ هـ).

۷ - ملک رکن الدين ملقب په شمس الدين کهين د ابی بکر کړت زوی (۶۷۷ - ۷۰۵ هـ).

۸ - ملک فخر الدين د کهين زوی (۷۰۵ - ۷۰۶ هـ)

- ۹ * - ملک غياث الدين محمد د کهين زوی (۷۰۶ - ۷۲۹ هـ)
- ۱۰ - ملک شمس الدين د غياث الدين محمد زوی (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)
- ۱۱ - ملک حافظ د غياث الدين محمد زوی (۷۳۰ - ۷۳۲ هـ).
- ۱۲ * - ملک معزالدين د غياث الدين محمد زوی (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ).
- ۱۳ - باقر د غياث الدين زوی (۷۵۳ هـ).
- ۱۴ * - ملک غياث الدين پير علی د معز الدين زوی (۷۷۱ -

۷۸۳ هـ).

(۶۱ شجرې ته دې وکتل وشي).

انځ:

تاريخ هرات د سيفی - د "تعدیل در نسب نامه آل کړت" مقاله د آريانا په مجله کېنې د حبيبي په قلم - تاريخ ايران در عصر مغول د عباس اقبال - پته خزانه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - تاريخ ادبيات ايران ۴ ټوک د براون - تاريخ ادبيات پښتو ۲ ټوک - تزك تيموری - حبيب السیر - روضة الصفا - طبقات ناصري.

جوړ کړل، په دغه سفر کېنې يې بست او کندهار هم وړان کړل. تیمور د خپل ژوندانه تر پایه ۳۵ ځله له چینه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکود پورې لښکرې وویستې او وینې يې وبهولې چې نور فتوحات يې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ م) کال چې د هند نیولو په نیت راووت د افغانستان پر ستم لېدلي هېواد يې بیا یرغل وکړ او هغه ښارونه چې تر چنگیزی چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کېنې بېرته ودان شوي وو، بیا وړان کړای شول.

پر همدغه کال تیمور خراسان له فیروز کوه څخه تر ری پورې خپل زوی شاهرخ ته وسپاره او کابل، غزني او کندهار يې خپل لمسي پیر محمد ته ورکړل، پیر محمد په سلیمان غره کېنې د سند تر سینده پورې له اوغانانو (افغانانو) سره جگړې وکړې، دا چې يې کلا بند کړ او د سارنگخان له ګمارل شویو کسانو سره يې لاس واچاوه او ملتان يې هم تر شپږو میاشتو کلابندی وروسته ونيو، تیمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوښت او د کابل تر نیولو وروسته د لغمان سهول ته ووت، له هغه ځایه د شمال خوا ته د "کیترا" (۱) له تورکالیو (سیاه پوشو) کافرانو سره يې جگړې وکړې او د چغان سرای په شاوخوا کېنې يې د خپلو فتوحاتو یو ډبرلیک په غره کېنې وکینده چې تر اوسه شته، تر هغه وروسته يې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نیلاب له ګودره پورېوت او هندوستان يې تر ډهلي پورې چور او یو لک تنه يې ووژل په دغه سفر کېنې دوولس زره پښتانه د ملک بهاء الدین جلواني، ملک یوسف

پېنځمه برخه

د هرات تیموریان

(له ۷۷۱ - تر ۹۲۰ شاوخوا پورې)

تیمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپنې په مانا) مشهور په کورګان یعنی زوم او "تیمور لنگ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنگیز کهاله ته منسوب د قرا جازنوب له کوله د ماوراء النهر د کش په ښار کېنې د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳۶ م د اپریل پر ۱۱) زېږېدلی او د نړۍ له سترو خونړیو پاچهانو څخه و. تیمور پر (۷۶۱ هـ - ۱۳۵۹ م) شهرت ته ورسېد چې د (۷۷۱ هـ - ۱۳۶۹ م) کال پر برات يې د ماوراء النهر حکمران امیر حسن نسکور او "صاحبقران" نوم يې وگاټه، خو د ماوراء النهر د سیمو تر نیولو وروسته پر (۷۸۲ هـ - ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سیند راپورېوت، اندخود، سرخس او پوشنج يې ونيول، هرات نیولو ته يې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غیاث الدین پیر علي يې له منځه یووړ. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵ هـ - ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کېنې د افغانستان پر سبزوار او فراه پیل شو، زره او سیستان يې چور چپاو او اوسېدونکي يې ټول ووژل ودانۍ يې داسې وړانې کړې چې کنډوالې يې تر اوسه لېدل کېږي ډېر کله منارونه يې

(۱) د کوچینو کوشانیانو د لقب "کداره" - قیدار یو شکل دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي.

سرواني او ملك حبیب نیازی په مشرۍ له ده سره وو. تیمور تر ورانیو او دا لویې امپراتورۍ تر جوړولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کښې ښخ شو.

د تیمور د مړینې پر وخت د تیمور لمسی پیر محمد د غیاث الدین جهانگیر زوی له آمو او بلخ څخه د سند تر سینده د کابل حکمران و. ده په لهر او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کښې د تیمور لمسی د میرانشاه زوی خلیل د چارو واگې په لاس کښې ونيول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹ م) پورې یې د ماوراء النهر پر ځینو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تیمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روژه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختیځ له لویو، علم دوستو او عمران خوښونکیو پاچهانو څخه و، چې تر شلو کالو یې زیاته په هرات کښې پاچهۍ وکړه. په افغانستان کښې یې د چنگیزی او تیموري فتوحاتو پر ټولو هغو ټپو ملهم کښېښوو، چې د چنگیز او تیمور د یرغلو له امله منځته راغلي وو. ښکلې ودانۍ، مدرسې او خانقاوې یې جوړې کړې چې تر اوسه یې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقعه رضوی حاجت او نورې نڅېنې شته. د ده او د ملکې یې «ګرهرشاد» نومونه په علمدوستۍ، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومړي کال د سلطان علي سبز واري ښورښت آرام کړ، او پر ۸۰۸ کال یې د تیمور لمسی سلطان حسین او امیر سلیمان شاه وځپل. د ده زوی میراز الغ بیګه اندخود او شبرغان ونيول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نساپور پورې ورته وسپارل شوه. ملک صالح د ملک اسماعیل زوی چې له هنده غور ته راغی او د محمد سپهبد غوري په ملتیا یې هلته ښورښت پیدا کړ نو امیر لقمان برلاس او امیر حسین جاندار د هغې پېښې مخه ونيوه (۸۰۹ هـ - ۱۴۰۶ م) او یو کال وروسته شاهرخ د پیر علي تاز د

مخنیوي له پاره بلخ ته مخه وکړه، پیر علي هندوکوش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پورې د افغانستان ټولې شمالي سیمې ونيوې (۸۱۰ هـ). پر (۸۱۱ هـ) کال یې په فراه کښې "ینا لتګین"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندۍ وروسته د ځان تابع او د اوک او جوبین کلا یې ونيوه، شاه قطب الدین د ملک محمود زوی یې بېرته د سیستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولایت یې پهلوان جمال ته وسپاره د کندهار، غزني او کابل ولایتونه یې تر سند پورې خپل زوی میرزا قید و او بلخ، تخارستان او بدخشان ولایتونه یې میرزا ابراهیم نومي ته وسپارل، شیخ زین الدین خوافي یې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو وروڼو امیر تومان کندهاري پیر محمد د امیر کتلو زوی مشهور په پیرک او د مودود گرمسیري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغلل، په نتیجه کښې د هغه ځای حکومت پیرک ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقرر شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰ م).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ م) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفیر په حیث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغیس کښې یې ورسره وکتل، د عبدالرزاق سمرقندي په وینا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ویل شوې او سکه وهل شوې وه.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲ م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدین یاغي شو او د شاهرخ لښکریانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان یرغل وکړ په بهاء الدین پسې تر پامیره ولاړ او د هغه ولایت حکومت یې د بهاء الدین ورؤشاه محمود ته ورکړ، خو څلور کاله وروسته میرزا سیورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱۶ هـ - ۱۴۱۳ م) کال د هرات ښار د اختیارالدین حصار چې فخرالدین کرت جوړ کړې او د تیمور په یرغلو کښې

وران شوی و، د شاهرخ په امر بېرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) چې د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملک محمد تر منځ شخړه پېښه شوه او د کندهار پښتنو د سند تر سینده او گرمسیر پورې بلوا وکړه شاهرخ صدرالدین ابراهیم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولېږه او د هغه ځای مشران یې د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخشان لښکریان له زاسیو غتمش سره او سیستان سپایان له ملک قطب الدین سره یو ځای شول او د شاهرخ تر رکاب لاندې یې پر کندهار یرغل وکړ، د هزاره گانو امیران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندې د غزني له شاوخوا څخه راغلل او اطاعت یې ومانه کابل میرزا قیدو ته وسپارل شو او شاهرخ د هلمند د غاړې دا غرق له لارې بېرته هرات ته ولاړ امیر عبدالصمد یې د گرمسیر پر حکومت او امیر حسام یې د کندهار پر کوتوالۍ وټاکل، چې میرزا قیدو یاغي شو، د اوبې د ناب تر جگړې وروسته گرفتار او په هرات کښې بندي شو، نو شاهرخ د کابل، غزني او کندهار ولایت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پورې خپل زوی میرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، څو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲۶ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په ښار کښې مړ شو او شاهرخ هغه ټول ولایت د هغه زوی میرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پریوارت هېواد له سیحونه د عرب تر بحیرې او د فارس له لوېدیزو څنډو د سند د سیند تر غاړو پورې پنځوس کاله په بري سره واکمني لرله، او یو اويا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴۶ م) کال د ذیحجې د میاشتې پر ۲۵ په ری کښې مړ شو. د شاهرخ تر مړینې وروسته د ده په ارت هېواد کښې د تیموري شهزادگانو تر منځ شخړې منځته راغلې او په سمرقند کښې د ده عالم او منجم زوی الغ بیګ (د زیج الغ بیګ او او لوس اریعه مؤلف) او د سمرقند درصده گاه ۸۴۱ هـ (موسس) د

ده پر ځای کښېناشت. له خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولایتونه یې ونیول، خپل زوی میرزا عبداللطیف یې د هغو ولایتو حکمران وټاکه او په خپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال میرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي هرات لاس ته راوست او د عبداللطیف د مقابلې له پاره یې پر بلخ او شبورغان یرغل وکړ، خو بې له دې چې خپل مقصد ته ورسېږي تر چور، چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱ هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بیګ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخشان، میمنې او فاریاب پورې لښکر راغونډه او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو میرزا علاء الدین له خپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لارې مقابلې ته وروووت. د هرات پر ۱۴ فرسخۍ په تر ناب کښې سره ونښتل، د میرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په خپله مشهد ته وتښتېد. خپل ورور میرزا ابو القاسم بابر ته ورغی، الغ بیګ سید عماد الدین ته یې وزارت او مولانا قطب الدین احمد اساسي ته یې د قضای اعلیٰ منصب ورکړ، په خپله یې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امیر زاده یار علي او امیر سلطان ابو سعید چې د هرات د نره تو په حصار کښې بندیان وو، له زندانه ووتل او په هرات کښې یې اړودور جوړ کړ، الغ بیګ له مشهده بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې یې چور کړ د هغه ځای حکمراني یې میرزا عبداللطیف ته پرېښووله او په خپله تر آمو پورېووت (۸۵۲ هـ) میرزا عبداللطیف پېنځلس ورځې وروسته هرات میرزا ابو القاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرېښو او په خپله بلخ ته وتښتېد. بابر میرزا هرات ونيو او امیر زاده یارعلي یې وواژه (۸۵۲ هـ پای).

تر هغه وروسته بابر میرزا سیستان او نیمروز هم په خپل هېواد پورې وتړل، خو ورور یې علاء الدین په بلخ او بدخشان کښې ورته پورته

شو، بابر د هرات له لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد، شمالي ولایتونه یې له بدخشان څخه تر مرغاب پورې امیر ناصرالدین او امیر مبارزالدین هزار اسپي ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر میرزا تر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۸ م) پورې پر هرات او سیستان او د افغانستان پر شمالي ولایتو باندې تر بدخشان او خراسان پورې سلطنت وکړ او پر همدغه کال مړ شو، خو عبدالطیف په بلخ کښې د خپل پلار پر خلاف بیرغ پورته کړ، پر (۸۵۳ هـ - ۱۴۴۹ ع) یې خپل پلار الغ بیګ او خپل ورور عبدالعزیز ووژل او یو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰ م).

د هرات د تیموریانو نومیالی سلطان ابو سعید گورګان د سلطان محمد زوی، د میرانشاه لمسی او د تیمور ګړوسی دی چې پر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۶ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېناست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پایه حکم وچلاوه او د شاهرخ نومیالی ملکه ګوهرشاد یې پر (۸۶۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې یې په کامرانی سره حکومت وکړ. د کابل، غزني او د افغانستان ولایتونه یې د هندوستان تر وېش پورې خپل زوی میرزا الغ بیګ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده ځینې سپاهیان د ملتان تر دروازې هم ورسېدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولایت کښې د ابو سعید بل زوی میرزا سلطان ابوبکر (۸۶۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان یوه محلي شهزاده ورباندې حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندهار او ګرمسیر ولایت یې خپل بل زوی میرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال په یوه جګړه کښې د اوزون حسن لاست ته ورغی او ووژل شو.

د ابوسعید له لویو مخالفینو څخه یو هم سلطان حسین د منصور

زوی، د بابر لمسی، د عمر شیخ ګړوسی او د تیمور ګړوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ایران او ماروآءالنهر کښې تر اوږدې حکمرانۍ وروسته بهرې لوړې ژورې ولیدې همدا چې سلطان ابوسعید د ایران د شمال اراڼ د قراباغ په اوو فرسخۍ کښې د امیر حسن بیګ د لښکر په مقابل کښې مات، بندي او ووژل شو (۸۷۳ هـ درجب ۱۴) نو سلطان حسین د (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال د روژې پر لسمه د جمعې پر ورځ په هرات کښې د پاچهۍ پر تخت کښېناست، د ده پاچهي هم د شاهرخ د دورې په څېر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره وه، د ده نامتو وزیر امیر علي شیر نوایي د علم او ادب او جهاندارۍ په کارو کښې ساری نه لاره (د ۹۰۶ هـ - ۱۵۰۰ م د جمادی الثانی - څلورمې خور پر ۱۳ مې دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدین دوانی، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، میر خواند، خواند میر او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نومیالي تاریخ پوهان دي.

د هرات انځور ګر بهزاد د ده په عصر کښې اوسېده د سلطان حسین بایقرا له عمراني نخبو څخه د بلخ په خواجه حیران کښې د هغه مزار ودانول دي چې حضرت علي ته منسوب دي (د افغانستان په شمالي سیمه کښې اوسني مزار شریف) د ده پر وخت کښې امیر ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او میرزا سلطان حسین د شېبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواړه مړه شول میر مغول په بلخ او ملک یحیی په سیستان کښې والیان شول د (۸۷۴ هـ - ۱۴۶۹ م) پر شاوخوا میرزا محمد عمر چې له تیموري شاهزاده ګانو څخه و، له هراته د ګرمسیر د نیولو له پاره واستول شو، نظام الدین احمد برلاس چې د کندهار حاکم و تسلیم او میرزا محمد عمر د هغې سیمې حکمران شو، همدا رنگه په خپله سلطان حسین د نږد تو کلا ونیوه او د مرغاب له غاړو یې مخالفین وړک کړل. خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

سلطان حسین د خراسان په شاوخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جگړه اخته و، د ده ورور یادگار میرزا هرات ونيو، هغه و چې سلطان حسین له زرو سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه ورته شو او یادگار یې په هرات کښې د خوب په حال کښې ونيو او وېې واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته د (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م) کال د ذیحجې میاشتې، پر ۱۱ مه پر اويا کلنۍ مړ شو. (وگورئ ۶۲- ۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پورې رسېدلې وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو ادیب وزیر محمود گاوان د هرات له دربار او مولانا جامي سره سیاسي او عملي لیکنې لرلې.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزادگانو په لاس کښې و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسنده دولت چې هرات یې د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز گرځولی و، د سند له غاړو د ایران تر پایه او د سیحون له سینده تر عرب بحیرې پورې یې سیاسي نفوذ غوړېدلی و، بیا د چنگیز نژاد ته منسوب د یوه سړي شېبک خان په لاس وران او برباد شو، د ازیکانو او صفویانو په جگړو کښې سني او شیعه مذهبي اختلافاتو د هرات بنایسته ښار وران کړ.

د هرات تیموري پاچهان:

* ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)

* ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ - ۸۵۰ هـ)

* ۳ - الغ بیګ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)

* ۴ - عبدالطیف د الغ بیګ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

* ۵ - ابو القاسم بابر د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسی (۸۵۴ - ۸۶۱ هـ)

* ۶ - ابو سعید کورګان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسی (۸۶۱ - ۸۷۳ هـ)

* ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بایقرا لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کوسی (د تیموریانو د نسب شجره وگورئ).

ماخذونه:

ریاض الانشاء د محمود گاوان، مطلع السعدين د عبدالرزاق سمر قندی، تاریخ ایران، تاریخ ایران در دوره مغول د عباس اقبال، تاریخ ادبیات ایران بعهد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامي، حبیب السیر، روضة الصفا.

"سلطان ترمنا" د حکمرانۍ واگې په لاس کېښي ونيول، خو د دې کورنۍ حکمراني د شينوارو، کونړ، سوات او باجوړ په غرو کېښي د هزاره تر ضلع او کشمير پورې محدوده پاتې وه، د کابل، ننگرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کېښي د کندهار د سيمو او د ارغستان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونو د تيمور د اولادې په وختو کېښي پيل شول د کند او زمند تېرونه د گاونډيانو داخلاف او د څرخايو د لږوالي له امله د کندهار له سيمو څخه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د گومل او نورو خايو خلک له دوی سره يو ځای شول او د کابل په درو کېښي اوسېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شيخ عثمان وو، د (۸۷۰ هـ - ۱۴۶۵ م) پر شاوخوا کېښي چې ميرزا الغ بيگ د سلطان ابو سعيد کورگان زوی د کابل حکمدارو، د دغه تېر ټول مشران يې له ملک سلطان شاه سره يو ځای راغونډ او وېي وژل، خو د سلطان شاه يوسفزي وراره (احمد) له دې وژنې بچ پاتې شو، تر کلانۍ خلک يې په لغمان کېښي مېشت کړل، خو په حصارک کېښي د يوسفزيو او مهندزيو تر منځ لويه جگړه پېښه شوه، چې په نتيجه کېښي يې مهندزيو د ننگرهار سيمې ونيولي او يوسفزيانو د باجوړ، بونير او سوات خوا ته مخه کړه، د هغه ځای بومي خلک (د لازاک) وتښتېدل، پر شور (پېښور) ته يې پناه يووړه او يوسفزيو د شلمانيو مشر چې جلو نوميد وواژه او د پېښور د شمال د اشغر او دوايه پر ټولو ځمکو يې قبضه وکړه له ناوگۍ څخه يې د (باجوړ) تر ارهنده ونيول. دا مهال د يوسفزيو حکمرانان ملک احمد او ملک ملي وو، دا شيخ آدم مشهور په (ملي) د يوسف زوی د پښتنو له سپړني تېر څخه دی چې د يوسفزيو د قوم ستر مشر، لارښود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضيلت مشهور سړی و، ده د (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) پر شاوخوا کېښي د شيخ ملي دفتر په نامه د ټولنيزو قوانينو، قومي دودونو او د ځمکو د وېش په اړه يو کتاب

د کونړ حکمرانان

او يوسفزيان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تيمور يرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کېښي يوې سيمه ييزې کورنۍ حکمراني کوله چې حکمران يې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پيچ دره کېښي مرکز درلود او کليوالي افسانو دوی د ذوالقرنين زوزاد گڼل. د دغه کهاله له نومياليو څخه يوسفزيان پکېل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بيا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسيان وو. سلطان پکېل له لغمانه تر کونړ، باجوړ، سوات او کشمير پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکېلې نومي ځای همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کېښي د ده ليکنې (دبرليکونه) پاتې دي تر ده وروسته يې زامن په سوات کېښي سره ونښتل او لويه جگړه يې وکړه.

خو سلطان بهرام لغمان او ننگرهار ونيول او خپل يوه برخه مخالفان يې پېښور ته وښل، د ده د واکمنۍ مرکز د سپين غره په لمنه کېښي پايښ و. تر ورور وروسته يې د هغه د حکمرانۍ ځمکې تر کشمير پورې هم ونيولې او له کابل نه تر کشمير يې پر يوه هېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته څلور پېړیو پورې هم خپلې میراثې ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښوونه ویشلې، په دغو قوانینو کېنې د کرهڼې، څړ د اوسېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وېشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنیو د غړیو د زیاتوالي یا لږوالي له کبله نوی وېش کېده، دا کتاب د پښتنو د تېرو د نسب له شرح سره لیکل شوی و. تر شیخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمني کجوخان راني زی ته ورسېده (د ۹۰۰ هـ ۱۴۹۴ م شاوخوا) کجوخان هم یو کتاب ولیکه چې د شیخ ملي د دفتر پایڅوړ یا بشپړوونکی گڼل کېږي. په هغه کېنې یې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شیخ ملي د وضع کړیو قوانینو سمون او تکمیل راوړی و. ډېره موده د دغه قوم مشر او واکمن و او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته یې په شیخ پتور کېنې له غوریو خپلو سره جگړه وکړه او مات یې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جگړه په لنگرکوټ کېنې له دلازاک سره وه چې د لازاک ته یې وروستنی ماته ورکړه، ترکجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملک سلیمان زوی او سلطان ویس سواتي د هغو سیمو حکمرانان وو چې د (۹۱۰ هـ ۹۲۵) پر شاوخوا محلي واکمنان گڼل کېدل، د شاه منصور یوه لور یې بي مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنگه سلطان علاء الدین سواتي او طاووس خان د بابر له هممهالیو نومیالیو څخه وو چې ده په خپله دا نومیالي یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو لمسی (د

۸۰۰ هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجامن زوی (۸۱۰ هـ شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵ هـ شاوخوا)

۴- ملک احمد یوسفزی (۸۱۵ هـ شاوخوا)

۵- شیخ آدم ملي د یوسف زوی (د ۸۲۰ هـ شاوخوا)

۶- کجو خان راني زی (۹۰۰ هـ شاوخوا)

۷- شاه منصور د ملک سلیمان زوی (۹۱۰ هـ شاوخوا)

۸- سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)

۹- سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)

۱۰- طاووس خان د (۹۱۰ هـ شاوخوا)

اخځ: تاریخ مرصع، تذکرة الابرار و الاشرار، تاریخ پشاور، حیات افغاني، نسب نامه افغانه مجله آثار عتیقه هند، د افغانستان کالنۍ، پټه-خزانة، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک، خورشید جهان، صولت افغانی، بابرنامه.

خپل بد (حريف) يې غښتلی ولېد نو د افغانستان خوا ته يې مخه کړه پر همدغه کال له جيحونه راپورېووت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کېنې و، ورغی؛ لږ مهال وروسته يې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلويان کړل. خسرو يې د ميمڼې خوا ته وشاره چې تیموري شهزاده بديع الزمان ميرزا ته يې پناه يووړه. په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکريانو او دريو څلورو زرو مغولي کورنيو سره يې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق ميرزا دالغ بيگ ميرزا کوچنی زوی و، چې د حکومت چارې يې د شيرم زکه (زکي) نومي په لاس کېنې وې، د کابل مشرانو امير محمد يوسف، محد قاسم بيگ او امير يونس علی دی په سلطاني ديوانخانه کېنې وواژه. په همدغو وختو کېنې د افغانستان د جنوبي سيمو د کندهار او گرمسير حکمراني د مير حسن د زوی امير ذوالنون ارغون په کهاله پورې اړه درلوده، دا امير ارغون (چې په بلوڅي رواياتو کېنې په زنو مشهور دی) د ابو سعيد کورگان له نوکرانو څخه و، چې سلطان حسين بايقرا د غور، غرجستان او زمينداور پر حکمراني ټاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدرې قبيلې ايل کړې او د دغه خدمت په پاداش کېنې يې د فراه، غور او کندهار حکومت وموند، پر (۹۰۲ هـ - ۱۴۹۶ م) کال يې شهزاده بديع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره يې په هغه ياغي تابه کېنې چې له خپل پلار سلطان حسين بايقرا څخه يې کړی و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ م) کال يې هرات ونيو، بديع الزمان چې پر بلخ بری وموند، ارغون سيستان ونيو، سلطان حسين بايقرا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مړ شو، نو د ارغون واک لاپسې ډېر شو له کندهاره يې د شال، بولان او مستنگ (اوسني بلوچستان) پر ولايت د سند تر غاړو پورې، لاس بری وموند، په خپله د هرات په کلا بندۍ

د هند تیموريان

د ارغونيانو، اوزبکو او صفويانو اغېزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تیموريانو د دورې په پای کېنې، ظهير الدين محمد بابر د عمر شيخ ميرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابو سعيد کورگان لمسی د (۸۹۹ - ۱۴۹۳ م) کال د روژې مياشتې پر پېنځمه د فرغانه په اند جان کېنې پر يوولس کلنۍ پر تخت کېښاست. دا وخت د هرات شهزاده گان په خپلو مينځو کېنې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوی و، بابر د پلار او مور له خوا چنگيز او تیمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنی و، خو بيا يې هم وکړای شول چې پاچهي وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد ميرزا په سمرقند کېنې او سلطان محمود ميرزا د بدخشان په کندوز کېنې حکومت کاوه، له بابر سره يې مخالفت درلود د بابر ورور جهانگير ميرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفينو او د ده نورو رقيبانو د ده ورور له اندجانه ويوست او شيباني خان (۹۰۵ - ۹۱۶ هـ) د ابراهيم زوی چې د چنگيز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونيو، له بابر سره ونښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) پورې له شيباني سره جگړه وکړه او چې

او د شیباني په جگړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده وروسته یې دوو زامنو شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شیباني خان سره روه وکړه. خو چې زکي ووژل شو او د کابل چارې ویجاړې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له گرمسیره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواته پر شا وشاره؛ کابل یې ونیو او دالغ بیګ لور یې وکړه. بابر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تېر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونیو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لښکر راغونډول پیل کړل او بابر د غزني خوا ته ووووت. د غلجیو تر کلات پورې پر مخ ولاړ، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزني حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شهزادګان د شیباني د ورځ پر ورځ زیاتېدونکي ځواک پر وړاندې د مرغاب پر غاړه سره غونډ شول او بابر یې هم وروغوښت بابر چې د سلطان حسین د مړینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خرڅښه وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولاړ، د کل باغان په پړاو کښې له نوموړیو شهزادګانو سره یو ځای شو (د ۹۱۲ هـ څلورمه خور - جمادی الاخری - ۱۵۰۶ م) دا چې شیباني جنګ ته راوړاندې نه شو او له بلې خوا له کابل څخه هم د خپرېتیا خبر بابر ته راوړسېد، نو بابر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات ورپېښ شول، ځکه چې د ده تر شا د کابل ځینو مشرانو د بابر تره جان میرزا په پاچهۍ منلې و، خو چې بابر کابل ته راوړسېد تره یې کندهار او سیستان ته وتښتېد، دا مهال شیباني پر بدخشان یرغل وکړ او د بابر کشر ورور ناصر میزا یې د کابل خوا ته وشاره.

بابر په افغانستان کښې تر چنګیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغاني قبایلو سره ونښت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیاني ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلي د غزني د جنوب ختیز غلجیو قبیلو په چور او چپاو تلافی کړل (۹۱۳ هـ).

پر همدغه کال چې شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته گرمسیر ته ورسېد، نو بابر له کابله ورووووت او د کندهار په خالیښک نومي ځای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغوني سره جگړه وکړه، د خپل دوه زریز لښکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتښتېدل، بابر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خو د ارغون زامن چې شیباني ته یې پناه وړې وه د شیباني په ملاتړ یې بیرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاره، شیباني کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بیرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

وړاندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیځ ته وتښتېد، په ننگرهار کښې یې د علي شېکور سیستاني، محمد علي شیباني، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهۍ بیرغ پورته کړ، بابر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او له خپلو دریو څلورو زرو تنو لښکرو سره په ننگرهار کښې وڅنګېد، عبدالرزاق یې ووژاوه او هم یې زیریر راعي چې په بدخشان کښې یې له بابر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یووړ، دا مهال چې بابر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموري شهزادګانو حکومت د شیباني په لاس ړنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پورې لاس ته ورغی، ځکه پر (۹۱۶ هـ - ۱۵۱۰) کال صفوي پاچا شاه

اسماعيل مرو ته لاړ او شیباني یې هلته کلابند کړ، شیباني د برات میاشتي پر ۲۶ له پینځلسو زرو تنو سره پر صفویانو یرغل وکړ، په دې جگړه کې لس زره اوزبک په خپله له شیباني سره ووژل شول او شاه اسمعیل د (۹۱۷ هـ ۱۵۱۱ م) کال پر پسرلي تر آمو پر مخ ولاړ او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفویانو په جگړه کې د بابر لوی رقیب شیباني خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر یرغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولي ښارونه بېرته له لاسه ووتل او ناکامه کابل ته راوگرځېد بابر چې په ماوراء النهر کې له ډېر وغښتلیو او کلکو رقیبانو سره مخامخېده نو ځکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه راوه او ویې غوښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړني کارونه یې په کابل کې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹ م) یې پر هند خپل لومړی یرغل پیل کړ، د سند د نیلاب له گودره د پنجاب تر بهره پورې ورسېد، هغه سیمې یې حسن بیګ اتکه ته وسپارلې او د کهکران پر ولایت او د پرهاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولایت یې محمد علي ته وسپاره بېرته کابل ته راغی او په لاره کې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېرې قبیلې د ځان پر خوا کړې د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسېله یې وکړای شول د سبکتګین په څېر (چې د محمود مور یې د زابل له پښتنو څخه کړې وه) د پښتنو زړور او ننگیالي قبایل د ځان پلوي کړي او د هغو په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، ځکه چې یوسفزیان د خیبر او سند تر منځ په ارته سیمه کې پراته و نو دا ناشوني برېښېده چې د دوی له مرستې پرته دې څوک له کابل د سند خوا هند ته واوړي.

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یرغل چې د (۹۲۵ هـ) کال په پای کې یې وکړ تر اټک پورېوت چې بېرته را وگرځېد نو په لاره کې یې د حضر خیل قبیلې چور کړې، په ذریعې یرغل (۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م) د پنجاب تر سیالکوټه پر مخ ولاړ، سید پور یې وران او خلک یې قتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیګ ارغون چې له سنډه پر کندهار یرغل کاوه، نو ځکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیګ سره یې روغه وکړه بېرته کابل ته ستون شو (د ۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیګ یې د شال خواته پر شا وشاره (د ۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتې پر ۱۳ یې د کندهار ښار په روغه ونيو او شهزاده کامران یې د هغه ځای حکمران وټاکه.

د بابر څلورم ځل تګ پر (۹۳۰ هـ - ۱۵۲۳ م) کال تر لاهور او سیالکوټه پورې و او په پینځم ځل تګ یې (د ۹۳۲ هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جگړه کې سلطان ابراهیم لودي وواژه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵ م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کېښاست، همدا مهال د پېښور، کوهاټ او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوڅو لویو قبیلو د سند سیمه د غازي خان تر ډېرې او د پنجاب تر جنوبه ونيوه.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزني او گردېز حکمران (۹۳۲ هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲۶ م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و. همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵ هـ) کال هند ته ولاړ، سلطان سعدي خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمراني سلیمان میرزا ته وسپارله. کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل شو، ده پر

(۹۳۰ هـ) تر ۱۵۲۳ م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډبرلیک لیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴۶ م) پورې یې بشپړ کړل.

د افغانستان په تاریخ کېنې بابر یو نومیالی، زړور، خونړی، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخشان، کابل او کندهار یې تر ډهلي پورې پر یو لوی هېواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وایه او څو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ - ۱۵۳۰ م) کال پر څلورمه خور - جمادی الثانی په اکره کېنې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په بابر باغ کېنې ښخ شو. د ده هديره پر (۱۰۵۶ هـ - ۱۶۴۶ م) شاهجهان جوړه کړه چې تر اوسه په کابل کېنې مشهوره ده (وګورئ ۶۵ او ۶۶ نومره عکس) تر هغه وروسته یې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کېنېناست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان یې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانۍ سیمه وبلله او بدخشان یې د بابر د جان میرزا زوی میرزا سلیمان (د بابر تره) ته وسپارله؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۳۵ م) کال په شاوخوا کېنې صفوي سام میرزا له هراته پر کندهار یرغل وکړ او د کندهار ښار یې د میرزا کامران د حکمران له لاسه ویوست، هغه وو چې کامران له لاهور کندهار ته راغی، سام میرزا یې مات او کندهار یې خواجه کلان بیګ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کېنې په خپله صفوي شاه طهماسب کندهار بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسب ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهور راغی او کندهار یې ونیو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳۶ م).

خو همایون په هندوستان کېنې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا ځکه چې بابر د لودیانو شهنشاهي برباد کړې او په هند کېنې یې د افغاني تاریخ عظمت ته صدمه رسولې وه، له دې کبله

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندې کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي یې خپل موروثي ملک ګاڼه او سلطان ابراهیم لودی چې د ناوړې ادارې او ناپوهۍ له امله یې افغاني قوت تیت کړی و او نتیجه یې د پاني پت په جګړه کېنې د بابر په مقابل کېنې ولیده، نو ځکه دا مهال یو نابغه هوښیار پښتون فرید خان مشهور په "شېرشاه" په هند کېنې د سوري له تېره منځته راووت، ده په هند کېنې افغاني تیت ځواکونه سره راټول او د افغاني برم نغری یې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالي وروسته یې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهۍ مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د (۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰ م پر رجب) همایون د سند عمر کوټ ته ورسېد او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسیر او سیستان له لارې هرات او مشهد ته ولاړ، صفوي دربار ته یې پناه یووړه. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کېنې پناه واخیسته، تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابل څخه وکړه او په نارین کېنې یې د هغه ځای له حکمران سلیمان میرزا سره جګړه وکړه، هغه یې په زرو د ځان تابع کړ او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړ، کندهار یې د هندال میرزا له لاسه ویوست او میرزا عسکري ته یې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کېنې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شوه، ده تر هغې جګړې وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال یې په اندراب کې له سلیمان میرزا سره وکړه ټول بدخشان یې له خپل هېواد سره یو ځای کړ، له بدخشانه تر کندهاره او له کابل څخه د سند تر سینده یې حکم کاوه چې د حکومت مرکز یې کابل و.

خو همایون هم له صفوي دربار څخه مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

(۱۵۴۴م) کال له دېرشو زرو تنو سره د هرات له لارې د هلمند غاړې ته راوړسېد او په بست کښې يې د کامران حکمرانان شاهم علی او مير خلیج کلاند کړل او ډېر ژر يې کندهار تر شپږو میاشتو کلاندې وروسته پر (۹۵۲هـ) کال له میرزا عسکري څخه ونيو، له هغه تړون سره سم چې له صفوي پاچا سره يې کړی و، هغه ښار يې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همایون هغه ښار بیرم خان ته وسپاره، صفوي لښکریان يې بېرته رخصت او په خپله يې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان ورته تسلیم شول اود (۹۵۳هـ - ۱۵۴۶م) کال په روژه کښې کابل هم د همایون لاس ته ورغی، کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځایه يې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

همایون پر همدغه کال سلیمان میرزا د هندوکوش له شمالي ولایاتو څخه ماوراءالنهر ته وشاړه او هغه ولایتونه يې هم د خان کړل، بیا همایون په ډېر تلورزا له شمالي سیمو څخه راغی او د (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) يې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همایون لاس ته ورغی.

همدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همایون به له ځنډه په تالقان کښې هغه تسلیمېدو ته اړ کړ او د کولاب ولایت ته يې واستاوه، میرزا ابراهیم يې په هغه ولایت کښې پرېښوو په خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷م). خو کامران په کولاب کښې یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په مرسته يې بدخشان ونيو، ځکه نو همایون درېیم ځل د هندوکوش شمالي سیمو ته ولاړ او د هغو سیمو تر نیولو وروسته يې د ختلان او کولاب سیمې میرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا يې میرزا سلیمان او ابراهیم، کندز، اشکمش او نارین يې میرزا هندال ته ورکړل.

او په خپله کابل ته راغی (۹۵۵هـ - ۱۵۴۸م کال د روژې دویمه ورځ). د همایون څلورم تگ بلخ ته د پیر محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وگرځېد (۹۵۶هـ - ۱۵۴۹م). پر (۹۵۷هـ) کال چې کامران بیا په شمالي ولایتو کښې لږ څه ځواکمن شو همایون پېنځم ځل هغې خوا ته ولاړ، خو د غوربند په جگړه کښې مات او کامران بیا کابل ونيو، خو همایون ډېر ژر لښکر راټول او په شتر گرام کښې يې له کامران سره جگړه وکړه، کامران لغمان ته وتښتېد، همایون کابل ونيو او میرزا عسکري يې چې په دغه جنگ کښې نیول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه ځایه عربستان ته ولاړ او هلته مړ شو (۹۶۵هـ). خو کامران بیا د پښتنو مهمندو او خلیل قبیلو لښکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا يې محاصره کړه، خو همایون هغه په یوه جگړه کښې له خیبرد پېښور ته وشاړه او بیا پر (۹۵۸هـ - ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کښې د دغو دوو وروڼو تر منځ جگړه پېښه شوه، میرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتښتېد، مگر سلطان آدم کهکر هغه ونيو او پر (۹۶۰هـ - ۱۵۵۲م) کال يې همایون ته وسپاره همایون هغه په بې رحمۍ وژند کړ.

دا مهال چې د بابر کهول په افغانستان کښې په خپلو منځو کښې سره اخته وو او همایون خپل وروڼه له منځه ایستل نو د افغانستان خاوره په وینو لرلې وه، په هند کښې شیر شاه سوري د مدنیت، نظم، ودانۍ او جهاندارۍ گټور بنسټونه کښېښوول، خو دا مدنیت پال شهنشاه د (۹۵۲هـ - ۱۵۴۵م) کال د لومړۍ خور - ربیع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په یوه ناوړه اور پېښه کښې شهید شو، کهاله يې ونه شو کړای د ده په څېر د افغاني پرتم نغری تود وساتي. افغاني مشرانو چې پوه لارښود يې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وگورئ ۶۷- شکل)

له دې خوا همایون خان د ورونو له جنجاله وزگار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکیم یې په کابل کښې حکمران پرېښوو او په خپله د (۹۶۲ هـ) کال د صفرې پر میاشت د پېښور له لارې د هند نیولو په تکل وڅوځېد، د (۹۶۲ هـ) کال د روژې په سر کښې د ډهلي پر تخت کښېناست او د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر پنځمه په ډهلي کښې مړ شو. (وګورئ ۶۸ نومره عکس).

د ده پر ځای یې دیارلس کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د دویمې خور (ربیع الثانی) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاهور کښې پاچا شو، همدا چې د همایون د مړینې خبر کابل ته ورسېد، میرزا سلیمان او زوی یې محمد ابراهیم کابل ته راغلل او محمد حکیم یې د کابل په ښار کښې څلور میاشتې کلا بند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راوړسېد سلیمان پرته له دې چې کابل ښار ونیسي، بېرته بدخشان ته ولاړ (۹۶۳ هـ) او د کابل د چارو واګي د شهزاده محمد حکیم مور "مېرمن ماه چوچک" په لاس کښې ونيول. دغه مهال ټول چارواکي په شخړو اخته وو، چې پر (۹۷۰ هـ - ۱۵۶۲ م) کال د اکبر له درباره منع خان خانان کابل ته وګمارل شو، دی د جلال اباد په چهار باغ کښې د کابل له لښکر سره مخامخ شو ماته یې وکړه او هند ته وتښتېد، څنګه چې همایون کندهار د کلات غلجي شاه محمد ته سپارلی و، نو ځکه صفوي شاه طهماسب یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د لمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوڅواوه او پر (۹۴۶ هـ) کال یې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونيو.

همدارنګه پر (۹۶۷ هـ - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راویوست او د ګازران پر چینه یې د پیر محمد خان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شو او زوی یې محمد ابراهیم د

دښمن په لاس ووژل شو.

تر هغه وروسته ابوالمعالی ترمذي د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال په شاوخوا کښې د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد، د محمد حکیم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له ځینو نورو امیرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښته، میرزا د غوربند له پله سره د ابوالمعالی او د کابل له لښکر سره مخامخ شو، ابوالمعالی یې وواژه او د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال د روژې پر ۱۷ یې کابل ونيو. سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علی ته پرېښوو، په خپله بدخشان ته ولاړ، محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابل څخه د سند تر سینده او له کندهار څخه د هندوکش تر سلسلې پورې خپلواک حکمران شو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲ هـ - ۱۵۶۴ م) محمد حکیم چې په کابل کښې غښتلی شو، نو د خپل ماما فریدون په لسمانه یې له پېښور پر لاهور يرغل وکړ، خو پر (۹۷۴ هـ - ۱۵۶۶ م) کال اکبر شاه له اګرې څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم یې بېرته پېښور ته پر شا وشاړه. میرزا سلیمان د محمد حکیم په غیاب کښې له بدخشانه راغی، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکیم د راتګ خبر یې واورېد کابل یې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهیم میرزا د زوی له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښې غښتلی شوی و، د کابل له لارې هند ته وتښتېد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ هـ - ۱۵۷۵ م) خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه ایران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی پر (۹۸۷ هـ - ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي يرغل وکړ؛ شاهرخ ورسره روغه وکړه له تالقانه تر هندوکشه یې سلیمان ته

پرېښوو او په خپله يې په بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸ هـ).

تر دې روغې وروسته شهزاده محمد حکيم له کابل ډېر پېښور او لاهور خوا ته لښکر وويوست او دا ښار يې کلابند کړ، خو د (۹۸۹ هـ - ۱۵۸۱ م) کال پر محرمه اکبر دې د لاهور له شاوخوا پر شا وشاره او په خپل ورور پسې تر کابل ډېر ولاړ، دا د ده لومړی سفر و، خو کابل او زابلستان يې بېرته محمد حکيم ته وسپارل او د (۹۸۹ هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه ځايه هندوستان ته وگرځېد. خو په بدخشان کښې د ميرزا سليمان او شاهرخ اختلاف وړک نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبک گټه واخيسته دواړه يې کابل ته پر شا وشړل او بدخشان يې د هندوکوش تر لړۍ پورې له بلخ سره يو ځای کړ.

شهزاده محمد حکيم د (۹۹۳ هـ - ۱۵۸۵ م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کښې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتنې له پاره کنورمان سنگه له نوي ځواک سره راواستاوه او زين خان کوکه يې د دغه ځای حکمران وټاکه، کابل مستقيماً د اکبري هېواد برخه شوه (۹۹۵ هـ - ۱۵۸۶ م) د اکبر لښکرې د سوات او باجوړ په سيمو کښې د پښتنو له تورياليو قبيلو سره ونښتې او په خپله اکبر هم پر (۹۹۷ هـ - ۱۵۸۸ م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ډېر دويم سفر و، په کابل کښې يې تر يوې مياشتې تېرېدو وروسته د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وگرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بايزيد له زوی جلال الدين سره يې د افغانستان په جگړه کښې څلورېښت زړه شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بيريل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزني د روښانيانو لاس ته ورغی چې تفصيل به يې د روښانيانو تر سرليک لاندې راشي.

لکه دمخه چې مولیکل کندهار ښار د صفوي شهزادگانو په لاس

کښې و چې له اکبري هېواده بېل شوی و، ځکه نو پر (۹۹۹ هـ - ۱۵۹۰ م) کال خان خانان د بلوچستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بيگ خان دا ښار بيا د اکبري هېواد يوه برخه کړه (۱۰۰۳ هـ - ۱۵۹۴ م). دې د اکبر د دورې تر پايه د کندهار حکمران و، پر (۱۰۱۱ هـ - ۱۶۰۲ م) کال يې د بدخشان شاهرخ زوی ميرزا حسن چې پر کندهار يې يرغل کړی و، غورته پر شا وشاره پر (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م) کال د هند شاهنشاه جلال الدين محمد اکبر له دنيا ولاړ. (وگورئ ۶۹ نومره عکس).

د جلال الدين اکبر له مړينې وروسته يې زوی نورالدين جهانگير پر ځای کښېناست، دا وخت د هرات صفوي حکمران حسين شاملو د سيستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خورشاه بيگ خان په کلا کښې بندي کړ پښې يې ټينگې کړې جهانگير هم له هنده ملاتړ لښکر را واستاوه او صفوي لښکر ناکام وټېټېد. د کندهار، سند او ملتان حکمراني د جهانگير له درباره غازي خان ته ورکړ شوه (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م).

جهانگير پر (۱۰۱۵ هـ - ۱۶۰۶ م) کال کابل ته لاړ په دغه ښار کښې يې شاه بيگ خان د افغانستان د شمالي سيمو حکمران وټاکه او تر پېنځو کالو وروسته پر (۱۰۲۰ هـ - ۱۶۱۱ م) کال چې روښاني احداث پر کابل يرغل وکړ، نو جهانگير د شاه بيگ خان پر ځای قليج خان د کابل په حکمراني وگماره (له اکبر او جهانگير سره د روښانيانو د جگړو تفصيل دې د روښانيانو په فصل کښې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوي او بابري پاچهانو د جگړې ډگر و، اوس نو د جهانگير لاس ته ورغلی و، خو پر (۱۰۳۱ هـ - ۱۶۲۱ م) کال بيا شاه عباس صفوي ونيو، سره له دې چې جهانگير پر (۱۰۳۵ هـ - ۱۶۲۵ م) کال کابل ته خپل دويم سفر وکړ، خو بری يې ونه موند چې کندهار ته لښکر وباسي، ځکه

بې خواجه ابوالحسن د کابل او بنګېس له سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ د (۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د صفر پر ۲۸ د یکشنبې پر ورځ په لاهور کښې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر ځای یې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښېناست، چې په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور شو. د بایزید روښان د کهاله جنگونه چې په تبرا، پېښور، کابل، غزني او بنګېس کښې د همایون او اکبر له مهاله پیل شوي وو، د شاهجهان د پاچاهۍ تر مهاله ونه درېدل، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کښې له سختو مقابلو سره مخامخ وو (شرح به یې د روښانیانو تر سرلیک لاندې راشي) جهانگیر چې له دنیا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان له روښاني احداث سره په جگړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنیمت وګاڼه او د بامیان د ضحاک پر کلا یې یرغل وکړ د افغانستان د شمالي ولایاتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل یې په خونړیو جګړو درې میاشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابولحسن او مومند لښکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د ذیقعدي میاشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پر شا شو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د محرمې میاشت) د دغه کال په پای کښې د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټک له غاړو بیا تر کابل پورې پښتانه قبایل له ځان سره یو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور یې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسمعیل خان پورته شوی خلک سره تیت کړل او پېښور یې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې میاشت).

په اکبري عصر کښې حسن خان ترین د اوسني بلوچستان د پښین

د سیمو له غټو مشرانو څخه و، چې زوی یې شېرخان ترین د صفوي او د ډهلي د تیموري حکومتو تر منځ خپلواک اوسېد، پر (۱۰۴۱ هـ - ۱۶۳۱ م) کال یې د سیوستان د نیولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښین یرغل وکړ او شېرخان د دوکې او چیتالي کلا وټه پناه یوړه، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لښکر راواستاوه، صفوي حکمران علیمردان خان تسلیم او کندهار یې د شاهجهان لښکر ته وسپاره، د کندهار محلي مشران ملک مغدود او کامران (په همدغه کتاب کښې — د ابدالیانو شرح وګورئ) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو، زمینداور، بست او ګرښک پورې سیمې ونيولې (د ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۳۸ م کال درېمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹ هـ) پر محرمه شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د یوسفزیو غورځنګ د مخنیوي له پاره یې چې په نوښار او پېښور کښې یې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي وو، علی مردان خان وګماره (۱۰۵۰ هـ) او سعید خان یې په کابل او قلیچ خان یې په کندهار کښې مقرر کړل نیم افغانستان یې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تیموري دولت برخه کړه، پښتانه ملک اودل او ملک حمزه چې په هلمند او سیستان کښې یې خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹ هـ) کال پر برات یې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لښکر سره جګړه وکړه، څو مات شول او له منځه ولاړل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوي حملو د مخنیوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنځوسو زرو سپرو سره وګماره او بیا څنگه چې د کندهار صفوي قواو او د هندوکوش د شمالي ولایاتو حکمران نذر محمد خان کابل ګواښه، نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنځوسو زرو سپرو، لسو زرو پیلو او درنې توپخانې سره راوخوځول، دی

په خپله هم د (۱۰۵۶ هـ) کال پر دویمه خور کابل ته راوړسېد او بې ځنډه یې د پروان او هندوکوش د درو له لارې پر شمالي ولایاتو یرغل وکړ، ټول بدخشان یې تر بلخ پورې ونيو او د ډهلي د تیموري هېواد وېش یې تر آمو سینده ورساوه. خواص خان یې د کندهار په صوبه دارۍ وټاکه، خواجه عبدالرحمن یې په بدخشان، سعادت خان یې په ترمذ، اسدالله یې په زمينداور او ذوالفقار خان یې په کابل کښې وگمارل په خپله پېښور او لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزيز خان د توران والی پر (۱۰۵۷ هـ ۱۶۴۷ م) کال بیا پر بلخ یرغل وکړ د ده حملې د هندوکوش تر کلاو پورې ورسېدلې، ځکه نو شاه جهان کابل ته دریم سفر وکړ، شهزاده اورنگ زیب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالي سیمو کښې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ، اندخود او میمنې پورې پر مخ ولاړ، څنگه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاه جهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولاړ (د ۱۰۵۷ هـ - ۱۶۴۷ م کال د رجب میاشت). صفویانو کندهار هېر نه کړ او پر (۱۰۵۸ هـ) کال یې لومړی د کندهار ښار د غوښتلو په اړه د دوستۍ له لارې یو لیک شاه جهان ته واستاوه او تر هغه وروسته په خپله شاه عباس ثاني له لوی لښکر راو پنځو بالیمز توپو سره له اصفهان را و ووت پر کندهار یې یرغل وکړ او دا ښار یې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنگزیب له اويا زریز لښکر سره له لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه شو، خو صفوي پاچا تر خونړیو جگړو وروسته کندهار ونيو او محراب خان یې له لسو زرو سپرو سره هلته پرېښوو، په خپله دې هرات ته ولاړ، شهزاده اورنگزیب د (۱۰۵۹ هـ - ۱۶۴۹ م) کال پر دریمه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندهار کښې کلابند کړ او په خپله شاه جهان هم څلورم

ځل کابل ته لاړ خو دا چې څه کار یې و نه کړای شو نو اورنگزیب ته یې د کندهار د څلور میاشتنۍ کلابندۍ د پرېښوو او لاهور ته د تګ امر وکړ. دوه کاله وروسته شاه جهان کابل ته پېنځم سفر وکړ او شهزاده اورنگ زیب یې له پنځوسو زرو سپرو او پليو، شلو کلانپوونکیو توپو، شلو منځنیو توپو او لسو مستوجنګي پیلانو سره کندهار ته واستاوه، سعد الله خان یې هم له نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توګه وگماره، دغه پیاوړی ځواک چې کندهار یې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پورې یې هېڅ ونه شو کړای او بې نتیجه یې کابل او لاهور ته ولاړ (۱۰۶۱ هـ - ۱۶۵۰ م د روژ میاشت) بل کال بیا شاه جهان یو لوی لښکر د شهزاده دارا شکوه په مشرۍ د کندهار درېیم وار کلابندی له پاره راواستاوه چې په دغه لښکر کې یو سل او پنځوس زره سپاره، څلور پنځوس غټ او کوچني توپونه، یو سل او یا جنګي پیلان او د توپ دېرش زره گولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا خان ټینگ او د کندهار کلا یې پېنځه میاشتې وساتله شاه جهان بې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم ناکام هند ته ولاړ، په دې توګه یوازی کابل او غزني د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغو د ساتنې له پاره یې بهادر خان افغان وگماره، کندهار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پورې د توران په حکمدارانو پورې چې د نذر محمد خان او لاده وه اړه درلوده. شاه جهان چې پر (۱۰۶۸ هـ - ۱۶۵۷ م) کال د خپل زوی اورنگزیب له خوا بندي شو او پر ځای یې اورنگزیب د ډهلي پر تخت کښېناست، نو اورنگزیب مهابت خان د کابل حکمران، شمشیرخان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه. (وګورئ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

د عالمگیر عصر د افغانستان په تاریخ کې له شوره ډکه دوره وه چې د هېواد سیمې له اټک څخه تر کابلې د ډهلي دربار د لښکرو او افغانانو تر منځ د جگړو ډگرو.

لومړی د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاک او سلطان محمود گدون په مشرۍ پر پکېلی یرغل وکړ، عالمگیر پر (۱۰۷۷هـ - ۱۶۶۶م) د اټک پوځدار کامل خان ته د هغوی مخنیوی وسپاره، خو (۱۰۷۹هـ - ۱۶۶۸م) کال په شاوخوا کې ایل خان مومند (چې د ایل شاه په نامه یې سکه وهله) په خیبر کې د نومیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر "خوشحال خان خټک" په ملګرتیا د عالمگیر د قوا پر خلاف ډېرې جگړې وکړې. عالمگیر په خپله د دوی د مخنیوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کې کېږي کي پروت و شهزاده محمد اعظم په کابل کې و، آغر خان له پښتنو سره خونړۍ جگړې وکړې، تر هغې چې عالمگیر د تهرې، دوآبه، نونبار، گنداب او خاپښ تر پېنځو جگړو او تقریباً د داوړو خواو د یو لک تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جگړې څخه یې زړه تنګ شو ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱هـ) خو ایل خان په لغمان کې له آغر خان سره خورا لویه خونړۍ جگړه وکړه، پر (۱۱۰۲هـ = ۱۶۰۹م) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمگیر د دورې په پای کې شهزاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کې واکمن ؤ، چې پر (۱۱۱۴هـ - ۱۷۰۲م) کال یې د افغاني قبایلو یو غټ مشر پردل خان چې له خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لارې د بندیدو او بلوا له وېرې وواژه.

عالمگیر چې پر (۱۱۱۸هـ - ۱۷۰۶م) کال مړ شو معظم له کابلې لاهور ته ولاړ او د پاچهي بیرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابري دورې په پای

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان وو او کندهار تر پښین، مستنګ او ډېره جاتو پورې د هوتکي پاچاهانو په لاس کېږي و، څو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د پاچهي کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کې د ډهلي د امپراتورۍ، د ایران د صفویانو او د ماوراء النهر د توراني پاچاهانو د دریو لویو ځواکو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه یې د پاچاهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه ګټه وانه خيسته. دوه نیمې پېړۍ له بهرنیو یرغلګرو سره د کورنیو آزادۍ غوښتونکیو په سختو جگړو وران شو په دې توګه پرته له جگړې وینې تویدنې او جاسوسۍ د بابري مدنیت له ودانیو کومه نخښه و نه لیدل شوه.

په افغانستان کې د بهرنيانو د دغو دوو نیمو پېړیو د ورانیو منظره ډېره دردوونکې ده او هغه څه چې د چنګیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدنیت، صنعت او ادب آثار یې منځته راوړي وو هغه په دې موده کې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا ښه ښکارندویه ده چې دوه نیمې پېړۍ د دریو مدهشو قوتو سره وجنگېد او پر دې قوتونه یې پرې نه ښوول چې د دوی پر هېواد په خونۍ او آرامۍ واکمني وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموري پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوي پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کې سکه وهله، خو افغاني قومونه چې له دریو خواو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کې د مقاومت روح او دا-تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پښتو ادبیات نضج او پوخوالي ته ورسېدل، د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لار

خوښوونکیو لکه پیر روښان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر ارزښتمن آثار ولیکل، د همدې دورې یوه ځانګړتیا دا هم ده چې په پښتو ادبیاتو کېنې د هند د پردیو بابري پاچاهانو د واکمنۍ په مقابل کېنې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا شو.

په افغانستان کېنې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د لودیانو او سوریانو غوندې وو، د مستر سمت او دولافوز په وینا شېر شاهي مدني بنسټونه یې ارت کړل، افغانستان یې پر څلورو صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې څخه کابل صوبې د بابر د شاهنشاهی له پیله بیا د نادرشاه افشار تر فتح پورې په ډهلي اړه درلوده خو دویمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د ایران په صفویه اړه درلودلې وه، درېیمه صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلرنيو خپلوانو تر منځ د شخړو ځای ؤ، څلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهاله اړه درلوده او کله یې د توران په پاچاهانو پورې. د کابل صوبې د بابر په وخت کېنې د ده په وینا شل محله درلوده او عایدات یې شل لکه شاهرخۍ وې چې له یو کروړ اته ویشت لکه دام سره برابره وې، همدا صوبه د ابو الفضل په وینا له پامیر، گلګت، سوات، بونېر او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پورې غځېدلې وه او په اکبري عصر کېنې پر دوه سرکاره (کابل او کندهار) وېشل شوې وه، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۴۶۵، ۸۰۵۰۷) دام نغدي، (۱۳۷، ۱۷۸) دام مالیه، (۲۸، ۱۸۷) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله کابل ښار (۱۲، ۷۵۸، ۴۱۰) دام نغد عایدات درلوده.

خو د کندهار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان (د کلیو مجموعه)، (۲۹، ۶۰۰) نغد دیناره، (۴۵، ۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوخي آسان او (۳، ۷۵۲، ۹۷۷) خروارده غله، (۴۲۰) منه وریجی، دوه خروارده اوږه، (۲۰)

منه غوړي، (۱۳، ۸۷۵) سپاره او (۲۷، ۲۶۰) پلي، دولتي عایدات وو. لاهوري عبدالحمید د شاه جهان په وخت د بابر د اولادي د هېواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان څلور صوبې او د هغوی دولتي عایدات داسې شمېرلي دي: کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړه دام، بدخشان څلور کروړه دام (هر پېنځه دامه له "۲" آنوسره برابر دي). د ابو الفضل په وینا هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاو او تانو وېشل کېده، صوبه دار ملکي او نظامي آمر و، چې تر دوو لسو کروړو دامه پورې یې تنغا رسېده. د صوبه دار تر امر لاندې یو کومکي (موقتي نظامي آمر)، تعینات (دایمي نظامي آمر)، پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) تانه دار او کوتوال په مهمو مرکزو کېنې د هېواد د ښارو، لارو او نظامي کلاو عامه امنیت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه امیر او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به یې تیولدار وایه، په هره صوبه او ښار کېنې مامور محاسبه او د مالي چارو دیوان و، د شرعي محکمو او عدلیه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو ځانګړی عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تنغا او لوازم یې تهیه کول واقعہ نویس د استخبار او جاسوسي چارې اداره کولې، چې په هر ځای کېنې یې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کېنې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظیمه ریيسان په موقتي توګه د ځینو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل، د دغو ټولو دولتي کار کوونکیو رتبې او تنخواوې دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزارۍ) چې (۷۰۰) آسان، دوه سوه پیلان، دوه سوه بار وړونکي څاروي او (۳۲۰) ګاډۍ یې تر امر لاندې وې پر میاشت یې تر (۶۰) زرو روپیو تنغا اخیستله.

دا رتبې له لس زري (ده هزارې) څخه تر لس باشي (ده باشي) پورې (۶۶) رتبو ته رسېدلې او هر منصب له کښتنې خوا له پېنځه زري څخه د تنخواه له حیثه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړۍ پېنځه زري او دویم دریم پېنځه زري.

د ډهلي د تیموري دورې له پاتيو ودانيو څخه په افغانستان کښې: یو د کندهار د اوسني ښار لوېدیځ خوا ته د سپوږي پسه غره کښې د چهل زینې دالان دی چې د هغه د لیکنې له مخې د هغه ځای ودانۍ پر (۹۳۰هـ) کال میرزا کامران، میرزا عسکري او میرزا هندال، پیل کړې او پر (۹۵۳هـ) کال یې پای ته رسولې تر هغو ورسته یوه اکبري منصبدار میر معصوم نومي پر (۱۰۰۴هـ کال) هلته د ماهرو ډبرو توږوونکیو په واسطه په څلورو کالو کښې د همایون او اکبر په نامه یو ډبرلیک کیندلی دی. بله لیکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوريي سید حسن زنجیر یا د مزار ډبرلیک دی چې همدغه میر معصوم پر (۱۰۰۱هـ) کال کیندلی دی. همدا راز د کندهار شمال خوا ته څلوېښت میله لرې په خاکریز کښې د سید عبد الجلیل (مشهور په شاه مقصود) د سلطان خلیل زوی او د سلطان محمد لمسی (۸۵۴ م) د مزار ودانۍ او ډبرلیک دی چې پر (۱۰۵۵هـ) کال د سید معصوم د زوی میر بزرگ له خوا ودانه شوې او کیندل شوې ده:

د هاغه وخت بل ډبرلیک د سید محمد مشهور په سید شیر قلندر د امیر انصاري د زوی د مزار ډبرلیک دی چې د تاریخ معصومي په وینا د ۹۳۳هـ کال پر محرمه وفات شوي او پر (۱۰۰۵) کال نوموړي میر معصوم د کندهار د پنجوايي د سپهروان په غره کښې کیندلی او ودانۍ یې پرې جوړه کړې ده بل د کندهار چارباغ دی چې د ابو الفضل په وینا د بابر له ودانیو څخه و.

خو په کابل کښې د شهر آراء باغ، چارباغ، د جلو خانې باغ اور ته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ او د آهو خانې باغ د عبدالمجید په وینا د بابر د ودانیو له پاتې شونیو څخه دي چې جهانگیر یې په خپل ترگ کښې هم ستاینه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ چې میرزا الغ بیگ او بابر جوړ کړی او د بابر تخت چې په خپله د ده په امر پر ۹۱۴هـ کال جوړ شوي او پر (۱۰۱۶هـ) کال جهانگیر د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کړ، همدا راز د کابل چارچته (مشهور بازار چې علیمردان خان جوړ کړی و) د شور بازار مسجد (چې اورنگزیب ودان کړی و) علیمردان باغ، صفا باغ (د جلال آباد په بهسود کښې چې بابر جوړ کړی دی)، وفا باغ چې پر (۹۱۴هـ) بابر ودان کړ (شهباز کلا (چې د ابو الفضل په وینا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه)، استالف باغ، د بابر د مزار مرمرین مسجد او د مېلمې باغ (کابل ختيزي خوا ته په ۱۰۵۶هـ کال ودان شوی) د شاه جهان له ودانیو څخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانگیری ترگ په وینا میرزا کامران ترمیم کړی او د بالاحصار ودانۍ د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانگیر په امر ودانې شوې، خو د کندهار ښار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادرشاه وران کړ له پخوانۍ زمانې موجود و، د عبدالمجید په وینا شاجهان هغه د اته لکو روپو په لگښت ترمیم کړ د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همایون ودانه کړه چې د ده د لښکر مرکز و.

د ډهلي د تیموري پاچاهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په وینا اکبر په عصر کښې کابل یو له هغو څلورو صوبو څخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېده، په څلورو وارو صوبو کښې د ډهلي د تیموري یا د صفوي پاچاهانو

له خوا د سپینو زرو او مسو سکهې وهل کېدې، د جهانگیر پر مهال په کندهار کېنې مسي سکهې وهل شوې دي چې د لمریز کال د میاشتو په ډول شکل لري، همدا شان جهانگیر د خپلې پاچاهۍ پر ۱۴م کال په کندهار کېنې د سپینو زرو پر روپۍ سکه ووهله چې دا بیت پرې لیکل شوی و: ((ز جهانگیر بن اکبر شاه سکه قندهار شد دلخواه))

په افغانستان کېنې د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبي نومیالي دا دي:

ابترې بدخشی (شاعر)، ابراهیم بټنی (د مخزن افغان بشپړوونکی)، ملک ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳هـ مې دی)، شیخ احمد مجدد کابلي، (د سرهند عارف ۹۷۱هـ ۱۰۳۴هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان خټک زوی پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نشر لیکونکی)، سلیم لودي افغان (شاعر)، افضل خان خټک (پر ۱۱۸۳هـ مې او د پښتو د تاریخ مرصع مؤلف)، ملا الف هوتک (د پښتو بحر الايمان ناظم - ۱۰۱۹هـ)، امام الدین متي زی (۱۰۲۰ - ۱۰۶۸هـ) د تاریخ افغان مؤلف، امانی کابلی (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷هـ کال پر شاوخوا)، امیر (پښتو شاعر - ۱۰۲۳هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر - د ۹۵۰هـ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر - د ۱۰۵۰هـ شاوخوا)، خواجه باقی الله کابلي (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱-۱۰۱۲هـ)، شیخ بایزید افغان (د عالمگیر د وختو نامتو زاهد) بایزید روښان (پښتون مشر او لیکونکی)، بای خان (پښتو شاعر - ۱۱۰۰هـ پر شاوخوا)، شیخ بستان بریخ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲هـ مې دی)، بنایي کابلي (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلي (د اکبر د دورې شاعر)، جهانگیر هروي (د منظر الآثار ناظم چې پر ۹۴۶هـ

مې دی)، غزنوي (شاعر پر ۹۷۳هـ کال په پېښور مې کېنې دی)، تادیب هروی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، تاش محمد کندوزی د حجه الاورنگ شاهیه مؤلف - ۱۱۰۰هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان خټک (د پښتو نومیالي شاعر او جنگیالی مشر)، سلطان قندهاری، (د اکبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشی (شاعر)، ثابت بریخ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبري دورې شاعر)، حبیبی کابلي (د یوسف او زلیخا ناظم - ۱۰۹۰هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدین بدخشي (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره - د خوشال خان خټک لور)، ملک حمزه سیستانی (شاعر ۱۰۸۳هـ)، حمید ماشوخل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰هـ)، حمید گل (پښتو شاعر)، خانگل خلیل (پښتو شاعر)، خانی کابلي (شاعر ۹۸۵هـ)، خرد بیگی کابلي (شاعر چې پر ۹۷۵هـ مې دی)، خواند میر (د حبیب السیر، خلاصه الاخبار، دستور الوزراء او نورو لیکونکی پر ۹۴۱هـ مې دی)، خواجه زاده کابلی (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروی (شاعر - چې پر ۹۷۹هـ مې دی)، خواجه محمد بنگښ (د عالمگیری عصر پښتو شاعر)، داعی کشمي (شاعر - پر ۹۹۴ کال مې دی)، درويزه ننگرهارۍ (پښتو لیکونکی او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۸هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاری (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړ (شاعر او د پښتو غرغښت نامې کتاب مؤلف ۹۲۹هـ)، دبیري کابلي (د شاهجان د وختو شاعر)، ربیع بلخي (شاعر ۱۰۸۰هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالی شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹۶۴هـ مې دی)، زایر بدخشی (شاعر پر ۱۰۶۷هـ مې دی)، ساغری هروي (شاعر د ۹۵۰هـ پر شاوخوا)، سروري کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهاری (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳هـ کال یې د سعدي بوستان په پښتو

نظم کړي، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشال خټک زوی)، سلطان کندهاری (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علی او بهی هروی شاعر (۹۵۰ هـ شاوخوا)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر - ۱۱۰۰ هـ کال په شاوخوا)، سوسني کابلې شاعر او جهانگیر د عصر امیر، سید احمد خټک (د اکبری عصر له مؤلفانو څخه و)، سیف خان خوستی قطغنی (په موسیقۍ د راگ پڼ مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر چې په ۱۰۹۵ هـ مړ دی)، ملا شاه بدخشي (شاعر او تفسیر لیکونکی په ۱۰۷۰ هـ کښې مړ دی)، شجاع سیستانی (شاعر)، شوخی هروی (شاعر)، شیدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه و)، امیر شیر علي خان لودي (د مرآة الخيال د تذکرې مؤلف ۱۱۰۲ هـ)، شیر محمد هوتک کندهاری (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفین ناظم په پښتو)، شیر محمد ننگرهاری (د پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهاری (د همایون د عصر شاعر) صبحی بدخشي (شاعر - چې په ۹۷۳ مړ دی)، صبحی کابلې (د اکبر د دربار شاعر) صدر خان خټک (د پښتو شاعر او د خوشال خټک زوی)، حاجي عارف کندهاری (د بیرم خان د دربار مشهور مؤرخ، صوفي او شاعر او په ۹۸۶ هـ د مطلع و مقطع لیکونکی)، حاجي عارف کابلې (شاعر ۱۰۰۰ هـ) ملا عالم گلبهاري (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او د لالة العقل او بحر الزجود او عوالم الآثار او فواتح الولاية لیکونکی چې پر ۹۹۲ مړ دی)، عباس سروانی (د تاریخ شیر شاهي مؤلف)، عبدالسلام پشاورۍ (پښتو لیکونکی او د درويزه لمسی)، عبدالرحمن بختیار (۹۰۰ هـ شاوخوا عارف)، عبدالعزيز هروی (د بابر دوختو عالم)، عبدالرحمن رمزی بدخشي (دردالشعیه او اثبات نبوت مؤلف)، میر عبدالله د میر نعمان زوی (شاعر او د نقشبندی له مشایخو څخه و)، عبدالعلي تالقانی (د انشا لیکونکی ۱۰۶۰ هـ)، عبدالله نیازی (د اکبری دورې عارف چې پر ۱۰۰۰ مړ

دی او د شیخ سلیم چشتی او سید محمد جونپوری شاگرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کښې د حسینیه مؤلف)، عبدالرحیم مانکراوی (د اکبر په عصر کښې دردالبدع مؤلف)، عبدالوهاب مانکراوی (د اکبر په عصر کښې د کنزالدقایق ناظم)، عبدالرسول د سید علي زوی (پر ۱۱۱۸ هـ کال د مجمع اللغات والاسما مؤلف)، عبدالقادر خټک (د پښتو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتک کندهاری (د پښتو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا د رشید البیان ناظم)، عبدالرزاق کابلې (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تجرید محاکمات بی حواشي لیکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمگیر د دربار لښکري افسر چې پر ۱۰۸۰ هـ مړ دی)، عشقی کابلې (میر بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ هـ مړ دی)، علي خان (د پښتو شاعر)، سید علي کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عارف)، عمر خویشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پیر روښان له پیروانو څخه و)، عیسی پېښوری د آخوند پنجو شاگرد (د اهل بیت د فضیلت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰ هـ)، عیسی آخوند زاده کاکړ (د پښتو شاعر د ۱۰۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امیر)، غلام محمد د شیر خان گیگیانی زوی (په پښتو د معراج نامې او سیف الملوك ناظم ۱۱۱۵ هـ)، غیوری کابلې (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروی (شاعر)، فصیحه هروی (شاعره)، فیاض پېښوری (د پښتو شاعر د بهرام او گل ندامې د کیسې ناظم)، فیاض هروي (شاعر ۱۱۰۰ هـ) فیروزه کابلې (شاعر او د همایون له درباریانو څخه)، قاسم

کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیماني پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکره الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهي کابلي (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷۶ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان خټک د کورنۍ پښتو شاعر)، کاشفي بدخشي (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مړ دی)، گدایي کابلي (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسي (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مړ دی)، میر محمد زاهد هروي د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴۶، د خپل وخت عالم د شرح مواقف د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیا کل وزواید ثلاثه د حاشیې لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروي (د جهانگیر په عصر کښې د کابل او هند قاضي او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰۶۱ هـ کال په لاهور کښې مړ دی)، شیخ محمد امین بدخشي (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مړ دی)، محمد یوسف کابلي د شاه بیګخان زوی (وژلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - اود ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مړ دی)، ملا محمد هروي (د اکبري عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندهاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشي (د جهانگیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضي او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجي د قنبر علي زوی (د شیباني د دربار امیر او شاعر)، محمد

طاهر انصاري هروي (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهيم زوی (د سلطان ابراهيم لودي د عصر مورخ او د تاريخ ابراهيم شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښاني (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملاست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوك الغزات لیکونکی)، مستفید جگدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزيز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر اود ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشي (د عالمگیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نورمحمد زوی، د عبدالکریم لمسی او د درويزه کړوسی د ۱۱۱۲ هـ کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشي (د ۹۸۷ هـ شاوخوا شاعر) میر معصوم نومی د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندهار کښې ښخ دی (د اکبر د دورې شاعر، نظامي افسر، د تاریخ معصومي او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزي هروي (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مړ دی)، معجز کابلي (د عالمگیر د عصر شاعر) مفید بلخي (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزيز خان د دربار شاعر) مقصود هروي (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مړ دی)، قاسم موجي بدخشي (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجنون ناظم چې پر ۹۷۹ مړ دی)، مهری هروي (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروي (د جهانگیر ښوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳ هـ مړ دی)، میرک بلخي چې فکري بې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰۶۱ هـ کال په اصفهان کښې مړ دی)، میرک هروي (د دارا شکوه ښوونکی او د خپل وخت عالم او د

عالمگیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ هـ مې دی، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاري روښاني (د پښتو شاعر)، میر الهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضي. د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر علي ټوي (نامتو خطاط چې پر ۹۶۶ هـ مې دی)، میرزا قلي ميلی هروي (شاعر چې پر ۹۸۳ هـ مې دی)، ناظم هروي (شاعر. د ۱۰۷۰ هـ پر شاوخوا) میر نصر الدین هروي (د عالمگیر او اکبر د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم ؤ او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکی چې پر ۹۹۲ هـ مې دی)، خواجه نظام الدین احمد هروي د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبري مولف (چې پر ۱۰۰۳ مې دی)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰ هـ د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروي (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ هـ د مخزن افغان لیکونکی)، نعمت الله د رکن الدین تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او وسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، نېکبخته د پېښور د شمالي د شیخ الله داد مموزي لور (د شیخ قاسم سلیماني مور او پر ۹۶۹ هـ کال د ارشاد الفقرا، مولفه)، واصب کندهاري (شاعر پر ۱۰۵۰ هـ په اصفهان کښې مې دی)، واصل (د ۹۰۰ هـ په شاوخوا کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹۶۸ هـ مې دی)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطغنی (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ هـ مې دی)، وداعي هروی (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر. چې پر ۱۰۷۴ هـ مې دی)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروی د ۹۸۳ هـ په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ هـ مې دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه و، چې پر ۱۰۹۲ هـ مې دی، همت سیستانی د ملک حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ هـ مې دی)، یکتای بلخي (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یگانه بلخي (د بخارا د امام قلی خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوې سیاسي ادارې لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوي شهنشاهي بشپړه شوې وه. په تورکیه او عربي هېوادو کښې هم د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی و. په ماوراءالنهر کښې هم شیباني کهاله (۹۰۶-۱۰۰۷ هـ) اقتدار موندلی و چې د دغو څلورو اسلامي شهنشاهيو د هېوادو بریدونه د گنگا له غاړې د ایتالیا تر کڅو، جبل الطارق او طنجه پورې غځېدلي او د اسیا، اروپا او افریقا پر لویه برخه یې واکمني لرله. دانگلستان، روسیې، هالنډ، پرتګال، هسپانیا د هېوادونو سیاسي او تجارتي اړیکې هم له هند، ایران او عثمانیه سره ټینګ شوي وو، ځکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندهار، هرات، بخارا او مشهد له لارو له ماوراءالنهر او ایران سره پر مخ لاړ. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کښې د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم زیاتېږي چې تجارت، کرهڼې او صنعت پراختیا موندلې وه، ځکه نو د هند ایران او عثماني امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډګر کښې یې ښه خدمتونه کړي دي، له ماوراءالنهر ایران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړیو هېوادو ته تلل راتلل. پوهانو به هم له یوه هېواده بل ته تګ راتګ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به یې

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته وړل، له دې کبله به تل تجارتي بډایې قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدې. امرتسر، پېښور، ملتان، بنکراپور، کابل کندهار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کېنې د بابر اولاده:

- * ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ هـ)
 - * ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷-۹۶۳ هـ)
 - * ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ شاوخوا)
 - * ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳-۱۰۱۴ هـ)
 - * ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ هـ شاوخوا)
 - * ۶- جهانگیر د اکبر زوی (۱۰۱۴-۱۰۳۷ هـ)
 - * ۷- شاهجهان د جهانگیر زوی (۱۰۳۷-۱۰۷۶ هـ)
 - * ۸- اورنگ زیب د شاهجهان زوی (۱۰۶۸-۱۱۱۸ هـ)
 - * ۹- معظم شاه د عالمگیر زوی (د ۱۱۲۴-۱۱۱۸ هـ شاوخوا)
- (۷۳ نومره نسب پانه وگورئ)

ماخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز- بابر، د فرانسوی فرنارد گرو ناد- اقبالنامه جهانگیری- اکبرنامه - ترک جهانگیر - منتخب اللباب - عالمگیر نامه - طبقات اکبری - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبری - رقعات عالمگیری - منتخب التواریخ- ترک بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستری آف انډیا ۴ ټوک - دائرة المعارف اسلامي - سیرا لمتاخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغانی - حیات افغانی - خورشید جهان تاریخ نظامی ایران - تذکرة الابرار والاشرار - سلوك الغزات قلمی پښتو-

تاریخ مرصع پښتو - دیوان خوشال خان پښتو - پته خزانه پښتو - پادشاهنامه - عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبی - تاریخ هند د سمة مائثالا مرا - سبجة المر جان فی آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې ډبرلیک - تذکرة نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرة علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار - پښتانه شعرا ۲ ټوک - روز روشن - تاریخ افغانی د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راوړتې د گرامر سریزه - شکرستان افغانی - بهارستان افغانی - سکینه الفضلا - قاموس الاعلام ترکی - مذكر احباب قلمی - حجة الاورنگ شاهیه قلمی - آتشکده اذر - گلشن روه - چراغ انجمن - خوشال خان د کلیات سریزه - تذکره حسینی - کلید افغانی - جامی سروازاد - تاریخچه شعر پښتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوک - ریاض الشعراء قلمی - مرآة الخیال - مآثر رحیمی - مخزن اسلام پښتو قلمی - خزينة الاصفیاء د عبدالقادر خان د دېوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفایس المآثر - فواید الشریعه پښتو خطی.

پاره يې د خونړيو پاچاهانو له ځواکونو سره ډغرې ووهلې او لکه په دغه تاريخچه کې مو چې څو ځله لوستې دي له تاريخي هڅو سره سره يې د خپلواکۍ بيرغ هم رپاند ساتلی دی.

يو له هغو مېړونيو څخه چې غوښتل يې بيا افغانان خپل تاريخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پير روښان و، چې بنکيلاکگرو ورته (پير تاريک) وايه، دا تاريخي زړور او د بنکيلاکي واکمنۍ دښمن شخصيت بايزيد د قاضي عبدالله زوی او د محمد لمسی چې ده ته يې سراج الدين او ميا مسکين روښان هم ويل د انصاري له کورنۍ، په خټه اورمې پښتون، پر (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندهر کښې د بېښي (صورت مهند بي بي) له نسه چې د محمد امين لور وه وزېږېد، انصاري کهول لومړی په کندهار او بيا د وزيرستان په کاني گرم کښې اوسېده، محمد امين د بېښي پلار د عبد الله د نيکه ورور و، دا يو علم پال کهول و.

د روښان د کهاله نيکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هغې جملې څخه عبدالله فضيلت درلود، د قضا په چارو بوخت و او لکه چې آخوند درويزه وايي اورمې او انصاري د وزيرستان له قبيلو څخه دي او ميا روښان له انصاري قبيلې څخه و.

خو د پنجاب د جالندهر په ښار کښې د انصاري په نامه يو کهول و، چې ځانونه يې د ميا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذکره الانصار) په نامه يو کتاب و، چې په هغه کښې يې د بايزيد نسب په اووه لسمه پورې ايوب الانصاري د حضرت محمد (ص) يوه صحابي ته رسولی دی.

وايي چې د بايزيد د زېږېدو ځای جلندهر دی او د ده حجره تر اوسه د شيخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې شته. په دې توگه به يې د دغه تاريخي اړيکي له امله انصاري نوم

شپږمه برخه

روښانيان

(۹۶۰ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوريانو دوره چې په خټه افغان او د افغاني وياړونو ساتندويان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوېديزو سيمو له پايه د گنگا تر غاړو خپره وه. سر بېره پر دې چې د چنگيز وحشيانه يرغلو دا برم و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې يې بيا د لوديانو، سوريانو، خلجيانو او نورو د پاچاهۍ په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنگيز او تيمور د اولادې پرله پسې يرغلو پرې نه ښووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بيا يو سياسي يووالی ومومي، بابر چې د همغه توکم (تږاد) سړی و، هماغه يې وکړل چې نيکونو يې کړي وو.

په دې څو پرله پسې پېړيو کښې افغانان تل د خپل تېر برم و پرتم د راگرځولو په تکل کښې وو او په دغو څلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېږېدل چې د افغاني تاريخي برم د راگرځولو له

موندلی وي، خو دا چې د وزیرستان په اور مې قبیلو کښې په دغه نامه کومه قبيله نه شته ځکه نو ښايي وویل شي چې انصاريان له پلار و نیکه را په دې خوا له افغانانو سره اوسېدل، ځکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د درناوي په سترگو ورته کتل.

بایزید په کوچینوالي کښې له خپله پلاره او ملا پاینده او ملا سلیمان کالنجري څخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار یې وغوښتل چې دی په ملتان کښې د شیخ بهاء الدین زکریا په کورنۍ وگروهوي او د هغوی مرید یې کړي، خو ده چې وده او لارښوونه ارثي نه گڼله نو د خپل تره زوي خواجه اسمعیل د خداداد زوی او د محمد لمسی ته یې د ارادت لاس وغځاوه، تل یې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې ظاهراً قاضي او په دنيوي چارو ککړ و، نه اوسېده.

دا مهال بایزید ځانگړی زیار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وتړله او لکه چې په خپله وایي یوه شپه یې حضرت خضر پر خوب ولید، تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل یې خپل پلار و مهربزۍ ورور شیخ یعقوب د قاضي تابه او بډې اخیستلو څخه منع کول ځکه نو له هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منځ اختلاف پیدا شوی و.

بایزید له زلمي تابه په گرځېدو او د نفس په ترکیه لاس پورې کړی و، تر کندهار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پورې ولاړ د پوهانو او د نظر له خاوندانو سره یې وکتل او دودیز عربي او دیني علوم یې زده کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کښې یې مطالعات وکړل او د آفاق او نفس په سیر بوخت شو، د دغه سفر په ترڅ کښې یې د آسانو سوداگري کوله، چې له سمرقنده به یې ښه اسان رانیول او هند ته به یې بوتلل، د ده دا سفرونه له پېنځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کښې پیل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پورې جاري وو.

دا وخت د بایزید علمي او فکري شخصیت ښه پوخ او د مورخانو په وینا فکور، عالم، فصیح او فاضل سړی ځنې جوړ شو. آخوند درويزه د ده مخالف هم وایي چې هوښیار، پوه او فیلسوف سړی و. د دبستان مذاهب مؤلف لیکې چې: په کابل کښې یې د میرزا محمد حکیم په دربار کښې ډېر پوهان او علماء په مناظره کښې پرې کړل او پر هغو یې بری وموند، ځکه نو میرزا دی په درنښت بیرته واستاوه او حتی وایي چې: په خپله میرزا، د کابل قاضي خان، حکیم خان او میرزا اتالیق ټول پر ده معتقد شول.

بایزید د خپلو سفر و او گرځېدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې د افغانانو د مظلومیت حال ته څیر شو، دا چې د لودیانو او سوریانو تېر برم هم ور په یاد و، نو دا فکر ورته پیدا شو چې دا بې وزلي او تیت پرک خلک پر خپل ملي مرکز راغونډ او په دوی کښې داسې حکومت منځته راولي چې د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بیا تود شي.

څرگنده ده چې د بایزید دا سیاسي نظریه د هند د تیموریانو د هغو ظلمونو او ستمو مخالفت و، چې دوی پر افغانانو کول او په لیدو یې هر حساس پښتون د مخنیوي له پاره پارېده.

په دې اړه دوه تاریخي سندونه را سره شته: لومړی داچې بایزید د مشهور بیرم خان د حمکرانۍ پر مهال د (۹۶۰هـ) کال پر شاوخوا کندهار ته راغلی و او تجارتي مالونه یې راوړي وو لکه په خپله چې ده لیکلی دي: د هغی سیمې حکمران پر کاروانیانو ستم وکړ، د داد خواهی پر وخت یې دی هم دربار ته بوت، دی داسې لیکي:

"په هغه وخت کښې په کندهار کښې یو میر و، چې بیرمخان نومېد، پر هغه کاروان یې ظلم وکړ... نو د ځینو وارثان ټول شول د فریاد

کولو له پاره او زه يې هم له ځان سره رهي کړم ... ما وويل حق تعالی به اميران او پاناهان له عدله وپوښتي او د چا يو ذره عمل نه ضايع کوي، ورښيي يې چې: (فمن يعمل مثقال ذره خيراً يره) نو بيرمخان ومنل او ويې ويل: چې د حال پوښتنه کوم، خو پوښتنه يې و نه کړه د وعدې مخالفت وشو...

له دغه بيانه چې په خپله د بايزيد په قلم نقل شوی دی داسې څرگندېږي چې دا ستر افغاني شخصيت پر خپل قوم باندې د پرديو حاکمانو د مظالمو له ليدو څخه متاثر، ظالمان يې د عدالت او نياو خوا ته وبلل. دا شريف احساس چې د پرديو د زړه ځورونکيو ستمو له ليدو څخه بې شکه هر غيرتمن سړی ته پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب شو چې تذکره الانصار يې داسې بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رسانيدند، تا جاييکه روزی یکی ازین ستم کاران يک نفر زن افغان را مـخوذ داشت و موی سر او را با سنگ آسيـا فـرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آنزن نیز با آن گشتی و فرياد برآوردی..." بايزيد چې سپيڅلی پښتون و، د دغه ويرجن حالت په ليدو به سره پېچيل کېده او له گوگله به يې دود خوت، ځکه يې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وگڼله او د روحي سير او مراقبت په عالم کېنې يې د سرور کائنات حضور ته عرض وکړ او اجازه يې وغوښتله چې قوم، مظلومانو د ځور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوي تر هغه وروسته چې يې داسې يوه روحاني اجازه واخيستله نو په مېړانه د پرديو ستمکارانو مخې ته ډېرېد او د افغانانو په غرو کېنې يې يو دا بې نهضت منخته راووست چې په هغه کېنې د جالندهر يو نوميالي بزرگ، شيخ غوث الکرام داسې وويل: "په غرو کېنې بيا يو اور بل شو، خدای دې عاقبت په خير

کړي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کېښو او له هغې سيمې يې د ځور او ستم کرغېړنې نڅېنې ورکې کړې. کېدای شي دا بيان کټ مټ رېښتيا نه وي، خو دا حقيقت ترې لاس ته راځي چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پرديو د ستمگاری مخنيوی و، چې هغه وخت د (دهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کېنې اتلان زېږوي او ننگيالي مېړونه پاروي.

پورتنۍ ليکې د بايزيد روښان د آزادۍ غوښتلو نظريه او د سياسي عقيدې فلسفه څرگندوي. خو هغه يو داسې مرکب کرکټر (سجيه) درلوده چې ظاهراً يې په نورو سياسي آزادۍ غوښتونکيو او جنگياليو کېنې څرک لگېدای نه شي، ځکه دی په عين حال کېنې چې يو ننگيالی جگړن و، د تصوف، صلاح، تقوا، د نفس د رياضت او ارشاد څښتن هم و چې ده د شخصيت دا اړخ په لاندې ليکو کېنې د هغه له تحليل سره لوستل کېدای شي:

د چنگيز او تيمور تر هولناک چور او چپاو وروسته د منځنۍ آسيا په هېوادو کېنې له مصره تر هنده د گوښه گيرۍ، له ژوندانه څخه د تېښتې او منفي خوا ته د رجوع يو راز احساس پيدا شو چې د هماغو تاريخي بدمرغيو وينو توبولو منطقي نتيجه وه. خلک چې له مادي آلامو څخه ستړي شوي وو، نو د تصوف او روحانيت په لمنه يې منگولې ولگولې او د جگړې، چور او چپاو له ډگره يې د خانقاه گوټ ته پناه يووړه، د تصوف مسلک بشپړ دود شو، په ټوله منځنۍ آسيا کېنې د اولياء الله او د تصوف د خاوندان گاونډ د ويرژوليو او رېږدليو له پاره يوازينی قاتوبی گڼل کېده، ان تر

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردبیل کښې د شیخ صفی الدین د خانقاه له گوت څخه یوه لویه شاهشاهي هم را ولاړه شوه، چې وروسته یې پر ټول ایران او د افغاني خاورې پر یوې برخې واکمني درلوده او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب یاد شول، په بخارا او هرات کښې د تیمور د اولادې حکومت هم پر روحي بنسټو ولاړونو د دوي په دربار کښې د نقشبنديانو اغېزه دومره ډېره وه چې د تیمور غوندې مدهش خونخوار هم ورته پر گوندو شوی او تندي یې پر درشل ورته ایښې و، د هرات په دربار کښې مولانا جامي دومره اغېزه درلوده چې د هغه ستر وزیر امیر علي شیر نوایي د ده په ستاینه کښې شعرونه ویل او له هند نه نامتو وزیر محمد کاونان د خپل نیاز عرض د ده حضور ته لیکه.

دا مهال د پښتونخوا سیمه چې دهند، ایران او ماوراءالنهر تر منځ پرته وه له دې روحي هڅې څخه خورا زیاته متاثره شوې وه، تر دې چې یوه سړی د پیر بابا په نامه له اټکه تر کابل د خلکو د ځان او مال څښتن و او ټول یې تر روحي اغېزې لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علي نومېده چې د قنبر علي زوی، د سید احمد نور لمسی، د سید یوسف نور کړوسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تیمور لنگ له خوریانو څخه و، د ده اولادې د تیموري پاچاهانو له دربارو سره اړه درلوده، د سید علي پلار له ترمذه کندوز ته راغی، له هغه ځایه د بابر له زوی همایون سره هند ته لاړ، په خپله سید علي په ماننک پور کښې د شیخ سالار رومي لاس ونيو او استفاضه یې ځنې وکړه، بیا له هغه ځایه د افغانانو غرو رغو ته راغی سید علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹۶۲هـ) کال په شاخوا کښې د اټک او خیبر تر منځ سیمو ته راغی، ده چې د تیمور له کهایله سره خپلوي او اړه درلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سیمو خلکو د ډهلي تیموري امپراتورۍ ته تل سر درد پیدا کاوه، نو ځکه نوموړیو سیمو ته د سید علي راتگ له سیاسي مقاصدو څخه تش نه و او دغو سیمو ته له رارسېدو سره یې د یوسفزیو د دولت زېږېدو لوی ملک لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کښې یې خپل سیاسي مقصدونه هم پر مخ بیول. غوښتل یې چې په دې سیمو کښې د دین او روحانیت له لارې د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدې او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملرنه وگرځوي.

سید علي دلته مخلص او خونگرمه مريدان پیدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پورې یې تاج و تخت پاچا و، چې د ډهلي له درباره مادي او مانيزه مرسته ورسره کېده، د ده سیاسي او روحاني مرکز په بونیر غرو (پاچاکلی) و، چې هملته پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سید او د ده مريدانو په خپل ټول ځواک د بایزید روښان تکفیر او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسیلو یې (لکه پرویاگند، وعظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لارې) په پیر روښان پورې د الحاد، بد بینۍ او بد اعتقادی تور وتاړه.

اوس به تاسې ته روښانه شوې وي چې د بایزید د پیدایښت په چاپېریال کښې تصوف او طریقت، پیرې او مريدې څومره غښتلې اغېزه او دود درلود؟ ځکه نو که بایزید له آره یو آزادۍ غوښتونکی جنگیالی مېړه هم و، خو د خپل چاپېریال د غوښتنې له مخې اړ و، چې خپله متاع د بازاریانو له غوښتنې سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله سمبال کړي چې د ده د سیاسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد یې کاروله ځکه نو بایزید تصوف، ریاضت او طریقت له خپل سیاسي مسلک سره چې په دې سیمو کښې یې تاریخي ویارنې، افغاني پاچاهۍ منځته راوړل او سیاسي مرکز جوړول و، ګډ او یو داسې عجیب مرکب یې ځنې جوړ کړ چې

هم يې روحي اړخ لاره او هم مادي.

تر دغه ځايه مو د روښاني نهضت د پيدايښت او د دغو خلکو د تفکر بڼه او د دوی د تحریک د فلسفې په شاوخوا کښې لنډ څه وويل.

اوس د دغه ستر مېړه په اړه پاتې ټکي لیکو:

بایزید په زلیمتابه کښې شمسیه نومي لودي پېغله په جالندهر کښې په نکاح کړه، چې د دې افغاني مېرمنې له نسه یې نوميالي اولادونه وزېږېدل، لکه د دبستان مذاهب مؤلف چې لیکي: د ۹۶۹ هـ کال تر شاوخوا پورې د بایزید شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر ځواک یې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته یې ملا وتړله.

بایزید لومړی د دېار او سیاست د واکمنو په لارښوونه لاس پورې کړ او د (صراط التوحید) د کوچنۍ رسالې له لاری یې خپل نصیحتونه دوی ته ورسول، ده مخلص مریدان هم پیدا کړل چې د مړینې تر وخته پورې یې د ده ملا وتړله، د هغو نوميالیو له ډلې څخه دا درې ادیبان او د پښتو ژبې شاعران وروڼه هم وو:

ارزاني (په پښتو شعر کښې د دیوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر دیوان څښتن).

همدارنگه ملا پاینده، ملا دولت اکوزی، دولت لونی او میرزا انصاری (دواړه په پښتو کښې د دیوان خاوندان) هم د ده ملگري وو.

بایزید چې د پردیو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کښې یې د ډهلي حکمرانان ووېرول، نو ځکه دولتیانو او د دوی طرفدارانو چې د سید علي (پیر بابا) له تابعانو څخه وو، د ننګرهاری آخون درويزه په روحاني او علمي لارښوونه (چې په فارسي کښې د تذکرة الابرار او په پښتو کښې د مخزن الاسلام مؤلف ؤ) د بایزید مخې ته ودرېدل. د ده

مرکز دا وخت د پېښور په شمال کښې د اشغور د (کله دیر) د ملا دولت مومند په کاله کښې و او د (۹۷۰ هـ) په شاوخوا کښې د کابل صوبدار محسن خان د سید علي او اخون درويزه په مرسته پرده باندې لښکر را ویوست، دی د هغه د لښکریانو لاس ته ورغی او کابل ته یې بوت، هلته یې په سپاه چال کښې بندي کړ چې دغو پېښو د (۹۸۰ هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بایزید په کابل کښې لږ موده بندي و، لکه د مخه چې مولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د کابل پر حکمران اغېزه وکړه نو دی یې په ډېر درناوي له بنده خوشې کړ، ننګرهار ته ورسېد، هلته یې بیا د آزادۍ غوښتلو غږ پورته او خپل سیاسي مرکز یې د "تیرا" په غرو کښې وټاکه او له همدغه ځايه بایزید روښان د "افغاني حکومت" بیرغ وریاوه.

د (۹۸۰ هـ) کال په شاوخوا کښې اپریدیو، اورکزیو او اتمانخېلو زړوورو قبیلو د ده اطاعت ومانه، خو څنگه چې د هغه ځای زیاترو خلکو د دښمنانو ملا تړلې وه، نو روښان د هغو ملګرتیا و نه منله او ویې ویل: "دا چې ستاسې زړونه له مغول سره تړلي دي نو د پښتنو منځته راتلای ته شي" خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توګه د ده حضور ته ورغلل، بایزید د دوی لوی ګناهکاران ووژل او پاتې دیارلس سوه تنه یې له تېرا څخه وشړل، په دې توګه یې هغه سیمه د پردیو له اغېزې او اثارو څخه بیخې پاکه کړه، خو د پردیو لښکر د تیرا پر "چوری" نومي ځای یرغل وکړ، د بایزید پیروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرونانو په واسطه یې د یرغلګرو مخه ونیوله چې د تیرا په غرو کښې شنه کېږي، هغوی ته یې سخته ماته ورکړه او د جګړې د روښان د ملګریو په ګټه پای وموند.

درويزه وايي چې: بایزید له تیرا څخه د پردیو پرستو، رېښې بیخي

وايستلې، دوه سوه او شل تنه يې تر تېره تيغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننگرهار ته وتښتېدل، تر هغې وروسته بايزيد د ملي قواو په ترتيب او تجهيز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس يې د غرو د ننگياليو اوسېدونکيو غوږو ته ورساوه.

د غرو زرگونه پلي او سپاره ننگيالي يې خدمت ته راغلل او د ډيلي حکومت د راپرځولو له پاره يې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بايزيد په مشرۍ له تېرا څخه د ننگرهار خواته راوخوځېدل او په "پرو" نومي ځای کېنې کېننه شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنگ خبر و، له خورا لوی لښکر سره يې په جلال اباد کېنې انتظار يوست، د دوی مخې ته راووت او د شينوارو په "تورراغه" نومي ځای کېنې دواړه قوتونه سره مخامخ شول، سخته جگړه ونېسته او د غرو ننگيالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرگيو او نيانو يې جنگ کاوه، د ډهلي د پاچهۍ د وسله والو قواو په مقابل کېنې چې د اور او اوسپنې وسلې يې درلودلې په ډېره مېړانه ودرېدل، بايزيد هم د خپلو پيروانو په منځ کېنې په ډېره مېړانه جنگېده، چې د همدې خونړۍ جگړې په ډگر کېنې ووژل شو، ځکه نو د تور راغه جگړه د يرغلگرو لښکرو په گټه پای ته ورسېده.

په تڼه وينا دی د (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کېنې پر ۵۶ کلنۍ شهيد شوی، هديره يې معلومه نه ده خو زيات اټکل دادی چې په وزيرستان کېنې به وي.

بايزيد پر خپل ژوندانه د پرديو په مقابل کېنې د ملي غورځنگ بنسټ کېښوونو او هم يې خلکو ته د افغاني حکومت جوړولو فکر پيدا کړ، دی پر سياسي او جگړه ييزو اثارو سربېره ادبي او علمي اثار هم لري، ده په څلورو پښتو، عربي فارسي او هندي ژبو خبرې او ليکنې کړای

شوې، خو په پښتو ژبه کېنې د فني نثر ليکنې يعنې د مسجع نثر د ادبي مکتب بنسټ اېښوونکی گڼل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خير البيان" يې په همدغه نيم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندي ژباړې هم لري ليکلي دي. د ده نور کتابونه يو "صراط التوحيد" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال يې په هغه کېنې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پير د لټولو موضوع او نصيحتونه ليکلي دي، بل کتاب يې حالنامه د خپل ژوندانه بيان دی چې د دبستان مولف له هغه څخه روايت کوي او څلورم کتاب يې د مقصود المومنين په نامه په عربي ژبه ليکلی چې د اخلاقو، تصوف او طريقت بحثونه لري. د دغو څلورو کتابو پر ليکلو سربېره يې د پښتو ژبې له پاره يو ليکدود هم جوړ کړی، چې د دې ژبې مخصوص آوازونه يې په خاصو اشکالو کېنې ښوولی وو.

بايزيد په ناکامۍ له دنيا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کېنې وکاره تر هغه وروسته شين شو، چې ثمره يې په پښتونخوا کېنې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنگونه وو لکه په کندهار کېنې د ميرويس غورځنگ او په خيبر کېنې د خوشال او ايمل هڅې او بالاخره د احمد شاهي لويي شهنشاهۍ جوړېدل، دروېزه د پير روښان مخالف قطب دده او د ده د اولادې دا سياسي مفکوره داسې بيانوي چې دوی وويل: "لښکرې راغونډوو، هندوستان نيسو، عامه ناره يې وکړه چې افغان سپاره دې پر موږ راټول شي، د اکبر پاچا خزاني زموږ دي".

له بايزيد څخه دوې سلسلې ماثر پاتې دي: ادبي ماثر چې يوې ډلې پښتوليکونکيو لکه: درويزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نيم منظوم مسجع سبک د نثر کتابونه وليکل.

دويم د ده حربي او سياسي ماثر دي چې د ده اولادې د پښتونخوا

په غرو کښې تر يوې پېړۍ پورې د خپلواکۍ غوښتلو جگړه پر مخ بوتله. بايزيد حنفي مذهب مسلمان او فقيه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړی دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجوديه په مشرب هم گروهېږي، په تصوف او طريقت کښې يې خپلو مريدانو ته اته پوره ټاکلي دي: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره يوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خو د ده سياسي پروگرام پر څو بنسټو ولاړ ؤ:

لومړی: د افغانانو آزادي تر دغه پلان لاندې:

الف: د پردیو د ظلم پر پروراندې د کرکې را وینښول.

ب: له حکومتیانو لرې والی چې په انگریزي يې (نن گواپریشن)

بولي.

ج: د آزادۍ لپاره جگړه اوسرېښندنه.

دویم: له اداري او مالي جنگي تشکیلاتو سره افغاني حکومت

جوړول.

درېیم: په هند کښې دافغاني شهنشاهی او د غوریانو، خلجیانو او

لودیانو د ویاړونو راژوندي کول.

دا وو د روښاني غورځنګ د بنسټ ایښوونکي د څرنگوالي لنډیځ،

اوس به وگورو چې تر ده ورسته څه پېښ شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم

ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادۍ غوښتنې هغه اور چې بايزيد د پښتونخوا د

غرو د خلکو په سینو کښې بل کړی و، د ده په وژلو مړ نه شو، تره ده

وروسته يې زوی جلال الدين پر څلوازلس کلنۍ د پلار د روحاني او سياسي

رياست په ګډۍ کښېناست، د ډهلي د دربار مورخان ابو الفضل، خافي خان

او بدواني د ده نوم (جلاله) ليکې او وايي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه باله:

د دبستان ليکونکی وايي چې: جلال الدين په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سړی و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابل څخه هند ته راغی جلال الدين په افغاني قبيلو کښې په مشرتابه او رياست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوښت، خو جلال الدين چې د د رباريانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تيرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتانه قبایل چې د پېښور د تيولدار سيد حامد بخاري له خوره ډېر په تنګ شوي وو، پر جلال الدين را غونډ شول، او نوموړی ستمگر حکمران يې وواژه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدين تر بيرغ لاندی شلو زرو پليو او پېنځوزرو سپرو ته رسېده.

جلال الدين اکبر چې د هند لوی امپراتور ؤ، د روحاني جلال الدين ورکاوې ته يې کلکه ملاتړ له، پر (۹۹۴هـ) کال يې کنورمان سنگک او خواجه شمس الدين خافي له يوه ويروونکي پوځي ځواک سره د جلال الدين د مختيوي له پاره وګمارل، څنګه چې د پېښور شاوخوا د يوسفزيو، غوريه خېلو او مومندو قبيلې ټولې ورسره وې نو د خيبر په غرو کښې خورا سختې جګړې وشوې، د اکبر لښکرو د جلال الدين په وړاندې څه ونه شو کړی، نو ځکه اکبر يو بل لوي لښکر له زين خان کوکه سره د خپل مخکيني لښکر د ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شوه.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دويم لښکر هم د افغانانو پر وړاندې څه ونه شو کړی، نو اکبر هغه وترتل او پر (۹۹۵هـ) کال يې بل نوی لښکر راوستاوه، چې د بنگېښ له لارې يې د جلال الدين پر

خواکونو يرغل وکړ، امان سنکېه د بگرام له خوا راووت، خو جلال الدين له خپلو زرو سپرو او پېنځلسو زرو پليو سره پر هغه بريد وکړ په دې جگړه کې د ده يو نيم زر تنه ووژل شول او اکبري تيري کوونکيو ته هم درانه تلفات ورسېدل.

تر دې جگړې وروسته جلال الدين وکړی شول چې خپل نفوذ له تيرا څخه د پېښور شمال خوا ته په اشنغر کېنې خپور او زړور يوسفزيان هم د خان ملگري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال يې د همدغو قبيلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سيمو کېنې د آزادۍ غوښتنې غږ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونښت او بېرته تيرا ته راغی د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقيب د مقاومت له لاسه په تنگ شوی و، يو دروند لښکر يې د صادق خان په مشرتابه د تيرا خوا ته وگماره چې د جلال الدين د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپريدو او اورکزيو پر قبيلو بريالی شو، او د جلال الدين د لښکريو مشر ملا ابراهيم يې ونيو خو په خپله جلال الدين د (وزیرستان) د کافي گورم له لارې پر شاشو او د اکبر لښکرې تر ډېرې مودې د يوسفزيو له هغو قبيلو سره په جگړه اخته وې چې له جلالی آزادي پالو سره يې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين څلور کاله د جگړې له ډگره مخ واړاوه، وايي چې توران ته لاړ، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال يې بيا افغاني ځواکونه راغونډ کړل، د اکبر له درباره هم ازمايلي شوي کسان لکه جعفر بيگ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره غوره شول او تر سختو جگړو وروسته د جلال الدين د کهاله څو تنه چې د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

د ډيلي دربار چې د جگړې په ډگر کېنې د لښکر په زور جلال الدين

مات نه کړی شو نو دروه او رشوت ورکولو ته يې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کېنې يې بېلتون راوست، د دروه او رشوة له لاری يې د قبيلو ځينې مشران د ده پر ضد وپارول، چې له هغې جملې څخه ملک حمزه اکوزه په (سرکاوی) کېنې لاس ور واچاوه خو جلال الدين هغه مات کړ بيا يې د مينې په شاو خوا کېنې هم حمزه پر شاو شاره خو تر هغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زيات لښکر را واستاوه او ټول اکبري ځواکونه پر جلال الدين راټوی شول، په دې جگړه کېنې د لازاکو په (توره بيله) کېنې د جلال الدين دوه نوميالي وروڼه شيخ عمر او خير الدين ووژل او بل ورور نور الدين يې مومندانو وواژه، خو په خپله جلال الدين چې ډېر تلفات وررسېدلي وو د تيرا غرو ته لاړ.

جلال الدين د غرني اتل په توگه په تيرا کېنې په مهمو لښکري سمبالتياو لاس پورې کړ زيات قبایل يې له خان سره يو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پورې يې د افغانانو تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز راغونډ کړ، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړۍ درجه سړي د ده د مخنيوي له پاره وگمارل چې مشري يې زين خان کوکه او شيخ فيضي کوله وروسته تر هغه راجه بيربل، سعيد خان او نور يې له لسو زرو سپرو سره ملاتړ ته راغلل، خو جلال الدين په کلکه هغه لښکر مات او پر شا يې وشاړه د ډهلي دربار د مورخانو په وينا له اکبري څلوېښت يا پنځوس زريز سپاره لښکر څخه د زورورو افغانانو له لاسه يو هم ژوندی پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهۍ د ټولو چارو چلوونکی او د اکبري دربار مهم غړی راجه بيربل هم په دې لاره کېنې سر بايلوو، زين خان کوکه له نورو اميرانو سره د اټک خوا ته وتښتيد او نور نو له هغې جگړې څخه يو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباهي خبر ورغی نور راجه تودرمل يې

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار څارنې له پاره واستاوه او دغو داوړو په ډېر چل و ول زین خان کابل ته ورسولای شو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواو تر څو کالو پورې د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴هـ) کال بیا جلال الدین پر اکبری لښکر برغل وکړ، اکبر پاچا قلیچ خان د ده د مخنیوی له پاره راولېږه، دا سړی هم تر څو جگړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدین د پښتونخوا پر ټولو غرو له خيبره تر تیرا پورې او د کابل پر جنوبي سیمو تر غزني پورې بریالی شو، پر (۱۰۰۷هـ) کال یې د غزني ښار هم د تورې په زور د پردیو له منگولو څخه ونيو او تر دوو کالو یې پر هغو سیمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کښې اووه ورځې له ده سره جگړه وکړه او هم یې د هغه ډېر خلک د ده پر وړاندې وپارول، د جگړې په یوه ډگر کښې شادمان نومي دی ټپي کړ، تر هغه وروسته جلال الدین رباط غره ته ولاړ، شریف خان اتکه چې د ډهلي د دربار حکمران و، مراد بیګ نومي په ده پسې وگماره، نوموړي هغه نوميالی اتل ټپي چې څو کاله یې د آزادۍ له پاره د پردیو پر وړاندې جگړه کړې وه شهید کړ، د ده له شوره ډک سر یې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدین لا د مخه په اکبري زندان کښې مړ شوی و.

هغسې چې د ډهلي دربار گنلې وه، د جلال الدین په وژلو هم د افغانانو د آزادۍ غوښتنې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته یې وراړه احدات د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غوښتنې بیرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غیر تمنو اسلافو په شان یې هنگامه توده وساتله. د دبستان لیکونکي په وینا احدات یو عادل، ضابط او د خپل نیکه پر ایین ثابت ولاړ سړی و، افغاني قبایل ورباندې راغونډ شول او د

(۱۰۲۰هـ) کال پر صفره یې جهانگیری حکمران چې معزالملک بخشي نومېد مات کړ، د کابل پر ښار یې برید وکړ، په دې جگړه کښې د احدات یو ملگری "بارکی" نومي مړ شو، د ډهلي لښکر د ناد علي میداني او قلیچ خان په ملاتړ له ده سره جگړه کوله چې احدات په دې جگړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احدات د کابل جنوبي خواته په څرخ کښې بیا نوی لښکر راټول کړ او جهانگیر پر (۱۰۲۴هـ) کال یو دروند او لوی لښکر د ده د مخنیوي له پاره وگماره، په خپله جهانگیر په دې اړه داسې وایي:

"احدات افغان که از دیر باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انگیزیت و بسیاری از افغانان آن سرحد بروجمع شده اند و از زمان والد برزگوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه بر سر او تعیین بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پریشانیها کشید" (تروک جهانگیری).

د څرخ ډاگونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جگړې وروسته د جهانگیر لښکرو بری وموند، د احدات ملگری د درو زریو تنو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احدات د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز یې د دښمن د لښکریانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸هـ) کال احدات د جهانگیری لښکر په مقابل کښې بیا لښکر راغونډ کړ، د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنگېد، په دې جگړه کښې هم د احدات لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي له لښکر سره د احدات وروستنۍ جگړه پر (۱۰۳۵هـ) کال په تیرا کښې وشوه، د جهانگیر لښکر د افغانانو له ملي قواو سره ونښت، په کابل کښې د جهانگیر حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

لوی لښکر را ویوست او په تیرا کښې یې پر نواغر (لواغر) چې د احدات د ملي ریاست مرکز و، یرغل وکړ؛ احدات. یې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیري کوونکي پر کلا وروختل احدات د ژوند تر پایه په مېړانه ورسره وجنگېد او په مېړانه یې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتنې په لار کښې کښېښوو، شهید شو. د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس یې د جهانګیر دربار ته سوغات واستاوه، هغه ورځ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسېد نو جهانګیر خدای ته پر سجده شو، شکر یې ویوست او د خوښۍ د ساز او سرود د رغولو امر یې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس

که معراج مردان همینست و بس

احداد د روښان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سړی و، صمصام الدوله د ده په اړه لیکي:

"شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانگیر آویزش های سخت با عسا کر پادشاهی نمود" (مآثر الامرا).

د دبستان لیکونکی د ده اخلاقي ښېګڼې داسې ښيي:

"احداد مردی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی و آنرا نیز بغا زیان رسانیدی..." "دبستان". تر احدات وروسته یې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېناست او دوه کاله یې په تیرا کښې حکومت وکړ، خو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې یې راواستاوه خو

عبدالقادر پر ظفر خان بری وموند هغه ډېر ملګري یې ونيول او سزا یې ورکړه، او یوازې د ظفر خان مېرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر له خپلو تره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۳۹ هـ) کال یې له پېښور څخه اووه میله لیرې په یولم گذر کښې د افغان کمال الدین په هغه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته یې وتښتاوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملګری و او د افغانانو د ملي ټولیزو مشرتوب یې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ هـ) کال په روژه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بایزید روښان کهاله وروستی رڼا تر یوې پېړۍ مجاهدې وروسته مړه شوه، خو له ظلم او ستم سره د دغه کهاله مبارزې او د دوی آزادي غوښتنه، مېړانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادگار په توګه لیکل شوي وي.

نوميالي روښانيان:

۱- بایزید پیر روښان د عبدالله اورمې انصاري زوی د (۹۴۹ هـ - ۹۸۸ هـ) پر شاوخوا.

۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ هـ)

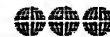
۳- احدات د عمر شیخ زی و اود بایزید لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ هـ)

۴- عبدالقادر د احدات زوی (۱۰۳۵ - ۱۰۴۴ هـ)

(وگورئ ۷۴ نومره نسب پاڼه)

اخځليک:

د اخوند درويزه تذکرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي دېوان - د بدايونی منتخب التواريخ - د اخون درويزه مخزن اسلام - مائر الامرا - منتخب اللباب - پادشاه نامه - ترك جهانگیری - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب - اکبر نامه - طبقات اکبري - ددولا فوز تاريخ هند - فرشته - سروی لسانی هند، لسم ټوک - حیات افغانی - مجله معارف ۱۹ ټوک - صراط التوحید - تاريخ مرصع - مجله آثار عتیقه هند د بمبئی چاپ دپښتو ادبیاتو تاريخ دویم ټوک - افغانستان در عصر تیموریان هند - د خیر البیان پښتو خطي نسخه.

توخیان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلجیو افغانانو یو ټبر چې په زابل، د ترنک او ارغند او پر غارو، د کلات په غرو کښې د مقر تر بریدونو اوسېږي توخي نومېږي.

د ډهلي د تیموریانو او د ایران د صفویانو په وختو کښې د توخیو یوه کهاله ددغو دوو شهنشاهیو په منځ کښې خپل واک ساته، چې پر (۹۶۲ هـ) کال د همدغو خلکو یو نومیالی شاه محمد کلاتي په کندهار کښې حکمران و، چې همایون هغه ولایت ورسپارلی و. تر شاه محمد وروسته د اورنگزیب پر مهال له دغه کهاله څخه "ملخی" نومي د کلات حکمران، چې د اورنگزیب دربار رسماً د سلطان ملخي په لقب وپېژاند په هغه فرمان کښې چې د (۱۰۹۳ - ۱۶۸۱ م) کال د دریمې خور (جمادی الاولی) پر (۹) د عالمگیر له درباره دده په نامه صادر شو، دی یې د ټولو غلجیو ملک وگاڼه چې د حکمرانی برید یې له یوې خوا د صفوي هېواد تر شاوخوا او بلې خوا د هند د عالمگیر دولت تر پولې رسېده، د ده د زړو کلاو کنډوالې تر اوسه د شاه جوی او کلات تر منځ شته.

د ده په وخت کښې د صفویانو او غلجیو ټبرو تر منځ سختې جگړې وشوې چې جبار خان سلیمانخېل (چې د کابل او جلال آباد پر لار په خاک

جبار کښې ښخ دی) يې په ترڅ کښې ووژل شو، ملخي د ابدالي تېر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومېد يو تړون وټاړه تر خپلو منځو يې د کندهار د جلدک د گرماوړه ویش او برید وټاکه، دی د اېنځرگي او سرې ډبرې (سرخ سنگ) تر منځ د دروازگۍ په جگړه کښې ووژل شو، دا پېښه د (۱۱۰۰ هـ ۱۶۸۸ م) په شاوخوا کښې وشوه او پر ځای يې حاجي عادل کښېناست. تر يوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بايي خان پر کلات او څېرمه سيمو حکومت کاوه، د ترنگ درود پر غاړه د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کښې باي خان هم ووژل شو، ښالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخي وراره او زوی يې خوشال خان هم څه موده حکمراني وکړه، د دغه کپاله وروستني محلي حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهيار خان وو چې اشرف د اعليحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړۍ حمله کښې له احمد شاه سره ملگری و، د تيمور شاه په وختو کښې د اشرف خان زوی امر خان ته د غلجيانو مشرتوب ورسېد، د دغه کپاله پاڅون د امير عبدالرحمن خان تر وختو واک درلود.

نوميالي توخيان:

- ۱- شاه محمد کلاتی (د ۹۶۰ هـ شاوخوا)
- ۲- سلطان ملخي (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
- ۳- حاجی عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا)
- ۴- باي خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
- ۵- شاه عالم (مشهور په ښالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ هـ شاوخوا)

- ۶- اشرف او الله يار د شاه عالم زامن (د ۱۱۶۰ هـ شاوخوا)
- ۷- اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه:

- ۲- ټوک، تاريخ سلطانی - د توخيو شفاهي روايتونه.

(مير - لمر) او (کولا - کهول) سربېره پردې د دوی بڼې، اندامونه او جگې پورې (چې د دوی پر سکو کښل شوي) هم پښتنو ته ورته دي، داسې څرگندېږي چې دا سپين نژادي ارايي قبایل وروسته تر هغه چې افغانستان ته راغلي د پکټ (پښتون) له پخواني عنصر سره يو ځای شوي او د دغه هېواد له پخوانيو کورنيو عناصرو سره گډ شوي دي.

د اسلامي دورې په تاريخ کښې لومړی نامتو سړی چې د "ابدال - اودل" په نامه ياد شوی د پښتني قبيلو مشهور نيکه دی چې له خپل نامتو کهاله سره په سليمان غره کښې اوسېد، دی د ترين زوی، د ښرخبون لمسی او د سره بن کړوسی و، دده نوم په پښتو ادبياتو او پخوانيو نسخو کښې (اودل - او د جمع منسوب په ډول اودالی - ابدال) راغلی دی چې د (۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښې يې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملک سليمان د عیسی زوی چې په زیرک مشهور و، پښتني قبيلې له سليمان غره څخه د کندهار سيمې ته بوتلې او هلته يې مېشتې کړې د خپل ژوندانه په پای کښې يې خپل زوی ملک بارک په يوه لويه جرگه کښې پر خپل ځای کښېناوه، تریارک وروسته د زیرک بل زوی ملک پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او ږوبه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن مشرتابه وروسته د ۸۹ کالو پر عمر مړ شو. تر هغه وروسته يې زوی ملک حبیب او بيا د ملک حبیب زوی ملک بامی د کندهار د قبایلو ولسوالان وو، له سلطان سکندر لودي سره يې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) د ملگرتيا اړيکي لرل نوموړي سلطان د ملک حبیب مشرتوب رسماً پېژندلی و.

تر هغه وروسته بهلول د کانی زوی او د بامي لمسی او ملک صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی تکړه ولسوالان وو، صالح د شیر شاه سوري (۹۴۷ - ۹۶۰ هـ) له دربار سره ښه اړيکي درلودل، او خپل نماينده گان يې

ابداليان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴ هـ)

د افغانستان او هند په تاريخ کښې ابداليان نامتو ټبر دی چې د نامه ريښه يې د (۴۰۰م) شاوخوا سپين پوستې آريايي قبيلې ته چې اپتل (Aptal) يا هپتالي نومېده رسېږي. دغې قبيلې په باختر او تخارستان کښې يو غښتلی دولت جوړ کړ، د برتانيکا دايرة المعارف په وينا مورخانو يې نوم "ابدلوی" هم راوړی دی چې په تاريخونو کښې يې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل، هيطل - يفتل ليکل شوي دي.

اروپايان دا اريايي هپتاليان سپين هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې ريښه په پښتنو کښې تر اوسه د "خان" په شکل پاتې ده، ځکه چې د فيلالوژۍ له مخې پر "خ" د "ه" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم) او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمخه د اسيا په زړه کښې حکومت کاوه، او د ايران د ساسانيانو له شهنشاهۍ سره وجنگېدل چې د عربو مورخان دوي د "هياطله" په نامه ليکي. د ددوی پايجوړ په زابلستان کښې د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چې ډبرليکونه يې تر اوسه د کندهار شمال خوا ته په روزگان کښې شته د ځينو پاچهانو نومونه يې هم پښتو دي لکه ميرکولا

هند ته ولېږل، تر ده وروسته ملك سدو د صالح ورور چې د سدوزيو لومړی نيکه دی په يوه لويه قومي جرگه کېنې د کندهار د ولسوالۍ او مشرتابه پر مسند کېښاست (د ۹۶۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذیحجې پر ۱۷ زېږېدلی) او د کندهار ارغسان يې خپل مرکز وټاکه خپل دښمن حاجي زله خان يې له منځه يووړ. محمد د بارکزيو مشر (د محمدزيو لومړی پلار) د سدو هممهالی و، د سيد جمالدين افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دربار هم په رسميت پېژندلی و (د ۱۰۱۰ هـ - ۱۶۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سدو د خپل وخت پياوړی سيمه ييز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسېد، نو په يوه لويه قومي جرگه کېنې يې له خپلو پېنځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) څخه خواجه خضرخان پر خپل ځای ولسوال او قومي مشر وټاکه څلور نوميالي وروڼه يې د شاهجهان هممهالي وو چې پر (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی په مرسته کندهار ونيو او د هغه له خوا د کندهار ولسوالان وپېژندل شول، دوی له ډهلي دربار سره ښه اړيکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱۶۴۰ م) کال ملک مغدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان يې په درناوي هرکلی وکړ. ملک مغدود پر (۱۰۵۳ هـ - ۱۶۴۳ م) کال له کابل حکمران امير يحيی سره جگړه وکړه او ووژل شو، کامران فاضل سړی و، پر (۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م) کال يې په پښتو ژبه د "کلید کامراني" په نامه يو کتاب هم ليکلی و. د گريفن په وينا خضر خان پر (۱۰۳۶ هـ - ۱۶۲۶ م) کال مړ شو، ترهغه وروسته يې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکی او شیرخان د کندهار مشران او ولسوالان وو.

خداداد خان له خپلو گاونډيو غلجيو قبيلو سره دوستانه اړيکي وساتل، په قومي جرگو کېنې يې له سلطان ملخي سره مفاهمه وکړه او د

دوستی تړون يې وټاړه، د دواړو خواو تر منځ يې د ولسواليو ویش له کندهار څخه پنځوس ميله ختيزې خوا ته د جلدک گرماو او ډېرین پل وټاکه، د ږوب او بوري ځمکې يې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱۶۹۳ م) کال په شاوخوا کېنې يې ورور شیرخان د کندهار له صفوي حکمران سره ونښت او د کوږک په بند کېنې يې صفوي لښکر پوپنا کړ، ده د مغدود خان پر زوی شاه حسين باندې بری وموند او حسين يې ملتان ته وشاره، همدغه حسين ته عالمگير په سيالکوټ او رنگپور کېنې جاگير ورکړی و، د گريفن په وينا د دکن په جگړه کېنې له عالمگير سره پر اووه زریز منصب ملگری و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلوده، حسين خان پر (۱۰۶۹ هـ - ۱۶۵۵ م) کال په رنگپور کېنې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کېنې، شريف خان د تيمورشاه په دوره کېنې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظرانو په توگه ټاکل شوي وو، د همدغه حسين اولاده وه.

د سدوزيو وروڼو مرکز عموماً له کندهار څخه دیرش ميله ختيزې خوا ته د ښار صفا سيمه وه، چې له صفوي درباره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دربار شیرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړی و، له کندهاره تر فراه پورې د ابدالي قبيلو مشرانو لکه بدال خان باميزي، ميرالکوزی او نورو د ده مشرتوب منلی و، تر شیر خان وروسته يې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان شول او د پلرني مشرتابه پر ځای کېښناستل د سلطان خداداد زوی حیات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپږو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته ولاړ، دولت خان د کندهار ښار له صفوي حکمران سره سختې جگړې وکړې او د

خپلواکۍ بيرغ يې تر غزني او سليمان غره پورې اوچت کړې، دا هغه وخت و چې د ايران صفوي او د ډهلي تيموري دولتونه په خپلو منځو کښې د کندهار ښار پر سر په نزاع سره اخته وو، لکه مخکښې چې مو وويل شاهجهان او عالمگير څو څو ځله کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چې ددغه ډگر پهلوان و، خپل اقتدار يې خپراوه، دواړې خواوې د ده مرستې ته اړ وې دويم صفوي شاه عباس په هغو ليکونو کښې چې د (۱۰۵۹ هـ - ۱۶۴۹ م) کال پر سر يې دولت خان ته رالېږلې وې دی يې "ايالت پناه" کوټوال قلعه قندهار بللی دی او د يوې داسې خورا لويې صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه يې ورسره کړې وه چې په ايران او هندوستان کښې يې ساری نه و (عباس نامه).

څنگه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله يې په برياليتوب حکومت وکړ؛ د صفوي دولت د بېگلريگي واک او اختيار يې يوازې د کندهار په کلا کښې کلا بند کړی و، ځکه نو تر (۱۱۰۶ هـ - ۱۶۹۴ م) کال وروسته شاه حسين صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه ور وغوښت او د هغه پر ځای يې نصراني گرگين خان گرجي د شاهنوازخان په لقب د کندهار بېگلريگي وټاکه، دغه ظالم سړی چې د صفوی دولت د ماتې سبب شو، د شپې له خونخوارو سپرو سره په ښارصفا کښې د دولت خان پر کور ورولوېد، دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان يې (د ۱۱۱۵ هـ - ۱۷۰۳ م پر شاوخوا) ووژل. ابدالي قبيله د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېره خواشينې شوه د هغه زوی رستم خان يې په خپل مشر تابه وټاکه، رستم لایق سړی و، د سرورخان باميزی او کټه خان اکوزی په ملاتړ يې د ولسوالۍ چارې پرمخ بيولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښې د يرغل په توگه د صفوي حکومت په لاس کښې و، ځکه نو رستم

خان له صفويانو سره څرگند مخالفت نه شو کړای خو د کندهار په جنوب کښې يې د بلوڅانو په لاس صفوي لښکر تباه کړ څلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبيلې هم بې مشره پاته او سره تيت شوې. د پښتني قبيلو مشرتوب د هوتکو کهاله نامتو مؤسس حاجی ميرويس لاس ته ورغی، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته يې خپله حکمراني پر پښو و دروله (د ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وويل چې: حيات سلطان ابدالی د دولت خان پر مهال په ملتان کښې اوسېده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳ هـ - ۱۷۱۱ م) کال کيخسرو خان په کندهار کښې له پېنځه ويشت زريز صفوي لښکر سره د ميرويس خان له لاسه تباه شو، عبدالله خان د حيات سلطان زوی له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کښې يې پرصفوي بېگلريگي عباس قلي خان شاملو يرغل وکړ د هرات لوېديز خوا ته د غوريان د دوښاخ په غره کښې ابدالي قبيلې او هراتيان ورسره يو ځای شول، اسفزار يې ونيو او صفوي نوی حکمران - جعفر خان يې مات کړ. دغه افغاني لښکر د (۱۱۲۹ هـ - ۱۷۱۶ م) کال د روژې پر ۲۶ هرات هم ونيو، غوريان، کوسان، بالامرغاب او بادغيس يې د هرات له ټولو سيمو سره په خپل حکومت پورې ونښلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لښکر سره د دوی پر وړاندې راووت د غوريان په کوسويه کښې يې هغه ټول لښکر تر تيغ تېر او په هرات کښې يې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جگړه کښې چې پر (۱۱۳۲ هـ - ۱۷۱۹ م) کال يې د خاش رود پر غاړه په دلارام کښې له شاه محمود هوتک سره وکړه ووژل شو، عبدالله خان چې د خپل زوی په مړينه ډېر ويرجن شوي و، د هرات د مليونو مشرتوب يې د الکوزی مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوی زمان خان ته چې يو تگړه سړی و، وسپاره. ده

ابدالي قبيلې د هرات له ټولو ملي فواو سره يو کړې او د صفويانو جگړن اميران يې له جعفرخان بيگلريکي سره يوځای د هرات په ښار کښې ووژل، صفوي دربار صفی قلبي خان ترکمان له لوی لښکر سره له مشهده د هرات خوا ته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشرۍ صفی قلبي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډگر کښې ووژل، زمان خان تر دوو کالو او پېنځو میاشتو پورې په ډېر بريالیتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲م) کال مړ شو.

د زمانخان تر مړینې وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له ښوراوکه راغی او د هرات د حکمرانۍ واگې يې په لاس کښې ونيولې تر مشهده پر مخ ولاړ هغه ښار يې څلور میاشتې کلابند (د ۱۱۳۶ هـ - ۱۷۲۳م) په شاوخوا کښې او خپل واک يې په خراسان کښې خپور کړ، د غوريان لوېديځ خوا ته يې د سنگان کلا ونيوله، خو ابداليانو دی بي واکه کړ، پر ځای يې د زمانخان مشر زوی ذوالفقارخان د کندهار له ښوراوکه راوغوښت او خپل امير يې وټاکه (۱۱۳۶ هـ) د زړه بدي د ليري کولو له پاره ملي جرگه جوړه شوه، دې جرگې د باخرز و بادغيس حکمراني ذوالفقارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمان خان يې د فراه په حکمرانۍ وگماره او په هرات کښې يې د مليونو د مرکزي حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوی الله يارخان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله يارخان او ذوالفقارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاه افشار د تيري گرو لښکرو پر وړاندې يې سخت جنگونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاه مشهده ونيو او اته زريز لښکر يې د سنگان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په يوه ملی جرگه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي ځواک راټول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸م) کال الله يارخان په تربت جام کښې د نادري

لښکر مخه ونيوله، نادر د يوه ليک په لېږلو الله يارخان ته د روغې وړاندېځ وکړ خو ونه منل شو په کافر کلاکښې جگړه ونښته او د نادر پښه ټپي شوه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغی خو الله يار خان بيا له خپل لښکر سره له هرات څخه دوه فرسخه ليرې د پريان په رباط کښې د نادر مخې ته ورغی، ذوالفقار هم د جبهې شاته د ده ملاتړ کاوه، نادرشاه اړ شو چې له دوی سره روغه وکړي او پر هرات باندې د دوی حکمراني ومنې، هغه و، چې تردوو میاشتو پرله پسې جگړو وروسته د (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال د ذوالحجې د میاشتې پر څلورمه بېرته مشهده ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات مليونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځای يې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفقار د لښکر په سمبالتيا لاس پورې کړ او په اتوزرو تنو يې د مشهده ښار کلابند کړ (د ۱۱۴۳ هـ - ۱۷۳۰م) کال د محرم تر ۱۳مې يې جنگ وکړ او بېرته هرات ته لاړ، له هاخوا د نادر شاه له لوري بيا د هرات د نيولو په تکل راغی او پر (۱۱۴۳ هـ - ۱۷۳۰م) روژه يې دا ښار کلابند کړ، څنگه چې له کندهاره شاه حسين هوتک هم د هرات له ساتونکيو مليونو سره مرسته وکړه ځکه نو ذوالفقار هم په ډېره مېړانه جگړه کوله او ښار يې دښمن ته نه سپاره، دا مهال بيا الله يار له مروچاق څخه راغی او (د ۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م کال د صفری پر ۱۸) هرات ته ننوت، ذوالفقار هم د جگړې واگې ده ته وسپارلې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاه ابدالي شو) کندهار ته ولاړ همدا بېلتون کټ مټ د مليونو د کار د سستيدو سبب شو. الله يار هم له نادر سره په مېړانه وجنگيد او تريوکال پوري يې هرات وساته خو په پای کښې له هغه ښاره ووت او د ملتان خواته لاړ، نادر پر هرات بری وموند او

پر هرات باندې د ابداليانو د مشر تابه دوره د (۱۱۴۴هـ - ۱۷۳۱م) کال د روژې پر لومړۍ پای ته ورسېده، تر هغه وروسته پر (۱۱۶۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په کندهار کښې احمدشاه ابدالي بيا د افغاني سلطنت بنسټ کېښود او هرات د پخوا په شان د افغاني هېواد يوه برخه شوه.

د هرات د ابداليانو د حکمرانۍ سیمې:

هرات ښار او شاوخوا يې - اوبه - شافلان - کوسويه - غوريان - پوريان - جام - لنګر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بريده - او جنوب خوا د هلمندله غاړو تر ميوند، فراه او سيستان پورې او شمال خوا بادغيس او آب مرغاب.

د کندهار ابداليان:

- ۱ - ملك اودل = ابدال د ترين زوى (۴۴۰ هـ شاوخوا)
- ۲ - ملك سليمان زيرك د عيسى زوى (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)
- ۳ - ملك بارك د زيرك زوى (د ۷۶۰ هـ شاوخوا)
- ۴ - ملك پوپل د زيرك زوى (۷۸۳ هـ شاوخوا)
- ۵ - ملك حبيب د پوپل زوى (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
- ۶ - ملك بامي د حبيب زوى (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)
- ۷ - ملك بهلول د كاني زوى او د بامي لمسى (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)
- ۸ - ملك صالح دمعروف زوى اود بهلول لمسى (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)
- ۹ - ملك سدو د مغروف زوى د بهلول لمسى (پر ۹۶۵ هـ زيږېدلى او پر ۱۰۳۱ هـ مړدى)

۱۰ - خضر خان د سدو زوى (پر ۱۰۳۱ هـ مړدى)

۱۱ - ملك مغدود د سدو زوى او كامران د سدو زوى (۱۰۵۰ هـ شاوخوا)

۱۲ - خداداد سلطان او شېر خان د خضر خان زامن (۱۰۷۰ هـ شاوخوا)

۱۳ - سرمست خان د شير خان زوى (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)

۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوى (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)

۱۵ - رستم خان د دولت زوى (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابداليان:

۱۶ - حيات سلطان د خداداد سلطان زوى (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)

۱۷ - عبدالله خان د حيات سلطان زوى (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)

۱۸ - زمانخان د دولتخان زوى (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵ هـ)

۱۹ - محمدخان د عبدالله خان زوى (د ۱۱۳۶ هـ شاوخوا)

۲۰ - ذوالفقار خان د زمانخان زوى (۱۱۳۶ هـ - ۱۱۴۴ هـ)

۲۱ - الله يارخان د عبدالله خان زوى (۱۱۳۸ - ۱۱۴۴ هـ)

۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوى (۱۱۳۸ - ۱۱۴۴ هـ)

اخځونه: بریتانیکا دائرة المعارف-آريانا مجله ۳ ټ کابل- پټه خزانه د کابل چاپ - مخزن افغاني قلمي - تاريخ سلطاني د سلطان محمد خالص کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبيي چاپ - تذكرة الملوك د راوړتي په حواله - لوى احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئين اکبري - تاريخ احمد قلمي - خورشيد جهان - تتمة البيان - تاريخ نادرشاه - روضة الصفای ناصري ۸ ټوک - جهانکشی نادري - عمل صالح ۲ ټوک - تاج التواريخ ۲ ټوک - تاريخ ايران د سرپرسي سايکس - خلاصة الانساب خطی - کابل مجله ۲ ټوک - نادرنامه، منظوم خطی - پښتانه شعرا، لومړى ټوک ۱۹۴۵ کال کابل کالني - صولت افغاني - مجمع التواريخ - مشاهير ابداليان - عباسنامه - تاريخ روسای پنجاب شوکت افغانی - احمد شاه بابا د کابل چاپ د مير غلام محمد غبا، تاليف.

(۷۵ نومره نسبليک وگورئ.)

لیدل کېږي، په سنسکریټ کېنې هم "گیر" او "گیری" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخواني ګرشاه لقب (ملك الجبال) په معرب ډول ګرشاه کړی دی. (د تاریخ طبرستان ۵۶ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کېنې غرخه - غرخنی د (کوهي - غرني) په مانا دی چې د غرچه او غلچه = غلجی نوم له هغه څخه راوتلی دی او غلجیان د پامیر او زرافشان د رود په درو کېنې اوسي.

عربي جغرافيا لیکونکيو هم دغه ټکي ته اشاره کړې ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرستان او غرجستان په تاريخي نومو کېنې دخیل و، یاقوت د البشاری په حواله وايي چې: غرج اصلاً د غره په مانا دی خراساني مؤرخانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو څخه اورېدلې دي د "غرستان" نوم يې په اصلي شکل "غرستان" لیکلی دی چې له غرستان څخه عبارت دی (غر - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفيت پخوانۍ علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجاني چې د دغه هېواد له خلکو څخه و، زیاتره د عربو د غرجستان او غرستان پر ځای غرستان لیکي، د طبقات ناصري په زړو خطي نسخو کېنې څو ځایه غرستان لیدل کېږي.

په هر حال غلجي = غلزي یو پخوانی نوم دی چې مانايې د غره زوی ده. د افغاني غلجیانو لومړی نیکه په همدغه نامه یادېده، ده درې زامن لرل چې نومونه يې هم آریايي زړو نومو ته بیخي ورته دي:

توران - تولر - بولر - موږ پوهېږو چې "تور" له هغو پخوانیو آریايي نومو څخه دی چې په اوبستا کېنې راغلی دی دا نوم تر اوسه په پښتنو کېنې په بېلا، بېل ډول (تور- تورانی- تورک- توری) رواج لري، همداراز "بولر" یا "بلور" یو زوړ نوم دی چې د گلگت تر سیمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وینا تر اوسه هم د هغه ځای ځینې تور پوښه قبایل ځانونه

هوتکیان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰هـ)

د دغه لنډ تاريخ په پيل کېنې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو څخه يو هم بيتنی يابيت نیکه نومېد، د دغه شيخ له پښته او د متو له نسه چې د ده لور وه، د (غرزي - غلجي - غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجيو قبيلو تېرونه مشهور شول.

دا نوم بېشکه "غرزی" د "کوهزاد" په مانا دی، ځکه چې په افغانستان کېنې د سړيو او ځايو د زياتو نومو رېښې د پښتو د "غر" له کلمې څخه راوتلې دي او ان د غور - غرچه - غرج - غلج - خلج ټولو کلمو رېښې له دې کلمې څخه جوړې دي، چې په منځنۍ آسيا کېنې د ځايو او قبيلو له پاره کارېږي.

توماسچک وايي چې د ګر "GAR" يعنې غر کلمه لرغونې باکترې دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرني ولايت د آریايي اوسېدونکيو نوم دی، له دې کبله نو غرچه، خلج، غلج او غرچ د غره د زوی يا غرزی او (کوهزاد = کهزاد) په مانا دی.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کېنې د غره په مانا ژوندی ده د اوبستا په "هوم يشت" کېنې "گیری" راغلې چې په خورده اوبستا کېنې هم

"بلور" بولي، دا کلمه تر ۱۸ پېړۍ پورې په چيني کتابو کښې ليدل کېږي. محمد حيدر دوغلت چې د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سيمو يې حکمراني کوله نو د کشمير له ناوې څخه د کابل ترناوې پورې او شمال خوا تر يارکند او کاشغر پورې يې داسيمې بلور او بلورستان وبللې ترده دمخه منهاج سراج او محمد غوفی د غوري دورې مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راوړي مستريلو وايې چې: بولر يابلور د باختر د کلمې طبيعي تحريف دی. په هر صورت د غلجي، توران، تولى، بولر کلمې او نومونه ټول دا رانيسي چې دوى پخوانۍ آريايي ريښې لري او هم دا زياتوي چې افغاني غلجيان هم له اريايي نژاد سره ټينگه اړه لري.

خو (هوتک) (د کندهار او کلات له غلجيو قبيلو څخه) د هوتکو د قبيلې لومړي نيکه چې د پښتو اشعار يې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلي، د انساب پېژندونکيو په وينا د بارو زوى او د پورتي نوموړي ټولر لمسى و، چې ده د ملکيار، يوسف، دولت او عرب په نومونو څلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهۍ د موسس ميرويس خان پلار ښالم خان په اتم پلار په دې توگه ده ته رسېږي:

ښالم د کرم زوي، د مند لمسى، د عمر کړوسى، د جلال الدين کوسى، د قطب کودى چې هغه بيا د اسحاق زوى، د حسين لمسى، د ملکيار کړوسى او د هوتک کوسى دی.

د هوتکو کهاله غړي د ترنگ او ارغنداو پرغاړو سيمه ييز ولسوالان و، لکه چې وويل شول له چنگيزيانو سره يې سختې جگړې وکړې، خو د دوى د ژوندانه ښکاره څرنگوالى لاس ته رانه غى، يوازې دا معلومه ده چې تر ميرويس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجيو قبيلو مشر تابه

او ولسوالي په سلطان ملخي توخي پورې اړه درلوده چې دمخه يې يادونه وشوه.

د ميرويس خان پلار ښالم خان چې د خپل وخت له مشرانو څخه و، د سلطان ملخي لور نازو نومې يې په نکاح کړه، چې د هغې له نسه څلور زامن حاجي ميرخان، عبدالعزيز، عبدالقادر، او يحيى خان و زيږېدل. له دغو زامنو څخه حاجي ميرخان يا ميرويس خان هغه نوميالى و، چې له غزني څخه ترکندهاره يې خپل نفوذ خپور کړ، د توخي او ابدالي د دوو تېرو (چې له کندهاره ترغزني يې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهيو د تاريخي نفوذ ترمنځ يې په ولسي چارو کښې لوى لاس درلود، په کندهار کښې يې د خپلواک سلطنت بنسټ کېښېنو، د سيد جمال الدين افغاني او سلطان محمد خالص په وينا دى د متين فکر او لوړو اخلاقو څښتن او هم ښه ژبور سړى و، دا چې له يوې خوا يې مور د توخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خوا يې د ابدالي کامران خان (چې د مخه يې يادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړې وه، ځکه نو ابدالي او توخي قبيلو دواړو د ده ملاتړله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پيړيو راهيسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي يې کړې وه.

د همدغو وړتياو له مخې ميرويس د کندهار د ابداليو او غلجيو د تېرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوي نصراني حکمران گرگين خان کندهار ته راغى او پر خلکو يې هغسي ستمونه وکړل چې د زغملو نه وه، نو ميرويس څلور واړه اصفهان ته ولاړ د شاه حسين صفوى دربار ته يې د خلکو فرياد ورساوه او هم يې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله، دده يو ملگري "ريدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمود نامه" کښې چې د ميرويس د زوى په نامه يې نظم کړى دى د ميرويس دا د خواهي

او د شاه حسين صفوي خواب داسې بيانوي:

چې ميرخان تللی اصفهان ته و نه
منځ يې مکې د پاک سبحان ته و نه
پاچا تې عرض کړ ټول حال د پښتون
د گرگين ظلم بد احوال د پښتون
پاچا ويل: زه نسوای کولای چاره
د گرگين خان ظلم و ستم د پاره
که يې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
جور و ستم او خپل شعار نه پرېږدي
گرگين خو گرگ دی گرگ خو ظلم کوي
وينې تووینه هم پسونه خيرې
زه هم خايف یم چې به څه کړم گرگين
نامسلمان دی، ارمنی دی، بې دين
نه په اسلام کښې ځان پا بند گڼينه
نه نصراني نه له عيسی بيرينه
بیرېرم زه چې خدای کړي قهر ښکاره
د سلطنت په رڼا کور سي تياره
ميرخان ويل: ای حسين پاچا وگوره
حال د حاکم او رعایا وگوره!
گرگ دی ایله کئ پررمه سو شېبان
جور و ستم کاندې بېحد گرگين خان
موږ له طاقت نسته چې کړو به زياتي
صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم واردی راځم سلطانه
عرض د ظالم له لاسه کړم سلطانه!
که پاچا نه کړي داد خواهي د مظلوم
ظالم حاکم کا، ظلم ډېر په محکوم
جور چې ډېر شي سلطنت شي برباد
د ظلم قصر پوينا بې بنياد

عربيه:

الملك يبقی مع الکفر ولا يبقی مع الظلم
کافر کولای سلطنت شي مدام
که وکړې داد، نه وي جابر پرانام
مگر ظالم خو نسي کړای سلطنت
خالق رحيم دی، ورکوی خلافت
چا ته؟ چې زړه يې وي په مهر ودان
د خدای عيال گڼي پر مخکه انسان
سلطانه! واوره په ښي غوږ دا وينا
مکړه ستم د خلق الله په هر چا
د ستمگارو پای وړانی دی، خراب
د ظلم اور يې کا په خپله تراب
د مظلوم آه داسې کاري وي گوره
چې اور يې نه ځي د ظالم له کوره
لمبې په بلي کا د ظلم په کور
ټوله به کاندې بېنوا په دې اور

بنسایي ظالم چې رحم وکسا په خان
په ظلم خوار نه کړي خپل خان او جهان
سلطان! گوره پر خان رحم وکړه
خپل کلی کور په جور مه وړانه"

خو دا چې صفوی پاچا د میرویس فریاد وا نه ورید او د اصفهان له دربار نه امید شو، نو له هغه ځایه بیت الله ته ولاړ، د عربو له عالمانو څخه یې له گرگین سره د جنگ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخیسته، په اصفهان دربار کېنې یې هم دومره نفوذ وموند چې درباریان یې پر گرگین بد گمانه کړل، تر هغه وروسته حاجي میرویس کندهار ته راغی، هلته یې د ارغنداو پر غاړه (له کندهار د اوسني ښار څخه شپږ میله لیرې) په کوکران کېنې یوه لویه ملي جرگه جوړه خلکو ته یې د اصفهان د دربار او ضاع بیان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه یې تعهد واخیست. په دویمه جرگه کېنې چې د کندهار ښار ختیځ ته شل میله لیرې په مانجه کېنې جوړه شوه او په هغه کېنې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجي هوتک، یوسف خان هوتک، عزیز خان نورزی، گلخان بابر، نورخان برېڅ، نصرو خان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ گډون کړی و، د خپلواکۍ د اعلان وثیقه لاسلیک شوه او ټولو په قران عظیم الشان لوړه وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د ټولو قومونو په مرسته د صفویانو بیگلریکي گرگین خان او د هغه ټول لښکریان ووژل، کندهار ښار یې ونيو او د گرگین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمگر مړی واخیست او له ښځو او کوچنیانو سره یې هرات ته وتښتېد.

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشر د آزادۍ غوښتلو د غورځنگ پر نېټه اختلاف لري: مثلاً شېر محمد یې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفرې میاشت او سلطان محمد یې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره لیکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښې کال (۱۱۲۰هـ) گڼلی او خافي خان مؤرخ وايي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کېنې د محمد اعظم شاه دربار نه د گرگین د وژلو خبر ورسېد کلنل ملیسون د افغانستان په تاریخ کېنې (۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ) کال لیکلی دی، او میرزا محمد خلیل صفوی (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی. خو د پټې خزانې روایت لیکونکي تر ټولو مؤرخانو موثق او د اعتبار څښتن دی. هغه پېښې په خپلو سترگو لیدلي او هم یې مستقیماً له خپل پلار څخه روایت کړي دي چې: "پر ۲۹ د ذیقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹) هجري د حاجي میر خان د خپلواکۍ دغه پاڅون د گرگین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پای ته ورسېد.

کندهار د جغرافیي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهیو تر منځ ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدینو د میرویس په مشرۍ په کندهار کېنې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو ورپرېدېد او د پښتنو خپلواکۍ یې د خان له پاره لوی گواښ وباله، دا ځکه چې د هند تیموري حکمداران د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د امپراتورۍ او له بیا راژوندي کېدو څخه وېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې لیکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموري دربار ته ورسېد نو په ښکاره یې د مجبوریت په سبب د افغانانو خپلواکي تر یو ځایه په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنیوي له پاره چې د خافي خان په

تصريح د دواړو هېوادو او ولسونو له پاره د صاييې رايې مخالفه پېښه وه ډېر ژر زيار وباسي (منتخب اللباب) خو حاجي ميرويس چې د دوی قوي شاهنشاهيو تر منځ خپل خطرناک موقعيت ښه پېژانده، په درېمه جرگه کښې يې د اولس مشران راغونډ کړل وروسته تر هغه چې د افغاناولس سياسي دريځ يې د دوو ختيزو او لوېديزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوی قوتونه يې څرگند کړل نو ويې ويل: "که زما سره يو شئ او زما ملا وتړئ نو د خپلواکۍ بيرغ به هسک وساتو، او پرې به نه ږدو چې بيا د پرديو مړيتابه کړې زموږ په غاړه کښې ولوبږي، هغه کسان چې د پرديو مړيتوب مني موږ له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرگې چې د ملي مشر وينا واورېده نو ده ته يې د موافقت لاس ورکړ او ټينگه ژمنه يې ورسره وکړه چې د ژوند تر وروستۍ سلگۍ پورې به د خپلې ملي خپلواکۍ او آزادۍ ساتنه کوي. (تتمة البيان)

د گرگين او د هغه د ملگريو د وژلو خبر د گرجي د لښکر د هغه بقیة السيف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د گرگين له خوا د پښين سيمې د ترين ټبر د مخنيوي له پاره هغې خواته تللی وو، د بهرته راگرځېدو په وخت کښې ميرويس شړلی او پارس ته تښتېدلی وو، پخپله ميرويس هم صفوي پاچا ته ليک واستاوه، د افغان او فارس جگړې د کتاب ليکوال په وينا په هغه ليک کښې يې ليکلي وو چې: پاچا دی له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ځکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاړ دي، او که مجبوره شي ښايي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، ځکه نو ښايي چې صفوي پاچا ددغه هېواد سياسي موقع په نظر کښې ونيسي "همداشان يې د ډهلي دربار ته ليک واستاوه او په هغه کښې يې د دواړو خواو، يادونه وکړه او تمه يې وړپېدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

راتلونکي وخت کښې به د صفوي توابغو يوه برخه د اصفهان پر خلاف وپاروي.

خو صفوي دربار وغوښتل چې ميرويس د گوانبلو او بيرولو له لارې د ځان تابع کړي، ځکه يې ميرويس ته يو استازی راوستاوه، چې د مليسون په وينا جاني خان او د مرجان ملک او سيد جمال الدين افغاني په وينا محمد جامي خان نومېد، دغه استازي له صفوي درباره يو پيغام راوړی و چې: د ايران پاچا د گرگين وژل بڅښي، خو ميرويس بايد اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي. سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني مشر د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناوړې پايلې و ډار اوه خو ميرويس چې کلک زړه او ټينگ اعصاب لرل په ډېره مېړانه يې داسې ځواب ورکړ:

"ته فکر کوې چې عقل او حکمت يوازې په ناز او نعمت کښې لاس ته راځي او زموږ په غرو کښې کښې يې اثر نه شته - ستا پاچا که څه کولای شوی خپل کار يې په زور پر مخ بېوه، دغو بې گټو خبرو ته به اړنه و..." (سرجان ملکم).

ميرويس امرو وکړ چې: هغه درې ملي صفوي استازي زندان ته بوځي، د مليسون په وينا په دغه کار کښې يې دوه لوی مقصده درلودل، لومړی دا چې د ايران د دربار ځواب ځنډنی شي چې لښکر رالېږل هم وځنډېږي، بل دا چې د اصفهان دربار ته څرگنده شي چې د افغاني خپلواکۍ بيرغ ټيټيدونکی نه دی او د صفوي دربار تهديد او تطميع د ده او نورو زړورو افغانانو پر روح څه اغېزه نه لري.

څنگه چې د لومړي سفير را استول د ميرويس خان آزادۍ پال هوډ مات نه کړ نو د اصفهان درباريانو له يوې بلې وسيلې څخه کار واخيست او د هرات حکمران محمد خان بلوڅ يې چې د ميرويس پخواني دوست او د حج

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توگه کندهار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوږ کړ، خو افغان مشر نوي استازي ته وویل:

"خداي ته شکر باسه چې ستا د ملگرتيا حق مې سترگو ته درېږي، که دا نه وای نو تابه هم د نورو په شان پاداش ليدلی وای - زموږ د غرو آزاد خلک د بيا مړيتابه په کړۍ کښې نه شي لوېدلای، زړورو زمريانو زنځير شلولی دی او له تیکو را ايستلی شوې تورې بېرته په تیکو کښې نه ننوځي. "ميرويس د دوستۍ د درناوي په بنسټ محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسيله يې د اصفهان دربار ته څرگنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بيا له لاسه ور نه کړي، د ميرويس د دغه مېړني دريځ نه ماتيدونکی هوډ پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ځای ټاکل شوی و، پر (۱۱۲۲هـ - ۱۷۱۰م) کال امر وکړ چې پر کندهار يرغل وکړي، خو ميرويس له پېنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونیوه او سخته لويه ماته يې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) میاشتو کښې د اصفهان له خوا څلور ځله پر ميرويس او آزادی غوښتونکیو افغانانو باندې لښکرکښۍ وشوې، خو ټول بېرته ناکام پر شا ولاړل، وروستۍ پلا پېنځه زریز لښکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وگمارل شو چې یوازی پنځوسو پښتنو سپرو پر شا وشړل، تر زرو زیات کسان يې په جنگ کښې ووژل او تېپیان پر ډگر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنگیالیو په لاس کښیووت.

دغو پرله پسې ماتو او ناکامیو د اصفهان دربار اړ کړ چې لويه لښکرکښي وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لښکر يې راویوست

د دغه لوی لښکر سالارې يې د گرجستان حکمران او د وژل شوي گرگین وراره خسرو خان یا کیخسرو خان گرجي ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو څخه و، دا ځکه چې گوندې خسرو خان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لارې له جوشه ډک کار پر مخ بوځي، هغه و، چې خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کښې يې واړول، په دې لویه لښکرکښۍ کښې د خراسان ټول امیران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملگری وو. دا مهال میرویس خان د پټې خزائې د لیکوال پلار داود خان هوتک په فراه کښې د افغاني ځواکونو مشر وټاکه، چې همهلته له خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او میرويس له لږ قوت سره گرشک ته تړدې د هلمند پر غاړه تیار ناست و، د میرزا محمد خلیل په وینا د خسرو لښکر پنځوس زره سپاره او پلي لږل، چې بشپړه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص گرجیان وو، چې خاص د گرگین د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتني ملي قواوې لږې وې، ځکه نو را پر شاشوې، او د خسرو لښکرو کندهار کلابند کړ (۱۱۳۳هـ - ۱۷۱۲م). کندهاریانو د ښار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه پښې ټینګې کړې او په هره حمله کښې يې صفوي لښکر پر شا وواژه، په خپله میرويس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ کړل او د کندهار د جنوب له خوا يې د بلوڅو د پښین د ترینو او نور قومونه د وطن ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښکر يې يرغل وکړ، د ذخیرو د رارسېدلو لاره يې پر وتړله. خسرو چې خپل نیم لښکر په دې اړخ وډ کښې بایللې و، ویې غوښتل بېرته پارس ته وتښتي، خو میرويس له خپلو (۱۶) زرو تنو سره پر هغه يرغل وکړ، د جان ملکم په وینا د صفوي تېرکوونکیو له (۲۵) زرو تنو څخه یوازې پېنځو سوو تر اووسو تنو پورې له مړینې ځان وژغورلای شو.

خسروخان هم په جگړه کښې د خپل اکا په څيرو وژل شو، د اد (۱۱۲۳هـ) کال د روژ پر ۲۸ مه (او د مجمع التواريخ په وينا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دې خونړۍ جگړې وروسته چې کندهاري ننگياليو، صفوي تېري کونکي ټول ووژل، د اصفهان دربار يوبل لوی خونړی لښکر د محمد رستم خان په مشرۍ کندهار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مټ او بازو د ولس په يووالي او مرسته ډېر سخت غښتلی و، نو ځکه دغه لښکر هم هېڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په برخليک اخته نه شي بېرته پارس ته پرشاسو (۱۱۲۶هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنگه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندهار ته راواستول شو، چې د ميرزا خليل په وينا د بسطام په سيمه کښې دی هم ووژل شو. څنگه چې په دې وخت کښې چې د هرات مليون هم (لکه چې وويل شول) د ابدالي اميرانو په مشرتابه له متجاوزو صفويانو سره مقامت کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندهار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او ميرويس هم په کندهار کښې د ښه واک خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ.

ده په دې وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سياسي اړيکي ډېر ښه ساتل او د کندهار ملي دولت يې هغه دربار ته په رسميت ور پېژندلی و په پای کښې يې د سياسي دوستانه اړيکو د لاتينگښت له پاره خپل ورور حاجي امکو د سفير په توگه د هند تيموري پاچا فرخ سير ډهلي دربار ته واستاوه او د هغه په لاس يې دوستانه سوغاتونه وروولېدل، د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسميت وپېژاند او د حاجي اميرخاني "خطاب يې د "تورې" او "پيل" له سوغاتو سره د ميرويس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواريخ) چې په دې سياسي وسيله ميرويس د خپل هېواد له ختيز اړخه تر

يوه ځايه ډاډه شو. د ميرويس د حکمرانۍ بريدونه له فراه، شين ډنډ (سبزوار) او سيستان څخه نيولي تر پښين او د سليمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزني پورې رسېدل، پر ابدالي او غلجي قبيلو يې په مساوي توگه حکومت کاوه بلو خانو هم ورسره مرسته او ملگرتيا کوله. ده د شاهۍ لقب ونه مانه، او په هغه جرگه کښې چې د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د ستايلو له پاره دی په خپله پاچهۍ مانه ده خلکو ته ويل چې: "ما د دې له پاره ستاسي خدمت نه دی کړی چې پاچهۍ وکړم يا د پاچهۍ پر تخت کښېښم او خولۍ کړه کښېږدم، زه په دې ښه نه ايسم چې پر تاسې پاچهي وکړم، بلکې په دې ښه ايسم چې ستاسې خدمتگاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووايي، نور نو نه جواهر غواړم او نه سره زر او سپين زر، زما همدابس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په څېر وروزم. زما پاچهي د لاسه نه کېږي، زه ستاسې کوچنی خادم يم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د درې ژبې يو شاعر داسي منظوم کړي

دي:

نه خدمت نمودم که شاهي کنم

بتخت شهی کچ کلاهی کنم

نزید مراشاهی و سروري

سر افرازم از افسر چاکري

مرا بس که گویند قوم " پدر "

ندارم طمع گوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم

شما را چو فرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهی بود درخورم

شما را همی کمترک چاکرم

میرویس یو خیرک، پوه او دیپلومات سړی و، د گاونډیانو په سیاسي اوضاع
بنه پوه او صفوي دربار یې بنه پېژاند، د حکمداری په دود او دستور بنه
پوهېده، اته کاله یې د یوه مشربابا په توگه د خپل ولس مشرتوب وکړ، خلک
یې خوښ وساتل تل یې د خلکو خواخوږي کوله او د مهربان پلار په څېر یې
وروزل. په افغانستان کښې خلک ورته "بابا" وایي او د یوه بزرگ قطب په
شان د ده د مزار زیارت کوي د ځینو ناروغیو له پاره د ده د مزار خاوره شفا
بولي. وایي چې: دغه نومیالی مشر جگه ونه، قوي اندامونه او سپینه اوږده
ډیره درلوده، پر سر یې وېښتان نه وو، سپین پرتوگ اوسپین کمیس یې
اغوستل او یو پتو یې درلود چې د کلیو په ملي جرگو کښې به یې پر مخکه
د خلکو په منځ کښې غورپوه او د کلیوالو په څېر به پر هغه کښېناست، نور
به یې هم پر خپل پتو کښېنول او ملي پېښې او قضایا به یې د خپل صایب
فکر په مرسته حل کول، خلک به یې له یو بل سره دوستی، ښېگڼې،
همدردي او مرستې ته بلل.

میرویس د خپلو هېوادپالو مجاهداتو په پای کښې د افغاني سلطنت
او ملي برم مړه ډیره بیا په کندهار کښې بله کړه، د خپلواکۍ او آزادۍ هېر
شوی درس یې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د ۱۱۲۷ هـ کال د
ذیحجه الحرام پر ۲۸ مه نېټه له دې دنیا ولاړ په افغان تاریخ کښې یې د تل
له پاره نیک او ښه نوم پرېښوو، دی د کندهار ښار لوېدیځ خواته د کوکران
په کلي کښې د لوی سړک پر غاړه ښخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه

که زیارتگه مردان جهان خواهد بود

(وگورئ ۷۶ - ۷۷ عکس)

له میرویس څخه دوه زامن پاتې شول یو محمود چې د پلار د مړینې
پر وخت ۱۸ کلن و او حسین چې ۱۴ کلن و. د میرویس تر مړینې وروسته
یې ورور پرځای کښېناست چې د ملیسون، جان ملکم او سید جمال الدین
په وینا "عبدالله" او د ده د همهالیو لکه جهانگشای نادري، مجمع التواریخ،
پتیه خزانه او همدارنگه د سلطان محمد، شهرمحمد، روضه الصفاي ناصري
او انسکلوبيدای اسلامي په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سړی د
خپل ستر ورور په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرگه
یې راوبلله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیځ وکړ، ملي
جرگې دغه جوغ ته غاړه کښې نه ښووه، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته
استازی ولېږه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:

لومړی، د هغه باج او خراج معافول، چې د گرگین په وختو کښې
افغان اخیستل کېده.

دویم، کندهار ته د صفوي لښکر نه راتگ.

درېیم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دوام.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناوړه وضعیت خبر شول، د دوی
څلوېښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمود سره لاسونه یوکرل،
عبدالعزیز یې وواژه.

خو په پتیه خزانه کښې لیکلی شوي دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجي میر خان ورور و، په کندهار کښې
مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. خو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د
شېبې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راوړلېد مړ شو." (پتیه خزانه -
۱۰۹ مخ)

ملیسون د دې پېښې نېټه د (۱۷۱۶م) کال مارچ لیکي چې له

همهغه (۱۱۲۹م) کال سره برابره ده.

د کندهار خلکو دا پردی پال سړی په سزا ورساوه او پرې یې نه ښوو چې خپله ملي خپلواکي چې د زرو افغان زلمیانو په وینو اخیستل شوې وه، له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر مړینې وروسته یې د میرویس مشر زوی چې محمود نومېد خپل مشر وټاکه، محمود تر (۱۱۳۴هـ - ۱۷۲۱م) کال پورې د کندهار د پاچا په توګه حکمراني وکړه ده چې د پلار په شان یې لوړ همت درلود، د ملي حکومت د پراختیا په فکر، کښې شو، پر همهغه کال یې د فراه او سیستان له لارې پر کرمان يرغل وکړ او د هغه ځای د حاکم "لطف علي" سره تر روغې وروسته بېرته کندهار ته راغی خو آرام نه کښیناست، بیا یې پر همهغه (۱۱۳۴هـ) کال په کندهار کښې ملي تازه دمه قواوي راغونډې کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان یې حمله وکړه ښار یې کلابند کړ، تر اتو میاشتو کلابندی وروسته (۱۱ - ۱۵ - محرم ۱۱۳۵هـ.ق - ۱۷۲۲م) د صفوي کورنۍ وروستی پاچاشاه حسین د ایران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت یې د افغاني بریالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د ایران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلې شهنشاني په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر محمد میاجي، محمدخان او عبدالله خان بلوڅ په واسطه لوی لښکر کښې وکړې چې تر دوه نیمو کالو پاچهي وروسته د (۱۱۳۷هـ - ۱۷۲۵م) کال د برات پر ۱۲ شپه په اصفهان کښې د دماغي ناروغۍ له امله د (۲۷) کالو پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شېر محمد ماثر الامراء او روضه الضفای ناصری ویناده، خو سید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نیت په (۱۷۲۵م ۱۱۳۸هـ) کال لیکلې دي.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغاني سلطنت پرتخت کښیناست او په څیرکۍ سره یې د سلطنت چارې په ډېره ښه او سمه توګه اداره کړې، سیدال خان ناصر یې بیا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هرې خواته یې لښکر کښې او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو څخه یوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکر کښې وه چې د شاه اشرف د پاچهي پر درېیم کال د (۱۱۳۹هـ) کال د برات له ۱۲ څخه د (۱۱۴۰هـ - ۱۷۲۷م) کال ترمنځ وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تورکان مات کړل، خو نور یې پښتانه نه پرېښوول چې له تورکانو سره ونښلي، دا ځکه چې شاه اشرف نه غوښتل د ترکانو او افغانانو تر منځ زیات مرګ او ژوبله وشي، هغه و، چې د شاه اشرف د ښه سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه او صفا پای ته ورسېده، د ده د پاچهي پر پېنځم کال (۱۱۴۲ - ۱۷۲۹م) د عثماني خلیفه درېیم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد علیخان بلوڅ د ایلچي په توګه عثماني دربار ته ولاړ او په دې توګه د افغاني او عثماني دولتو تر منځ ښه اړیکې ټینګ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ایران له شمال څخه د روسي قواو د تیري مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غونډې بډه (حریف) سره مخامخ شو او د افغاني قوت رسی سره وشلېده، دا ځکه چې له کندهاره چې د هوتکي پاچهي مرکز و، په ایران کښې افغاني لښکرو ته مرسته نه رسېده، له همدې کبله اشرف څو ځایه ماتې وکړه تر پېنځو کالو او (۷) میاشتو پاچهي وروسته له ایرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاړه د ګرمسیر ملخان کلا ته راغی، له هغه ځایه یې کوز ښوراکو زردکوه ته پناه یووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهیم نومي له لاسه ووژل شو، دا پېښه

د (۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کېنې وه.

خو په کندهار کېنې چې د هوتکو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۳۵ هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونيو د ده کشر ورور شاه حسين حکومت کاوه دی عالم اديب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کېنې په آرامۍ او هوسايۍ تېر شو، د پټې خزاني په وينا چې د ده په دربار کېنې ليکل شوې، د ده امر له هراته، فراه او شين ډنډ (سبزوار) څخه نيولې تر غزني او گومل پورې چلېده او هم يې د شال (کوټې) او پېښين سيمې د پنجاب د حدودو تر ډېره اسماعيل خان او ډېره غازي خان پورې ونيولې همدارنگه د کندهار ځواکونو له خوا د ملتان صوبه تر تهديد لاندې ونيول شوه او د افغاني قواو پر مختگ تر ملتانه ورسېد. دا مهال د هوتکو شهنشاهي د اوسني بلوچستان په گډون د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پورې رسېدلې وه، چې لوېديځ ته شاه محمود او شاه اشرف ختيځ ته شاه حسين حکومت کاوه. د شاه حسين د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) پورې دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادر افشار د افغانستان د سيمو د نيولو په تکل لښکر راويوست، ځکه چې ده په پارس او گرجستان کېنې د افغاني قواو پايتو سره تيت او پرک کړی و، دا مهال يې د کندهار د هوتکي دولت له ماتولو پرته بل کار نه لاره، هغه وو چې نادر شاه د کوچنۍ اختر د مياشتې پر دويمه له سيستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخک او دلارام له لارې د هلمند پر غره گرشک کلا ته راوړسېد، د هغه ځای تر نيولو وروسته د کوچنۍ اختر د مياشتې پر (۱۱) مه له هلمند ډېر پورېوت او د (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) کال د ذيقعدې د مياشتې په سر کېنې يې د کندهار ټينگه کلا چې هوتکي پايتخت و، کلابنده کړه.

د کندهار زلمي مدافع شاه حسين د نامتو سپه سالار سيدال خان

ناصر په ملاتړ تر يوه کال او څو مياشتو پورې د کندهار ښار په ډېره مېړانه وساته او نادر شاه يې پرې نه ښوو، چې له خپل ډېر غښتلی پوځي ځواک سره سره کندهار ونيسي.

د (۱۱۵۰ هـ - ۱۷۳۷ م) کال د ذیحجې د مياشتې په سر کېنې د شاه حسين نظامي مقاومت پای ته ورسېد ځکه چې تر هغه دمخه لا د ده زړور سپه سالار سيدال خان د ده له زوی محمد سره د کلات په کلا کېنې د نادر افشار لاس ته ور غلی و، او سيدال د نادر په امر وړاندې کړای شوي و. ځکه نو شاه حسين نادر شاه ته غاړه کېښېښووه، د کندهار له ماتې سره د هوتکو د شاهنشاهۍ ستوری هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وينا شاه حسين تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شړل شو او همهلته د ۱۱۴۹ هـ کال (بنايي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م وي) د برات د مياشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنيا ولاړ. (وگورئ ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاريخ کېنې د هوتکو د حکمرانۍ ډېرش کلنه دوره د خپلواکۍ غورځنگ د راپاريدو له پلوه خورا غوره پېر دی، ځکه چې په دغه دوره کېنې څوواړه پرله پسې په کندهار کېنې د داخلي او ملي حکومت بنسټ کېښېښول شو، چې وروسته بيا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت ماتۍ ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنيا ته په زړورتوب وروپېژاند، په خپله ميرويس غښتلی او منلی شخصيت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غېږ کېنې پالل شوی و، مور يې "تازو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره ميرمن وه، چې پټه خزانه ددې او د ميرويس خان د لور "زينې" پښتو شعرونه راوړي.

سربېره پر دې د هوتکو په دوره کېنې ډېر اديبان او د تورې او قلم

خاوندان وو، لکه سیدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پیر محمد میاجی او داود خان چې د هغې دورې، هم جنگیالی سالاران او هم پوهیالی عالمان او شاعران وو. د هوتکو په وخت کښې د پټې خزانې کتاب د پښتو د لرغونیو او معاصرو شاعرانو د ژوندانه د پېښو په اړه د شاه حسین د دربار د منشي محمد هوتک په قلم و لیکل شو، همدارنگه ملاباز محمد توخي، ملایار محمد هوتک (د ارکان خمسه مولف)، ملایونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفرایض مولف)، ملازعفران توخي (د سلطان محمد په وینا تره کی او د امیر عبدالرحمن په وینا توخي) د شاه حسین وزیر او د "گلدسته زعفراني" مولف، الله یار اړیدي د پښتو شاعر او د دیوان خاوند، ریدي خان (د شاه محمود هوتک د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم)، ملاعادل (په پښتو د محاسن الصلوة مولف) او ملانور محمد (په پښتو د نافع المسلمین مولف) د هوتکي عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسین د کندهار ښار په نارنج شاهي ماڼۍ کښې چې کنډوالې یې تراوسه شته ادبي جرگې درلودې عالمان او ژبور ادیبان یې پالل، میان عبدالحکیم کاکړ (مشهور په کاکا صاحب چې د اوسني بلوچستان په چتیالی کښې ښخ دی) د همدغه عصر له نومیالو روحانیونو او صوفیانو څخه و چې په نقشبندیه طریقه کښې د خپل وخت له اقطابو څخه گڼل کېږي.

هوتکیان:

- ۱ - میرویس خان د ښالم خان زوی (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)
- ۲ - عبدالعزیز د ښالم خان زوی (۱۱۲۷ - ۱۱۲۹ هـ)
- ۳* - شاه محمود د میرویس زوی (۱۱۲۹ - ۱۱۳۷ هـ)

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزیز زوی (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسین د میرویس زوی (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخځونه:

مخزن افغانی - تذکرة الابرار - جغرافیای تاریخی ایران - معجم البلدان - طبقات ناصری - حیات افغانی - ماثرالامراء - منتخب اللباب ۲ ټوکه - تاریخ افغانستان د ملیسون تالیف - تنمة البیان - سرجان ملکم - پټه خزانه - روضۃالصفای ناصری - تاریخ افغانستان د علی قلی میرزا - تاریخ نظامی ایران لومړی ټوک - تاریخ ایران د سرپرسي سایکس - نادرنامه (قلمی) - سیرالمتأخرین - مجمع التواریخ - میرویس بابا د کابل چاپ - تاریخ کرمان خورشید جهان - تاریخ سلطانی - صولت افغانی - د صفویانو سقوط او پړپارس باندې د افغانانو سلطه د لوکهارت انگلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزین د احوال تذکره - بدایع الوقایع.

خلوېښت زړه افغان زړور سپايان د نور محمد خان غلجي په مشرۍ چې لقب يې "ميرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخيستل او د سياسي ځيرکۍ له امله يې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکړ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوی احمدخان او ذوالفقار خان چې په کندهار کښې د شاه حسين هوتک په امر بنديان وو، ونازول او په مازندران کښې يې جاگير او تنخوا ورته وټاکله (۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م).

نادرشاه يې له ځنډه د کابل خواته لاړ، د غلجيو کلات يې ونيو او خپل لښکر يې غزني او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان يو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی و، خو دا چې ډهلي دربار يې ملاتړ نه کاوه او تنخوا يې هم نه ورکوله ځکه يې خان ټينګ هم نه کړای شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبيلو په مرسته کابل ساته، رحيمداد خان کوتوال په ښار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل ښار کلاوې وړانې او ويې نيولې (۱۱۵۱ هـ) د نادر زوی د باميان، ضحاک او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نيولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لارې خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونيول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر پر وړاندې جنګ ته چمتو کړل او د نادر دزوی شهزاده نصرالله له لښکر سره ونښت ناصر خان په يوه جګړه کښې ټپي او ونيول شو، خو نادرشاه هغه بيا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وګماره او په خپله ده د ايران او افغان په تازه ذمه لښکر پېښور ونيو، لاهور او ډهلي پورې پر مخ ولاړ (۱۱۵۲ هـ - ۱۷۳۹ م).

نادرشاه د ډهلي ترټولوژنې، چور او چپاو وروسته د انګريزي، اووۀ اتيانيم مليونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راوړل (۱۱۵۲ هـ) خو چې تراټک راپورې ووت له يوسفزيو سره

سدوزيان

(۱۱۶۰ - ۱۲۵۸ هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوی (۱۱۴۸ هـ - ۱۷۳۵ م) له ايرانه راغی د هوتکو پاچهي او په هرات کښې يې د ابداليانو حکمراني ړنگه کړه او په تېره بيا د کندهار په نيولو يې د هوتکو پاچاهي بيخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندۍ په وخت کښې د کندهار د اوسني ښار لوېديځ خوا ته پر نمناکو ځمکو د "نادرآباد" په نامه يو ښار ودان کړ او په هغه کښې يې پر (۱۱۵۰ هـ - ۱۷۳۷ م) کال په خپل نامه سکه ووهله زوړ ښار يې تر نيولو وروسته ونړاوه چې تر اوسه هماغسې ويجاړ پاتې دی. نادر پر همهغه کال د افغانستان شمالي ولايتونه له بدخشانه تر بلخ، ميمني او آمو سينده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونيول. د کندهار تر نيولو وروسته يې د سلطان محمود او بابر سياست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره يې نرمه لار غوره کړه عبدالغني خان الکوزی يې د هرات د ابداليو قبيلو د مشر په توګه وپېژاند او پير محمد خان هروي ته يې د بلوڅو او خاران حکومت ورکړ حاجي اسماعيل الکوزی يې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته يې د کلات حکومت وسپاره ده نېژدې

وښت او په ډېره بېره د خيبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پورې سيمې يې خپلې کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لارې د کورم، بنگېن، ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سيند ټولي لويديزې ځمکې يې ونيولې او د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال يې د خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نيولې د سند تر سيند، دجله، فرات او سيحون پورې رسېدل، په مشهد کښې جوړ کړی د (۱۱۵۴هـ - ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کښې يې احمد خان ابدالي له مازندران څخه را وغوښت او د ابدالي لښکر په مشر يې خپل همکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهاندارۍ په چارو کښې تجربه وکړه او داغستان او ايروان ته يې د نادرشاه په جنګي سفرو کښې خپل جنګي رشادونه وښول، تر دې حده يې د نادر خانګرې پاملرنه ځان ته واړوله چې نادر به تر ځان وروسته پر ده باندې د پاچاهۍ مقام د نيولو زېري کاوه.

نادر شاه تر زياتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل طبيعي حالته ووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وینو تويولو او وژلو يې لاس پورې کړی چې د ده خپل نژدې درباري خلک ځينې وبيړېدل او د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درېيمې خور (جمادى الاخرى) پر ۱۱ مه د يکشنبې پر شپه د خېوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسى افشار، خوجه بيګ افشار او صالح قرتلوي له خوا د نورو اويانو دربار په خوښه ووژل شو.

نادرافشار يو زړور، هوښيار او خونکار سړی و، د ده سياست په افغانستان کښې له قهر او ناز سره ګډ و، ده د هرات د ابداليانو ملي مشرتوب له بيخه ويوست او بيا يې په کندهار کښې د هوتکو پاچاهي هم له منځه يووړه، د دغو دواړو تېرو مشران چې په افغانستان کښې يې د

خپلواکۍ بيرغ جګ ساته، د ده له لاسه ژوبل مړه او برياد شول، خو له دغه قهر او ناز سره سره يې په ټول افغانستان کښې د نوموړيو قبيلو له پاتې مشرانو سره جوړ شو، ويې نازول او ډېر افغاني زړور زلميان يې په خپل لښکر کښې د افغاني سالارانو په قيادت واخيستل او ويې پالل.

که له يوې خوا نادرشاه د افغاني ملي حکومت په هرات او کندهار کښې ړنګ کړ (چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالي تر اوسه د ده د وړانګاريو نښې دي) نو له بلې خوا به د احمدخان ابدالي غوندې ميره پالنه چې تر ده وروسته يې په کندهار کښې بيا د افغاني لويې پاچهي څښتنه کښېښووه هم د ده له ښو يادگارو څخه وګڼل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان ميرافغان د افغان او ازبکو سپايانو په مرسته د نادرشاه حرم د ياغي لښکريانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغاني لوديانو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نيولو وروسته د نادرشاه لاس ته ورغلي وو، ورکړل شو او ټولو افغاني قواو هرات ته مخه کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر مياشت کندهار ته ورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نژدې د شيرسرخ پر هديره ملي جرګه جوړه کړه چې په هغې کښې د افغاني مشهورو قبيلو مشرانو لکه نورمحمدخان مير افغان د غلجيو مشر، محبت خان د پوپلزيو مشر، موسى خان د ساکزيو مشر، نصرالله خان د نورزيو مشر، او حاجي جمال خان د بارکزيو مشر ګډون کړی و.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړې، خو د قبيلو مشرانو ونه شو کړای چې يو د بل حکمراني پر ځان ومنی، نورمحمدخان ميرافغان

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلوه د دغه کار وړ ښکارېده، خو څنگه چې د تند مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دویم سړې چې حاجي جمال و، هم دومره پوخ، متین او د نفوذ څښتن و، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استیلا څخه ډارېدل. ټولو د پاچاهۍ له پاره داسې سړی لټاوه چې د افغاني آزاد مزاج، ملي دیموکراسۍ و فوې جرگې له اصولو سره یې سمون له لاری په راتلونکي کښې یې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عین وخت کښې د غښتلې او قوي قبیلې خاوند هم نه وای.

د دې لویې تاریخي جرگې په نهمه غونډه کښې د ټولو خلکو سترگې احمدخان ابدالي ته واوښتلې چې "۲۵" کلن نوښتگر، زغمونکي پوه او ازمیلي زلمی و، چې هم یې قبيله کوچنۍ وه "سدوزي ډېر لږ وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه شي کولای ځکه یې نو دی په پاچاهۍ ومانه، او د دې ښه انتخاب په سبب یې د افغانانو له لاسه وتلی لرغونی برم و پرتم بیا را ژوندی کئ.

په دې وخت کښې صابرشاه نومي یو ملنګ د استاد لایخواړ کابلي زوی چې د شیرسرخ په هدیره کښې اوسید، له خپلې کورنۍ راووت، او هديرې ته نژدې له کروندې یې څو غنم وږې پرې او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پگړۍ کښې یې د "خول" په توګه وټومبل، دا د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولای) پر میاشت پېښه شوه.

Exes Exes Exes Exes

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمخه یې یادونه وشوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خټه الکوزی وه، په ملتان یا هرات کښې وزېږېد، سره له دې چې د سن له مخې کشر و، خو د خپل سلطنت په وختو کښې یې افغانستان ته لوی خدمت وکئ، چې په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکئ. ده پر خپل مهر چې طاوسی شکل ئې درلود دا جمله لیکلې وه:

"الحکم لله یافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که څه هم پخوا په تاریخو کښې څرګنده استعمالېده، خو تر هغه وروسته یې بیخي د "ابدالي" کلمې ځای ونیو چې تر اوسه ټول ابداليان ځانونه "دراني" بولي. احمدشاه په افغانستان کښې اداري، لښکري، مالي او مدني تشکیلات تاسیس او وزیران یې وټاکل، چې اشرف الوزراء بګی خان بامیزی مشهور په شاه ولیخان د دد سر وزیر و او په (۱۱۷۴هـ ۱۷۶۰م) کال یې د "احمد شاهي ښار" په نامه د کندهار د اوسنی ښار بنسټ کېښو، پر (۱۱۶۶هـ) کال یې د کابل جنگي حصار ودان او هم یې د هندوکش په شمال کښې د تاشقرغان ښار جوړ کئ او په سند کښې یې د حیدرآباد ښار د بنسټ

ډبره کېښوده (۱۱۸۲هـ). په کندهار، مشهد، اټک، ډهلي، روهيلکند، پېښور، ټټه، ډبره غازيخان، کشمير، کابل، ملتان او هرات کېنې يې په خپل نامه سکه ووهله، د ده سرو زرو، سپينو زرو او مسو د احمدشاهي دولت رسمي نښان (دوه څوکي توره، د غنمو وږي او ستوري) کيندل شوي. او پر ځينو سکو دا بيت هم و:

حکم شد از قادر بيچون باحمد پادشاه

سکه زن برسيم و زر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په منځني توگه يو لک عسکر ساتل او له پنجاب، کشمير او سنده نيولي د آمو تر سيند، مشهد او بحيره عرب پورې د ده د هېواد ټول عايدات (۳۱) مليونو روپيو ته رسيدل، خو جنگي ولجې، خزاني او نور زيات ثروتونه چې د هند په جگړو کېنې لاس ته ورتله له دغه شمېره بېل دي. ده د خپل پاجاهۍ پر مهال دغه جگړه ييز سفرونه بشپړ کړي دي.

د احمدشاه بابا جگړه ييز سفرونه

۱- د (۱۱۶۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په پای کېنې يې غزني، کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کېنې يې (تيموري او نادري پخوانۍ حاکم) ناصرخان مات کړ، عبدالصمد خان مومندزی د اشنغر يو مشر له احمد شاهي لښکر سره يو ځای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټک هاخوا ته وځغلاوه او په خپله احمدشاه کندهار ته ولاړ.

۲- پر (۱۱۶۱هـ - ۱۷۴۸م) کال له دېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لارې د اټک او جيلم غاړو ته ورسيد. د لاهور حکمران شهنوازخان د وزير الممالك قمرالدين خان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښتله، او د چناب د سيند پر غاړه له احمد شاهي لښکر سره مخامخ شو، خو د جنگ له ميدانه وتښتېد او احمدشاه لاهور ونيو، تر هغه وروسته يې ډهلي ونيو، د محمد شاه لښکر يې مات او د ربيع الاول پر ۱۳مه ۱۱۶۱ د سرهند ښار ته ننوت.

د ۱۱۶۱هـ کال د لومړۍ خور پر ۲۲ مه د جمعې پر ورځ تر مالوپور په جگړه کېنې وزير الممالك قمرالدين خان ووژل شو، ځکه نو د ډهلي گورگاني پاچا محمدشاه د لاهور ولايت د هغه خلف مېرمنو معين الملك ته وپاړه، احمد شاه له ډهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سيند يې د دوو هېوادو تر منځ بريد وټاکه او د پېښور - کابل له لارې بېرته کندهار ته راغی. ۳- پر ۱۱۶۲هـ د کابل او پېښور له لارې لاهور ته لاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معين الملك سره يې هم روغه وکړه، د سيالکوټ، گجرات، پنجاب د اورنگ آباد او امرتسر ماليات يې د مېرمنو پر غاړه کېښوووه چې

هر کال به يې احمد شاهي اعلى ديوان ته رسوي، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت يې د قبيلو ځينې مشران لکه: نورمحمد خان ميرافغان غلجي، گدو خان او محبت خان پوپلزي چې د ده پر خلاف يې دسيسه جوړه کړې وه ووژل.

۴ - پر ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹م کال هرات ته ولاړ هغه ښار يې تر څلورو مياشتو کلابندى وروسته له امير عالم خان څخه ونيو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشرۍ يې پېنځه زره سپاره تربت جام ته ولېږل، هرات يې دروېش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لاړ، هغه ښار يې تر څلورو مياشتو کلابندى وروسته د نادرشاه لمسى شهرخ ميرزا ته ورکړ او په خپله د نيشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نيشاپور حاکم عباس قلي خان بيات مقاومت وکړ او له بلې خوا د ژمې سخت موسم راغى، نو احمدشاه د هرات له لارې کندهار ته راوگرځېد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوى خان د نادرشاه له خوا د ميرعبد الله زوى ميرمحبت خان ؤ، خو بلوڅان چې د هغه د کشر ورور امير نصير خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته يې عرض کړى ؤ، نو ځکه پر ۱۱۶۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوگرځېد، سمدستي يې له کندهاره د بلوڅو کلاته مخه وکړه، په دغه وخت کښې ميرنصيرخان د سند په خدا آباد کښې ميا نورمحمد کلهوره ته ناست ؤ، مور يې بي بي مريمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنگ ته تر رسېدو وروسته کلات ته رهي شو، مير محبت خان حاجي رجيح خان بابي له قرآنکريم سره د احمدشاه حضور ته شفيع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خاني ميرمحبت خان

ته پرېښووه بېرته کندهار ته راغى. نوموړي خان خپله يوه خور چې بي بي ميرگوهر نومېده د آخون محمد حيات په وسيله په غزني کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. څو مياشتې وروسته د بلوڅو د خانۍ د ستونزې د هواري له پاره د هغې سيمي ټول نوميالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغوښتل شول، مير نصير خان هم له خپلې مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، مير محبت خان د طهماسب خان په لاس بندي او مير نصيرخان يې د کلات په خانۍ وگماره (۱۱۶۴).

خو مير نصير خان په کلات کښې د خپلسرۍ بيرغ اوچت کړ. هغه ؤ، چې د بلوڅو د قبيلو يوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاښ وکړې، احمدشاه چې دا خبر واورېد ژر وخوځېد او کلات يې دوولس ورځې کلابند کړ، خو د جنگ او وينو تويولو امر يې ور نه کړ، په پای کښې نصير خان د آخون محمد حيات او وزير شاه ولي خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسېد او وبخښل شو چې تر دې وروسته يې په احمد شاهي لښکر کښېو کښې گډون کاوه.

۶ - په ۱۱۶۴ هـ کال بيا احمدشاه له خپل لښکر سره د هرات له لارې پر نيشاپور حمله وکړه، د نيشاپور کلا يې په لويو تويو وويشته او وېې نيوله، د هغه ځاى حکومت يې بېرته عباس قلي خان بيات ته چې تسليم شوى و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونيول. د مشهد له حکمران شاهرخ ميرزا سره يې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شيراز ولايتونو احمدشاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بيت کښلې کړه:

يافت از الطاف احمد پادشاه شاهرخ بر تخت شاهی تکیه گاه
احمد شاه له مشهده هرات ته راغى او وزير شاه ولي خان يې مرو،

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخشان ته واستاوه، نوموړي وزیر د افغانستان ټول شمالي ولایتونه د هېواد په مرکز پورې وتړل.

۷- پر ۱۱۶۵ هـ ۱۷۵۱ م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولاړ. مېرمنو معین الملک تر څلور میاشتو پورې مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسلیم شو او احمد شاه دی د هغه ځای حاکم په توګه وپېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیک آقاسی) شاغاسی عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وګمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچک یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه ځای مستوفي وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي دربار ته سفیر واستاوه او ګورګاني احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دې د احمد شاهي هېواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند بڼې غاړې ته راپورې ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځایه بېرته کندهار ته ولاړ.

۸- د ۱۱۶۷ هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکړ، چې شرح به یې وروسته راشي، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کړ، د نادرشاه لمسي شاهرخ میرزا د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، احمدشاه د ړانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او ترشېرازه یې په هرات پورې وتړل او شاه پسند خان یې د شاهرود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاړې ایښودو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نیشاپور په حکومت وګماره، د هغې طایفې څو کورنۍ یې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۱۶۸ هـ کال بېرته

کندهار ته وګرځېد.

۹- پر ۱۱۶۷ هـ چې مېرمنو معین الملک مړ شو، احمد شاه د هغه زوی میر مومن د لاهور حکمران وټاکه. خو دی چې کوچنی ؤ، نو د خپلې مور مغلانې بیګم په لارښوونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلانې بیګم او امیرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړې میرمن بندې کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغوښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه څه و نه شو کړای او پر ۱۱۷۰ هـ کال آدینه بیګم د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعته سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچک یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همغه وو چې احمدشاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغه سیمو تر نیوو وروسته یې نورالدین خان بامیزی کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغاني هېواد پورې وتاړه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرنال کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخې ته راغی، د (۱۱۷۰ هـ) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۷ مه د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دویم عالمگیر یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزیزالدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د ډهلي د وزارت چارې یې د قمرالدین خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه ځای د یاغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشغری مهمندزی د سر هند حاکم،

سرفراز خان یې د دواړه ستلج او بیا حاکم، شجاع خان ابدالي یې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور یې تر سند او تنه پورې د لاهور حاکم وټاکه. سپه سالار جهان خان یې د سکانو مخنیوي ته وگماره، بلند خان سدوزی ته یې د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ - ۱۷۵۶م) کال په پای کښې کندهار ته را وگرځېد.

۱۰ - د پاني پت غزا:

احمد شاه چې پر (۱۱۷۰هـ) کال له هند را وگرځېد په پنجاب کښې نوې فتنې پیدا شوې او د فیروز جنگ زوی غازي الدین خان او آدینه بیگ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کښې قوت وموند او د لوېدیځ له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي گواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دغو ټولو ځواکو د گواښ له مخنیوي څخه عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي امیرانو احمدشاه راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهۍ د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته راشي. امام الهند شاه ولي الله دهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته خوځېد او هلته یې نصیر خان چې خپل سری شوي و د روغې جوړې له لارې تسلیمېدو ته اړووست. بیا نو د کندهار له دېرشو زرو او د بلوڅو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکريم او نورو په مشرۍ د بولان له درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد، له هغه ځایه د لاهور خوا ته وخوځېد او سارنپور ته ولاړ.

هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجیب الدوله، سعدالله خان روهيله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان، دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته راغلل. دا وخت د احمدشاه ټول لښکر چې په هغه کښې د کندهار، پېښور، بلوڅو او د هند د افغان غازیان راغونډ شوي وو، شپېتو زرو پلپو او سپرو ته رسېده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهي لښکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډېرو جگړو وروسته "چې دښمنانو ته یې ډېرې ماتې ورکړې" وروستۍ ټاکونکې جگړه د پاني پت پر ډگر له لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جگړه کښې یې د دښمن په زرو زرو جگړن (دوه لکه) کسان تر تیغ تېر کړل، د (۱۱۷۴هـ - ۱۷۶۰م) کال د څلورمې خور (جمادی الاخری) په شپږمه نېټه یې لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې سترې غزا جنگي ولجې او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوايي، پنځه سوه پیلان، څو زره اوښان او ۲۲ زره بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته یې نور ټول وبخښل شول.

احمدشاه د پاني پت تر ټولو لویې سوبې او له مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر ژغورلو وروسته د دویم عالمگیر زوی شاه عالم په ډهلي کښې پاچا او میرزا جوان بخت زوی یې ور نایب السلطنه کړ، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزیر اعظم او پښتون نواب نجیب الدوله یې سپه سالار وټاکه د پنجاب حکومت یې زین خان مومند ته ورکړ، په خپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور یې د هرات په حکمرانۍ ولېږه.

۱۱ - د سيکانو تړل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته راوگرځېد په پنجاب کېنې جيسا سنگه د بغاوت بيرغ پورته کئ، چې د رنجيت نيکه چهرت سنگه او الاجت هم په دې بغاوت کېنې لاس درلود د پنجاب نايب الحکومه زين خان يې کلابند کئ.

احمدشاه د دې شخړې د مخنيوي له پاره د (۱۱۷۵هـ/۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نيمايي کېنې لاهور ته ولاړ، په ۴۸ ساعته جگړه کېنې يې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ ميله واټن وواهه او په "روهې" کېنې د سيکانو له دوه سوه زريز لښکر سره مخامخ شو، د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جگړه کېنې يې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کېنې ووژل او مات يې کړل. د پټيالي او سرهند حکومت يې امېر سنگه ته ورکئ او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ مې پورې لاهور ته بريالي را وگرځېد، نورالدين خان باميزی يې کشمير ته واستاوه، هغه ياغي مستوفي سکجيون بندي کئ او کشمير يې بيا ونيو. احمدشاه تر ۱۱۷۷هـ کال پورې د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان ډېره اسمعيل خان له لارې گومل او غزني ته راغی، خو په دغه سفر کېنې سختې گرمۍ ناروغ کړ.

۱۲ - بخارا ته تلل:

پر ۱۱۸۱هـ کال وزير شاه ولي خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول شو.

د بخارا حکمران شاه مراد بي چې د افغانستان په شمالي سيمو کېنې يې ياغيان پارول، ځکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

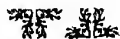
لارې ميمنه، اندخود، بلخ او شبرغان تصفيه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال قرشي کېنې لښکر راغونډ کړی و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جگړه له خپل شان سره وړ ونه بلله؛ د بخارا له پاچا سره يې روغه وکړه، او آمو سيند يې د دواړو هېوادو بريد وټاکه.

په دغه سفر کېنې وزير شاه ولي خان د جوزجان له فيض آباد څخه خرغه شريفه کندهار ته راوړه چې تر اوسه په دغه ښار کېنې ده.

۱۳ - خراسان ته تلل:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه ږوند لمسي شاهرخ ميرزا د خراسان پاچا ټاکلی شوي او د احمدشاه تر شاهنشاهۍ لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کېنې د شاهرخ زلمی زوی نصرالله ميرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کریم خان زند دربار ته يې رجوع هم کړې وه ځکه نو د ۱۱۸۲هـ کال په پای کېنې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ په دغه سفر کېنې د بلوڅو پاچا نصيرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جگړو کېنې ښې کارنامې وکړې او د ترشيز په کلا کېنې يې علي مردان مات کئ، چې د دې خدمتو په مقابل کېنې د احمدشاه له حضوره د ډېره غازيخان د داخل او هرنه سيمې او د بلوڅو ولجې هم ده ته وبخښلې شوې.

خو احمدشاه د مشهد تر لندې کلا بندۍ وروسته د نصرالله ميرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور گوهر شاده يې شهزاده تيمور ته وکړه او نصرالله ميرزا ته يې د "فرزندخاني" لقب ورکئ د خراسان پاچاهي يې شاهرخ ته وبخښله او ۱۱۸۴هـ کال د صفرې پر ۸ مه د هرات له لارې کندهار ته راغی.

احمد شاه او سنده

پر (۱۱۶۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالي په کندهار کښې د افغانستان په پاچاهۍ وټاکل شو، په سنده کښې میان نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندې اسیر و، پر (۱۱۶۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سنده کښې د میان نور محمد کلهوره امارت په رسمیت وپېژاند او هغه ته یې د "شاهنواز خان" لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنیو مالیو دور کړې ژمنه وکړه.

خو چې وروسته میا نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه یو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې یې د مالیو ورکړه وغوښته چې "خایف" سنده یې د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامه نغز" په دي بیت کښې داسې ځای کړي دی:

رساندی تو گر گنج دربار ما
شدی ایمن از تاب تا راج ما
دا فرمان چې د سنده دربار ته ورسېد، میان نور محمد د اطلس، کمخاب، دیبا او ورېنمو د کالیو او قرنفل، مشک، عود او عنبر قیمتداره سوغاتونه د یوې درې کسيزې جرگې په لاس د بهای خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ویل:

سلامی رسانش بعجز و نیاز که ای شاه افغان گردن فراز
منم بنده تاجدار تو ام به فرمانبداری نامراد تو ام
من از لطف تو چشم دارم بهی بر شاه من میکنم آگهی

دا سفارتي جرگه چې احمد شاهي دربار ته ورسېده د دواړه دربارو دوستانه اړیکې؛ تر پخوا لاسه شول او د شیخ محمد مرید قانوگو زوی شیخ محمد محفوظ سر خوش د سنده دربار له خوا کندهار او کابل ته د وکیل په توگه وټاکل شو، چې تر ۱۱۶۸هـ کال پورې په کابل کښې و. خو سره له دې هم هغه مالیې چې د ورکړې وعده یې شوې وه له سنده کندهار دربار ته راونه رسېدې، ځکه نو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ د هند د سفر له پاره یو لښکر چمتو کړ، چې پر (۱۱۶۶هـ ۱۷۵۳م) کال په سنده کې سپه سالار د ورتلو اوازه کړه شوه، خو د هغه کال په پای څرگنده شوه چې په خپله پاچا هم د سنده خوا ته رهي شوي دي.

د (۱۱۶۷هـ کال د محرمې پر څلورمه - ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آباد شگې (ریگستان) ته رسېدلی و، د سنده دربار په ډېره بېره دیوان گدومل د سفیر په توگه دده حضور ته واستاوه، چې د میان نور محمد د اطاعت او انقیاد خبر وروړی او په وروستۍ هڅې د احمد شاه د پرمختګ مخه ونیسي.

گدومل سکهریل ته نژدې شاهي لښکرگاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پورې یې پاچا و نه لیدلای شو، څو چې شاهي موکب نوښار ته راغی هلته گدومل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا راضي کولو کښې یې ډېر زیات زیار ویوست. وایي چې احمد شاه ډېر غضبناک و، خو گدومل هم هونیار، ژبور او کاریوه سفیر و، چې په لطایف الحیل یې د شاهي غضب په آرامولو کښې زیار ویوست. دی په دې پوه و چې احمد شاه اولیاء الله ته عقیده لري، نو څو جواله یې له خاورو ډک کړل او له نورو سوغاتو سره یې وړاندې کړل، احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کښې څه شی دی؟ گدومل ورته وویل: د سند ډېر ښه سوغات، یعنی د سنده د اولیاوو د قبرو

پاکي خاورې.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترگه وکتل، قهر يې کښېناست، او د سنده له خلکو سره يې نرمه رويه را واخيستله، خو ميان نور محمد خان په دې وخت کېنې سنده پرېښوو او ختيځ خوا ته جيسلمير ته ولاړ. هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳م د دسمبر پر ۹مه) د کورهره په سرکهاټ کېنې د ستغې (خناق) په ناروغۍ مړ شو.

په تذکره مخادیم کېرا کېنې د احمد شاه يو فرمان دی چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرم پر ۲۱ مه ليکلی شوي، له هغه څخه څرگندېږي چې احمد شاه د هماغه کال په سر کېنې سنده ته تللی و، د زياتو مؤرخانو څېړنې هم دې ليکني سره سمون خوري، لکه چې وويل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کېنې له سنده نه خراسان ته ولاړ، يعنې د بېرته راگرځېدو پر مهال يې مخ خراسان ته شو.

د ميان نور محمد تر مړينې وروسته يې زوی محمد مراد ياب خان د ده پر ځای کېښناست، د احمد شاه حضور ته يې يو وکیل واستاوه او د مالياتو ورکړه يې ومنله. احمد شاه هم دی د سنده د حکمران په توگه ومانه او د "سريلند خان" لقب يې ورکړ.

بنسکار پورېښار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبيلو تر منځ د شخړې ځای و. ځکه نو احمد شاه هغه ښار د سبي په ولايت پورې وتاړه اداره يې افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د بنسکارپور له لارې تر ماوراءالنهر او خراسان پورې جاري شو، دغه ښار د سوداگرۍ يوه غوره ځای شو سربېره پر دې احمد شاه په سند کېنې اسماعيل خان پښې د شهنشاهي دربار استازی وټاکه او اسماعيل، محمد آباد ته ورغی څو تنه عاملان يې د سيد شاه محمد تر ادازي لاندې تته او نورو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم گل محمد خان خراساني ځای يې ونيو او د ماليو په ټولولو يې لاس پورې کړ.

په دې وخت کېنې احمد شاهي سفير محمد بيگ شاملو هم تته ته راغی، او آقا محمد صالح يې د تته حکمران وټاکه د ښار سپين ږيري او مخ روبي يې شهرپاري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعيل او شاملو د گمارل شويو تر منځ اختلاف راتوکېد، نو ځکه قاضي محمد محفوظ د تته حکمران وټاکل شو.

دا مهال محمد مراد ياب خان د احمد شاه له خوا دسند د امير په توگه وپېژاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې ټوله موده کېنې يې د ميان نور محمد مرحوم سفير ديوان گدومل شاهي دربار ته فعاليت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران يې دربار ته نژدې کړه او احمدشاه دوی په رسميت وپېژندل، د محمد مراد ياب خان کوچنی ورور محمد عطر خان يې په شاهي دربار کېنې د يرغل په توگه مېلمه وساته، په دې روغه جوړه کېنې محمد مراد ياب خان احمد شاهي دربار ته د سنده تر ټاکلې ماليې څه ډېره منلې وه.

تر هغه وروسته د سنده مشران او مخ روبي په امر کوټ کېنې د خپل نوی امير محمد مراد ياب خان حضور ته ورغلل او هغه يې د امير مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷هـ کال د سفر ۱۶مه) او شيخ ظفر الله د تته په حاکمۍ وگمارل شو.

دغه مهال ديوان گدومل له احمد شاهي فرمان او فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد، هغه فرمان او سوغاتونه يې نوي امير ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدې په يوه ميدان کېنې د محمد

مرادیاب خان د تخت ناستې جشن جوړ شو، چې همدلته د نوي ښار (مراد آباد) بنسټ کېښود شو، (د ۱۱۷۰ هـ محرمه ۱۷۵۷ م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانی حکومت وکړ، خو ځینې مشران ورسره مخالف شول او د ۱۱۷۱ هـ د ذیحجې په ۱۷۵۷ م) یې دی په خپل ټاټوبي کېنې بندې کړ، بله ورځ یې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کېښاوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلی کېنې زیار یوست. د فتح نومي په وینا مراد یاب خان عیاش او لالابالي سړی و ژوند یې په چټیتو تېراوه او خلک ځنې زړه بدي وو، ځکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس یو او د امیري له تخته یې وغورځاوه، خو د مراد یاب خان سکني ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کېنې او د بهار شاه زوی مقصوده فقیر چې له مخ روبیو څخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سنده کورنۍ اوضاع ګډه وده وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي اردو کېنې یې د یرغل په توګه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په اړه یې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکړ او له شاهي حضوره هم یو فرمان صادر او عطر خان د سنده امیر وټاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورېدو سره یو لښکر غونډه کړ، خو سرایي مشرانو چې د عطر خان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل واورېدل په احتیاط یې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کېنې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱ هـ کال د صفر پر ۲۵ مه - ۱۷۵۷ م د نومبر پر ۸ مه) له خپلو قواو سره د سند د ریګستان خوا ته وخوځېد، په همدې وخت کېنې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایي له یوې ډلې مشرانو سره د نوي

ټاکل شوي امیر عطر خان لیدو ته ورغی، او میان غلام شاه د راجه لیکه یې او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید یې له کومه څنډه ورننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد نوښار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱ هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷ م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره یو ځای شو.

د سرایي مشرانو او دغو دواړو ورونو داسې ګنډه چې عطر خان به د دوی د مشرتابه حقوق وپېژني او دوی به د سنده په امارت ومني، خو عطر خان تر دوی زیات چلباز او ځان پالی و، د ورونو تر لیدو دمخه یې پر دوی د بنديګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکړ. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شوه. احمد شاهي دربار ته یې د مالیو په ټولولو او ورکړه کېنې زیار ویوست، خلک یې تنګ کړل، خو دا کار یې تر سره نه کړای شو، نو په لږه موده کېنې خلکو وغوښتل چې دی د امارت له تخته را وغورځوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادی پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېد، خپل زوی میان سر فراز خان یې هلته پرېښوو، په خپله سنده ته ولاړ او د (۱۱۷۱ هـ) کال د روژې په پای کېنې په روهری کېنې له عطر خان سره مخامخ شو.

تر څو جګړو وروسته د شوال پر لومړۍ عطر خان او ورور یې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتښتېدل، میان غلام شاه بزیالی شو او د سرایي له مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱ هـ د شوال لومړۍ ۱۷۵۸ م).

لږ وروسته محمد مرادیاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګتله چې په کامرانی سره یې امارت کاوه، خو عطر خان او

احمدیار له سنده د کلات نصیر خان ته پناه یووړه او د سنده د وکیل گدومل په لاس یې خپل عریض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهي دربار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهي لښکر له افسرا عطایی خان سره بیا پر سنده یرغل وکړ، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولېږل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، ځکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر د بهادر خان یو غوږي په مشرۍ د عطر خان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ - ۱۷۵۹م کال تر دوهمې خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دواړو خواو لښکرې په چاکچیکان کښې سره مخامخ او سختې جگړې ونښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنگېده د جگړې په ډگر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیک (صلح نامې) له مخې یې سنده پر درو برخو ووېشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شوه او دوی برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړې شوې.

خو د دغو دوو وروڼو تر منځ هم شخړه پیدا شوه او میا غلام شاه د ۱۱۷۲هـ ۱۷۵۹م کال په روژه کښې پر عطر خان یرغل وکړ، له نوباره یې وځغلاوه او ټول سنده یې ونیو، پر (۱۱۷۵هـ ۱۷۶۲م) کال په کندهار کښې د سنده د سفیر گدومل په زیار له احمد شاهي درباره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سنده د امیر په توگه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۱۷۷هـ - ۱۷۶۴م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهي حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړه شو، احمد شاهي فرمانونه یو د ۱۱۷۷هـ کال د دویمې خور پر ۲۰مه

او بل د ۱۱۷۷هـ کال د درېیمې خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۱۸۱هـ ۱۷۶۷م) کال دېره غازي خان او دېره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسپارل شوې ده پر ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نیرون کوټ کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلته استوگن شو، خو د (۱۱۸۶هـ) کال د درېیمې خور پر ۳ مه (۱۷۷۲م د اگست پر ۲مه) د گوزن (فلج) په ناروغۍ مړ شو.

د عبدالمجید جوکیه په وینا "غلام شاه یو ځل د خپل حماسي جوش په ترڅ کښې وویل: "زما لښکر ټول باید چمتو اوسي چې احمد شاهي ښار (کندهار) نیسم". د همدې وینا په وخت کښې د فالج ناروغی ور باندې راغله خبرې یې ودریدې او ژر مړ شو.

د میا غلام شاه تر مړینې وروسته د سنده مخ روبو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوی میاشتي وروسته چې احمد شاه ابدالي په کندهار کښې له دنیا ولاړ، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درناوي او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دربار د سنده د حکمرانۍ فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور ولېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

د احمد شاه مړینه او د هغه خوبونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کې د پر له پسې جگړه ییزو سفرو د کړاوو له امله کمزوری شو او دی یې د کندهار له ښاره د کورک، توبې غره ته چې لوړ او ښه هوا یې درلوده بوت، تر څو میاشتو وروسته د (۱۱۸۶هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه همهلته د خوراپه (اکله) په ناروغۍ وفات شو، وزیر شاه ولي خان او یاقوت خان خواجه سرا دده مړی کندهار ته راوپ او په هغه ځای کې یې ښخ کړ چې ده د مخه ټاکلی و، د مړینې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲۶ کاله یې پاچاهي وکړه. (وگوري ۸۱ نومره عکس)

هغه گنبد چې اوس په کندهار کې د دغه نوميالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاریخي قطعو په استناد چې میرزا هادي خان د دربار منشي باشي ويلي دي په (۱۱۹۰هـ) کال د تیمور شاه په امر ودانه شوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بگو "فیض آباد عالی مقام"

او

"مزار شاه فردوس برین گو"

د دې گنبدې د ودانۍ نېټه څرگندېږي.

(وگوري ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهب، عالم او په ديني احکامو پابند باسواد سړی ؤ، دده د پښتو اشعارو دیوان پر ۱۳۱۹هـ ش کال د عبدالحی حبيبي په زیار په کابل کې چاپ شوی چې په هغه کې دده عشقي،

تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نیم زره بیتو کې راغلي او د شعر مشهور اقسام: غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري.

دده په کلام کې د تصوف ښه ښکاره ده او ځینې اخلاقي او وطني اشعار هم پکې شته دي، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارک شاه فقیر الله ته چې په ښکار پور کې ښخ دی او د پېښور میا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰هـ مړی دی) ارادت درلوده، له ده څخه په تصوف او عرفان کې هم ځینې منشور کلمات او ملفوظات پاتې دي چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح لیکلې وه.

خو په سیاست کې احمد شاه تل د اسلامي ورورگلوۍ، نرمۍ او دوستۍ پر خوا و. په ډهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سنده کې یې له خپلو هممهالیو امیرانو سره د روغې له لارې سوله ییز چلند لاره، پر شهنشاهی، برم او پوځي ځواک سر بیره یې هغه ټول امیران چې سرکښي به یې کوله څو واره عفو کړه او تاج بخښنې یې وکړې چې حتی د هغه وخت سترگور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بخښۍ او د نظر وسعت ته هیښ حیران پاتې شوي دي. د شاه ولي الله دهلوي په وینا، د ابدالي دارویه "د دې مادي دنیا په چارو کې حساب نه وه".

احمد شاه له جهانگیری سره سره د مسلمان له وینو توپولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کې یې له عدالت او انصاف څخه کار اخیست او خلک یې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه افغانان ده ته "بابا" وایي او دا هغه لقب دی چې یې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنگیالی او فاتح و، خو دده له ټولو فتوحاتو او عسکري

اعمالو څخه څرگنده ده چې يو غارتگرو خرابکاره ستم پيشه او مظلوم وژونکی نه ؤ او که يو کار د روغې او مسالمت له لارې پر مخ تلای له مسلمانانو سره يې په جگړه لاس نه پورې کاوه، د ورور پر مخ يې توره نه ايستله. احمد شاه زموږ په ملي تاريخ کښې د اوسني افغانستان د بنسټ ايښوونکي او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د يو متحد هېواد او يو اولس جوړوونکي په حيث لوړ مقام لري، علامه اقبال وايي:

از دل و دست گهر ريزی که داشت

سلطنت هابردو بي پروا گذاشت

له همدغه امله ځينې ليکونکي ده ته څو ځله نيسي چې ده ولی د ډهلي پاچاهي ناپوهو واکمنو ته پريښووه؟ خو که د شاه ولي الله ډهلي او د نورو هندي مسلمانانو نوميالو او اميرانو ليکونه وکتل شي، را څرگندېږي چې هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو د پاره نه ؤ تللی، دده يوازنی هدف دا و، چې د هغه ځای مسلمانان چې له ده څخه يې غوښتنه کړې وه - نجات ومومي بل دا چې ده نه غوښتل د خپل ملي قوت مرکز يعنې افغانستان پرېږدي، د پښتنو د نورو پاچاهانو لکه خلجيان، سوريان، لوديان او نورو کورنيو په شان په هند کښې ورک او مستهلك شي او يا دا چې د جهاد فی سبيل الله خالص خدمت به يې په دنيوي ککړتياوو ولري، د ډهلي د پاچاهي د نيولو او د جهانگيري په حرص يې ککړ کړي، له همدې امله کټ مټ همدغه رويه يې څو واره د افغانستان له نورو گاونډيو اميرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کښې هم وکړه.

د افغانستان طبيعي بريدونه تل د احمد شاه په نظر کښې وو، که يې د ختيز خوا ته د پنجاب او کشمير ځمکې تر خپلې ادارې لاندې ساتلې دا کار يې د خپل هېواد د ساتنې له پاره ؤ، دی پوهېده چې د ده د پاچاهي،

واک او قدرت چينه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلک دي، ځکه نو که د پاني پټ د فتح او د ډهلي له نيولو سره يې د خپلې پاچاهي او قدرت مرکز پريښی وای، د خپلې انساني، فکري او اداري قواوې يې د هند په ارت هېواد کښې مستهلکې کړې وای ممکنه وه چې د ده هېواد افغانستان د پاچاهي د مرکزيت له نعمته بې برخې پاتې شوی وای او د ده کهول به هم د هغو نورو هندي شويو افغاني کهولو په سرنوشت اخته شوی وای چې بيخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د ديوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مينه درلوده، په عين حال کښې صوفي مشر به دينداره سړی و، نه يې غوښتل چې د هند پاتې مسلمان اميران او خپل گاونډی مسلمان اميران د خپلې جهانگيري او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه يوسي او د خپل ملي مرکزيت په محوه کولو خپلې مراندې په خپله پرې کړي. ځکه نو د ده سياست تل دا و چې خپل گاونډی، اميران يې د شهنشاهي تر بيرغ لاندې د دوستۍ او پلار گلۍ په توگه ساتل او خپل ځان يې د کوم هېواد نيونکي قهار او سران جهانگير نه ښوو.

تر احمد شاه وروسته

د احمد شاه بابا تر مړینې وروسته یې له اتو زامنو څخه کشری زوی، شهزاده سلیمان د وزیر اعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کښې پاچا شو، د ده مشر زوی تیمور چې د پلار پر ژوندانه د لاهور او ملتان حکمران و او هلته یې سکه هم وهله په دغه وخت کښې هرات کښې حکمراني کوله دستی کندهار خوا ته راغی (وگورئ ۸۳ نومره عکس) سلیمان یې له تخته وچاوه او شاه ولي خان یې وواژه، لږه موده وروسته یې پایتخت له کندهار کابل ته یو وړ، قاضي فیض الله دولت شاهي یې وزیر او د حاجي جمال الدین خان محمدزي زوی سردار پاینده خان یې د سرفرازخان په لقب د کندهار د درانیو قبیلو مشر وټاکه او د خپلې پاچاهۍ دوره یې په کامرانی او او د دښمنانو پر ټکولو تېروله د خراسان خلک درې واره نادري شهزاده شاهرخ میرزا ته پورته شول. تیمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ وکړ، درېیمه پلا، احمد خان نورزي پورته شوي کسان خورا سخت پر سر وټکول، پر (۱۱۸۸ هـ ۱۷۷۴م) کال عبدالخالق خان سدوزی تیمورشاه ته یاغي شو، خو تیمور هغه مات اوړوند کړ او بیا پر (۱۱۹۳ هـ ۱۷۷۹م) کال د پېښور او خیبر مشران لکه فیض الله خان خلیل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کښې تیمورشاه کلانېد کړ، خو تیمور پر دوی بریالی شو او ټول یې ووژل، څنگه چې د سیکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه، نو ځکه تیمورشاه پر (۱۱۹۶ هـ ۱۷۸۱م) کال هغه ښار بېرته ونيو په سنده کښې هم میرفتح علي خان تالپوری یاغي شو، خو د تیمورشاه د لښکر پوځي مشر مدد خان د تالپور

قبیلې پر سر وټکولې او بېرته یې میرفتح علي خان د هغه ځای حکمران کړ (۱۲۰۱ هـ ۱۷۸۶م په شاوخوا کښې). دوه کاله وروسته په کشمیر کښې آزادخان سر واخیست، خو تیمور هغه بېرته آرام کړ (۱۲۰۳ هـ ۱۷۸۸م). څنگه چې د بخارا پاچاهان د سدوزیو د دولت مطیع او دوستان وو، ځکه نو احمدشاه هم تل د دوی دوستۍ ته درناوی کاوه، خو د تیمورشاه په وخت کښې شاه مراد معصوم منغیتی مرو ونيوله، ځکه نو تیمورشاه له سلزریز لښکر سره د کندوز او آقچې له لارې ورغی، او له شاه مراد سره یې روغه وکړه او آمو سیند یې برید وټاکه (۱۲۰۴ هـ ۱۷۷۹م). هېواد یې پر خپلو زامنو داسې وويشه چې کندهار یې همایون، هرات یې محمود، پېښور یې عباس، کابل یې زمان، غزني یې شجاع او کشمیر یې کوندل ته وسپاره او خپله دی تر دوویشو کالو پاچاهۍ وروسته په داسې حال کښې چې پلرنی هېواد یې له کشمیر، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۲۰۷ هـ ۱۷۹۳م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. څلورويشت زامن یې پاتې شول، چې د هغو له جملې څخه زمانشاه چې مور یې یوسفزی وه د سردار پاینده محمد خان محمدزي په مرسته د کابل پر تخت کښېناست او خپل وروڼه یې د کابل په بالاحصار کښې بنديان کړل، خو همایون ورور یې له کندهاره د ده مقابلې ته راووت، د غلجیو په کلات کښې یې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمانشاه دننه په هېواد کښې په سختو ټکورنیو جگړو اخته شو د افغانستان بهرنیو دښمنانو د وروڼو له دغه نفاقه گټه واخیسته د شمال له خوا د بخارا منغیتی پاچاهانو، د لوېدیځ له پلوه د سنده میرانو د لويديځ له خوا آقا محمد قاجار او له ختیځ پلوه سیکانو د هېواد سرحدونه وگواښل ځکه نو زمانشان پر (۱۲۰۸ هـ ۱۷۹۳م) کال د سیکانو د خطر د مخنیوي له

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسيد همایون ورور يې د سنده اميرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار يې ونيو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سيمه تصفيه کړي، دستي يې په کندهار يرغل او همایون يې ونيو پروند يې کئ او له هغه ځايه سنده د تالپور د اميرانو د سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر شو او له فتح عالي تالپور سره يې د درې لکو طلاوو په اخيستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته يې لښکر را ايستی ؤ، ورغی هغه يې په فراه کښې مات کئ، او د محمود د مور په سپارښتنه يې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته يې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونيو او پر (۱۲۱۰هـ - ۱۷۹۵م) کال له خپل لښکر سره تراتک پورېوت او په حسن ابدال کښې يې د سيکانو لښکر سره ومروړل او له دېرش زريز لښکر سره يې لاهور بيا ونيو څنگه چې محمود ورور يې په هرات کښې بيا سر اخستې او ياغی شوی و بېرته کابل او کندهار ته وگرځېد محمود له هراته ايران ته وتښتېد او زمانشاه، هرات خپل زوی شهزاده قيصر ته وسپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷م). زمانشاه يو لوړ همته او ادعا طلبه سړی و او په کابل کښې يې د يوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کئ چې پر هند يرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهي بيا نوي کړي او هم د انگریزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپليون هم مصر ته رسېدلی و او د زمانشاه دربار ته يې يو پيغام راواستاوه چې په هند کښې د انگریز د متجاوزو او برياليو قواو مخه ونيسي او فرانسه امپراتور ته د دوستۍ او همکارۍ له لارې ور وړاندې شي ځکه نو زمانشاه هم په هند کښې د انگریز د استعماري قواو د مخنيوی لپاره ملا وتړله او د هند د نيولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لاړ (د ۱۷۹۸ م د اکتوبر

۲۵مه - ۱۲۱۳هـ) ده په لاهور کښې له رنجيت سنگه سره سياسي خبرې اترې وکړې او هغه يې خپل اطاعت ته اړکړ او پر ډهلي باندې يې د يرغل له پاره خپل لښکر سمبالاوه.

انگریزي سياست پوهانو چې په هند کښې يې تر اوسه خپل مخ ته داسې څپې څنډه نه و ليدلې او له بلې خوا يې د زمانشاه په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شو رايستلای، نو په سياسي فعاليت يې لاس پورې کئ، لارډ ولزلي د هند گورنر جنرال د برتانيا د دولت يو سفير کپتان جان ملکم د ايران دربار ته واستاوه (د ۱۸۰۱م کال د جنورۍ د لسمې نېټې) تړون يې له ايران سره لاسليک کړ چې د هغه له امله د ايران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانگې او که افغان پاچا يا فرانسه پر ايران يرغل وکړي، د ايران پر سمندريزو کڅو تېری وکړي، انگریز دولت به خپل پوځونه د ايران مرستې ته واستوی، پر دغه تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانيا سفير جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر ځای ناست فتح عليشاه پر خراسان او هرات يرغل ته پارولې و، چې په دې توگه د جبهې تر شاه زمانشاه ته گواښ پېښ او هغه پر هند باندې له يرغل څخه منصرف کئ (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹م) ځکه چې د زمانشاه دغو لښکرکښيو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړی و او نژدې و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاريخ بيا له سره شي.

د "ولزلي" د سياسي فعاليت چې د ايران په دربار کښې يې د ملکم په واسطه کړي و، بريالی شو، د قاجار لښکر چې د انگریز په پارونه، پر خراسان يرغل وکئ، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندهار له لارې خپل خان هرات ته ورسوي، فتح عليشاه په خپل مقصد کښې چې د هند له نيولو څخه د شاه زمان راگرځول و، بريالی شو، نو خپل لښکر يې له خراسانه

بېرته وغوښت.

خو زمانشاه د هند نيولو تکل پرې نه ښو، بيا يې له افغاني ځواکونو څخه يو لوی لښکر جوړ کړ او په پېښور کښې يې په هر اړخيزه سمبالونه لاس پورې کړ، انگريزي ښکېلاکگرو چې دى په هند کښې د خان خورا غښتلی رقيب باله، نو د ده له پاره يې اساسي چاره وسنجوله او و يې غوښتل چې د ده د وروڼو له رقابت او له افغاني کورني نفاق (زموږ د ملي تباها کوونکى ناروغى) څخه کار واخلي او خپل دا خطرناک رقيب بيخي له منځه يوسي. دا ځل د انگريز سياست پوهانو پام د زمانشاه شړل شوي ورور شهزاده محمود ته ورواوښت، چې هغه وخت يې له سردار فتح خان بارکزي سره په ايران کښې يوځای و، سردار پاينده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوى و ځکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه گڼل کېده.

د ويلو وږده چې: هاغه مهال فتح خان يو غښتلى، هوښيار او متنفذ شخصيت و، چې په درانيو قبيلو کښې له فراه تر کندهاره يوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند گڼل کېده. ده ډېر غښتلي وروڼه درلودل او د ده کهول تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت يوازینی بېلگه وه.

د قاجار په دربار کښې انگريز کار کوونکيو شاه محمود د شاه زمان د رقيب په حيث پېژاند چې په ترټلي او پرېشانه حالت له هېواده وتلى او د ايران خاورې ته يې پناه وړې وه، ځکه يې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسيله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملگرتيا د سيستان او فراه له لارې د افغانستان خاورې ته رانه ووت، دوى د درانيو او بارکزيو قبيلو په مرسته چې د ايران له بريده تر کندهاره پرته وې سيستان، فراه او کندهار نيول او بيا چې يې يو لوی او غښتلى لښکر تيار کړ نو د سردار فتح خان په مشرۍ

يې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نيولو په تکل لښکر جوړاوه د دغه خبر په اورېدو کابل ته راغى، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنيوى له پاره تر غزني تېر شو، د دواړو وروڼو لښکر د غزني او مقر تر منځ په تازي کښې سره وجنگېدل، په دې جگړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېووت او ژر تر ژره يې ږوند کړ، انگريزانو په دې لويه پېښه خپل خطرناک رقيب له منځه يووړئ او هم يې په افغانستان کښې د کور پر کور جگړو اور بل کړ، چې تر هغې وروسته هېچا د هند نيولو فکر ونه کړ "داوه د کور پر کور جنگېدو او داخلي نفاق بده نتيجه چې تل يې د افغان کور وران کړى دى".

محمود چې د کابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵هـ - ۱۸۰۰م) سردار فتح خان محمدزی يې خپل وزير وټاکه (چې تفصيل به يې د محمدزيانو په برخه کې راشي)، افغانستان د وزير فتح خان د وروڼو په لاس ورغى او محمود تش په نامه پاچاؤ.

شجاع الملك د زمانشاه سکنى ورور چې له ليرې دا ويرجنې پېښې ليدې، په پېښور کښې يې لښکر جوړ او د محمود مقابلې ته راووت، د شاه محمود د رېزیز لښکر چې له کابل څخه راغلي وو، په اشپان نومي ځای کښې يې د شجاع الملك له لښکر سره جنگ وکړ او شجاع الملك يې د خيبر غرو ته پر شا کړ (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م). خو کورنيو جگړو شامحمود هم غلى پرې نه ښو، پر (۱۲۱۷هـ - ۱۸۰۲م) کال له غلجيانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپريدو سره او د هېواد په شمالي سيمو کښې د اوزبکو له حکمرانانو سره چې له جيحونه يې تيرى کړى و، لوی جنگونه پېښ شول د ايران قاجاري دولت هم د نادري کهاله پاڅون چې په خراسان او مشهد کښې يې د افغاني پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بيخه ويوست او مشهد

يې ونيو، له بلې خوا د بلوڅو اميرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پيدا شو پر دغو ټولو فتنو سربېره شاه محمود چې عياش او خپتور سړی و، په خپله يې کارنه کاوه او د هېواد چارې يې ټولې وزير فتح خان او د هغه وروڼو ته سپارلې وې، څو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېر محمد خان چې د ده پيشکارو شجاع الملك ته د کابل د پاچهۍ له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۲۱۸هـ - ۱۸۰۳م) کال له پېښور کابل ته راغی او د پاچهۍ پرتخت کښيناست شاه محمود يې لرې کړی او ويې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزير فتح خان چې په کندهار کښې وو ځکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قيصر د هغو د مخنيوي له پاره واستاوه، هغه کندهار بې جنگه ونيو او کامران يې فراه ته پرېښاوه؛ وزير فتح خان خپل خان شاه شجاع ته تسليم کړی او دگرځک جنوبي خواته د بارکزيو د ناوې د "ادې" په کلا کښې ظاهراً منزوی شو، خو په باطن کښې يې د سياست په چارو کښې له مداخلې څخه لاس نه و راټول کړی، پر (۱۲۱۹هـ - ۱۸۰۴م) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دېرش زريز لښکر غونډ کړی او د کشمير، پنجاب او سند د تصفيي له پاره رهي کېده په کندهار کښې شهزاده قيصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غوږونه تاو کړل او بېرته يې د کندهار حکمران کړی په خپله يې د سند د تالپور پر شورشې اميرانو يرغل وکړی او تر ۳۲۰ زره روپيو اخيستلو وروسته يې روغه ورسره وکړه، خو داخلي اوضاع نا آرامه او ښوریدلې وه او د پاچا ناپوهو وريرونو کامران او قيصر تل د مخالفت هڅې کولې شاه شجاع چې د کشمير او پېښور په جگړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابلې له پاره يې فرصت نه درلود، نو ځکه د افغانستان او ضاع بحراني، تيت پرکه او پرېشانه وه. دا مهال انگریز ښکېلاکګرو ځواکونو هندوستان تر لودهيايي

پورې ونيو، خو دا چې د ايران په دربار کښې د فرانسې، له ورځ پر ورځ زياتېدونکې اغېزې څخه بېرېدل او غوښته يې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپايي رقيبان بيخي له منځه يوسي او د هند پرلويه مخکې يوازې خپته واچوي، ځکه نو د برتانوي هند د حکومت له خوا يو ايلچي "الفنستون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹م کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی يې پر افغانستان باندې د ايران له احتمالي حملې څخه و بېراوه، له دې کبله د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وتړل شو، چې هغه بيا د (۱۸۰۹م کال د جون پر ۱۷ مه، ۱۲۲۴هـ) د هند ګورنر جنرال لاردمنتو تصديق کړی، دغه تړون دفاعي ښه درلوده، ځکه چې په لومړۍ او دويمه ماده کښې يې ويلې شوي چې: که فرانسه او ايران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وکړی، د برتانوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېري مخه نيسي. درېيمه ماده يې د دواړو خواو دوستانه روابطو او يووالي ته اشاره کوي چې افغان پاچا به خپل هېواد ته هېڅ يو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواوې به يو د بل په هېواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستۍ ته په درنه سترګه ګوري.

دغه تړون شاه شجاع ته ګټور نه و، دی يې خلکو ته سپک کړی او شاه محمود بيا د فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هېواد کښې دننه په جګړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې يې ماته وکړه او په هندوستان کښې يې برتانوي دولت ته پناه يوړه (۱۲۲۶هـ - ۱۸۱۴م) خو دويمه پلا بيا د انگریزانو په ملاتړ پر تخت کښيناست دی په هند کښې برتانوي هند دولت د دې له پاره ساتلی و چې په راتلونکې کښې يې په افغانستان کښې و کاروي.

خو شاه محمود چې دويمه پلا پرتخت كښېناست د هېواد د چارو واگې اصلاً د وزير فتح خان په لاس كښې وې دغه زېور وزير بلوچستان، سند او كشمير د خان تابع كړل او د شاه محمود په نامه يې پر هېواد حكم كاوه. افغانستان يې خپلو وروڼو ته سپارلی و. چې دا مهال رنجيت سنگه اټك كلا ونيوه، نو فتح خان په ضلع هزاره كښې تر يوې سختې جگړې وروسته هغه مات كړ او كشمير يې هم خپل وروڼه سردار محمد عظيم خان ته ورکړ (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴ م).

دا وخت هرات د محمود د وروڼه حاجي فيروز الدين په لاس كښې و، پر (۱۲۳۲ هـ - ۱۸۱۶ م) كال فتح علي شاه قاجار د هرات نيولو اراده وكړه ځكه نو فتح خان د كابل له لښكر سره هرات ته ولاړ، لومړی يې حاجي فيروز الدين ونيو كابل ته يې واستاوه او بيا يې د هرات لوبديځ ته د كهسان په جگړه كښې د قاجاريانو د لښكر لس زره تنه ووژل او له هراته يې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت كښې يوه بدمرغه پېښه وشوه او هغه دا چې "سردار دوست محمد خان" د وزير وروڼه په هرات كښې د حاجي فيروز الدين كاله ته ورننوت، د ښځو گيڼې، پسرل جواهر او دانه نښانه قيمتي ملابند چې د (تاريخ احمد شاه دراني د مولف) شيرازی په وينا پنځوس زره تومانه قيمت يې درلود له نورو نفایسو سره واخيستل او كشمير ته ولاړ، دې پېښې پر شاه محمود او كامران ډېره ناوړه اغېزه وكړه او د دوی او وزير فتح خان د كهاله تر منځ بد وړدي او كينه پيدا شوه، همدا د كركې او بدبيني احساس و، چې په زېږوگنونكې توگه د وزير فتح خان د وژلو او د سدوزيو او باركزيو د كهاله تر منځ د دښمنۍ سبب شو.

شاه محمود خپل ناپوه او كينه ناك زوی كامران هرات ته واستاوه،

كامران د وزير فتح خان د ورور د اعمالو د كسات اخيستلو په غرض وزير فتح خان ونيو او د هغه پوه وزير په سترگو يې سيخ ومانډه او وړوند يې كړ (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷ م) د شهزاده كامران دا كار په ظاهره د فتنې آرامولو سبب وگڼل شو، ځكه سودوزي كورنۍ دا كارونه د وزير په اشاره گڼل، خو پانده وزير ډېر غښتلي وروڼه لرل، هغو چې د خپل مشر وروڼه د ږندېدو خبر واوړېد، په ټول هېواد كښې له كشميره تر هراته فتنې وخوټيدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوې، سردار دوست محمد خان له كشميره راوگرځېد كابل يې ونيو او شاه محمود يې غزني ته وشاړه.

له هاخوا كامران له ۱۲ زرو لښكريانو سره په غزني كښې د خپل پلار مرستې ته راوړسېد له بلي خوا سردار محمد عظيم خان له كشميره د سردار دوست محمد خان مرستې ته راغی او د كابل او غزني په منځ كښې سره وجنگېدل، خو محمود او كامران مات شول په همدغه وخت كښې يې وړوند وزير فتح خان هم د وردگو په سيدآباد كښې د كسات له مخې په ډېر بد عذاب ووژاوه او بند پر بند يې پرې كړ (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸ م) دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حكومت پر سر د محمود او حاجي فيروز الدين تر منځ شخړه پيدا شوه كامران پر دواړو بريالی شو او دوی يې ووژل (۱۲۴۵ هـ - ۱۸۲۹ م) په خپله كامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲ م) كال پورې پر هرات حكومت وكړ.

دا مهال چې پر ټول هېواد د نفاق اور بل و، د ايران قاجاري دولت بيا پر (۱۸۳۲ م) كال د تزاري روسيې په پارونه او د عباس ميرزا په قوماندانۍ دېرش زريز لښكر د هرات نيولو له پاره را واستاوه خو د انگرېز له خوا له دغه كار څخه د قاجاريانو مخنيوی او خپل هېواد "افغانستان" ته د هراتيانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په څېر د افغاني

سلطنت په پلازمېنې پورې نېستې پاتې شي.

سدوزي پاچاهان:

* ۱- احمدشاه "بابا ابدالي" د زمانخان زوی (۱۱۶۰هـ ۱۱۸۶هـ م)

۲- سلیمان د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ)

۳- تیمورشاه د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ ۱۲۰۷هـ)

۴- زمان شاه د تیمورشاه زوی (۱۲۰۷هـ - ۱۲۱۵هـ)

۵- شاه محمود د تیمورشاه زوی (۱۲۱۵هـ ۱۲۴۵هـ)

۶- شاه شجاع د تیمورشاه زوی (۱۲۱۸هـ ۱۲۵۸هـ)

۷- فیروز الدین د تیمورشاه زوی (په هرات کېنې د ۱۲۳۰هـ شاو

خوا).

۸- کامران د شاه محمود زوی (په هرات کېنې ۱۲۳۴هـ - ۱۲۴۵هـ)

اخځلیک:

حیات افغاني، سراج التواريخ، تحفة الحبيب- تاريخ سلطانی-
خورشید جهان- سير المتأخرين، د سرجان مالکم تاريخ - تاج التواريخ -
احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجمل التواريخ بعد نادریه، د فروغی
تاريخ ايران، د عباس اقبال تاريخ عمومی - جهانکشاء نادری، دایرة المعارف
اسلامي، صولت افغانی، تاريخ احمدی (قلمي) - تتمه البيان - نادر نامه
(قلمي) - خلاصة الانساب (قلمي)، رهنمای افغانستان، مجمع التواريخ،
رياض المحبة - خصایل السعادة، مکتوبات سیاسی شاه ولي الله، مکتوبات
شاه فقیر الله، رنجیت ظافر نامه، حیات حافظ رحمت خان، تاريخ نظامي
ايران، تاريخ پښتون شوکت افغانی، تاريخ پشاور، شمس النهار کابل (جریده)،
سراج الاخبار (جریده)، تاريخ افغانستان د ملیسون، احمدشاه درانی د
گنداسنگ په انگریزی، تاريخ احمدشاه درانی د سید حسین شیرازی، عماد

السعادة د سید غلام علی خان، راجگان پنجاب د گریفن په انگریزی، تاريخ
بلوچستان خزانه عامره، تاريخ سنده د مولانا مهر، تاريخ سند په انگریزی،
گزیتیر سنده، تاريخ کلهوره په انگریزی، تحفة الکرام.

د کندهار په جنوب سيمه "ذاکر کلي" کښې ښخ شو. تر ده وروسته يې زوی سردار پاينده خان د کندهار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزيو تر ناوه پورې د بارکزيو قبيلو د مشر په توگه وپېژندل شو. تيمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمير د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د تيمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کښې، تيمور شاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و وياړل شو.

خو د تيمور شاه تر مړينې وروسته زمان شاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادار خان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاينده خان د هلمند غاړې ادې کلا ته وشړل شو. خو دا چې نوموړی ځای د خلکو د ورتگ ځای و، نو زمان شاه دی له ځينو همکارنو سره په کندهار کښې وواژه (د روژې (۱۳مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاينده خان شل ټکره او مېړني زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول، د سردار پاينده خان مشر زوی، سردار فتح خان له کندهاره د زمان شاه ورور شاه محمود ته چې په ايران کښې اوسېده پنا وروړه، هماغسې چې د سدوزيو په اړه مو وويل: دا مهال زمان شاه پر هند د يرغل له پاره سل زرين لښکر جوړ کړی و، انگرېز سياسي استازيو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هرې خوا لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چې ناپليون د زمان شاه له دربار سره له سياسي خبرو او اړيکو څخه گټه وانه خلي، ځکه يې د ايران د قاجاريه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساهو او افغانستان ته يې د زمان شاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سيستان او فراه له لارې هېواد ته راستون شو. د محمود د ځواکونو په مشرۍ يې پر کندهار يرغل وکړ، د "تازي" په جگړه کښې يې شاه زمان مات او د محمود په حکم يې هغه پوند

اوومه برخه

محمدزيان

له (۱۲۱۶هـ) تر (۱۳۳۸هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزيو درانيو يوه پښه ده. د دوی پخوانی نيکه "محمد" د کندهار د ابداليو د قبيلو د حکمران ملک سدو هممهالی ؤ چې د (۱۰۰۰هـ - ۱۵۹۱م) پر شاوخوا يې د کندهار جنوب ختيز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچنۍ قبيلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارک په ټبر پورې چې د سپين ابدالي پښتنو يوه څانگه ده اړه لرله. د محمد نيکه مزار اوس هم د کندهار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزيو قبيلو په منځ کښې د رياست مقام لاره، مرکز يې د بارکزيو ناوه گرشک و چې د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا شته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرگه کښې چې د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه شوې وه د دغې قبيلې مشر حاجي جمال خان د حاجي يوسف زوی د يارو لمسي او د محمد کړوسي هم گډون کړی و، هغه وروسته د احمد شاه په دربار کښې مشاور گڼل کېده چې پر (۱۱۸۴هـ) مړ او

کړ. دوی کابل هم ونيو او د شازمان وزير رحمت الله خان سدوزی يې وواژه. همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان يې د "شاه دوست" په لقب خپل وزير وټاکه، ټول هېواد يې هغه او د هغه وروڼو ته پرېښوو (۱۲۱۶ هـ ۱۸۰۱ م). د سردار پاينده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هراړخيز واک يې لاره خپل ټول وروڼه يې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. يوازې يو ورور سردار دوست محمد خان يې له خان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبدالجبار خان ته يې کشمير ورکړ، پېښور يې تر اتهکه يار محمد خان او سلطان محمد خان ته وسپاره، سند او ښکارپور يې رحمدل خان، غزني يې شېردل خان، باميان يې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنيو سيمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جگړو او وینو بهولو ډگر شو خو په هرات کښې وزير فتح خان د شهزاده کامران د وزير عطا محمد خان په لاس ړوند کړای شو (۱۲۳۴ هـ ۱۸۱۸ م). دغې پېښې بارکزي وروڼه غچ اخیستو ته اړ کړل او سخت اړدوړ پيل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزيو د کهاله وروستی ټغر يې ټول کړ، د وزير فتح خان د وروڼو تر منځ هم د پادشاهۍ پر سر شخړې را وزيږېدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عيدگاه جومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امير په توگه يې په نامه خطبه ولوستل شوه، (۱۲۵۴ هـ - ۱۸۳۸ م).

امير يې له ځنډه په افغانستان کښې خپل ټول زامن پر خپلو سيمو وټاکل خو رنجيت سنگه د افغانستان له کورنيو شخړو څخه گټه واخيسته

او گرد پنجاب يې تر پېښوره ونيو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوټ په جگړه کښې د مير احمد خان بريلوي او مولوي اسماعيل په مشرۍ د مجاهدينو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د يار محمد خان او د هغه د ورور په مړينه، کمزوری شوی و، دا وېره هم وه چې رنجيت سنگه به پر خيبر يرغل وکړي، ځکه نو امير دوست محمد خان د يوه ليک له لارې د هند له گورنر جنرال لارډ بنتک څخه د پېښور د بېرته نيولو په چار کښې مرسته وغوښته او د باسول له لارې يې له شپېته زريز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امير لښکر تار پر تار او امير بېرته ناکام له پېښوره خيبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توگه اشغرف تر کوهاټ او ټله د امير ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵ هـ ۱۸۳۸ م).

امير دوست محمد خان د رنجيت سنگه د ماتولو په تکل د ليکونو له لارې له انگليس، ايران او زاري روس دولتو څخه مرسته وغوښته. د هند وایسرای لارډ آکلينډ پر (۱۸۳۶ - ۳۷ م) د بریتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، ميجر ليچ، لفتننټ او دومسترلاره د لومړني سياسي او اقتصادي هيئت په توگه کابل ته ولېږل.

په عين وخت کښې د روسيې يو نفر نماينده ويتکويچ (۱) هم کابل ته رسېدلی و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان يې په سند او پنجاب کښې د انگليس د پرمختگ پر خلاف هڅول، امير دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انگليس دولت دوه

۱. Vitkievitck په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغی، خو دا سفير په غير رسمي ډول د روسيې د

وزير مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېږل شوی و. (اړيانا- ټ ۲- له ۱).

زړه ټوپک ورکړي او د سند درياب د لوېديځ ځمکې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انگلیسانو دوست او همکار وي.

مگر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت څخه خلع او په لوردهیانه کښې فراري و نظر درلود پر دې اساس لارډ آکلیند د اکتوبر پر لومړۍ (۱۸۳۸ م) د افغان او انگلیس لومړۍ جنگ پیل او د امیر دوست محمد خان د خلع او ریښې کښلو له پاره یې ملا وتړله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستی ته حاضر و، د مارچ پر ۱۲ (۱۸۳۴ م) یې خپله لومړۍ تړون چې ۱۴ مادې یې لرلې له مهاراجه رنجیت سره وټاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هېڅ ډول حقوقي او رسمي حیثیت نه لاره، خو په معاهده کښې یې ټول کشمیر، پنجاب او د اټک، پېښور ځمکې تر خیبر او سند پورې، رنجیت ته پرې بنسټ و، دواړو خواو د (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کښې د یوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جریان په هکله یې هم ځینې مواد په دغه تړون کښې ځای کړل، خو څرنگه چې دغه تړون یوازې د شاه شجاع او رنجیت تر منځ و او انگلیسانو په هغې کښې ګټه نه درلوده د هند بریتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور تړون د (جون ۲۶ - ۱۸۳۸ م) د بریتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجیت سنگه او شاه شجاع الملک تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵ مه ۱۸۳۸ م وتړل شوه دا هغه کال دی چې روسي نماینده ویکوچ کابل ته راغلی و؛ په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجیت سنگه حقوقي شخصیتونه وو او اختیارات یې درلودل درېیم شخص شجاع الملک په هېڅ ډول د خپل هېواد د استازي صلاحیت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی یو

فراري او له ملي حقوقو فاقد سړی و.

په هر حال د لاهور تړون د مستر ډبلیوایچ مکناتین په ذریعه چې د لارډ آکلیند د هند د نائب السلطنه له لوري یې استازي توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسلیک شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بیا نیولو د وعدې په مقابل کښې د افغانستان له ټولو ځمکو چې په ماوراء بولان او خیبر کښې وې لاس واخیست او پر کال یې دوه لکه روپۍ باج له پېنځه زریز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته یې رنجیت ته ورکړي او له بل هېڅ دولت سره چې د انگلیس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سیاسي اړیکو تړون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وپېژني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي یووالي د تضمینولو تړون و چې که له تړون کوونکیو څخه یو (انگلیس، رنجیت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجیبه تړون کښې چې د دوو حکومتو او یوه فراري له خوا لاسلیک شو، انگلیس لښکریانو د سرجان کین په قوماندانۍ. شاه شجاع د (۱۸۳۹ م فبروري ۱۲۵۴ هـ). د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار یې حمله وکړه د اپریل پر ۲۰ - ۱۸۳۹ م = ۱۲۵۵ هجري یې د کندهار ښار ونیو او د امیر وروڼه ایران ته وتښتېدل شاه شجاع د کندهار پر پاچهی تخت باندې کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناتین له شاه شجاع څخه ژمنه واخیسته چې د انگلیس عسکر به له یوه نفر سیاسي نماینده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پرېږدي او په دغه ډول د بریتانیې عسکر د شاه شجاع په ملګرتیا د غزني له لارې او همدا رنگه "کپتان وید" له شهزاده تیمور د شاه شجاع له زوی سره د خیبر او جلال آباد

له لارې پر کابل باندې حمله وکړه د (اگست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م - غره جمادی الاخر ۱۲۵۵ هجري) شاه شجاع يې په کابل کښې پر پاچنې کښېناوه. امير دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کښې د بخارا پاچا دی بندي کئ. د هند گورنر جنرال لارډ آکلينډ د کابل د فتح او د امير دوست محمد خان د ويستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب وياړل شو. (۱۸۳۹م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امير له هېواد څخه ولاړل او وطن يې دښمن ته پرېښوو، افغان ملت د انگليس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکئ او له هر لوري پر انگليسي لښکرو د افغاني ډلگيو له خوا حملې پيل شوې، يو کال وروسته امير دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه را تېر شو مگر په ايبک کښې يې د انگليس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م ۱۲۵۶ هجري). تر دې وروسته امير خپل خان انگليس ته تسليم او کلکتې ته ولېږل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدينو د کابل په شمال کښې د مسجدي خان سلطان محمد نجرايي او نورو په مشرۍ د فرنگي متجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کئ عبدالله خان اخکزی،

امين الله خان لوگری او نورو هم د ۱۲۵۸ هجري د مني په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنگيانو را پورته شول، سردار محمد اکبر خان د امير دوست محمد خان زوی هم د شمال له لورې له دوی سره يو ځای شو او پر انگليسانو باندې يې کار تنگ کئ په دغه کش و گير کښې مکناټن Sir W Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندېرنس هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱م

د غازيانو له خوا وژل شوی و. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازيانو په لاس ووژل شو (د صفر ۲ - ۱۲۵۸ هجري د اپريل ۳ - ۱۸۴۲م) (وگورئ ۸۴ نومره عکس). څرنگه چې د انگليس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغاني غازيانو په لاس ټول ووژل شول.

انگليسانو په دغه جنگ کښې ډېر زيانونه وليدل يعنې (۳۰) زره تنه يې ووژل شول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ يې مصرف شوې، په پای کښې د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز شول او د افغاني غازيانو له لاسه، له يو تن پرته چې ډاکټر (۲) بريښون نومېد، يو هم ژوندی پاتې نه شو؛ بېرته يې امير دوست محمد خان له هند څخه راووست، امير د خپل مجاهد زوی وزير اکبر خان په همت د کابل پر تخت بيا کښېناست، وروڼه يې له ايران څه راغلل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د يار محمد خان الکوزي د شهزاده کامران د وزير په لاس کښې پاتې شو.

امير دوست محمد خان د خپل امارت په دويمه دوره کښې د لومړي جنگ مشهور مشران چې د هېواد د ساتلو په لاره کښې يې قربانۍ ورکړې وې لکه نايب امين الله خان لوگری، سردار سلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خيل، نواب محمد زمان خان او زوی يې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبار خان، مسجدي خان او نور تر باور لاندې رانه وستل، او د هېواد په چارو کښې يې شامل نه کړل پر عکس ټول هېواد يې د خپلو زامنو تر واک لاندې وساتئ، پر دې اساس سردار سلطان احمد خان د

۲ - William Brydon وليم بريډون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انگليسي لښکرو ډاکټر چې له ديارلس زريز لښکر څخه يوازې دی ژوندی پاتې شو او جلال آباد ته ورسېد. د جنوري ۱۳مه ۱۸۴۲م (انډين بيوگرافي ۵۸).

امير وراره او زوم چې له ده څخه مايوس شوی و کندهار ته لاړ او له هغه ځايه يې له پينځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امير ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ايران ته فرار شو او د امير نامتو مجاهد زوی وزير اکبر خان هم په مزار شريف کښې له دې دنيا څخه لاړ (۱۲۶۳ هجري = ۱۸۴۶ م). (وگورئ ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امير زوی په شمالي ولاياتو کښې ايشان اوراق د مير بلخ، ايشان صدور د اققچې، مير حکيم خان د شبرغان والي، مير بابا بيگ د ابيک رئيس، غضنفر خان د اندخوی سالار، گنج علي د خلم مهتر، محمود خان د سرپل د اور او شاه مراد د قطغن بريد ساتي مطيع کړل، تر آمو پر مخ ولاړ، او د هېواد شمالي بريد يې وساته (۱۲۶۵ هجري ۱۸۴۸ م) په دې ډول يوازې کندهار او هرات د امير له امارت څخه د باندې پاتې شول. څو کاله وروسته کندهاري سرداران د امير وروڼه (کهنډل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمدل پاتې شو، ده له خپلو وريرونو سره جنگ وکړ. پر (۱۲۷۱ هجري = ۱۸۵۵ م) د رجب ۱۱ مه امير دوست محمد خان خپل وليعهد سردار غلام حيدر خان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چيف کمشنر د اندريو مارکويس د هند له گورنر جنرال استازي سره يې وکتل وکړ او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵ م شوی و او درې مادې يې لرلې، د هند له بریتانوي دولت سره يې وکړه.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د يو او بل د هېواد په چارو کښې د طرفينو د نه گوتو هڅې متضمن وه، درېيمې مادې ويل چې تړون کيوونکي به يو د بل دوست - دوست او دښمن به دښمن بولي.

په دغه تړون سره امير له ختيځ لوري مطمئن شو، ضمناً يې د کندهار په نيولو کښې بریتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه

وروسته يې له کابل څخه لښکر ويوست کندهار يې ونيو او خپل زوی غلام حيدر خان ته يې وسپاره په دې ډول کندهار مستقيماً د کابل په امارت پورې اړه پيدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزيو د کورنۍ پايتوخت د يارمحمد خان الکوزي د کامران د وزير په لاس له منځه لاړ، يارمحمد خان الکوزي هم په (۱۲۶۷ ه = ۱۸۵۰ م) کال وفات شو او نالايق زوی يې چې سيد محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات يې د ناصرالدين شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه يې وواژه او شهزاده يوسف د حاجي فيروزالدين لمسی چې د سدوزيو له پاتې شونيو څخه و، د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲ ه = ۱۸۵۵ م) تر هغې چې ناصرالدين شاه هرات ته لښکرې راولېږلې او هاغه ښار يې ونيو (۱۲۷۳ ه).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانی نه بېلېدونکې برخه گڼله او نه يې غوښتل چې پردي هېوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امير دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً يو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کښې امير دوست محمد خان انگليسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذريعه يې د پېښور تړون پر (جنوري ۲۶ - ۱۸۵۷ م = ۲۹ د جمادى الاول ۱۲۷۳ ه) کال له ده سره وټاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکی و د هند د گورنر جنرال جان وايکونټ کيننگ له لوري د جان لارنس چيف د پنجاب کمشنر او لفتننټ کرنل ايچ، لي ايډواردس، د پېښور کمشنر په وسيله له امير سره وټړل شوه.

تړون وايي: دا چې د ايران پاچا تړون مات او پر هرات يې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انگليسي حکومت به امير دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د ځمکو په ساتلو کښې به د

قاجاريانو پر خلاف زيار وباسي؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاري دولت سره جنگ جاري وي د مياشتې يو لك روپۍ به امير ته ورکوي په دې شرط: چې امير خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پليو سره ډېر ښه وساتي او تل (۱۳) زره روزل شوی لښکر ولري. په کابل کندهار بلخ او يا په هر ځای کښې چې له قاجاريانو سره جنگ ونښلي، د انگليس نمايندگان به له هندي عملي سره مقرر وي خو د مرستې پيسې د دوی تر نظارت لاندې په لښکري چارو کښې ولگول شي، خو په کورنيو چارو کښې به گوتې نه وهي او يوازې به له جنگي پېښو څخه خبر اخلي.

امير دې خپل يو نماينده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر مياشتنۍ مرستې پېنځه لکه روپۍ نقدې ده ته ورکوي. په مقابل کښې امير نه شي کولای په پټه يا ښکاره له بل دولت سره په سياسي مفاهماتو لاس پورې کړې څلور زره ټوپک يې هم د دغه تړون پر اساس امير ته په تل کښې وسپارل.

سربېره پر دې انگليس دولت پر قاجاري دولت هم سياسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مخکې پخوانۍ برخه ده ژر خوشې کړي همدارنگه يې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري يو لښکر له جنگي کښتيو سره د عرب د بحيرې له لارې پر بوشهر باندې وروځاوه، هغه ښار يې ونيو او د هغه پرېښوول يې د هرات په پرېښوولو پورې اړ کړه.

دا چې د پردې ترشا يا د سياست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعاليت کېده د تړون د نص او د انگليس له بحري لښکرکښيو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلک هم د قاجاريانو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه وليدل شول، سرښندويه خلک د آزادۍ په لار کښې پر خوځښت راغلل او له هرات

څخه يې د متجاوزو لښکرو ايستل وغوښتل. پردې اساس قاجاريه لښکر د جولای پر ۲۷ مه ۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجري هرات تخليه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امير وارره هرات ته راغی او دی يې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زېورو هراتيانو خپل ښار د پرديو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سردار د انگليس له مخالفو عناصرو څخه ؤ، چې په لومړي جنگ کښې د ملي مجاهدينو له مشرانو څخه گڼل کېده، پر دې اساس په هرات کښې د ده شتوالی د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلک پرده باندې راټول شول او سياسي فعاليت هم شروع شو، د بریتانیا حکومت يو سياسي هيئت د ميجر تيلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه په دې توگه د روس دولت يو هيئت د خانیکوف په رياست د سردار دربار ته ولېږه، سلطان احمد خان د انگليس لېږلي په ناکامۍ له هراته وويستل (۱۲۷۴ هجري) او په آزادۍ سره حکم چلاوه.

د هغه بل لوري امير دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په يو ځايوالي د خلکو هيله وليده په خپل لښکر باندې گوتې ووهلې او پر هرات يې حمله وروړه، د صفر پر لسم ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م خپل وراره او زوم سلطان احمد خان يې په هرات کښې کلابند کړل.

کلابندي ۱۸ مياشتې اوږده شوه، سلطان احمد خان له نړۍ سترگې پټې کړې، زوی يې شهناز خان هم تر دوو مياشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو مياشتو وروسته د امير په لاس ورغی (د ذیحجې اتمه ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱ م)، خو امير په خپله څو ورځې وروسته د سالنډۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنيا څخه لاړ او په هرات کښې د خواجه عبدالله

انصاري د مزار تر څنگ په گازرگاه کښې ښخ شو، د ذیحجې (۲۱) - ۱۲۷۸ هـ (= ۱۸۶۱ م). هغه گټور کار چې امیر د خپل عمر په پای کښې د هېواد د یووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پورې د هرات تړل و چې سیاسي وحدت او د هېواد پخواني حدود یې تامین کړل. (وگورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې یې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید

وقت رواج سکه پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سړی، خو زړور او مدبر و چې ۱۴ منکوحه ښځې او په سل هاو سراری او (۵۲) اولاده یې درلودل (۲۹) تنه اولاد یې د ده تر مرګ وروسته په افغانستان کښې د ویروونکیو کورنیو جنگو لامل وګرځېدل.

په لومړي امارت کښې چې امیر دوست محمد خان کابل ونيو د خپلو وروڼو جرګه یې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د تړون له مخې چې اصل یې د کابل په موزیم کښې موجود دی، هېواد یې په خپل منځ کښې وویشه د دغې جرګې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندینی تړون یې دده په ضمانت سره وکړ:

۱ - کوهات وهنگو او د هغه توابع چې پخوا ښکېل ورته ویل کېدل:

نواب عبدالصمد خان ته.

۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

او سید محمدخان ته: اشغور او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارک غلجایي سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوگر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د ده سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د ده سکه وروڼو ته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسي) د کابل د ختیزه خوا لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مړه ورور زامن) ته لوگر، بتخاک، خرخ، میدان او غوربند.

۷ - کندهاریو سردارانو پېنځو وروڼو (پردل، کهندل، شیردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پورې.

د هېواد په دغه اوو برخو کښې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واک کښې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر ښکارپور پورې حکمراني کوله.

د بارګزې وروڼو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هېواد په خپل منځ کښې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهی قوی مرکزیت له منځه ولاړ پردې اساس قوی او نیرومند هېواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غړو دیوان میتها او دیوان بیربا او له "یارام" څخه یې اورېدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کښې د امیر د قلمرو ټول عواید

(۲،۵۰۹،۲۳۸) کابلۍ روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند میدان وردګ، غزني، بهسود، بامیان، زرمټ گردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته، د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده ورپرونه وو مقرر کړې.

خو د پېښور، اشغور او د هغه ترابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کال (۶۹۲) زره روپیو په شاوخوا کښې وو، چې هره روپۍ "لس شاهي" له لسو آتو سره برابره وه او پردې سربېره د خواراکه بابو د مالېې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (۶۲) زره روپیو په شاوخوا کښې عاید و چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ شي. (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات یعنې قطغن، بنگین او ختیزه خوا، لغمان او دېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کښې اټکل کړو نو د بارکزیو وروڼو (امیر دوست محمد خان او وروڼه یې) ټول د لس (۱۰) ملیونو روپیو په شاوخوا کښې کېدې.

په دغه وخت کښې د افغانستان له لارې د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او ښکار پور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په ځانګړي ډول د کشمیر د شالو او نفیسه پارچو تجارت کېده. څرنګه چې د ۱۸۶۲ په تجارتي راپور کښې راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

په سلو کښې دوه نیمې روپۍ اخیستل کېده. د کوچیانو په وسیله هم د یو میلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د یو میلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کښې ملا رحیم شاه، غلام قادر او ښکار پورې ګوپال داس او په کندهار کښې ملا جلال اخکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرک د څلورو لکو روپیو په شاوخوا کښې تجارتي محصول درلوده. په کابل کښې سید حسین خان او وروسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفي الممالک (د مالیې وزیر) و، میرزا محمد حسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنیو چارو او دربار وزیر، غلام محمد خان پولزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدلیې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د میر واعظ زوی د دیني امور مشاور او فراموز خان نورستاني سر لښکر او د امیر د دربار سپه سالار و.

خو د امیر لښکر د مسټر کیمپل انګلیسي (چې په لومړي جنګ کښې مسلمان شوی او نوم یې شهر محمد ایښودل شوی و) او امریکایي ډاکټر هارلان چې د رنجیت سنگه له دربار څخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې و او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کښې (۱۲) زره سوغارو، دري نیم زره پیاده ټوپک لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کښې توپونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي یو تن (۸۴) روپۍ د کال تنخواه درلوده خو د امیر دوست محمد خان د امارت په پای کښې د ده عسکری تشکیلات داسې وو:

۱ - په کابل کښې دوه پيلي غنډونه له (۱۸) صحرايې توپو سره دوه درانه توپونه یو مورتر او یو زنبورک.

۲ - په بلخ کښې درې پيلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱۶

صحرايي توپو سره.

۳ - په باميان کښې يو پلى غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په کوهستان کښې يو پلى غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو

جبل توپو سره.

۵ - په فرا کښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۶ - په گرشک کښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۷ - په غزني کښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۸ - په آقچه کښې يو پلى غنډ او دوه صحرايي توپونه.

۹ - په غلز بې کلات کښې يو پلى غنډ د درو جبل توپو او يو

صحرايي توپ سره.

۱۰ - په کندهار کښې درې پلي غنډونه او يو سپور غنډ، له دوو

ثقيلو، دوو جبل او دوولس صحرايي توپو سره.

۱۱ - په زمينداور کښې يو پلى غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.

په دغه ډول د امير تر ادارې لاندې ځمکو کښې يوولس عسکري

مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمريناتو کښې ۶۰۰ نفر

حاضرېدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول

منظم عسکري عبارت وو له:

۱۶ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غنډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

۶۷ صحرايي توپونه - ۶ جبل توپونه - ۴ ثقيلي توپونه، يو موتر - چې

ټول منظم عسکر - ۷۰۰، ۱۳ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سربېره د

ايلجاري لښکرو شمېر د ضرورت په وخت کښې په کابل کښې ۳۱ زره - په

کندهار کښې ۱۸ زره - په هرات کښې ۲۲ زره - په بلخ کښې ۲۹ زره وو

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰۶م) مگر کورنی امنیت د کوټوال او د کوټوالی

د پوليس په ذريعه اداره کېده، شرعي محاکمو، عدليه امور، اداره کول، چې

قاضي د خانعلوم په ذريعه د امير له حضور ټاکل کېده. د امير د حکمداری

او له دوره يو ډول مشترک امارت و چې افغانستان د ده د وروڼو تر منځ د

پخواني - تړون له مخې وېشل شوی و، هر ورور په خپله حکمداری سيمه

کښې خپلواکي درلوده، په دويمه دوره کښې د هېواد مرکزيت قوي شو او د

امير د وروڼو نفوذ له منځه ولاړ د ده د امارت توابع د امير د زامنو تر منځ

ووېشل شول، مگر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سيمو له

عوایدو څخه يې يوه برخه د خپلو مصارفو له پاره گرځوله او پاتې يې د کابل

په خزانه کښې تحويلوله د پلار له اجازې څخه پرته يې ټول کارونه سرته نه

شول رسولای، په دويمه دوره کښې د امير زامنو په دغو سيمو کښې حکم

چلاوه:

سردار شېرعلي خان د بنگېښ په کورم کښې (د پېښور جنوبي خوا).

سردار محمد افضل خان پر زرمتم د کابل په جنوب کښې چې

وروسته د بلخ په نيولو او حکمرانی باندې مامور شو.

وليعهد سردار غلام حيدر خان په غزني او کندهار کښې چې

وروسته په جلال آباد کښې حکمران او د ده پر ځای سردار شمس الدين د

امير سکه وراره چې په کوهستان کښې حاکم و په غزني کښې وټاکل شو.

سردار محمد اعظم خان پر لوگر د کابل په جنوب کښې، سردار

محمد شريف خان پر باميان د کابل شمال لوېديځ او وروسته په کلات او فراه

کښې.

سردار محمد امين خان په کوهستان د کابل په شمال کښې. سردار

محمد اکرم خان پر هزاره جات د کابل په لوېديځ کښې چې وروسته شمالي

ولایتو او قطغن ته وگمارل شو.

سردار محمد اکبر خان په لغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیزه خوا. د امیر تر مړینې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردار شیرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجې ۱۲ مه - ۱۲۷۸ هجری ۱۸۶۱ م) او په دغه سجع یې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد، امیر شیرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چې له امیر شیرعلي خان سره د تخت ناستي پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته یې د کورني سمون پروگرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۳ ه - ۱۸۶۶ م) پورې پېنځه کاله وه، له خپلو وروڼو سره په کورنیو جگړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له پاره یې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده وووت، د اسیا او اروپا هېوادو د ځوانانو اروا یې راویننه کړه، د اسلامي یو والي غږ یې اوچت او د اروپایي ښکېلاک پر وړاندې یې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰ ه - ۱۸۶۳ م) کال د سعادت خان د زوی سلطان محمد خان په مشرتابه د انگریز پر وړاندې پاڅون وکړ.

امیر شیرعلي خان خپل زوی محمدعلي خان او وزیر محمد رفیق خان لودین، مومندو ته ورولبېل چې له قبایلو سره خپل اړیکي وساتي، خو انگریز د ده امارت په رسمیت ونه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان یې د ده پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امیر بل ورور محمد افضل خان هم سر غړا شو او د هندوکوش په "باجگا" دره کښې یې د ده له لښکر سره جگړه وکړه، خو په پای کښې یې غاړه کښېښووه او بندي شو، زوی یې

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لاړ.

تر دې وروسته یې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د کندهار حکمران و د کلات د ترنک په کجباږ کښې جگړه وکړه، په نوموړې جگړه کښې یې ورور محمد امین او زوی محمدعلي دواړه ووژل شول (۱۲۸۲ ه - ۱۸۶۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوگرځېد او د محمد اعظم خان په مرسته یې پر کابل یرغل وکړ او ویې نیو. د امیر شیرعلي خان مشر ورور محمد افضل خان یې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ ه - ۱۸۶۶ م) او امیر شیر علي خان کندهار ته لاړ.

امیر محمد افضل خان د کورنیو جگړو پر مهال تر یوه کال امارت وروسته مړ شو (۱۲۸۴ ه) او دده بل ورور، امیر محمد اعظم خان پر کابل تخت کښېناست، وراره یې عبدالرحمن خان د هېواد شمالي ولایتونه ونيول او بیا یې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امیر شیرعلي خان سره پاتې شول ده هلته نوی پوځ چمتو او د کندهار له لارې یې پر کابل وروډانگل، هغه یې ونيو او امیر محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لاړل، محمد اعظم خان همهلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې یې مېشت کړ. امیر شیرعلي خان دویم ځل د ټول افغانستان امیر وگڼل شو (۱۲۸۵ ه - ۱۸۶۸ م).

امیر داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړکړ؛ نوي ښوونځي یې پرانیستل؛ د "شمس النهار" په نامه یې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې یې نوې چاپخونه جوړه کړه او په هغې کښې یې ځینې کتابونه "له هغې ډلې": پوځي ځواکونه، انگریزي نه په پښتو

او دري وژباړل او چاپ يې کړل.

امير شيرعلي خان، سيد نورمحمد شاه کندهاري د سر وزير (صدراعظم) په توگه وټاکه او د وزيرانو لومړنۍ کابينه يې منځته راوسته چې عصمت الله خان د کورنيو چارو، ارسلان خان د بهرنيو چارو، حبيب الله خان وردگ د ماليې، حسين علي خان د دفاع او احمدعلي خان د زېرمو (خزانو) وزيران او محمدحسن خان د دربار سرمنشي و. نوموړې کابينه د افغانستان له استوگنو قامونو څخه، پرته له ژبنيو او قامي توپيرونو جوړه شوې وه چې د شاهي کورنۍ او د امير له خپلوانو څخه هيڅوک هم په کښې نه و، دغه کار دا رانښيي چې امير په سياسي چارو کښې په پراخه سينه او اسانۍ چلند کاوه او هېواد والو ترمنځ يې عدل په پام کښې ساته.

د امير له يادونې وړ کارو څخه يو هم د نوي، چمتو او سمبال پوځ جوړول دي، سره له دې چې دغه پوځ هېواد او امير ته د اړتيا او گواښ پر مهال مرستندوی نه شو، خو بيا د دغې دورې په تاريخ کښې د يادونې وړ ښکاري.

دغه پوځ په اتو پوځي هډو: کابل، جلال آباد، شيرآباد، کندهار، کورم، هرات، ميمنه او بلخ کښې په لاندیني شمير، درې ټولگيه و:

۱- ۶۲ پلي غنډونه، هر غنډ ۶۰۰ جنگيالي - ټول ۲۰۰، ۳۷ جنگيالي.

۲- ۱۶ سپاره ږر ږر ږر ږر ږر ږر ۹،۶۰۰ ږر.

۳- د پيلانو، آسونو، غويانو او کچرو د توپخانو ټول ۱۹۰، ۵ جنگيالي.

په دې گڼه د ټولو وسلوالو چمتو پوځيانو شمېر پر (۱۸۷۲ م) کال (۵۱، ۹۹۰) و، سر بېره پردې (۸۰۰۰) پلي او (۱۶۰۰۰) سواره ايلجاري (پوځي ډولي) هم وو.

د وسلو ډولونه يې (۸۲۵، ۴۰) انگريزي او افغاني ټوپک او (۳۶۹)

انگريزي توپونه وو. بریتانوي هند دولت د (۱۸۷۷) تر مارچ پورې امير شيرعلي خان ته نه ویشته زره ټوپک بخښلي وو. (افغانستان هملتون).

امير د توپونو د جوړولو له پاره په کابل او هرات کښې کارخانې جوړې کړې چې په هغو کښې يې ارايه لرونکي درانده توپونه جوړول، همداراز يې د ټوپک جوړولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو کارخانو کښې جوړ شوي توپونه شته.

د بریتانوي هند دولت چې د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه وليده، د نوامبر د (۲مې) نېټې (۱۸۶۸م). (۱۲۸۵هـ، شوال) ليک له لارې يې د امير شيرعلي خان سلطنت په رسميت وپېژاند، دولس زره ټوپک او شپږ سوه زره روپۍ يې ورته راولېږلې.

امير د اړيکو د لا ټينگښت له پاره، د هند د وایسرای په بلنه پر (۱۲۸۶هـ، ۱۸۶۹م) امبالي ته لاړ. د هند گورنر جنرال د سياسي کنفرانسونو په ترڅ کښې د امير ټولې غوښتنې ونه منلې، د افغانستان په چارو کښې يې د امير په ښېگڼه د نه لاسوهنې څرگندونه وکړه او (۱۲۰۰۰) ټوپک يې له درې سوو زرو روپيو سره امير ته ډالۍ کړې.

امير چې کابل ته راستون شو، خپل کشر زوي "عبدالله" يې خپل ځای ناستی وټاکه او مشر زوی يې "محمد يعقوب" له کابله وتښتېد او په هرات کښې يې اړ دوې پيل کړ، خو امير دی د هرات حکمران وټاکه او د ناخالو مخه يې ونیوه.

امير ځينو سياسي پوښتنو ته پام وړاوه، له تزاري روسيې سره يې د افغانستان د شمالي بريدونو په ټاکلو لاس پورې کړ، له ايران سره يې د انگريز په منځگړتيا به د هلمند د اوبو وېش پيل کړ او صدر اعظم سيد نور محمد شاه يې تهران ته واستاوه، ورسته بيا نوموړي صدر اعظم د بریتانوي

هند له دولت سره د شلمې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰ مه، ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کېنې ورگډ شو، خو څه هوکړه ونه شوه. دغه د پېلوماتیکې ويناوې کېدې چې د روسيې دولت پر "خيوا" يرغل راوړ، هغه يې ونيوه او هند ته گواښ لا پسې کلک شو (ربيع الاول، ۱۲۹۰هـ).

څرنگه چې د پېښور په کنفرانس کېنې د صدر اعظم سيد نور محمد شاه دريځ کوم ځای و نه نيو او دی همالته ناروغ او مړ شو، دا مهال د بریتانوي هند دولت د افغانستان پر بريدونو خپل څرگند سياست "فارورډ پاليسي" ترکار لاندې ونيو او دهند دساتي له پاره يې تيری يوازينی لار وگڼله.

د روسيې دولت چې خپل استازی "جنرال ستوليتوف" (۱) کابل ته رالېږلی و، دده راتگ د هند سياست چارې اندېښمن کړل، ترهغې چې د افغان-انگريز دويمه جگړه يې پيل کړه او د افغانستان پر خاوره يې تېری وکړ.

د انگريز سمبال جگړه مار د (۱۸۷۸م د نومبر پر ۲۰ مه) د خيبر، کورمې او بولان له لارې پر مخ تلل، امير شيرعلي خان د روس د مرستې په هيله په خورا گډوډۍ کېنې کابل پرېښوو او مزار شريف ته لاړ او هلته د ماتې په درشل کېنې د ۱۲۹۶هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹ مه د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو. (وگورئ ۸۷ نومره عکس)

د امير تر تگ وروسته په کابل کېنې ناوړې پېښې منځته راغلې

۱- د دغه سياسي پلاوي د هر کلي څرنگوالي چې د روسيې مختار وزير "Stoletoff" به مشرتابه راغلی و د گولوس "Golos" جريدې د (۱۸۷۸م) کال د نومبر مياشتې په گڼه کېنې چې په ستنيز بورل کېنې خپرېده راغلی او ژباړه يې د اريانا مجلې د دويم کال په لومړۍ گڼه کېنې چاپ شوې ده.

له جنرال ستوليتوف سره ۲۲ قزاقان، (۱۵) قرغيزان او (۴) چوپړي ملکري وو، دی د جون پر ۱۴ مه له سمرقند راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اگست پر ۱۱ مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کېنې امير ته را ورسېد.

وگړي يې مشرتابه پاتې وو او دېښمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځينو مشرانو شهزاده يعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووبست او د ۱۲۹۶هـ کال پر ربيع الثاني يې په پاچهۍ وټاکه. انگريز جگړه مار وپه خونړي ځواک، افغانستان ونيو او د امير ناپوه زوی يې خپلې پوځي هڅې (گندمک) ته بوت. گندمک د کابل - جلال آباد تر منځ يو ځای دی چې د افغان غازيانو د لومړۍ جگړې پر مهال، انگريز لښکر تر پايه هلته سټ شوی و، خو اوس د امير دغه ناپو زوی دغلته راکښل شو او د گندمک کرغېرن تړون يې چې د افغانستان په تاريخ کېنې يو تور ټکي دی او د دغه هېواد ځمکنۍ بشپړ تيا يې درې ورې کړه-لاسليک کړ. د ۱۲۹۶هـ د جمادى الثاني ۴ = ۱۸۷۹م د می ۲۶ مه.

د گندمک تړون چې لاسليک شو، په ټول هېواد کېنې کلک اړ و دوړ پېښ و. يعقوب خان هم په کابل کېنې د پرديو تر سيورې لاندې اوسېده، دی هېڅکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توگه ونه پېژندل شو او تر څو مياشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د بریتانوي هند په غېږ کېنې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نوموړي تړون له مخې خيبر، پښين او کورمه له افغانستانه بېل او بریتانوي هند په خاوره پورې وگڼل شول. سرلويس کيونياري "Sir Piere louis Napoleon Cava Gnani" (۱) چې د گندمک په تړون کېنې د انگريزانو استازی و، د انگريزي استازي په توگه

۱- د جنرال ادولف زوی پر ۱۸۵۷م کال د ايست انډيا کمپنۍ په لښکر کېنې شامل شو، وروسته يې په هند او نورو سرحدې سيمو کېنې لوړې دندې وموندې او تر ۱۸۷۲ کال پورې د کوهاب او پېښور واکمن و. پر ۱۸۸۲م کال د سرچمبرلين د کابل پلاوي غړی و، چې افغاني مامورينو د دغه پلاوي د راتگ مخه ونيوله. (انډين بيوگرافي ۷۶).

د (۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالاحصار کښې استوگن شو، خو څو میاشتې وروسته په افغانستان کښې ملي غورځنګ پیل شو او افغان غازیانو د پرنگیانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځیانو هم پاڅون وکړ او د مجاهدینو ملګري شول، تر ټولو لومړی یې په بالاحصار کښې انګریز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹۶هـ د روژې ۱۶مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انګریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تلله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین^(۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لارې یې پیاوړي انګریزي ځواک سرد یرغل کړی و، جنرال رابرتس^(۳) Sir E. Roberts چې د کورمې له لارې پر مخ راتلو او جنرال ستيوارت^(۴) J. Stewart چې د بولان درې له لارې یې یرغل کړی و، پر وړاندې په مېړانه ودرېدل.

د انګریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه وو، خو غازیانو ستره مېړانه وښوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشک عالم اندر، صاحبجان تره کی سردار ایوب خان او محمد عثمان خان ساپی او نورو په بېلابېلو ځایو کښې له یرغلګرو سره جګړې وکړې. له دغو ټاکنو کیو جګړو څخه یوه هم چې انګریزان یې وځپل د میوند ډګر جګړه وه. په نوموړې جګړه کښې له هرات او کندهاره د امیر شیر علي خان د زوی سردار محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سلیمانخېل په

۱- پر ۱۸۶۵ کال زوکړی (چارلس چمبرلین زوی چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۸۰م) له رابرتس سره په افغان جګړه کښې و. تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منصبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افریقا د لارډ رابرتس خانګړی سکرتر و. پر ۱۹۰۰م کال د ایرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډین بیوګرافي ۷۷).

مشری او د مولوي عبدالرحیم کندهاری او د کندهار د نورو پوهانو په فتوا، ملي ځواکونه راغونډ شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه څخه ګرځېد ته راغلی و او انګریز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونښته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷مې) تر مازيګري پورې د غازیانو په بري او د پرنگیانو په ماته پای ته ورسېده، د انګریز ژوندی پاتې لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کښې دننه پټ شو. جنرال رابرتس تر دوه ویشو ورځو وروسته ځان له کابل کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰) د اګست له ۹مې تر ۳۱مې) او د سپتمبر پر لومړۍ یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سردار له خپلو ملګریو سره هرات او له هغه ځایه ایران ته لاړ. په ایران کښې د بریتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پایه په راولپنډۍ او لاهور کښې استوگن شو. (۱۹۱۴ د اپریل ۱۷مه)

د دغه غازي مزار د پېښور سهیل ته په سید حبیب هدیره کښې دی. د امیر زوی یعقوب خان هم د ۱۲۹۶هـ پر ذیحجه (۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابل وټی و. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړای چې په افغانستان کښې پښې ټینګې کړي. ځکه یې د محمد افضل خان له زوی سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلي و، اړیکې وموندل. سردار په چټکۍ تر امو راواوښت او چاریکار ته راغی، د بریتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین^(۴) Lepel Henry Griffin سره خبرو

* پر (۱۸۴۰م) زوکړی چې پر (۱۸۶۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتر، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لویې چارې لرلې، د ده له لیکنو څخه د پنجاب مشران (۱۸۶۳م) د پنجاب راجکان او نور پېژندل شوي کتابونه دي (انډین بیوګرافي ۸۰).

اترو ته کښاست، چاريکار ته له راتلو سره سم يې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷مه).

د انگریز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سړی و، ومانه او په بهرني سیاست کښې د اطاعت مننې په شرط د مرستې ژمنه ورکړه. سردار د اړتیا له مخې و منله او د ۱۲۹۶ هـ د روژې پر (۵مه) کابل ته راغی او پر تخت کښېناست.

امیر عبد الرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنیوالي د ادارې په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې يې لیدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژنده او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هېواد د قبیلو له مشرانو سره څه ډول کلک چلند وکړي او له بریتانوي هند سره په بهرني سیاست کښې څومره پوست وي چې له هغوی نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امیر پر کابل برلاسی شو او ژر يې په دغه ښار کښې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته لاړ.

خو مخکښې تر ده، جنرال رابرتس له لسو زرو جګړنو سره محمد ایوب خان له کندهاره وېشلتلی او ایران ته يې شړلی و.

همدا چې امیر کندهار ته ورسېد، انگریزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرتس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال ستيورات د جلال آباد او خیبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انگریز دویمه جګړه پای شوه.

امیر عبد الرحمن خان په کندهار کښې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې يې ګرد سره اېل کړې، د افغانستان د نورو سیمو اېلولو ته يې هم پام واړاوه، ډېر ژر يې خپل مخالفان مړه، بنديان او یا بهر ته وشړل.

د بریتانوي هند دولت هم امیر غښتلی کړ، پر (۱۸۸۰م) کال يې پېنځه سوه زره روپۍ، څو سوه توپونه او څو زره توپک ورکړل، هر کال يې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امیر ژر پیاوړی او پر ټول هېواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ع کال يې هرات او کندهار ونيول او پر (۱۸۸۴م) يې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واکمنۍ يې علیمردان وپرخاوه او پر ځای يې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته يې د افغانستان شمالي ولایتونه تر میمنې او اندخوي پورې پر (۱۸۸۵م) کال ونيول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته يې وسپارل، خو نوموړي سردار پر ۱۸۸۸ع هلته سرغړاو شو.

امیر عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شریف ته لاړ، اسحاق خان يې تر اموها خوا وشاره او ګرد سره شمالي ولایتونه يې لاس ته راوړل.

د ده پر مهال غلجیو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امیر هغوی پر سر وټکول او تر دې وروسته يې د منځني افغانستان هزاره ګان هم اېل کړل (۱۳۱۱ هـ ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران په کښې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳=۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان څرخي تر برید لاندې راغی، ټول وګړي يې اېل او مسلمان کړل او په "نورستان" يې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کښې زړور، جنگیالي او پیاوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کښې يې ساري نه لاره، دی نوبتګر او په نړیوالو پېښو پوه سړی و، څه نا څه لیک لوست يې هم زده و. په دري ژبه يې (پندنامه) نومې کتاب هم لیکلی او "تاج التواریخ" يې هم د ده په لارښوونه لیکلي او

په ده پورې اړه لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حیدر خان "خرخي" فرامرزان، غلام حید خان "لنډی" پیاوړی پوځ جوړ کړ، په خانګړې توګه یې د جاسوسی اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان یې هر خوا ولېږل؛ په افغاني ولایتو او ښارو کې یې د پوستې څانګې پرانیستي؛ شرعي محکمې یې بیا روغې کړې؛ دین پوهان یې د کابل په شاهي مدرسه کې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه یې جوړه او د ټویک جوړولو یوه کارخانه یې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالك او د ولایتونو د مسنوفیانو تر څارنې لاندې یې د مالیې څانګې سمې کړې؛ د کورني تګ له پاره یې دارهدارۍ پانې (لارپانې) دود کړې او غله، لارښوونکي او نارامي یې تر کلک څار او ګواښ لاندې ونيول، ځکه نو امنیت ټینګ شو او سوداګري او صنعت وده ومونده او ټول هېواد د یوازینۍ ادارې خاوند شو.

خو په بهرني سیاست کې:

امیر پوست سړی او ښه ډیپلومات و، له انګلیس دولت سره یې په سره سینه چلند کاوه، تل به یې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې یې منلې. وروسته تر هغې چې د امارت په پیل کې یې هېواد اېل کړ او پر ۱۸۹۶ع یې د "ضیاء الملة والدين" بلنوم واخیست او په نوموړي بلنامه خطبه وویل شوه، سکه ووهل شوه، نارامي او سرغړاوې ټول ووژل او پاتې یې وشړل؛ بېغمه د هند د ګورنر جنرال لارډ دفرین د لیدو له پاره راولپنډۍ ته لاړ او د دوستۍ مزي یې لا پسې ټینګ کړل. (۱۸۸۵م) څو کاله وروسته یې خپل کشر زوی سردار نصر الله خان لندن او د انګریز ملګې دربار ته هم واستاړ. (۱۹۸۵- اپریل، ۱۳۱۲هـ).

له ګاونډیو هېوادونو سره د امیر د مهال غوره سیاسي پېښې:

۱- د تزاری روسیې دولت د هرات پر شمالي سیمه (پنجده) یرغل وکړ (۱۳۰۳هـ، ۱۸۸۵ع) سره له دې چې د افغاني پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله، خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله. امیر عبد الرحمن خان په تاج التواریخ کې په دې اړه داسې لیکي: د ۱۸۸۴ع کال د جولای پر میاشت د بریدونو د ټاکلو له پاره د انګریزي کمیسیون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کمیسیون مشر جنرال یلتای غوره شوي وو، خو د کار تر پیل وړاندې روسانو پنجده ونيوه.

تر دې پېښې وروسته یو بل کمیسیون چې مشري یې سرجوزف ویست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ څانګې دویم منشي کوله او غړي یې کرل هیولډیچ، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید ټاکنې له پاره وټاکل شو، نوموړي کمیسیون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پای کړ.

امیر د هغوی د خدمت او هڅو ستاینه وکړه او د سرو زرو نښانونه یې ورکړل، په پای کې د ۱۸۸۷م پر جولای د برید ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپترزبورګ کې لاسلیک او پنجده په رسمي توګه له افغانستانه بېله شوه.

د رجوي په تړون کې د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالار پورې سیمي راغلي. امیر له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامیر تر کوهسار پورې په نخښه کړي، خو داسې ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنیل ایت د پخواني تړون پاتې ټکې هم حل کړل، په دې توګه امیر وکړای شول چې د دوو سترو امپراتوریو تر منځ حکمراني وکړي.

۲- بل هغه سياسي کار چې امير د افغانستان د خلکو د جرگې له خوښې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاريخ کې ستره گرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډيورند تړون دی چې د بریتانوي هند له دولت سره يې د افغانستان ختيز او جنوبي بريدونه وټاکل.

امير وايي: ما له هندي وایسرایانو لاردرېن او لارډ سالیسبري څخه هیله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د بريد ټاکنې د کمیسیون د مشر په توګه راولېږي خو زما ناخوښۍ او د سردار اسحاق خان نارامۍ هغه وځنډاوه.

لارډنسېون د سلطنت نایب لارډ رابرتس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرتس چې په افغانستان کې ناپوره سابقه لرله او کېدای شوه چې خلک ورته راپورته شي، ما د هغه راتګ وځنډاوه چې په پای کې د ۱۸۹۳م د سپتمبر پر وروستيو د هند د بهرنیو چارو وزیر "سرهنري مارتيمر ډيورند" Sir Mortimer Durand (۱) د بريد ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی. د دغه کمیسیون غړي کلنل الیس، کېتان مانریس اسمت، مستر کلارک، مستر وانلد او څو نور هندیان وو.

په کابل کې له امیر سره سياسي مرکه پیل شوه او په پای کې يې د ډيورند کرغېرن تړون لاسلیک شو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخې د ډيورند بريد له بلوچستانه تر چترال او واخان پورې وټاکل شو.

۱- د (۱۸۵۰م) د فبرورۍ پر (۱۴مه) زوکړی، د میجر جنرال سراجي زوي دی. ايم ډيورند پر ۱۸۷۳ د بنگال هېوادني خدمت ته ونيول شو، پر (۱۸۷۹م) په کابل کې د رابرتس سياسي سکرتېر و، له (۱۸۸۴ - ۹۴م) کالو پورې د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتېر او وروسته په تهران کې د انگریز سفير و. (مادريد، واشنگتن هند بيوګرافي، ۱۲۸).

د چمن، پښين، چغنی، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاړه څنار، اپريدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلان او چترال چې د افغانستان څمکه وه، له افغانستانه بېله او په هند پورې وتړل شوه او د انگریز له لوري امیر ته د یو میلیون و دوو سوو روپيو پر ځای د کال یو میلیون و اته سوه زره روپۍ وټاکل شوې همدا راز يې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډيورند تړون د گندمک کرغېرن تړون رېښتیني کړ، خو امیر زوی یعقوب خان په بېرني، گډوډ حالت او د پردیو لښکرو د یرغل په ترڅ کې په زور د گندمک تړون لاسلیک کړی و، همداراز دی چې د خلکو استازي او د هېواد پاچاه نه و، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره. امیر عبد الرحمن خان د ملت د استازيو او ولسي جرگې له منلو یا نه منلو پرته په ځانګړې توګه ډيورند تړون منلی و.

په هرډول د ډيورند کمیسیون د (۱۸۹۳م) د نوامبر پر ۱۴ له کابله وووت.

امیر عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کې د ۱۳۰۰هـ شاوخوا ۵۸،۷۴۰ پوځیان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ایران او هند په بريدونو کې يې د امارت تر ټینګښت وروسته دغه چمتو او يلجاري پوځیان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سړي ټول (۵۶۰۰۰) سړي.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سړي ټول (۱۶۰۰۰) سړي.
- (۱۰۰) د توپخاني بترې هره یوه (۱۰۰) سړي له (۶) توپو سره ټول (۱۰۰۰۰) سړي.

- شاهي ځانګړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سړي ټول ۲،۴۰۰ سړي.
- پولیس ځواک ټول (۲۰۰۰۰) سړي.

- سواره ایلجاري ټول (۱۰،۰۰۰) سري

په دې توگه د ټول وسله وال پوځ شمير ۱۴۸،۴۰۰ ته رسېده چې امير د هغوی په مرسته وکړای شو چې په هېواد کې بېساری امنیت ټينگ او سرغړاوي وټکوي.

امير عبدالرحمن په کابل کې د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنګرۍ، توپ جوړولو، عرق وېستلو، څرمنې، بوټ جوړولو، سابون، د گنډنې کارخانې، چاپخونه او صحافي جوړې کړې.

پوځي، کورنۍ، عدليه، د ودانولو، روغتيا، کانو، سوداګرۍ، د پوستې څانګې او ديني مدرسو يې پرانيستي، څو ماني او کابل شاهي ارګ يې ودان کړ او ټول هېواد يې تر يوازينۍ ادارې لاندې راوست چې دغه هڅې يې د مننې وړ دي.

امير عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کې د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو (۱۹ جمادى الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱م) (وګورئ ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوی ته داسې اېل او له سرکېنو تش هېواد پرېښوو چې خلک يې د نامه په اورېدو لږ زېدل او تر مرګ وروسته يې هم د ده مړينه نه باوروله.

تر ده وروسته يې مشر زوي حبيب الله خان د "سراج الملة والدين" په بلنامه د کابل پر تخت کېښاست د اکتوبر ۱۹۰۱م) او پر (۱۹۰۴م) يې خپل مشر زوی عنايت الله د هند وایسرای لاردرکنز ليدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لويس ولیم کابل ته راغی او له امير سره يې د (مارچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵م = ۱۴ محرم ۱۳۲۳هـ) تړون لاسليک کړ.

د امير حبيب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له يوه

پاڅونه چې په جنوبي کېنې د جانداد احمدزي په مشر تابه شوی و، بله پېښه نه ده ليدل شوې ځکه چې پلار يې وړاندې هېواد، د کار له سړيو تش کړی و، په دې توگه امير په وړ چاپيريال کېنې په سره سينه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال يې کندهار، هرات، ميمنه او بلخ وکتل، او د ۱۹۰۷م پر جنوري د سلطنت د مرستيال لاردمنتو په بلنه هند ته لاړ او د همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خيبر له لارې بېرته راستون شو.

امير له وزگارتيا او کورني امنیت سره سره هم په هېواد کېنې کوم غوره کار و نه کړ، ده د نوي مدنيت څو کوچنۍ نخښې راوړي، له هغو څو وړو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبې په نامه د يوه ملکي ښوونځي پرانيستل، يو پوځي ښوونځی او په کابل کېنې څو نور لومړني ښوونځي دي. همدا راز يې (سراج الاخبار افغانيه) خپور کړ او په کابل کېنې يې دوې چاپخونې، څو ماني، باغونه، سړک او دمه ځايونه ودان کړل.

د لويې جګړې (۱۹۱۶م) پر مهال يې خان ناپيلي وباله.

د امير کورنی سياست، د پلار په توپير پوست و او خلک يې نه ازارول، په خپله يې ديني حکمونه (روژه لمونځ) پر ځای کول، خو د ادارې په ډول، تشکيل، ماليې غونډولو او نورو هېوادنيو چارو کېنې يې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زورسيستم يې پر ځای پاتې شو.

امير حبيب الله خان د ۱۳۳۷هـ د جمادى الاولى (۱۸) د پنجشنبې پر شپه (۱۹۱۹م) د لغمان د کله گوش په ښکارځي کېنې د تومانچې په ګولۍ وویشتل شو او له نړۍ يې سترګې پټې کړې (وګورئ ۸۹ نومره عکس).

په جلال آباد کېنې يې ورور د پاچهۍ غږ پورته کړ خو د افغانستان

خلکو د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د گټلو له پاره د اتلولۍ غورځنګ پیل کړ، افغان خپلواک غوښتونکیو د (۱۲۹۷ ل = ۱۳۳۷ ق = ۱۹۱۹ م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جگړه پیل شوه.^(۱)

ټولنیزه او فکري اوضاع

د کندهار هوتکي دولت تر ړنګېدو او د نادر افشار تر لنډې واکمنۍ وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱۶۰۱ هـ ق) کال د احمد شاه غورځنګ او د آزاد افغانستان نوی جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کېنې پخوا منځته راغلې وې، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غوښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هغو او غورځنګو له امله دې یو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځته راشي. د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر ړنګېدو وروسته څو پېړۍ د صفویانو او بابریانو د یرغلو په پېښو کېنې د سختۍ، تریخوالي او کور پر کور جگړو په درشل کېنې تېرې کړې او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو څخه متحسس وو، څو چې د کندهار هوتکیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردۍ واکمني پر شا وشړله او له منځه یې یووړه. روښانیانو، خوشال خان خټک، ایمل خان مومند، شېر خان ترین او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایڅوړ - مقابلي وکړې او خپل ولس یې له ښکېلاکه وژغوره.

په دغو ترڅو جگړو کېنې خلک په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنګ پالنې ته یې فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

۱ - د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

په کندهار کښې د شاه حسين هوتک دربار د ادب او ادبياتو او پوهانو ځای و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتک د پټې خزائې کتاب وليکه چې د (۱۱۴۰ هـ ق) شاوخوا د فکري او ادبي حرکت يوازنی ښکاروندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه ښکاري، ځکه چې په خپله احمد شاه د ښې قريحې خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی و، چې د پښتو شعر ديوان لري، د ده په کورنۍ کښې تيمور شاه د دري او پښتو ديوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د ديوان لرونکی و. د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري يې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور څو تنه شهزادگان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هېواد په ښارو کښې علمي کورنۍ وروزلې چې د هغو پايتڅوړ په وروستيو دورو کښې د خورا لويو فکري، ادبي او سياسي کارنامو مصدر وگرځېد، لکه د کندهار د بارکزيانو د خاندلوم کورنۍ چې د خپلواکۍ تر جگړې پورې د قاضي القضاات منصب په همدې کورنۍ پورې اړه لرله چې دا منصب اوس د عدليه وزير له منصب سره سم و په دې کورنۍ کښې د علمي تاليفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او يا د دوی په تشويق نورو مولفانو د کتابو په تاليف لاس پورې کړی دی لکه ملا محمد سعيد بارکزی چې د سدوزي شاه محمود په وخت کښې قاضي القضاات و او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان د نصيحة المومنين رسالې ليکوال دی، د عبدالقادر سليمان خېل زوی اختر محمد د امير شيرعلي خان په وختو کښې يې د الدفعه رساله د خانملا عبدالسلام د محمد سعيد د زوی په هڅون ليکلې وه. د الکوزي ملا اسماعيل کورنۍ هم د احمد شاه ابدالي پر مهال په کندهار کښې وه چې زوی يې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد شاهي ښار قاضي او بيان الوافيه لطايف الصوفيه و تعليم السلوك او د

کاشفه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ هـ کال د دويمې خور (ربيع الثاني) پر ۶ مې دی. د ملا احمد ورور پير محمد هم په کندهار کښې د هغه مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ هـ کال يې د عقيدة المشايخ وانهالما کتاب په عربي ژبه ليکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتک هم د کندهار نامتو عالم او د ښار قاضي و، چې پر ۱۲۶۴ هـ کال يې د ارشاد الحق کتاب په عربي ژبه وليکه، د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سيد جمال الدين سره آشنایي درلوده، د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې کتاب ليکلی دی چې د ميا فقير الله جلال آبادي شاگرد و.

د ملا بابې موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکيانو له وختو په کندهار کښې وه چې زوی يې مولوي فيض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف الوزرا شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کښې د تدريسي رسالې مولف و، تر هغه وروسته د سدوزيو د وختو په پای کښې د فيض الله زوی مولوي حبيب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲۶۳ هـ) چې په عربي، دري او پښتو ژبو يې په معقولو او منقولو علومو کښې ۳۳ ټوکه کتابونه ليکلي دي، په رياضي منطق اصول فقه او نورو اسلامي مروجو علومو کښې يې تازه او بکر انتقادي آثار ليکلي دي، تر ده وروسته يې زوی مولوي عبدالرحيم او لمسی يې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوړوستيو دورو نامتو عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلې قوانينو په ترتيب کښې يې د ستاينې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقيانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه

وه چې په روزآباد کښې ښخ دی، احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راوست، د پای حصار مدرسه یې وروسپارله، له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا شول چې د هغو له جملې څخه عبدالاحد خلیفه، ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی، د نورالدین لمسی او د ملا میرزا کړوسی و، څو کتابه یې لیکلي دي چې یو له هغو څخه په اصول فقه کښې الملهم نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هـ شاوخوا) همدا راز د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رساله نحو مولف، محمود مشرف او خلیفه محمد حسین خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي و.

یوه بله علمي او سیاسي کورنۍ په پېښور کښې ډېره مشهوره وه، چې ستر نیکه یې د تاج خان زوی اخون ترکمان، د کندهار له غورې مرغۍ څخه تللې او د پېښور د شمالي سیمې په امازی کښې اوسېد، زوی یې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاگرد په علم او عرفان مشهور او پېښور کښې د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کښې یې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه، د احمد شاه په نامه یې د ده د عرفاني وینا په شرح کښې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب لیکلی دی، د ده لمسی د داد الله زوی قاضي عبدالکریم د نصاب التوحید په نامه یو کتاب ولیکه، خو د محمد غوث لمسی د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸م کال د لاهور درې خوايي (مثلث) تړون لاسلیکونکې و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه دیوانونه په دري او عربي ژبو درلودل او د جواهر نغز، سلوة التقرير فی ترجمه التحرير، نفحة المسک او تسلیه العقول او سلوة الکبيب مؤلف او د قصیده بانیه وویونکې و. قاضي عبدالقادر د فضل قادر

زوی د قاضي حسن لمسی د امیر شیر علی خان د دربار عسکری سر منشي او له انگریزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب ژباړن و، چې دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کښې چاپ شوی دی.

د هرات د برنا باد د میرزایانو کورنۍ هم د فرهنگ او ادب پوهان لرل چې د هغو له جملې څخه میرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فایض د هرات د ابدالیانو او درانیانو منشي او خطاط و، دا شعارو د یوان او ډېره خوږه مثنوي یې درلوده (د یوولسمې پېړۍ منځ) بل میرزا ابر طالب د ده مشر وراره چې مایل یې تخلص و، هم د دري اشعارو دیوان درلود، د محمد کاظم زوی میرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعین او د برناباد منشوری تذکرې خاوند په هرات کښې د هادي متخلص په عشرت هروی په هرات کښې د شهزاده تیمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزی ملک سنجر د غور د ملکانو اولاد او یا سهل وملا مسکین (دهزاره لهجی شاعران) په هرات کښې د ده معاصرین وو.

د سدوزیو په دوره کښې او تر هغو وروسته د مجددیانو کورنۍ هم زیات روحاني شهرت درلود، عالمان او دیني قریحي شاعران په کښې پیدا شوي دي، چې په ټوله منځنۍ آسیا کښې له خراسانه نیولې تر سر هند ماوراء النهر او د چین د خاورې تر څنډو پورې د نقشبندی طریقت د تلقین مرجع و او یو ډول خراساني اسلامي ثقافت یې روزلې دی چې مدار یې شریعت او تصوف و، خو په نقشبندی طریقت کښې یې تصوف تل د خلکو په ګټه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندی مجددیانو چې د افغاني پاچهانو له دربارو سره رابطه درلوده ځکه یې نو په سیاست، فرهنگ او ټولنه کښې هم لوی لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدین فرخشاء اولاده ده، چې د کابل

شمال ته د پنجشير. فرخشاډ په دره كښې ښخ دی. امام رفع الدين له همدې كورنۍ څخه له كابل څخه سر هند ته ولاړ. دده نه اولادې څخه شيخ احمد مجدد الف ثاني د مولان عبدالاحد زوى چې د نسب سلسله يې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ كال د شوال پر ۱۴ په سر هند كښې وزېږېد او په طريقت كښې يې د خواجه محمد باقي كابلې (چې پر ۱۰۱۲ هـ مې دى) لاس ونيو. او استفاضه يې وكړه په هند او افغانستان كښې يې ستر عملي او روحانى شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ كال د صفرى پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ۶۳ كالو په عمر په سر هند كښې مړ شو.

د سدوزيو د شهنشاهۍ په وختو كښې له دې كورنۍ څخه شاه غلام محى الدين مجددي د غلام صادق زوى د حضرت مجدد شپږم لمسى او د هغه زوى شاه نظام الدين متخلص په نظام د درى ديوان خاوند په ښكار پور كښې روحانى شهرت او د كرهني ډېرې ځمكې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاه غلام محمد نومېد (پر ۱۱۷۸ هـ كال په پېښور كښې مړ دى) د كندهار د مجددينو نيك. دى. د دوى د بل ورور شاه عزت الله اولاده په يار كند كښې او سيد له اوشاد صفى الله متخلص په صفى د درى د ديوان خاوند و او څلور نور كتابونه يې هم تاليف كړي وو (۱۱۵۶ - ۱۲۱۲ هـ) د يمن په حديد كښې ښخ دى اولاده يې په كابل او ننگرهار كښې وه چې د هغو له جملې څخه شاه عبدالباقي متخلص په باقي (چې پر ۱۲۸۷ هـ كال په كابل كښې مړ دى) د دري اشعارو ديوان درلود، چې د كابل د شوربارزار د حضرتانو نيكه دى، زوى يې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا كښې) او د هغه زوى ناصرالدين متخلص په جانان او شمس المشايخ فضل محمد متخلص په فضلي د ديوان خاوندان شاعران وو، شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوى او د شاه غلام محمد لمسى (۱۱۸۴ - ۱۲۳۸ هـ) د

عمدة المقامات ليكوال او په دري شعر د ديوان خاوند د تيمور شاه او شاه زمان د دربار له لويو روحاني كسانو څخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوى او د شاه فضل الله درېيم لمسى د انساب الانجاب او انيس المريدين او نورو ليكوال دي. مير احمد متخلص په اظهر (۱۲۰۶ - ۱۲۶۹ هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس، اربعين، سبيل الرشاد او مناقب الطاهرين مؤلف د غزلياتو ديوان او شپږ مثنوي او څو نور كتابه لري.

د علي خان پوپلزي كندهارى د زوى وكيل الدوله عبدالله خان كورنى. هم اداري لښكري خلك او د فرهنگي او د ادبي ذوق خاوندان درلودل، د هغو له جملې څخه په خپله عبدالله خان (چې پلار يې پر ۱۲۰۱ هـ مې دى) دري شعر وايه د هغه زوى محمد علم خان وكيل الدوله متخلص په "علم" هم په درى ژبه شعر جوړاوه (دى پر ۱۲۹۳ هـ مړدى) مير هوتك خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزي زوى (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا كښې) له هنرمندو شاعرانو څخه و، په درى ژبه يې ديوان درلود، بل ورور يې الله يارخان راسخ هم شعر وايه او مولوي محمد ابراهيم بل ورور يې د خپل وخت له عالمانو څخه و، دې كورنى. د هنر، ادب او فرهنگ په خپرونه كښې لوى لاس درلود.

بله ادبي او روحاني كورنى. د شيخ سعدالدين احمدانصاري د عبدالغفار د زوى ده، چې صوفي او اديب سپړى و، د ده آثار د معدن وحدت او ديوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوكو پورې رسېږي، دى د كابل په ده يحيى كښې پر ۱۲۲۵ هـ كال وفات شوى او زوى يې ميرظهورالدين ظهور د شعرديوان لري او د طب د كتابو مؤلف و، د ده بل زوى ميرامام الدين متخلص په درويش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پاى منار مؤلف دى، ميرقطب الدين متخلص په فارغ د دري ژبې

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، میر حسام الدین احمد، میر نجم الدین احمد، میر نظام الدین او هم میر سیف الدین عزیزی د میر مقام الدین زوی (د ۱۲۸۲ هـ په شاوخوا کښې) د دری شعر د قریحې خاوندو.

د دې دورې نور شاعران او لیکونکي دادې:

سید ابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ هـ کال د بدخشان په جرم کښې زیږېدلی او پر ۱۳۰۶ هـ کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشي چې پر ۱۲۲۳ هـ مړ دی، میرزا محمد واصل فروغی د شاه زمان معاصر، امیر سبحان قلي خان دروازی (د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې) لعل محمد عاجز د پیر محمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۳۸ هـ کال مړ او د تیمور شاه د دربار طبیب و، میر عصمت الله متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهادي دی د اشعارو د دیوان خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ هـ مړ دی، جنید الله حاذق د صوفي اسلام هروی زوی چې پر ۱۲۵۹ هـ کال په کندهار کښې مړ دی د اشعارو دیوان او د یوسف و زلیخای حاذق په نامه یې مثنوی درلوده، شهاب ترشیزی هروی د تیمور شاه د وختو شاعر او د دیوان خاوند، میر محمد نبی احقر بدخشي چې پر ۱۲۶۹ هـ کال په رستاق کښې مړ دی په عروضو کښې د حدایق الحقایق د کتاب د قوافی رسالې، په فلسفه حکمت او دینیاتو کښې د هشت بهشت مؤلف د لیلی او مجنون، د حضرت امام حسین د شهادتنامې د مثنویاتو ناظم، میرزا احمد خان مستوفي کابلی (په ۱۲۸۰ هـ مې) د دیوان خاوند شاعر، د میرزا علي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ هـ) د محمد زوی پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلی زوی میرزا عبدالواسع "۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ هـ" د اشعارو دیوان درلود او د دربار طبیب و د سیدانو د تنگي د سعد الله زوی میر سعد الدین "۱۱۹۸ هـ -

۱۲۸۴" د اشعارو د دیوان خاوند، علي نقی متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان څښتن، فرحت هروی د اشعارو د دیوان لرونکی، ولی طواف کابلی د محمد علی زوی "د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کښې" د دري ژبې ناخوانه شاعر، د محمد نبی خلمی زوی دا ملا عبدالقیوم صوفي مشر به شاعر چې "پر ۱۲۶۵ هـ زیږېدلی د اشعارو د دیوان او د تنبیه المرایې او قیامت نامې د مثنوی او د دری او تورکي د مجمع الاشعار، د درة الشهزاد د مثنوي خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تیمور زوی د انگریز او افغان د لومړي جگړې د پېښو په اړه د جنگ نامې په نامه د منظومې ویونکې، د میرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵۶ هـ شاوخوا" میر محترم حافظ جي د دری اشعار د دیوان خاوند، د مرتضی کابلی زوی میر مجتبی متخلص په الفت "چې پر ۱۲۲۴ هـ زیږېدلی" د اشعارو د دیوان څښتن، د مراد محمد بدخشي زوی دا ملا عبدالله چې د خپلو اشعارو دیوان یې پر ۱۲۹۸ هـ کال ترتیب کړی دی، میرزا محمود سالك بالاحصاری "د ۱۲۶۰ هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان خاوند، د وزیر فتح خان منشي شرر کابلي د اشعارو د دیوان خاوند، په بخارا کښې گل محمد افغان د اشعارو د دیوان څښتن، د محمد علي پادخابي لوگری زوی مولانا محمد عثمان د عجایب الاخبار، گلشن اسرار، بزم طرب، نزهة المشتاق، گلچین بساتین، مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د نذر علی زوی قربان په کاتب د ناظم الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د یوان لرونکی.

میر عنایت الله بدخشي د اصول المعیشت ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند "چې پر ۱۲۹۰ هـ مړ دی" د میر یوسف علي بدخشي زوی برهان الدین لاغردجام جم او روضة نور ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند د ۱۲۹۱ هـ په شاوخوا کښې) د میر احمد شاه بدخشي زوی میر محمود شاه د اشعارو د دیوان

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ مې دی) د عبدالصمد رستاقي زوی سید جعفر د گلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی (چې پر ۱۲۸۴ هـ مې دی) نعمت الله محوی میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمد قلبي د اتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهید مارملی بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکزي لور عايشه د دري ژبې شاعره او د تیمورشاه په وختو کښې د دیوان خاونده، د سکندر خان لور محبوبه هروی د دري ژبې شاعره (د ۱۲۶۴ هـ په شاوخوا کښې) د سید محمد عظیم لور مستوره غوري د غور د پرچمن اوسیدونکی (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاونده، د سید عبدالله کرخي هروی لور مریم د دري ژبې شاعره او د دیوان خاونده (۱۲۵۷ - ۱۳۰۸ هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالاحصاری کابلی شامل (۱۲۳۸ - ۱۳۰۵ هـ) په دري ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملک زوی میرزا محمد نبي واصل "۱۲۴۴ - ۱۳۰۹ هـ" د امیر شیرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهین د بدايع الصنائع مولف د لیلی مجنون او تحفة دوستان ناظم، احمد علی شاه کندهاري په دري ژبه د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ مې دی) سید میرمشوافی هروی (۱۲۸۰ - ۱۳۳۳ هـ) په دري ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې ډېر متین اشعار یې درلودل، سید فخرالدین مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲ - ۱۳۰۵) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشي د میرزا اسمعیل زوی (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې)، په دري ژبه د پښخو دیوانو څښتن، صاحبزاده عشرت کندهاري (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور ندیم کابلی (۱۲۹۶ - ۱۳۳۴ هـ) په

دري ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی ندیم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳۶ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهیم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۲۸ هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پښخو کتابو او د تحفة شهنشاهی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاورۍ (۱۲۶۰ - ۱۳۴۹ هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربی قصیدو او قیصر نامې ویونکی.

پښتانه شاعران:

عبدالرحیم هوتک د دیوان خاوند، عبدالحمید مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰ هـ) د درو مرجان په نامه د دیوان او د شاه و گدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنگ عشق او شرعة الاسلام په پښخلسو زرو بیتو کښې د دد آثار دی (۱۱۴۸ هـ). پیرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان یې پر ۱۱۹۶ هـ کال بشپړ شوی او هم یې د پښتو گرامر کوچنی کتاب د معرفه الافغاني په نامه پر ۱۲۳۸ هـ کال لیکلی دی، شمس الدین کاکړ کندهاري چې پر ۱۲۳۸ هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاه حسین هوتک، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانۍ د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپیرمحمد هوتک د سرور زوی د ۱۱۴۰ هـ شاوخوا کښې د افضل الطرایق ناظم، د داودخان کندهاري زوی محمد هوتک د پټې خزانې او خلاصة الفصاحة مولف (د ۱۱۴۲ هـ په شاوخوا کښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱۶۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبیان مولف، بریدي خان مومند د شاه محمود هوتک د حالاتو په اړه د محمودنامې ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخوا کښې) شهر محمد هوتک (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ) د اسرارالعارفین او تجوید افغاني مولف، اخوند گدا د نافع

المسلمين مولف او د اشعارو د ديوان خاوند (د ۱۱۶۰ هـ په شاوخوا کښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰ هـ کال) په پېښور کښې د اشعارو د ديوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷۶ هـ کال د احمدشاهي شهنامې ناظم، محمد مظفر د اسماعيل زوی د ۱۱۲۶ هـ په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاريخ مترجم، د حافظ رحمت بربخ زوی نواب الله يارخان د ۱۲۲۸ هـ په شاوخوا کښې د عجائب اللغات پښتو مولف، عبدالکريم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ کال د زين العلم ناظم چې له عربي عين العلم څخه يې ژباړلی و، حافظ الپوری (پر ۱۲۰۰ هـ کال) د ديوان خاوند، قاسم علي ايريدی د څو کتابو مولف، عبدالعظيم سواتی د اشعارو د ديوان لرونکی (۱۱۶۷-۱۲۵۳ هـ ملاحسن تلوکانی کندهاری د اشعارو د ديوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ هـ کال مړ دی، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د ديوان او د لیلی و مجنون د مثنوی خاوند د (۱۲۱۰ هـ په شاوخوا کښې)، میانعيم متي زی پر ۱۲۳۰ هـ کال د شعر د ديوان خاوند، معين الدين پېښوری پر ۱۲۵۶ هـ کال دوامق او عذرا ناظم، عبدالرسول کندهاری د اشعارو د ديوان، د سفرنامې او آزادنامې څښتن (۱۲۹۰ هـ) ملاجمعه بارک زی کندهاری شاعر چې پر ۱۲۵۹ هـ مړ دی، عزيز خان رناخليل د ۱۲۵۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات د جنگنامې ناظم، د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموی پر ۱۲۸۲ هـ کال د تفسير يسير مولف، دوست محمد خټک کندهاری پر ۱۲۹۰ هـ د بدرمنير، بحر العلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مومند پر ۱۲۰۰ هـ د شعر د ديوان خاوند، ميرزا حنان کندهاری، صديق اخوند زاده او گل محمد هلمندی د اشعارو د ديوانو خاوندان.

د پښتو شاعرانې:

نازو توخی د سلطان ملخي لور او د حاجي ميرويس خان هوتک مور پر ۱۰۶۱ هـ زېږېدلې ده، د ميرويس خان لور زېښه هوتکي (پر ۱۱۲۷ هـ مړه ده) او سپينه هروي (د ۱۲۵۵ هـ په شاوخوا کښې).

له عالمانو څخه مولوي محمداعظم اندر د غزني د شلگر اوسېدونکی، مولوی عبدالله غزنوي او ملا عبدالحق د کندهار د خرقي شريف متولي، صوفي محمد رسول ساکزی (پر ۱۲۸۷ هـ په کندهار کښې مړ دی)، ملامشک عالم اندر غزنوی او ملا سکندر (چې د اميرشيرعلي خان د لښکر قاضي و) ملا محمود او ملا عبدالله د انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسين د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د ميرزاهد هروي د تصور او تصديق پر حاشيې باندې د شرح آنکشافيه مولف دی، مسعود گل د قاضي عبدالرحمن پېښوری زوی پر ۱۲۲۶ هـ د عجائب الاخبار مولف، عبدالحليم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ درد حلیميه علی مطاعن احمدیه مولف، ملا عبدالحق د عبدالغفور خروټی زوی د پښتو د ياقوت السیر ناظم او د شرح اربعين مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې يې پر ډېرو ادبي کتابو شرح ليکلی دي، مولانا عبداللطيف د تيمور شاه د دربار صدرالعلماء (چې پر ۱۱۹۵ هـ مړ دی) مولوی محمد عمر ساکزی چې د تجويد په علم کښې يې په پښتو يو کتاب تاليف کړی او پر ۱۲۰۵ هـ مړ دی، سعدالله خروټی چې پر جلالين او پر مولوي عبدالغفور يې شرح ليکلی او پر ۱۲۰۹ هـ مړ دی.

سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبي هڅه بيخي پر ځای ولاړه نه وه او لکه چې و مو ليدل د هېواد په هر گوټ کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتليز نظر يې وگورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

زلميتوب او فعاليت دوره گڼلای نه شو، بلکې دا د تقليد او انتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لږ ليدل کېږي. د دري ژبې ادبياتو هم د دغه عصر په نثر او نظم کښې د انحطاط دوره وهلې او کوم نوښت په کښې نه ليدل کېږي بنایي وويل شي چې حضرت نورالدين عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعراء وو، خو پر عکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه، د پير محمد کاکړ کندهاري، حميد مومند او نورو غوندې د ابتکار او ښې قريحې خاوندان شاعران په کښې پيدا شول، په تېره بيا حميد او کاظم خان خټک متخلص په شيدا د هندي سبک چاشني پر پښتو گډه کړه.

د سدوزيو دوختو په دري ادبياتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبک پيروان دي، خو تر ۱۲۵۰ هـ وروسته په دري ادب کښې يوه هڅه او خوځښت وینو چې زموږ شاعران د هند د سبک پېښې (تقليد) کوي دا هغه اغېزه ده چې د ميرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کلیات بشپړ مقبوليت په نتيجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې د دغه سبک لومړی پيرو سردار مهردل خان د سردار پاينده خان زوی دی چې مشرقي يې تخلص و. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی يې محمد امين عندليب هم د دغه سبک ډېره پيروي کوي، خو په سې کورنۍ کښې د سردار پاينده خان وروڼه سردار هارون خان، سردار غلام حيدر خان او سردار احمد خان د امير دوست محمد خان زامن درې واړه شاعران او په دري ژبه ديوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوی، خوشدل خان د مشرقي زوی، سردار محمد حسن خان سپاه د تيمور قلبي خان زوی او د وزير فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ هـ شاوخوا)، سردار محمد عزيز د سردار شمس الدين خان زوی د (۱۳۱۰ هـ پر

شاوخوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د گل عباسي، جواهر خمسه، عناصر اربعه مولف او د تفسير کلام الله مفسر (۱۲۵۲-۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعر ويلی دی، خو د دوی په کلام کښې د هند د سبک پيروي اغېزه او د هغه سبک شاعرانه تلازمات او د تخيل طرز لږ ليدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بيا د امير عبدالرحمن خان د دورې ترپايه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پورې) دري شعر د پخوانيو شاعرانو په تېره بيا د هند د سبک د فکري او عروضي تقليد په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړيو کښې منځته راغلل ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خو د افغان او انگرېز تر لومړۍ او دويمې جگړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپايي نوي مدنيت اغېزې افغانستان ته راوړسېدلې، د دغه ځای پر ادب يې هم اغېزه وکړه او همدا (د ۱۳۲۰ هـ ق شاوخوا) د افغانستان په نويو ادبياتو کښې د نوي فکر څرک ښکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنيت اغېز د دغه وخت په ادب کښې راووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبک او قالب يې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو هم هغه پخواني عروضي قالبونه ښه وبلل، خو لږ تر لږه زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېده او وینو چې مولوي محمد سرور او اصف کندهاري د جهان اوضاع ته د خير کېدلو او نوی مدنيت ته د ترغيب او تشويق په اړه يوه قصيده ويلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې د امير شيرعلي خان پر مهال لومړي ځل د "شمس النهار" په نامه يوه چريده د کابل له بالاحصاره خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳ هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ گڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري په مديريت د پوهانو د يوې ټولنې له خوا چاپ شوه، د معارف د خپرېدو،

د ښوونځيو او مطبوعاتو د تأسيس او د ادبي نويو عصري اثارو د ليكنې، ژباړنې هڅه هم پيل شوه. د دغې نوې فكري او ادبي هڅې مخكښ د سردار غلام محمد خان طرزي كندهاري زوی محمود طرزي چې پر ۱۳۸۴ هـ كال په غزني كښې زيږېدلی او د ۱۹۳۳ م كال د نومبر پر ۲۲ مه په استانبول كښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹ هـ ق كال سراج الاخبار افغانيه چې پر ۱۳۲۳ هـ ق كال يې يوازې يوه گڼه خپره شوې وه بيا راژوندی كړ او هغه يې تر اتو كالو پورې د يوې پېنځلس ورځنۍ موقوتې جريدې په توگه خپره كړه، چې د افغانستان د خلكو د وينتابه او خپلواكۍ غوښتنې هڅوونكې شوه، د دري ژبې په نشر او نظم كښې يې نوی فكر او نوې انشاء وروزل؛ شل كتابه يې له توركي څخه په دري ژبه ترجمه او يا تأليف كړل، دی لومړی سړی دی چې د افغانستان د صحافت او ليكنې په ډگر كښې يې د فكري او ادبي نوي مكتب بنسټ كښېښوو.

دا مهال د پښتو او دري ژبو نورو ليكونكيو او شاعرانو هم افغاني ادب ته نوی فكر نه يوست د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ - ۱۳۵۲ هـ ق) قاري عبدالله (۱۲۸۸ هـ ق - ۱۳۲۲ هـ ش)، عبدالغفور نديم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتك، مولوي غلام محی الدين افغان، مولوي عبدالرب كندهاري او نورو ليكونكيو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی ليكنې په زړو كلاسيكي قالبو كښې وې، خو څه نا څه يې نوي افكار او مفاهيم چې شلمې پېړۍ زيږولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لومړۍ نيمايي د انگرېز ښكيلاك چې د نوي تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند د سيند تر غاړو خپور شو او زموږ د هېواد له ختيزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انگرېز لومړۍ جگړه چې پر ۱۸۳۹ م كال د سند د لښكر (انډس ارمي) له خوا

پيل شوې وه تر پېنځو كالو وروسته د افغان ملي ځواك په بري او د يرغلگرو په غوڅه ماتې پای ته ورسېده، تر هغې وروسته د هند د ريل پټلۍ دې لورته راوغځېده، د بمبيي او كراچۍ بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د سمندريزو لېږدونو لار پرانيسته، د هېواد لوېديز خوا ته په قاجاري ايران او د شمال پلو ته په تزاري روسيې كښې هم د نوي مدنيت بنسټونو او نوي فكر وده موندله؛ دغو ټولو اغېزناكو عواملو د افغانستان د خلكو پر ژوندانه، فكر، سياست او اداره هم اغېزه كوله.

د دې فكري هڅې او حركت له ممثلانو څخه يو هم سيد جمال الدين د كونړ د سيد صفدر زوی و (۱۲۵۴ - ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد يې له افغانستانه د ختيځ د بدمرغۍ د دريو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پيل، په هند، ايران، عثماني تركيه او مصر كښې يې فكري او اصلاحي نوی نهضت راووست، نړيوال شهرت يې وموند، ده ته د افغانستان او ختيزو هېوادو د وينتابه او نوی فكر لومړی روزنکی ويل كېدای شي. خو د ښكيلاك دسيسو، په افغانستان كښې د شهزادگانو كورنيو جنكو او په هېواد كښې د مركز نشتوالي پرې نه ښوو چې دا فكري هڅه او حركت خپل طبعي تگ ته دوام وركړي، څو چې امير شيرعلي خان پر خپله دويم ځل پاچهي وكړای شول لومړی افغاني كابينه د سيد نور محمد شاه كندهاري صدراعظم په مشرۍ تاسيس او شمس النهار جريده، منظم لښكر او يوه برخه عصري تشكيلات منځته راولي، په سياست كښې يې هم آزاد خپلواك تگلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انگرېز د دويمې جگړې پيل (۱۲۹۵ - ۱۲۹۷ هـ ق) دا لړۍ پريكړه او د امير عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ - ۱۳۱۹ هـ ق) د استبداد تر فشار لاندې په يو ډول فكري جمود كښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ ق كال په كابل كښې سراج الاخبار

ټولنه تاسيس او په نوي فكري هڅه يې بيا لاس پورې کړ، مولوي عبدالرؤف کندهاري سراج الاخبار خپور کړ او په کابل کښې دارالعلوم حبيبيه هم تاسيس شو چې دا نو د ساينس او نويو مضمونو د تدريس پيل و.

دغې فكري هڅې سره له دې چې کورني او بهرني خنډونه يې درلودل پر ۱۳۲۹ ق کال د سراج الاخبار افغانيه د بيا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه ومونده، د "خوان افغان" په نامه په کابل کښې لومړی افغاني سياسي گوند تاسيس شو، چې مرام يې "مشروطيت، خپلواکي او داخلي اصلاحات" وو، خو د دغه گوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق کال يا ووزل شول او يا بنديان شول تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بيا خپور شو همدا دا خوان افغان گوند هم بيا راژوندی شو، تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روشن فکرانو په تنظيم او د معارف په خپرونه کښې يې زيار ويوست، د هېواد د بشپړې سياسي آزادۍ گټلو او د خپلواکۍ د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاڅون او د افکارو په تنوير کښې ددې ټولنې زيار گټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وگټله ټولو روشن فکرانو دنيا ته د نوي آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د ادارې د نوي تشکيل، د مدني چارو په ترتيب د ښوونځيو د تاسيس او مطبوعاتو د پراختيا په لاره کښې زيار ويوست چې دا گټور زيار تر اوسه پر مخ ځي.

کابل

۱۳۳۰ هـ ق

اخځليکونه:

هغه کتابونه چې د دغه کتاب په ليکلو کښې گټه ترې اخيستل شوې:

- ۱- د سيد جمال الدين افغان "تتمة البيان" د قاهرې چاپ- ۱۹۰۱م.
- ۲- د افغان او فارس جگړه - له لاتيني څخه په انگرېزي د جارج نيون هامفورد ايزک ژباړه - د لندن چاپ.
- ۳- زندگانی نادرشاه - د نور الله لارودي ليکنه، تهران - ۱۹۳۹ م.
- ۴- روضة الصفای ناصري - ۸ ټوک د رضا قلبي هدايت ليکنه - تهران ۱۳۰۲ هـ ق.
- ۵- پټه خزانه او پاڅون يې د حبيبي په قلم، کابل ۱۹۴۴ م.
- ۶- ايين اکبري - د ابو الفضل ليکنه - لکنهو ۱۳۱۰ هـ ق.
- ۷- تاريخ افغانه (اردو) د سيد ظهور الحسن موسوي ليکنه - د هند چاپ - ۱۳۳۰ هـ ق.
- ۸- تاريخ نظامي ايران - لومړی ټوک - تهران ۱۳۱۵ هـ ش.
- ۹- نادرنامه (خطي) د حبيبي د کتابتون نسخه-مolf يې څرگند نه دی.
- ۱۰- سيرالمتاخرين - د غلام حسين ليکنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.
- ۱۱- دره نادره - د ميرزا مهدي استر آبادي ليکنه - بمبيي ۱۳۰۹ هـ ق.
- ۱۲- مجمع التواريخ د ميرزامحمد خليل مرعشي صفوي ليکنه.

تهران ۱۳۲۹ هـ ل کال.

- ۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلين چاپ ۱۳۰۳ هـ ل.
- ۱۴ - تاريخ ايران د سرجان ملکم - بمبيي - ۱۸۶۷ م.
- ۱۵ - تاريخ افغانستان - د مليسون تاليف د لندن دويم چاپ - ۱۸۷۸ م.
- ۱۶ - تاريخ سلطاني - د سلطان محمد خالص کندهاري تاليف - بمبيي ۱۲۹۸ هـ.
- ۱۷ - خورشيد جهان - د شېر محمد ليکنه - گنداپور - لاهور ۱۸۹۴ م.
- ۱۸ - منتخب اللباب - د خافي خان - ايشياتک سوسايټي - کلکتہ ۱۸۹۶ م.
- ۱۹ - حيات افغاني - د محمد حيات خان - لاهور ۱۸۶۷ م.
- ۲۰ - ميرويس نيکه - د بېنوا ليکنه، کابل ۱۳۲۵ هـ ل.
- ۲۱ - آريانا مجله د تاريخ ټولنې له خپرونو څخه.
- ۲۲ - عباسنامه - د محمد طاهر وحيد فزوينی، تهران - ۱۳۲۹ هـ ل.
- ۲۳ - خلاصۃ الانساب ابدالي (قلمی).
- ۲۴ - مشاهير ابداليان - د حبيبي - کابل ۱۳۲۵ هـ ل.
- ۲۵ - رهنمای افغانستان - کابل - ۱۳۲۸ هـ ل.
- ۲۶ - لوی احمد شاه بابا - د حبيبي - کابل - ۱۳۱۹ هـ ل.
- ۲۷ - دول اسلاميه - د خليل ادهم - استانبول ۱۹۲۷ م.
- ۲۸ - مخزن افغاني - د نعمت الله هروي - (قلمی).
- ۲۹ - تذکرۃ الابرار والاشرار - د اخون دريزه - پېښور هندو پريس چاپ، ۱۳۰۸ هـ ق.
- ۳۰ - صولت افغاني - د محمد زردار خان افغان - د لکنهو د نولکشور چاپ - ۱۸۷۶ م.
- ۳۱ - تاريخ افغانستان - لومړی او دويم ټوک د کهزاد - کابل ۱۹۴۶ م.

- ۳۲ - افغانستان در قرن نوزدهم - د سيد قاسم رشتيا - کابل چاپ ۱۳۲۹ هـ ل.
- ۳۳ - اکبرنامه - منظومه - د حميد کشميري - کابل ۱۳۳۰ هـ ل.
- ۳۴ - در زوایای تاريخ معاصر افغانستان، د احمد علي کهزاد - کابل ۱۹۵۲ م.
- ۳۵ - مشاهير الشرق - د جرجی زيدان - لومړی ټوک - قاهره - ۱۹۱۰ م.
- ۳۶ - المسالك و الممالك - د ابن خرداذبه، ليدن - ۱۳۰۶ هـ ق.
- ۳۷ - دائرة المعارف اسلامي - ليدن - ۱۹۲۷ م.
- ۳۸ - ايران شهر - د مارکوارت - برلين چاپ ۱۹۰۱ م.
- ۳۹ - د کرستن سين د "ساسانيانو په وخت کښې ايران" ژباړه - د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م.
- ۴۰ - فتوح البلدان - د بلاذري - قاهره ۱۹۰۱ م.
- ۴۱ - مجمل التواريخ والقصص - د بهار - چاپ - تهران ۱۹۳۸ م.
- ۴۲ - تاريخ سيستان - د بهار چاپ - د تهران ۱۹۳۴ م.
- ۴۳ - تاريخ طبري - د بلعمی ژباړه - لکنهو ۱۹۱۶ م.
- ۴۴ - چچنامه - د علي حامد کوفي سندی - داود پوته چاپ ډهلي - ۱۹۳۹ م.
- ۴۵ - د امان افغان جريده - د کابل چاپ ۱۹۱۹ م.
- ۴۶ - د پښتنو تاريخ - د قاضي عطاء الله، د پېښور چاپ - ۱۹۴۷ م.
- ۴۷ - د ابن النديم الفهرست - قاهره - ۱۳۴۸ هـ ق.
- ۴۸ - د پېښور د موزيم کتيبي - د عبدالشکور - پېښور ۱۹۴۸ م.
- ۴۹ - تاريخ التمدن الاسلامي - د جرجي زيدان، قاهره - ۱۹۰۲ م.
- ۵۰ - تاريخ ادبيات فارسي - د براون - لندن ۱۹۰۲ - ۱۹۲۴ م.
- ۵۱ - کتاب الخراج - د قدامه بن جعفر - ليدن ۱۸۹۲ م.

- ۴۹۶ د افغانستان لنډ تاريخ
- ۵۲ - تاريخ روابط سياسي ايران - د نجف قلي معزی - تهران - ۱۹۴۷ م.
- ۵۳ - تاريخ هند - د دولافوز - تهران - ۱۹۳۶ م.
- ۵۴ - اقبال نامه جهانگیری - د معتمد خان بخشی - کلکته ۱۸۸۵ م.
- ۵۵ - ترك جهانگیر - د فیروز هادی چاپ - لکنهو - ۱۳۲۷ هـ.ق.
- ۵۶ - مآثر رحیمی - د عبدالباقي - کلکته ۱۹۲۵ م.
- ۵۷ - ترك بابر - د عبدالرحیم خان خانان ژباړه، بمبيي ۱۳۰۸ هـ.ق.
- ۵۸ - رقعات عالمگیر - د دارالمصنفین اعظم گده چاپ - ۱۹۴۵ م.
- ۵۹ - منتخب التواریخ - د عبدالقادر بدایونی - د کلکتې چاپ.
- ۶۰ - اکبر نامه - دابو الفضل - کلکته ۱۸۸۶ م.
- ۶۱ - عالمگیر نامه - د محمد کاظم ۱۸۶۸ م.
- ۶۲ - طبقات اکبری - د نظام الدین هروی - کلکته ۱۹۳۱ م.
- ۶۳ - مآثر الامراء - د صمصام الدوله - کلکته ۱۳۰۹ ق.
- ۶۴ - بابر - د فرانسوی فرنارد گروناد - د پاریس چاپ - ۱۹۲۶ م.
- ۶۵ - فارس نامه - د ابن البلخی - د کمبرج چاپ ۱۹۲۱ م.
- ۶۶ - افغانستان در عصر تیمویان هند - د حبیبی، د کابل چاپ ۱۳۴۱ هـ.ل.
- ۶۷ - تاريخ فرشته - د محمد قاسم - د لکنهو چاپ ۱۳۲۱ هـ.ق.
- ۶۸ - زینت الزمان فی تاريخ هندوستان - د ملک الکتاب شیرازی - بمبيي ۱۳۱۰ هـ.ق.
- ۶۹ - تاريخ مختصر هند - د ابو ظفر ندوی - د اعظم گده چاپ ۱۳۵۵ هـ.ق.
- ۷۰ - مجمع السلاطین - د نواب محمد غوث خان بمبيي ۱۲۷۹ هـ.ق.
- ۷۱ - تاريخ ايران - د عبدالله رازی - تهران ۱۹۳۶ م.
- ۷۲ - کبمبج هستری آف انډیا - ۴ ټوک، لندن.

- ۴۹۷ اخليکونه
- ۷۳ - مطلع سعدین - د عبدالرزاق سمرقندی (خطی - کابل).
- ۷۴ - روضة الصفا - د مير خواند - لکنهو.
- ۷۵ - تاريخ سند - د سيد معصوم - بمبيي ۱۹۳۸ م.
- ۷۶ - مفتاح التواریخ - د جان ولیم بیل - لکنهو.
- ۷۷ - لب التواریخ - د یحیی قزوینی - تهران ۱۹۳۵ م.
- ۷۸ - پر بابر نامه باندې د بیورج تعلیقات، لندن ۱۹۲۲ م.
- ۷۹ - تاريخ هند - د ارسکن - لندن ۱۸۵۴ م.
- ۸۰ - تاريخ گزیده - د حمدالله مستوفی - لندن ۱۹۱۰ م.
- ۸۱ - مخزن اسلام - پښتو - داخون درويزه (خطی).
- ۸۲ - سلوك الغزات - پښتو - د ملا مست زمند (خطی).
- ۸۳ - تاريخ مرصع دافضل خان خټک، هر تفورد ۱۸۶۰
- ۸۴ - دخوشحال خان د کلیاتو مقدمه - د حبیبی - کندهار - ۱۹۴۰ م.
- ۸۵ - پښتانه شعرا - ۱، ۲ ټوک - د حبیبی - کابل ۱۹۴۰ م.
- ۸۶ - تاريخ افغاني - د شیخ امام الدین خلیل (خطی - کابل).
- ۸۷ - الکامل - د ابن الاثیر - د مصر د بولاق چاپ ۱۲۹۰ هـ.ق.
- ۸۸ - زین الاخبار - د عبد الحی گردیزی - تهران د ۱۹۳۵.
- ۸۹ - طبقات ناصري - د منهاج السراج - د ع، حبیبی په زیار، کابل - دوه ټوک ۱۳۴۲ هـ.ل.
- ۹۰ - تذکرة الاولیاء پښتو - د سلیمان ماکو - د پښتانه شعراء په لومړۍ ټوک کښې - کابل ۱۹۴۰ هـ.ل.
- ۹۱ - تاريخ بیهقی - دابو الفضل بیهقی - ۳ ټوک، تهران ۱۹۴۷ م.
- ۹۲ - تاريخ یمینی - د ابو نصر العتبی - قاهره ۱۲۹۰ هـ.ق.
- ۹۳ - تاريخ بخارا - د محمد نرشخی تهران ۱۹۳۷ م.

- ۹۴ - حدود العالم - مؤلف يې معلوم نه دي. تهران ۱۹۳۲ م.
- ۹۵ - پادشاهان متاخر افغانستان، د يعقوب علي خوافي، کابل ۱۹۵۳ م.
- ۹۶ - قابوس نامه - د تهران چاپ، ۱۹۴۰ م.
- ۹۷ - جغرافياي تاريخي ايران، د بارتولد، تهران ۱۹۲۸.
- ۹۸ - مسالك الممالك - د اصطخري - ليدن ۱۹۲۷ م.
- ۹۹ - احسن التقاسيم - د المقدسي - ليدن ۱۸۷۷ م.
- ۱۰۰ - چهار مقالة عروضي او د محمد قزويني تعليقات، ليدن ۱۹۰۹ م.
- ۱۰۱ - جوامع الحكايات - د عوفي (خطي) - کابل.
- ۱۰۲ - لباب الالباب - د عوفي - لندن ۱۳۲۱ - ۱۳۲۴ هـ ق.
- ۱۰۳ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة و فخر مدبر - لاهور.
- ۱۰۴ - طبقات سلاطين اسلام - د لن پول - تهران ۱۳۱۹ هـ ل.
- ۱۰۵ - تاريخ مختصر ايران د پاول هورن - تهران ۱۹۳۴ م.
- ۱۰۶ - تاريخ ادبيات ايران - د دكتور شفق - تهران ۱۹۴۲ م.
- ۱۰۷ - اخبار الدولة السلوقية د صدر الدين علي - لاهور ۱۹۳۳ م.
- ۱۰۸ - ذيل جامع التواريخ - د حافظ ابرو - تهران ۱۹۳۷ م.
- ۱۰۹ - جهانكشاي جويني - تهران ۱۳۱۵ هـ ل.
- ۱۱۰ - تاريخ مفصل ايران - د عباس اقبال - تهران ۱۹۳۲ م.
- ۱۱۱ - حبيب السير - د خوان مير - بمبيي ۱۲۷۳ هـ ق.
- ۱۱۲ - سيرة جلال الدين - د محمد نسوي - تهران ۱۳۴۴ هـ ل.
- ۱۱۳ - تاريخ هرات - د سيفي هروي - کلکته ۱۹۴۳ م.
- ۱۱۴ - ظفر نامه دشرف الدين علي يزدی، د کلکتي چاپ.
- ۱۱۵ - د تعديل نسب نامه آل کرت مقاله - د حبيبي په قلم - آريانا مجله ۶۸ مه گڼه کابل ۱۹۴۸ م.

- ۱۱۶ - رياض الانشاء - د محمود گاوړان - حيدر آباد دکن
- ۱۱۷ - نسب نامه افغانه - د محمد عبدالسلام خان عمر خيل، هند - ۱۹۱۴ م.
- ۱۱۸ - ظفرنامه رنجيت د امرنات لاهور، ۱۹۲۸ م.
- ۱۱۹ - عمل صالح - د محمد صالح لاهوري - کلکته ۱۹۳۹ م.
- ۱۲۰ - ترك افغاني - د محمد عباس خان رفعت - دهند چاپ ۱۲۹۹ هـ ق.
- ۱۲۱ - فرهنگ او ستا زميني چاپ.
- ۱۲۲ - خوشال خان خټک - د دوست محمد کامل پيښور ۱۹۵۱ م.
- ۱۲۳ - تاريخ افغانستان - د علي قلي ميرزا - تهران.
- ۱۲۴ - تاريخ ايران - د فروغي - تهران ۱۳۱۸ هـ ق.
- ۱۲۵ - تحفة الحبيب د فيض محمد هزاره (خطي).
- ۱۲۶ - تاج التواريخ، د امير عبدالرحمن - بمبيي ۱۳۳۲ هـ ق.
- ۱۲۷ - مجمل التواريخ بعد نادريه - د ابن محمد امين - تهران ۱۹۴۰ م.
- ۱۲۸ - احمد شاه بابا - د مير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۴ م.
- ۱۲۹ - رياض المحبة - د نواب محبت خان (قلمي).
- ۱۳۰ - د شاه ولي الله دهلوي سياسي مکتوبات، د خلیق احمد نظامي چاپ - علي گده ۱۹۵۰ م.
- ۱۳۱ - د شاه فقير الله علوي مکتوبات - لاهور.
- ۱۳۲ - حيات حافظ رحمت خان - د سيد الطاف علي بدايون ۱۹۳۳ م.
- ۱۳۳ - سراج التواريخ - ۲ ټوک، د فيض محمد هزاره، د کابل چاپ - ۱۳۳۱ هـ ق.
- ۱۳۴ - دامير دوست محمد خان ژوند - د موهن لال - کلکته - ۱۸۳۲ م.
- ۱۳۵ - د بارکزيو عروج - د الایسیس - لندن.

- ۱۳۶ - د کابل پاچهي - د الفنستين - لندن ۱۸۵۱ م.
- ۱۳۷ - د هند د غرب شمال سرحد - د سروليم بارتن - لندن.
- ۱۳۸ - د افغان دويمه جگړه - د ډيورند - لندن.
- ۱۳۹ - د غزني او کابل سياحت - دواين اثر - لندن.
- ۱۴۰ - دسنداردو - د هوک اثر - لندن.
- ۱۴۱ - د هند شمال ته سفر - د کونولي - لندن.
- ۱۴۲ - افغانستان - د سر مکموهن - لندن ۱۹۲۹ م.
- ۱۴۳ - د افغانستان بربادي - د جنرال سيل - لندن.
- ۱۴۴ - د هند سرحدونه - د هولديج - لندن.
- ۱۴۵ - افغانستان - د کپتان گري - لندن.
- ۱۴۶ - بلوچستان - د پوتنچر - لندن.
- ۱۴۷ - تاريخ افغانستان، دسر پرسي سايکس - لندن.
- ۱۴۸ - د پښتو ادبياتو تاريخ - ۲، ۱ ټوک د حبيبي، کابل ۱۹۵۰ م.
- ۱۴۹ - مورخان گمنام افغان، د حبيبي، کابل ۱۹۴۶ م.
- ۱۵۰ - محاربه کابل - د قاسم علي - اکره ۱۲۷۲ هـ ق.
- ۱۵۱ - فتوح السلاطين - منظوم - د حسامي - اکره ۱۹۳۸ م.
- ۱۵۲ - تاريخ احمدی - د منشي عبدالکريم - نولکشور ۱۲۶۶ هـ ق.
- ۱۵۳ - نوای معارک - د عطا محمد - د حبيبي په زيار او سريزه - کراچي - ۱۹۵۹ م.
- ۱۵۴ - د پښتو گرامر - سريزه راورتی - کلکته ۱۸۵۶ م.
- ۱۵۵ - الاصابه في تمييز الصحابه - دابن حجر عسقلاني - مصر ۱۳۲۳ هـ ق.
- ۱۵۶ - کتاب البلدان - د يعقوبي - ليدن ۱۸۹۲ م.
- ۱۵۷ - سياست نامه - د خواجه نظام الملک - د تهران چاپ.

- ۱۵۸ - ريسز آف افغانستان - د دېليو بليو - کلکته.
- ۱۵۹ - فتوحات عرب در آسيای ميانه - د گب - لندن ۱۹۲۳ م.
- ۱۶۰ - خلافت - دوليم تمبل ميور - لندن ۱۹۲۴ م.
- ۱۶۱ - تاريخ الاسلام السياسي والديني و الثقافي والاجتماعي - د حسن ابراهيم - درې ټوکه - دقاهرې چاپ ۱۹۴۸ م.
- ۱۶۲ - تاريخ مبارکشاهي - د يحيي بن احمد سهرندی - کلکته - ۱۹۳۱ م.
- ۱۶۳ - قانون همايوني - د خوند مير - کلکته ۱۹۴۰ م.
- ۱۶۴ - تذکره همايون و اکبر - د بايزيد بيات - کلکته ۱۹۴۱ م.
- ۱۶۵ - خصايل السعاده - د محمد سعادت خان ترين لکنهو ۱۸۵۵ م.
- ۱۶۶ - تاريخ عمومي - د عباس اقبال - دويم چاپ - تهران ۱۳۰۵ هـ ل.
- ۱۶۷ - مرآة الاشباه - د محمد حسن - داوده چاپ.
- ۱۶۸ - کابل کالني - له ۱۹۳۰ څخه تر ۱۹۵۳ پورې د کابل چاپ.
- ۱۶۹ - کابل مجله - ۲، ۱ ټوک د مير غلام محمد غبار د "افغانستان ونگاهي بتاريخ آن" مضمون ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ م.
- ۱۷۰ - حديقه الاقاليم - د مرتضى حسين بلگرامي لکهنو ۱۲۹۶ هـ.
- ۱۷۱ - مسکوکات افغانستان در عصر اسلام - د احمد علي گهزاد - کابل ۱۹۳۹ م.
- ۱۷۲ - منجم العمران - د سيد محمد امين خانجي - مصر ۱۳۲۵ هـ ق.
- ۱۷۳ - فصلی از خلاصة الاخبار - د خواند مير، د گويي اعتمادی - کابل - ۱۹۴۶ م.
- ۱۷۴ - اثار هرات - ۳ ټوکه - د خليل الله افغان - هرات ۱۹۲۹ م.
- ۱۷۵ - خراسان - دمير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۷ م.
- ۱۷۶ - واقعات شاه شجاع - د شاه شجاع سدوزی - کابل ۱۹۵۳ م.

- ۱۷۷ - وفيات الاعيان - دابن خلکان - د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ ق.
- ۱۷۸ - مروج الذهب - د مسعودی - پاریس ۱۸۶۱ م.
- ۱۷۹ - تاريخ عرب - د فليپ هتی - لندن ۱۹۳۴ م.
- ۱۸۰ - تجارب الامم - د ابن مسکويه - ليدن ۱۹۰۹ م.
- ۱۸۱ - شوکت افغانی د محمد عبدالحکيم خان لودی - اکره ۱۳۲۵ هـ ق.
- ۱۸۲ - دول الاسلام - د شمس الدين ذهبی - حيدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ ق.
- ۱۸۳ - تاريخ محمود شاهي - د فيض الله بنيانی (خطی - پېښور).
- ۱۸۴ - ترك تيموري - بمبيي - ۱۳۲۶ هـ ق.
- ۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان - د سيد غلام علي بلگرامی - د بمبي چاپ ۱۳۰۳ هـ ق.
- ۱۸۶ - تذكرة نصر آبادی - تهران ۱۳۱۵ هـ ق.
- ۱۸۷ - مجالس النفايس - د امير علي شیر نوايي - تهران ۱۹۴۴ م.
- ۱۸۸ - تذكرة علمای هند - د رحمان علي - لکهنو ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار - د فرانسوي جم دارمستتر - پاریس ۱۸۸۸ م.
- ۱۹۰ - د افغان د ۱۷ پيری اشعار - د بيدولف - د هرتفورد چاپ - ۱۸۹۰ م.
- ۱۹۱ - هفت اقليم - د امين احمد رازی - کلکته ۱۹۱۸ م.
- ۱۹۲ - شمع انجمن - د سيد صديق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۱۹۳ - شکرستان افغانی - د مير احمد شاه رضواني - لاهور د ۱۳۰۵ هـ ق.
- ۱۹۴ - بهارستان افغانی - د مير احمد شاه رضواني - لاهور - ۱۳۰۵ هـ ق.
- ۱۹۵ - سکينة الفضلا - د عبدالحکيم رستاقی - دهلي ۱۳۵۰ هـ ق.
- ۱۹۶ - قاموس الاعلام - د شمس الدين سامي - استانبول ۱۳۰۸ هـ ق.
- ۱۹۷ - مذكر اجاب - د حسن خواجه بخاری (خطی - برلين).

- ۱۹۸ - حجة الاورنگ شاهيه - د تاش محمد القندوزی (خطی - کابل).
- ۱۹۹ - آتشکده آذر - د لطف علي آذر - د بمبيي چاپ - ۱۳۰۹ هـ ق.
- ۲۰۰ - گلشن روه - د راوړتي - هر تفورد ۱۸۶۰ م.
- ۲۰۱ - چراغ انجمن - د عبدالحکيم رستاقی - دهلي ۱۵۲۹ م.
- ۲۰۲ - تذكرة حسینی - د محمد حسين سنهلی لکهنو ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۲۰۳ - کلید افغانی - د هیوز - لاهور ۱۸۹۳ م.
- ۲۰۴ - جامي - د علي اصغر حکمت - تهران ۱۹۴۰ م.
- ۲۰۵ - خزانه عامره - د غلام علي آزاد - د هند چاپ.
- ۲۰۶ - تاريخچه شعر پښتو - د عبدالحی حبيبي - دکندهار چاپ - ۱۹۳۵ م.
- ۲۰۷ - رياض الشعراء - د والہ داغستاني (خطی - کابل).
- ۲۰۸ - مرآة الخيال - د امير شیر علي لودی - د هند چاپ.
- ۲۰۹ - تذكرة الخواتين - د عبدالباری آسی - د لکهنو چاپ.
- ۲۱۰ - خزينة الاصفیاء - د مفتی غلام سرور لاهوری، لکهنو ۱۹۱۴ م.
- ۲۱۱ - د عبد القادر خان خټک د ديوان مقدمه - د عبد الحی حبيبي - د کندهار چاپ ۱۹۳۷ م.
- ۲۱۲ - فوايد الشريعة - پښتو - داخون قاسم پاپن خيل - د لاهور چاپ.
- ۲۱۳ - تاريخ روسای پنجاب - د سرليپل گريفن لاهور.
- ۲۱۴ - د پېښور تاريخ - درای گوپال داس - لاهور ۱۸۷۰ م.
- ۲۱۵ - البرامکه - د محمد عبدالرزاق - د هند چاپ.
- ۲۱۶ - د گندهارا پخوانی - جغرافيا - د موسیوفوشه - کلکته ۱۹۱۵ م.
- ۲۱۷ - اخبار برامکه د عبداعظيم گرگانی - تهران - ۱۲۱۲ هـ ل.
- ۲۱۸ - تاريخ تمدن ايران ساسانی - د سعيد نفیسی - د تهران چاپ ۱۳۳۱ هـ ل.

- ۲۱۹ - تهذيب و تمدن اسلامي - لومړی او دوهم ټوک - دزشید اختر ندوی
د لاهور چاپ ۱۹۵۲ م.
- ۲۲۰ - نقود الاسلاميه - د مقریزی - (خطی نسخه - د مشق - د تهذيب او
تمدن اسلامي په ذریعه).
- ۲۲۱ - تاريخ طبرستان - د بهاء الدين محمد بن حسن بن اسفندیار - په
۶۱۳ هـ ق - د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ ل.
- ۲۲۲ - افغانستان به يك نظر - د مير غلام محمد غبار د کابل چاپ.
- ۲۲۳ - روضة السلاطين - د فخری هروی - د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ ل.
- ۲۲۴ - تاريخ ادبيات فارسی - د ډاکتر پروان د لندن چاپ
- ۲۲۵ - تاريخ ادبيات در ايران - د ډاکتر صفا - د تهران چاپ ۱۳۳۸ هـ ل.
- ۲۲۶ - تاريخ الادب العربی - د برو کلما - (۱۹۶۲ م)
- ۲۲۷ - د بهار سبک شناسی درې ټوکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
- ۲۲۸ - آريانا انتيکوا - د ویلسون - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
- ۲۲۹ - طبایع الحيوان مروزی - د مینارسکی چاپ په لندن کښې ۱۹۴۲ م
- ۲۳۰ - مجمل فصیحی - ۳ ټوکه په مشهد کښې د محمود فرخ چاپ
۱۳۳۹ هـ ل.
- ۲۳۱ - کتاب الهند - د البيروني - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸ م
- ۲۳۲ - آثار الباقيه، د البيروني - د ليپسيک چاپ، ۱۸۷۶ م.
- ۲۳۳ - معجم الانساب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م
- ۲۳۴ - جغرافياي خلافت شرقي - د جی، لی سترینج اردو ترجمه - د حیدر
آباد دکن چاپ ۱۹۳۰ م
- ۲۳۵ - الاعلام - د خير الدين زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹ م
- ۲۳۶ - راحة القصور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ ل

- ۲۳۷ - الفهرست - د ابن ندیم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ ق
- ۲۳۸ - احياء الملوك در تاريخ سيستان - د ملك شاه حسين سيستاني - د
تهران چاپ ۱۳۴۴ هـ ل.
- ۲۳۹ - مقالات الشعرا - د مير علی شیر قانع تتوي، د کراچي چاپ
۱۹۵۷ م
- ۲۴۰ - تكلمة مقالات الشعرا - د محمد ابراهيم خليل تتوي - د کراچي چاپ
۱۹۵۸ م